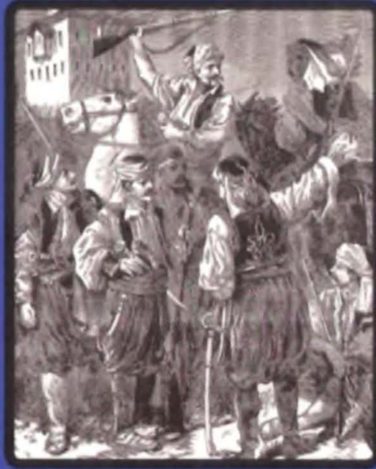
ANADOLU'DA BÜYÜK İSYAN

1591 - 1611

WILLIAM J. GRISWOLD

2. BASKI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
yayınıdır.

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat. 2 80220 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61
Faks: 0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
The Great Anatolian Rebellion, 1000-1020/1591-1611
(Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1983)

Yayına Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Başıbozuklar
(Edmunt Ollier, *A Journal kept in Turkey and Greece*, 1859)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

Birinci Basım: İstanbul, Mart 2000
İkinci Basım: İstanbul, Ekim 2002

ISBN 975-333-123-1

WILLIAM J. GRISWOLD

ANADOLU'DA BÜYÜK İSYAN

1591-1611

Çeviri
Ülkün Tansel

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 93

Prof. Dr. William J. Griswold, 1965'te Colorado State University kadrosuna katılmış, 1996'da Profesör Emeritus olarak görevine devam etmiştir. Uzun yıllar boyu görev yaptığı üniversitede kendisine Üstün Hizmet ve En İyi Öğretmen ödülleri verilmiştir. *The Image of the Middle East in Secondary School Textbooks* (MESA, 1975) ve *The Great Anatolian Rebellion* (1983) kitaplarından başka *Encyclopedia of Islam*'da ve birçok dergide çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. 1988-1990'da Turkish Studies Association'ın başkanlığını yapmıştır, şimdi de saymanıdır.

Hocam ve kadîm dostum
Profesör Andreas Tietze'ye; onun
mükemmellik standartları
araştırmacılığın gerçek anlamını
kavramama yardım etti.

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Celali isyanlarının bu tarihinin İngilizce baskısı, yirmi yıldır, İngilizce bilen okurlara o döneme ait Osmanlı ve Avrupa kaynakları ile Türkçe ve yabancı dillerde çıkmış kitaplar ve makalelere dayanan bir araştırmanın sonuçlarını sundu. Şimdi de, kitabın Türkçeye çevrilmesiyle Türkiye'deki okurlara o çağın siyasi ve sosyal tarihi için bir iskelet sağlayacak ve başka araştırmacılar da bu iskeleti ete kemiğe büründürecekler.

Bunun ötesinde bu çeviri Türklerin Anadolu tarihinde olağanüstü derecede önemli bir döneme yeniden ilgi duymalarını sağlayabilir. Celali isyanları imparatorluğun düşüşe geçişini başlatan bir olay değildir; Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasına işaret eder. Bu kitabın 1983'te yayımlanmasından sonra o dönem hakkında yapılan araştırmalar, Anadolu'nun bir 150 yıl daha imparatorluğun kalbi gibi işlev gördüğünü, bu işlevin de gitgide güçlenen Avrupa'ya ucuz hammadde sağlamanın ötesine geçtiğine işaret ediyor. Okurlar böylece Anadolu halkının ne kadar önemli olduğunu, zorluklar karşısında ne kadar esnek davranabildiğini, ne kadar zengin bir etnik çeşitliliğe sahip olduğunu, ayrıca bölgenin iktisadi ve sosyal öneminin bütün imparatorluğun gücüne ne kadar katkıda bulunduğunu kavrayabilirler.

Kitap, okurun imparatorluğun yıllarca süren başarılardan hemen sonra neredeyse yok olup gitmesine yol açabilecek bir siyasi ve iktisadi çöküşle başa çıkmakta ne kadar başarılı olduğunu anlamasına da yardım edebilir. O dönemin önderlerinin imparatorluğun Celali felaketi karşısında eli kolu bağlı kalışını bilinçli bir şekilde nasıl çözümlemeye çalıştıklarını ve bu durumunun sebeplerini nasıl bulmaya çalıştıklarını anlatır. Sadece kendi çıkarlarını düşünen güçlü kişilerin iktidar mücadelesinin yanında bazı Osmanlı devlet adamlarının nasıl sultana bağlı kalmaya devam ettiklerini de gösterir. Alt kademede, güçlü Celali ordularının taleplerine ve kişisel çıkar sağlama fırsatlarına direnebilen birçok sadık devlet memuru da vardı. Bu

kitap Celalilerin sosyal devrimci olmadıklarını, uzun vadeli ideolojik amaçları olmadığını, padişahın onları tekrar Osmanlı sisteminin içine almasını sağlamak için Anadolulu kardeşlerini sürükledikleri korkunç felaket yüzünden hiçbir sorumluluk duymadıklarını belirtir. Ancak, Suriye'deki Canbuladoğullarının alışılmadık derecede sevilen, çekici önderinin isyanı, bu çıkar isyanlarının dışında kalıyordu. Ünlü Canbuladoğlu Ali Paşa'nın tehlikeli isyanının daha fazla araştırılması gerekmektedir, çünkü birçok sorunun yanıtı henüz bulunmamıştır. Ali Paşa basit bir Celali miydi? Suriye'de bir yabancı gücün yardımıyla bir devlet kurma fırsatı mı kolluyordu? Oruç ovasında yenildiği için mi başarılı olamadı? Bütün halkın özerk bir gücü desteklemesini sağlayacak aşiret desteğinden yoksun muydu? O sırada Suriye ve Doğu Anadolu'da devlet kurmak için ön koşullar nelerdi? Bu sorular ve başkaları, Osmanlıcaya vâkıf, Başbakanlık Arşivlerine dalabilecek Türkiyeli araştırmacıların neden daha fazla çalışmalarına ihtiyaç duyulduğuna dair birer örnektir. İtiraf etmek gerekir ki bu kitapta da yer alan eski kuramların sağlamasını yapmak, doğru olup olmadıklarını belirlemek için araştırmacıların Osmanlı vergi ve hukuk sistemlerinin uygulanmasını, Celali isyanlarından sonraki ticaret ve imalat faaliyetlerinin çapını sorgulamaları gerekir. En önemlisi de bilim insanları, Türkiye'de ve başka yerlerde başlatılan, Anadolu halkının tarihindeki bu önemli dönemin yorumu ve tarihsel bakış açısına dair temel sorunların sorgulanması ve tartışılmasını sürdürmelidirler.

William J. Griswold
Şubat 2000

TEŞEKKÜR

Bu kitabın çevrilmesini sağlayan Tarih Vakfı Yurt Yayınlarına, özellikle de Türkçe baskının hazırlanmasında büyük emeği geçen Ayşen Anadol'a teşekkür borçluyum. Asıl minnet borcum da zaman zaman fazla karmaşık olan İngilizcemi gayet rahat okunan bir Türkçeye çevirmekte büyük ustalık gösteren, kırk yıl önce Talas Amerikan Orta Okulunda öğrencim olan Ülkün Tansel'edir. Son olarak, İngilizce basımda da belirttiğim gibi, Osmanlı belgelerini korumak ve saklamakta kadîm ve onurlu bir geleneği sadakatle sürdüren Başbakanlık Osmanlı Arşivleri çalışanlarına ve Türk hükümetine daima müteşekkir kalacağım. Bu insanlar ve Türkiye hükümetinin desteği olmasaydı, dünya Osman'ın imparatorluğunun muazzam tarihinin bizim için nice önemli olduğunu asla anlayamayacaktı.

ÖNSÖZ

Altmış yılı aşkın bir zaman önce J. H. Kramers, *İslam Ansiklopedisi*'nin birinci baskısında (II, s. 761) 16. yüzyılın sonlarında Anadolu'da ortaya çıkmış "Karayazıcı" adlı isyancıdan şöyle söz ediyordu:

> 1605 yılında Murad Paşa tarafından kanlı bir biçimde bastırılana dek süren bu isyan henüz yeterince araştırılmadı. Şahverdi gibi bir ismin de anıştıracağı gibi, ardında dinsel, Şii yanlısı nedenler aramak akla yakın geliyor. Öte yandan, Osmanlı gücünün büyük bölümünün Macaristan'da Kanije kuşatmasında olması, zamanı isyan için çok elverişli duruma getiriyordu.

Kramer'in Celali isyanları diye anılan yığınsal ayaklanmalara ilişkin savları hâlâ geçerli, ama ortaya attığı önemli konulardan bazıları üzerinde daha fazla durulabilir ve bu konulara açıklık getirilebilir. Osmanlı yönetimi Anadolu'da güçten düşedursun, tam bu dönemde isyanla yüzyüze gelmiş olması, yalnızca kuşatmaların iyi yönetilememesi etmenine bağlanamaz. Tımar sistemindeki değişiklikler, baştakilerin yetersizliği, Avrupa'da yaşanan fiyat devriminin etkisi gibi hemen akla gelebilecek üç etmenin, Osmanlı yönetim çarkının o günlerde işlemez duruma düşmesinde önemli payı vardır. Nüfusta görülen artış ile Anadolu'nun tamamında ortalama ısının düşmesinin de isyanın hazırlanmasında önemli payı olmuşsa bile, bilim insanları bu koşulları kanıtlamak ya da çürütmek amacıyla hâlâ veri peşinde koşmaktalar. Bu isyanların ardında dinsel (özellikle Şii) güdülenme olup olmadığını kanıtlamak için, düzene konmuş ve yararlanıma açık yeterince özgün belge yok elimizde.

Fakat, Kramer'in yıllar önce belirttiği gibi, konu "henüz yeterince araştırılmış değil." Ne gariptir ki, Celali isyanlarına çok sayıda makalede ve bütün belli başlı Osmanlı tarihlerinde değinilmekteyse de, konu üstüne yalnızca iki monografi yazılmış bulunmakta. Sovyetlerin yetiştirdiği uzman A. Tveritinova isyanın toplumsal nitelikleri üstüne 1946'da genel bir inceleme yayımladı. Çok sayıda Osmanlı kaynağından yararlanan Mustafa Akdağ

isyanları yarı yola dek getirdi. Elinizdeki çalışma, isyanın tamamını siyasi düzlemde ele almaya girişiyor: Çalışma, isyanları 1005/1596 yılında, o sıralar zaten palazlanmakta olan Celalilerin Haçova (Keresteş) savaşından sonra firar eden eğitimli askerlerle güç kazanmalarından alıyor; 1609'da Büyük Celali haretekinin sonunu, en azından çağdaş Osmanlılar bakımından sonunu simgeleyen Sultan Ahmed Camii'nin temel atımında bırakıyor. Bu çalışma, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Lütfi Güçer, Cengiz Orhonlu gibi önemli Türk araştırmacıların geçen yirmi yılda ortaya koyduğu başyapıt niteliğindeki bilimsel çalışmalar yanında, daha yakın tarihli İ. Metin Kunt'un çalışmasıyla büyük ölçüde zenginlik kazanmıştır. Bunların yanında, İskender Bey Münşî'nin yazıp R. Savory'nin çevirdiği *Şah Abbas Tarihi* gibi önemli yapıtların çevirilerini de saymak gerekir.

Doktora çalışmamın yeniden ele alınması sonucu ortaya çıkan bu çalışma, Celali isyanlarının siyasi yönlerini iç ve dış (bölgeler arası) ilişkiler bağlamında, ana hatlarıyla saptıyor. Araştırmalarım sonunda iki sonuca vardım: Birincisi, Celalilerin Osmanlı devlet sistemine yeniden katılmak istedikleridir; yoksa onu alaşağı edip yerine ayrı devletler kurmak değil. Uzun erimli çıkarlarının, Avrupalı güçler ya da Şah Abbas'ınkiyle değil, İstanbul'daki Osmanlı hükümetinin çıkarlarıyla çakıştığını görüyorlardı. Celalilerin daha önceki Anadolu isyanlarına benzemeyen yanı, 11./17. yüzyılda silahlar ve savaş yöntemlerinde ortaya çıkan değişiklikler nedeniyle dev Osmanlı ordularına karşı etkili biçimde savaşabilmeleriydi. Osmanlıların, tüfek taşımayan atlı asker yerine, tüfekli sekban ya da leventlere dayanmak zorunluluğu durmadan artıyordu. Oysa, çok sayıda terhis edilmiş ya da kaçak sekbanın bulunduğu ortamda, Celali isyancıları Osmanlı güçleri karşısında tutunarak, sonunda yüksek görevlere gelme ve büyük erk isteğiyle ortaya çıkıyorlardı —ama hep Osmanlı sistemi içinde kalarak.

Vardığım ikinci sonuç, Kürt kökenli Halep emiri Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Kuzey Suriye'de bir devlet kurma girişimiyle ilgili. Canbulad ailesinin Oruç Ovası savaşının ardından birdenbire çöküşü, Ali Paşa'nın hazırlık ve savaş gücü bakımından yetersizliğini gösterir, ama Anadolu Celalilerini onunla aynı kaba koymaya yetmez. Amcasının öldürülmesi üzerine Osmanlı hükümetine simgesel anlamda dengiyle karşılık vermesi, Toskana büyük dükasıyla doğrudan temasları, Kuzey Suriye'deki aşiretlerle arasındaki bağlar ve sınırları belirli güç yapısı, ayrıca İskenderun limanı üzerinden ticaret olanaklarını geliştirme konusundaki açık niyeti sonucu Halep bölgesini saran koruyucu bir çember kurma girişimi gibi ayrılan yanları, onun mücadelesini Kara Yazıcı, Deli Hasan ya da Kalenderoğlu Mehmed gibi Celalilerinkinden başka bir düzeye oturtuyor. Ali Paşa ve Kilisli Canbuladların Halep'te, Osmanlı devletinden bağımsız bir Kürt

devleti kurmalarına ramak kalmıştı. Ali'nin devlet kurma tasarımlarının başarıya ulaşma yolunda gerçek olasılıklar içermesi, Güney Beyrut'u kendine üs tutmuş, aynı yolun yolcusu Suriyeli Maanoğlu Fahreddin'e de çekici geldi. Ali Paşa'nın idamından on yıl sonra, aynı yolu izleyen Fahreddin öylesine başarılı oldu ki, kimi tarihçiler günümüz Lübnan devletinin temellerinin Maanoğlu deneyimiyle atıldığını söylemekteler.

İster Celaliler, ister Canbuladoğlu Ali Paşa'nın ayrılıkçı hareketi olsun, her iki isyan da yönetici Osmanlı seçkinlerini şaşkına çevirdi ve en azından isyanın sürdüğü dönemde, önemli siyasi değişikliklere yol açtı. Yaşlı sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın bu korkunç isyanları bastırmadaki neredeyse akıl almaz başarısı İstanbul'daki Osmanlılara rahat bir soluk aldırdı. Gönül borcu yüklü Osmanlılar büyük Sultan Ahmed Camii'nin yükselişini inanılmaz bir yenginin simgesi diye izlediler. Geçen zaman içindeyse, Osmanlıların yeni iktisat anlayışları ve sanayi yöntemlerinin biçimlendirdiği değişiklikleri görmemekte direnişi bu camiyle anıtlaştı.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleşme sürecinde yardımcı olanlara borcum çok. Önce öğretmenlerime, yol göstericiliği sayesinde Osmanlı dilinin önemini ve güzelliğini öğrendiğim Prof. Andreas Tietze'ye, Anadolu isyanlarını konu başlığı olarak öneren Berthold Spuler'e, toplumların siyasi sistemleri denli tarihlerine de saygı duymayı öğreten Eugene Anderson'a, özellikle de araştırma için Türkiye'ye gidebilmemi sağlayan ve beni İslam dünyasıyla tanıştıran müteveffa Gustav E. von Grunebaum'a borçluyum.

Araştırma yaptığım sırada bana yardımcı olan kütüphane ve arşiv görevlilerine gönül borcum var: UCLA kütüphanesi ile San Marino'da Huntington kütüphanesi görevlilerine, Colorado State University kütüphaneler arası ödünç kitap değişim bölümü görevlilerine, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi ile Başbakanlık Arşivi müdürlerine borçluyum. Eski dost ve çalışma arkadaşlarımdan Turgut Işınsal'a eksilmeyen ilgi ve yardımları nedeniyle, Profesör Nejat Göyünç'e her konuda verdiği destek nedeniyle borçluyum. Dil konusunda karşılaştığım güçlükleri yenmemde yardım edenler oldu: Giuseppe Palumbo İtalyanca, İbrahim el-Gethber Arapça ve Tom Davis 17. yüzyıl Fransızcası konusunda sorunlarımı çözdü.

Metnin ortaya çıkmasında yardımcı olanlara teşekkür ediyorum: Joy Reid sunuşta rahat anlaşılırlığı sağlamaya dönük önerilerde bulundu. Suriye'ye değgin iki önemli bölümde Profesör Abdülkerim Refik'in yardımları oldu. Metnin tamamını olağanüstü dikkatle ve didik didik eleştiren Dr. Andras Riedlmayer'e özellikle teşekkür etmek istiyorum. Kitabı son biçimiyle daktiloda titizlikle yazan Amy Tamlin en derin takdir duygularımı hak ediyor. Haritaların çizimine oğlum Jim gönüllü oldu.

Son olarak, bu çalışmayı tamamlamam için beni yüreklendiren eşime ve aileme teşekkür ediyorum. Elbette, bu insanların hiçbiri herhangi bir eksiğim ve yanlışımdan sorumlu değil. O sorumluluk bana düşüyor.

William J. Griswold
Ağustos 1983

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR

KISALTMALAR

AET	Ali Emiri Tasnifi
Akdağ-1	M. Akdağ, *Celâlî isyanları*
Akdağ-2	M. Akdağ, "Celâlî İsyanları..."
Akdağ-3	M. Akdağ, "Karayazidji"
Alderson	A.D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*
Allen	W.E.D. **Allen,** *Problems of Turkish Power...*
Amasya Tarihi	Amasyalı A. H. Hüsameddin, *Amasya Tarihi*
Andreasyan	H. D. Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına göre Celâlî İsyanları"
Anon-1	Anonim, "Abaza Paşa"
Anon-2	Anonim, "Canbulad"
Arakel-1	M. Brosset, *Collection d'historiens Arméniens...*
Arakel-2	M. Brosset, "Des historiens Arméniens..."
Argenti	P. P. Argenti, *The religious minorities of Chios...*
AV	Archivio di Stato (Venedik)
Ayn-ı Ali	Aynı-ı Ali Efendi, *Kavanin-i âl-i Osman*
Bakhit	M. A. Bakhit, "Aleppo and the Ottoman Military..."
Barkan	Ö. L. Barkan, "The Price Revolution of the Sixteenth Century..."
Bausani	A. Bausani, *The Persians...*
Bayerle-1	G. Bayerle, *Ottoman Diplomacy...*
Bayerle-2	G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok..."
Belin	M. Belin, "Du Régime des fiefs militaires..."
Birge	J. K. Birge, *The Bektashi order of dervishes*
Bosworth	C. E. Bosworth, ed., *Iran and Islam...*
Braude ve Lewis	B. Braude ve B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire...., I.*
Braudel	F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World...*
Burînî	Hasan el-Burînî, *Teracîmü'l-ayân...* (Yazma)

Carali-1	P. Carali, *Ali Bâshâ Jânbûlât*
Carali-2	P. Carali, *Fakhr ad-din II, principe del Libano...*
Cartwright	J. Cartwright, *The preachers travels*
Chodzko	A. Chodzko, *Specimens of the Popular Poetry of Persia...*
Cook-1	M. A. Cook, ed., *A History of the Ottoman Empire...*
Cook-2	M. A. Cook, ed., *Studies in the Economic History of the Middle East*
CSP-Foreign	R. B. Wernham, ed., *Calendar of state papers,* XXIII
CSP-Samancas	M.A.S. Hume, *Calendar of letters and state papers...* III
CSP-Venedik	H. F. Brown, *Calendar of state papers... pertaining to Venice,* IX, X, XI, XIII, XIII
Danişmend	İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi,* III
Darkot	B. Darkot, "Kilis"
Davies	D. W. Davies, *Elizabethans Errant...*
Della Valle	G. Havers, çev., *The travels of Sig. Pietro della Valle...*
Djuvara	T. G. Djuvara, *Cent Projets...*
Don Juan	G. Le Strange, ed., *Don Juan of Persia...*
Evliya	Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*
Fezleke	Kâtib Çelebi, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî...*, I
Fugger	F. von Klarwill, *The Fugger Newsletters...*
Gökbilgin	T. Gökbilgin, "Hasan Paşa Sokulluzâde..."
Goodwin	G. Goodwin, *A history of Ottoman architecture...*
GOR	J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen reiches...* IV
de Groot	A. H. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic*
Güçer	L. Güçer, *XVI-XVII asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi...*
Hadzibegic	H. Hadzibegic, "Rasprova Ali Causa..."
HBZ	A. Hasanbeyzade, *Telhis-i tacü't-tevarih* (Yazma)
Hill	G. F. Hill, *A History of Cyprus...* IV
Holt	P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*
İbn Cum'a	H. Laoust, *Les gouveneurs de Damas...*
İnalcık-1	H. İnalcık, "Harir"
İnalcık-2	H. İnalcık, *The Ottoman Empire...*
Iorga	N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches...*
Jennings	R. Jennings, "Urban population in Anatolia..."
Karpat	K. Karpat, *An Inquiry into the social foundations of nationalism*
KKT	Kâmil Kepeci Tasnifi
Knolles 1603	R. Knolles, *The generall historie of the Turkes...*

Knolles 1687	R. Knolles, *The Turkish History,* I
Koçibey	W. F. A. Behrnauer, "Kogabeg's Abhandlung..."
Kortepeter	C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation*
Kuniholm	P. Kuniholm, "The Aegean dendrochronology project"
Kunt	İ. M. Kunt, "Ethnic Regional (*Cins*) Solidarity"
Ladurie	E. Leroy-Ladurie, *Times of feast, times of famine...*
Lammens	H. Lammens, *La Syrie, précis historique*
Lello	O. Burian, *The report of Lello*
Lewis	B. Lewis, *Istanbul*
Lithgow	W. Lithgow, *The totall discourse...*
Malcolm	J. Malcolm, *The history of Persia...*
Mantran-1	R. Mantran, "Ahmad I"
Mantran-2	R. Mantran ve J. Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans...*
Mariti	G. Mariti, *Istoria di Faccardino...*
Masson	P. Masson, *Histoire du commerce françaisc...*
MD	Mühimme Defterleri
MDZ	Mühimme Defterleri Zeyl
Medici	Fondo archivistico Mediceo
Ménage	V. L. Ménage, "Devshirme"
Menzil	Menzil defterleri No. 4108
Minadoi	A. Hartvvell, *The history of the warres betvveen the Tvrkes and the Persians...*
Mingana	A. Mingana, "List of Turkish governors..."
Münşî	R. M. Savory, çev. *History of Shah Abbas...*
Muhibbi	F. Wüstenfeld, *Fachr ed-din der Drusenfürst...*
Naff ve Owen	T. Naff and R. Owen, *Studies in eighteenth century Islamic history*
Orhonlu	C. Orhonlu, "Murad Paşa, Kuyucu"
Pakalın	M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri... Sözlüğü,* I, II, III
Parry ve Yapp	V. J. Parry ve M. E. Yapp, ed., *War, Technology and Society...*
Pastor	L. Pastor, *The history of the Popes,* XXIII
Peçevi	Peçevi, *Tarih-i Peçevi*
Pitcher	D. E. Pitcher, *An historical geography of the Ottoman Empire...*
Purchas	S. Purchas, *Hakluytus Posthumus, or Purchas his pilgrimes...*, VIII
Refik-1	A. -K. Refik, *Bilâdü'ş-Şam ve Mısr...*
Refik-2	A. -K. Rafeq, "The revolt of Ali Pasha Janbulad..."
Relazioni	E. Alberi, ed., *Relazioni degli ambasciatori Veneti...*, I, II, III

Relazioni-Suriye	G. Berchet, ed., *Relazioni dei consoli veneti nella siria*
Robson	C. Robson, *Newes from Aleppo...*
Rondot	P. Rondot, "Djânbûlât"
Salibi	K. S. Salibi, "The Sayfâ's and the eyâlet of Tripoli..."
Salignac	T. de Gontaut Biron, *Ambassade en Turquie...*
Salisbury-1	M. S. Giuseppi, *Calendar of the Manuscripts... of Salisbury*
Salisbury-2	E. Salisbury, ed., *Calendar of the manuscripts...*
Sanderson	W. Foster, ed., *The travels of John Sanderson...*
Sanjian	A. K. Sanjian, *The Armenian communities in Syria...*
Saruhan	M. Çağatay Uluçay, *XVII. asırda Saruhan...*
Sauvaget	J. Sauvaget, *Alep...*
Schneider	S. H. Schneider, *The genesis strategy*
Shaw	S. J. Shaw, *History of the Ottoman Empire...*
Şidyak	T. el-Şidyak, *Kitâb-ı ahbârü'l-ayân*
Sherley	E. D. Ross, ed., *Sir Anthony Sherley...*
Simeon	H. D. Adreasyan, ed., *Polonyalı Simeon'un seyahatnâmesi*
Soranzo	A. Hatvvell, *The Ottoman of Lazaro Soranzo...*
SPO	State Papers Office
Steensgaard	N. Steensgaard, *The Asian trade revolution...*
Süreyya	M. Süreyya, *Sicill-i Osmânî...*
Tansel	S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim*
Tekindağ	M.C.Ş. Tekindağ, "Canbulat"
TKA	Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Tarih-i âl-i Osman* (Yazma)
Testa	I. de testa, *Recueil des traités...*
Trevor	H. R. Trevor-Roper, "Fernand Braudel, the Annales, and the Mediterranean"
Uzunçarşılı	İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* III/1, III/2
Vasıti	Vasıti, *Telhisat der ahd-i Sultan Ahmed Han* (Yazma)
Withers	R. Withers, *A description of the Grand Signori's seraglio...*
Wood	A. C. Wood, *A History of the Levant Company*

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGELER ARASI SİYASET VE HAÇOVA MEYDAN SAVAŞI

Kanuni Sultan Süleyman 974/1566 yılında öldü. Kanuni'nin ölümünden sonraki yıllarda, Osmanlı Devleti batıda Kıbrıs'a, Afrika'nın kuzey kıyılarına kadar yayıldı; kuzeyde Hıristiyan Habsburglarla çatıştı; doğuda, Safeviler yönetimindeki İran içlerine daldı. Kıbrıs ile Tunus'u ele geçirdi (İnebahtı'da da yenilgiye uğradı), ama Anadolu içlerinde siyasal birliği ciddi biçimde zayıflatan asıl neden, İran'da büyük bedeller pahasına kazanılan bir dizi zafer oldu. Savaş teknolojisindeki değişiklikler, savaşmaktan bıkmış usanmış askerden olağanüstü taleplerde bulunulması, savaş ganimeti kaynaklarının kuruması gibi nedenler, dinamik bir devleti kısa sürede dural bir güç haline getirdi. İnebahtı zaferi ertesinde Avrupa'da hızla değişen ruh hali, Hıristiyan önderler arasında Tuna boylarından güneye doğru, Müslümanlara karşı yeni bir haçlı seferini başlatmak için elverişli bir ortam yarattı.

998/1590'A KADAR İRAN SAVAŞLARI

Anadolu halkı, doğudaki savaşlara alışkındı. İran'a karşı kazanılan Çaldıran zaferi (920/1514) öncelerinde bile Osmanlı Türkleri yeni Şii İran devletini oluşturan Türkmen ve Kafkas boylarına karşı siyasal bakımdan korku, dinsel bakımdansa tiksinti besler olmuşlardı. Çaldıran zaferinden sonra doğuda uçsuz bucaksız alanlara el koyan Osmanlılar, merkezden yönettikleri bu alanların bir kaynayan kazan olduğunu gördüler.[1] Anadolu'da Safevi hanedanına yakınlık duyan Şii yuvaları Sultan Süleyman'ın

1 Tansel, s. 31-38.

saltanatı boyunca varlıklarını sürdürdüler.[2] Osmanlı ordularının bölgede yayılması, Osmanlıya nefret duyanları dağıtmak yerine birleştirdi. Sultan Süleyman'ın 962/1555'te gerçekleştirdiği barış sonrasında, sınırların her iki yanında kalan Şii topluluklar da Osmanlı yönetiminden rahatsızdı. Devlet ise, her yıl, çok masraflı iaşe kervanları yollamak zorunda kalıyor, Osmanlı hazinesi, uzun, tehlikeli ve çoğu kez felakete giden yollardan Karadeniz'in doğusundaki bölgelere akıyordu. İleri görüşlü Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, büyüyerek tehlikeli duruma gelen Safevi gücünü dengelemek için İran'ın doğusundaki Özbeklerle siyasal anlaşmalar yaptı.[3] Fakat, Sokollu'nun dış siyasetinin anahtar unsurları olan denge ve gerçekçilik, İstanbul'da, yönetici seçkinlerin pek azından destek gördü. Sokollu idam edilince, savaş yanlıları iktidarı ele geçirdi.[4]

988/ 1580-1581 yılına gelindiğinde, Doğu Anadolu'daki Şiilerin Sünni Osmanlılara karşı bir tür gaza için seferber olduklarının kanıtları vardır.[5] Türkmen ve Kafkas boylarının birbirleriyle dalaşmaları sonucu İran içindeki siyasi birlik ortadan kalkınca, savaş yanlısı yeni Osmanlı iktidarı, doğudaki egemenliğini hem kararlı kılmak, hem de güçlendirmek için bir fırsat yakaladığını gördü. Özdemiroğlu Osman Paşa yönetimindeki Osmanlı orduları, başsız kalan İranlılara saldırmak amacıyla, 986/1579'dan başlayarak dalga dalga geldi. Dört yıl süren olağanüstü çabalar sonunda, Kars'tan Erivan'a, Tebriz'den Hazar denizinin batı kıyısında Gence ve Derbent'e dek bir dizi kale alındı.[6] Tuna nehrinden Hindistan'da Moğol İmparatorluğuna dek, Sünni devletleri birbirine bağlayan bir büyük kıtalar aşırı köprünün tamamlanabilmesi için, Osmanlı-Özbek bağlantısı kaçınılmaz görünmekteydi. Böylece, doğal olarak, İran Safevilerinin yayılması durdurulacaktı.

Oysa, Osmanlı zaferleri çok pahalıya malolmuştu. Sadrazam Siyavuş Paşa'nın, 996/ 1588'de itiraf ettiği gibi, Osmanlı gelirleri harcamaların üçte biri oranında açık veriyordu. Bu bir yana, uçsuz bucaksız Şii topraklarının ele geçirilmesiyle, kendi aralarında bölünmüş olan İran Safevileri kinlenmiş, yitirdikleri toprakları geri almak için and içmişlerdi.[7] Osmanlı-

---

2 Bausani, s. 136, Safevilerin kökeninin Anadolu'dan geldiğini belirtiyor.

3 Allen, s. 27. Don ve Volga nehirlerini birleştirecek bir kanal Osmanlı ordusunun fazla yayılması, kötü hava koşulları ve Kırım Hanı Devlet Giray'la anlaşmazlıklar yüzünden tamamlanamamıştı.

4 Shaw, I, s. 182, Mehmed Paşa'nın, sadrazamlığı sırasında garip bir biçimde, "Sultan'ın bir adamı tarafından" bıçaklanarak idam edildiğini anlatıyor, ki bu olaya bir suikast görünümü vermektedir.

5 R. M. Savory, Bosworth, s. 469.

6 V.J. Parry, Cook-1, s. 111-16.

7 H. Sahillioğlu, Cook-2, s. 241

Harita 1: 962/1555'ten 998/1590'a Osmanlı-Safevi sınırları.

ların bu tür huzursuzluk belirtilerini görmezden gelmeleri olanaksızdı. İletişim hatları doğuya doğru uzadıkça, Safeviler durmaksızın kanatlardan saldırıyorlardı.[8] Her geçen kış, binlerce Osmanlı askerinin yaşamına, tonlarca değerli savaş gerecine maloluyor; sayısız hayvan, sonu gelmeyecekmiş gibi görünen savaşlarda telef oluyordu. Padişah'ın ordusu yeni ele geçirilen topraklarda gerçek anlamda siyasal istikrarı sağlayamamıştı. Ama Safeviler bir araya gelemedikçe Osmanlılar bölgede varlıklarını sürdürebiliyorlardı.

Derken, İranlılar tarihlerinin gelmiş geçmiş en büyük önderlerinden biri olacak olan Şah I. Abbas'ı (ö. 1038/ 1629) 995/1587 yılında başa getirdiler. Henüz on altı yaşında olan hükümdar, aman vermez Osmanlılarla yayılmacı Özbekler karşısında zayıf bir konumda olduğunu açıkça görüyordu. Akıllıca bir kararla üstün güce boyun eğdi. 998/1590 yılında Amasya'da barış istedi. Abbas çaresizlik içindeydi. Toprakları daha o zaman iki kez doğudan Şeybani Özbeklerince istila edilmişti. Bu durumda, batıda toprak yitirmeyi kabullenmek zorunda kaldı. Önce Özbeklerin üzerine gitti; ama, Osmanlıların ele geçirdiklerini de, Amasya barışıyla yitirdiklerini de hiçbir zaman unutmadı.

1000/1591-1592'YE KADAR AVRUPA'DA SAVAŞLAR

10./16. yüzyılın sonlarına doğru hem Avrupa, hem de Osmanlılar, aralarında bir açık çatışmanın artık kaçınılmaz olduğu kanısına varmışlardı. Osmanlıların Venedik'ten Kıbrıs'ı almaları (979/ 1571); hemen ardından yaşadıkları İnebahtı yenilgisi; daha sonra Kuzey Afrika'da Tunus'u yeniden ele geçirmeleriyle, aslında Osmanlı deniz gücü Batı Akdeniz'e uzanmıştı. Türk gemileri istedikleri zaman Fransa ve İspanya kıyılarında dolaşabiliyor; Türk korsanları köle ve ganimet peşinde güney Avrupa kıyılarını kasıp kavuruyordu. Yine de, Osmanlılar genelde savunmaya dönük bir deniz siyaseti izlediler. Kıbrıs ve Tunus'u işgal etmelerini körükleyen huzursuzluklar sürmekteydi: Hıristiyan korsanlar kadırgalarına saldırıyor; Uskok denilen Dalmaçyalı haydutlar Doğu Akdeniz'in her yerinde deniz taşımacılığını baltalıyor; Toskana Dükası, ticareti vurup ganimet alıyordu.[9] Türkler, Venedik'in 980/ 1573 yılında Kıbrıs'ı terk ederken küçük düşürücü bir anlaşmaya razı olduğunun farkındaydı. Hıristiyan dünyasının mutlaka ilk fırsatta adayı yeniden ele geçirmeye çalışacağını biliyorlardı.

8 Relazioni, III, s. 227, 1583 yılına dair: "Üç ay içinde ele geçirmeyi umdukları İran için Osmanlılar dört yıl savaştılar, iki ardu elden çıkardılar, çok büyük miktarda para yitirdiler; karşılığında, başlarına bela aldıklarıyla ve boşa para harcadıklarıyla kaldılar."

9 Tenenti, s. 18-19, ve eserin çeşitli yerlerinde.

Hıristiyan devlet adamlarının gözünde Osmanlı sultanı Güneydoğu Avrupa'da yayılmacı bir tehlikenin simgesiydi. Özellikle İspanya, Türklerin denizlerde yayılmasından ve Gırnata'da Müslüman bir gücün yeniden tutunmasından korkuyordu. İspanya Kralı, doğrudan ya da dolaylı olarak Akdeniz'de Osmanlıya karşı korsanlığa destek veriyordu. Hıristiyan Avrupa'da kimileri artık Osmanlıları doğrudan doğruya karadan vurma zamanının geldiği kanısındaydılar. Payitahttaki Avrupalı elçiler arasında en ateşlilerinin görüşlerine kalırsa, Tuna bölgesinde Osmanlı savunmasının önemli ölçüde zayıflamış olması bir yana, imparatorluk da "çöküyordu."[10] Böyle düşünenlerin en başında Papa vardı.

VIII. Clement 1592'de Papa seçilir seçilmez, sadık Katolikleri Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenleme düşüncesiyle kışkırtmaya başladı.[11] Müslümanlara karşı bir harekâtın artık göze alınabilmesinin üç nedeni vardı: Birincisi, 942/1536'dan bu yana Habsburglar karşısında bir denge unsuru olan Türk-Fransız yakınlığı iyiden iyiye zayıflamıştı. IV. Henri olarak Fransa tahtına çıkmak umudu taşıyan, henüz taç giymemiş Navarre'lı Henri, kendinden öncekiler gibi Habsburglara savaş açmak yerine, zamanını ve gücünü Paris'i ele geçirmek, krallığının birliğini sağlamak için harcamak zorundaydı. İkincisi, tam Fransa dinsel bir iç savaşla karışmışken Habsburg ordularının toparlanıp güneydoğuya yürümesi daha kolay ola- 5
bilirdi: Böylece, hem Macaristan ve Balkanlardaki siyasetine el uzatılır ve Osmanlı güçlerine baskı yapılır, hem de kafa tutan Katolikler olsun Protestanlar olsun bütün Hıristiyanlar üzerinde Reform karşıtı sıkı bir rejim uygulanabilirdi.[12] Osmanlı karşıtı bir siyasetin başarı kazanacağının üçüncü kanıtı da şuydu: Papa Clement, Türklerin sultanına karşı İran'daki Safevi devletinin yardımına güvenilebileceğini düşünüyordu. Bu siyaset doğrultusunda, miladi yüzyılın sonuna gelinirken ünlü İngiliz Sherley kardeşler İsfahan'a elçi olarak gönderilecekti.[13] Papa'nın denizlerdeki stratejisi ise, Umman denizi ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı deniz ticaretini ve askeri etkinliğini, Katolik Portekizliler, Dalmaçyalı Uskok haydutları, ara sıra da Maltalı ve Toskana'lı korsanlar sayesinde bir mengeneye kıstırmak-

---

10 Relazioni, II, s. 297, 1586 öncesi, İran'da yitirilen askerlerden, İstanbul'daki salgın hastalıktan, yeniçeri ocağına (Hıristiyan devşirmeler yerine) Müslümanların alındığından, Habsburgların gücünden, Osmanlıların iyi önder çıkaramayışından, ve padişahın azalan gücünden söz eder.

11 Djuvara, s. 127.

12 Pastor, XXIII, s. 273, Clement'ın, Türklere karşı kurduğu birlikten ve "doğu Avrupa'nın tamamını" ele geçirme hedefinden söz eder.

13 Üç kardeş de Katolikti ve VIII. Clement'i destekliyorlardı, Sherley, s. 13, eserin bütünü.

tı. Karadaysa, Habsburgların iyi eğitilmiş paralı askerleri güneye, Hıristiyan imparatorlarının kadim şehri İstanbul üzerine akın akın giderken, Suriye ve Kutsal Topraklar'ı (ola ki bir de Mısır'ı) gövdeden koparan Şii İran Mezopotamya'ya egemen olabilirdi.

Habsburglar da kendi paylarına, sahip oldukları sınırlı kaynaklarla, Osmanlıları kızdırmak ve kışkırtmak için çeşitli yöntemler geliştirdiler. Doğuda İranlılara karşı yapılan seferin Türkleri yer yer, ciddi ölçüde zayıf bıraktığını biliyorlardı. Habsburg generalleri Osmanlıların zayıflıklarından yararlanabilecekleri noktalarda yıllardır savunma amaçlı palankalar inşa ettirmekteydiler. Örneğin Avusturyalılar, Osmanlıları sürekli kışkırtsınlar diye sınır boylarına göçmen yerleştiriyorlardı. Habsburglar, Osmanlı elindeki Macaristan'a sınır komşusu bölgelerde yaşayan insanların çektikleri acılara bile bile kayıtsız kalıyorlardı; bunun da sonucu Türklerle doğrudan savaş çıkması olabilirdi.[14] Habsburgların sınır boylarında oluşturdukları bu yerleşimlere destek vermek amacıyla İtalya'dan, Almanya'dan ve İspanya yönetimindeki Felemenk'ten gelen iyi eğitilmiş paralı askerler Osmanlının en ufak aşağılayıcı davranışına bile tepki göstererek düşmanlığı tırmandırıyor, zaten döğüşmeyi seven Osmanlı sınır muhafızlarını kasten olayların içine çekiyorlardı.[15] Hıristiyan Avrupa'nın askerleri, üstün eğitimli olmaları ya-
6 nında, teknolojik bakımdan olağanüstü silahlara sahiptiler: Hedefi daha büyük hassasiyetle vurabilen piyade tüfekleri ve ateş gücü daha yüksek topları vardı. Süvari saldırılarına karşı koyabilmek için, artık 16. yüzyıl Avrupa'sında standart tek silah durumuna gelmiş olan kargıdan çokça yararlanıyorlardı; Osmanlılar bu tekniği hiç benimsemediler.[16]

1000/ 1591-1592 yılına gelindiğinde, nasıl Habsburglar Osmanlının zayıflıklarından yararlanmayı düşünebilecek denli kendine güveniyorduysa, Türkler de İslamiyeti "darü'l-harb"e, yani kâfir Avrupalıların yaşadığı bölgelere yaymayı o denli kafalarına koymuşlardı. Divanda savaş yanlılarının iddiaları, III. Murad'ı bu kutsal amacın haklılığına ikna etti. Doğuda, Özbekler genç şahı ülkesinin kuzeydoğusunda uğraştırdığı bir sırada, İranlılar 998/ 1590'da Amasya'da, koşullarını Osmanlının yazdırdığı bir barışı kabul etmişlerdi. Sınır bölgelerindeki durum nedeniyle Macaristan'da yıllardır hep savaşın eşiğinde yaşanıyordu. Osmanlı yönetiminin hemen herkesçe kabul gördüğü Balkanların aksine Sultan Süleyman'ın

---

14 Bayerle-1, s. 10-11, Macarlar,Türklerin ele geçirdikleri bölgelere hiç rahat vermiyorlardı; "Türkler, düşmanca davranan bir çevrede, kuşatılmış gibi yaşadıkları duygusuna kapılıyorlardı."

15 V. J. Parry, Cook -1, s. 117.

16 Parry ve Yapp'ta V. J. Parry, s. 18.

Harita 2: 11./17. yüzyılda Macaristan ve Balkanlar.

Macaristan'da yürürlüğe koyduğu yasalar hiç başarı sağlayamamıştı. Habsburg komutanları bilerek (ve anlaşma koşullarını göz göre göre çiğneyerek) Hıristiyan Müslüman ayrımı yapmaksızın, bölgede yaşayanlar için yaşamı çekilmez duruma getiriyorlardı.[17] Osmanlı komutanları da, kır kent ayırmadan, anlaşmaları dikkate alınadan kâfirlere saldırarak, çoğu kez de padişahın emirlerine doğrudan karşı gelerek, aynı biçimde karşılık verdiler.[18] Habsburglar, tutarı görece küçük de olsa, vermeleri gereken yıllık haraç ve diğer armağanları bir türlü göndermiyorlardı. Bu tür bir simgesel hakareti Osmanlılar görmezden gelemezdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir de, sıcak savaştan yana olanların ileri sürdüğü bir iktisadi gerekçe yaygındı. Yitirilmekte olan Eflak, Erdel ve Boğdan'ın elde tutulması büyük öncelik taşımaktaydı; çünkü İstanbul, başkentin iaşesinde önemli yer tutan et ve tahıl için buralara bağlı olduğu gibi, bir vergi kaynağı olarak da bu zengin tarım ülkelerine güveniyordu. Habsburglara karşı elde edilecek bir zafer bölgede güvenliği sağlayacaktı. Toprakların genişlemesiyle (savaş sonrasında hemen elde edilecek ganimeti bir yana bırakırsak), para sıkıntısı çeken Osmanlı hazinesinin nakit gereksinimini karşılamak üzere vergi gelirlerinde bir artış olacaktı. Yüksek değerli madeni para gereksinimi yalnızca bir hazinedar gözüyle önem taşımıyordu: 992/1584 yılında Osmanlı akçesinin değer yitirmesi, ulufeli askerlerin, özellikle de güçlü kapıkulu askerinin, enflasyonu karşılayan oranda maaş artışı istemelerine neden oldu. İstekleri reddedilen yeniçeriler ayaklanarak dehşet saçtılar. Bu kanlı karışıklıklardan iki yıl sonra sipahi bölüğü ayaklandı. Bunun ardından, yeniçeriler 997/ 1589 ile 999/ 1591 yıllarında iki kez, sipahiler de 1001/ 1593 yılında bir kez daha baş kaldırdı.[19] İran savaşlarının 998/1590'da sona ermesinin ardından, tüfekli askerlerin serseri sürüler halinde Anadolu içine dağılarak bela aramaları, zarar vermeleri, yeni iç sorunların kaynağı oldu. Soruna bulunacak en iyi çözüm, hükümetin bu tehlikeli, fakat iyi eğitilmiş adamları, daha yararlı bir uğraş olan savaşa, yani Macaristan'daki savaşa yöneltmesiydi.[20]

Savaştan yana olanların gösterdiği gerekçelerin sonuncusu dinle ilişkiliydi. Kulpa ırmağı üzerindeki Sisek kalesi yakınlarında Hırvatistan sınır

17 Bayerle -1, s. 95-96, Osmanlı bölgesinde yaşayan Hıristiyan köylüler şayet vergileri Türk sipahilerine ödemeye cüret ederlerse, onları kazığa oturtmakla korkutan Macar subaylarından söz ediyor.

18 Bayerle -1, s. 9.

19 GOR, IV, s. 193, 200, 202-203.

20 CSP-Venedik, IX, s. 83, 2 Ağustos 1593 gününden söz ederken: "Buradakilerin çoğu, Sultan'ın büyük savaş arzusunun, İran'dan yeni dönmüş askerlerin ayaklanacakları korkusundan kaynakladığını düşünüyor."

birliklerine Habsburgların yaptığı baskın sonucu Osmanlı sultanı yalnız aşağılanmakla kalmamış, Hıristiyanlar Müslüman toprağına el koymuş, padişahın binlerce askerini katletmiş, halkını köle etmişti. Konuya basit bir siyasi olay olarak bakılamazdı: Osmanlılar gazaya girişerek bu toprakları yeniden almalı, oralarda yaşayan halkı yola getirmeliydi. Divan-ı Hümayun'un savaştan yana kanadı, geçmişte gazi atalarının yaptığı gibi Allah yolunda zaferi kılıçlarıyla kazanmaya azimliydiler.[21]

YENİ SAVAŞIN OSMANLI TOPRAK SİSTEMİNE ETKİSİ

Ekonomideki değişimin etkilerini Osmanlılar 10./16. yüzyılın sonlarına doğru hissettiler. Bütün malların fiyatları artmıştı. Enflasyonun nedeni yalnızca, İspanyolların Yeni Dünya'da ürettikleri gümüş miktarındaki artışla ortaya çıkan ve sıkça anılan "Avrupa Fiyat Devrimi" değil, aynı zamanda Akdeniz çevresindeki nüfus artışına bağlı olarak, eldeki mal ve kaynaklara talepteki artıştı.[22] Eflak ya da Erdel gibi bir toprağın Osmanlı tarafından yitirilmesi, İstanbul'da malların fiyatlarını artırabiliyordu. 992/1584 tağşişinden sonra, standart Osmanlı akçesiyle artık aynı miktar malın satın alınamayışı, yalnızca yeniçerilerle sipahi ocaklarını değil, aynı zamanda kentlerdeki sıradan reayayı da düş kırıklığına uğrattı.[23]

Şaşkınlığa düşen hükümet, geçerli gelir kaynakları bulmak için her yola başvurdu. İmparatorluğun yayılması hemen hemen durmuş, dolayısıyla hazineye ganimet akmaz olmuştu; tek düzenli gelir kaynağı, köylüler ve tüccarlardan oluşan reaya idi. Askeri sınıfı vergiden muaftı. Çok daha cılız bir kaynak olan yabancı tüccarın ödediği vergi miktarı, hem arz ve talebe bağlı olarak, hem de yerel vergi tahsildarının rüşvet yeyip yemediğine bağlı olarak değişmekteydi.[24]

Yeni vergi kaynaklarına el atmak amacıyla, hükümet geleneksel toprak tasarruf ya da tımar sistemiyle oynamaya başladı.[25] Sahipsiz tımarlar askeri sınıfından olmayan büyük servet sahibi kişilere satılabiliyordu. Bu kişilerin, ekilebilir toprakları parça parça, köylülere kiralamasıyla devlet sağ-

---

21 Peçevi, II, s. 131-133.

22 Braudel, I, s. 394-418.

23 Minadoi, s. 76. Osmanlıların, 996/1587'de, Kahire'de ucuz sikke satın alıp İstanbul'da yüzde yüz kârla sattıklarını belirtiyor; Kahire'de, bir *zecchino* 43 maidin (akçe) ederken, İstanbul'da 84 akçeydi.

24 Relazioni - Suriye, s. 81, konsolos Alessandro Malpiero, 16 Şubat 1596 günü, zaten yeterince bunaltan düzenli giderler (paşalara bağlanan maaşlar ile İstanbul'a ulak gönderme masrafları gibi) yanında bir de, açgözlü yerel memurların iş başına istedikleri para gibi düzensiz giderlerden yakınıyor.

25 Osmanlı tımar sistemi için bkz. Pakalın, III, s. 497-507, ile İnalcık -2, s. 47-48.

lam bir sabit gelir kaynağına kavuşmuş oluyordu. Toprakların böyle satışı, sonunda iki yüz yıldır sürüp gelen Osmanlı toplumsal ve siyasi sisteminin çöküşüne neden olduysa da, değişen savaş biçemleri ve maliyetleri açısından değerlendirildiğinde, mali anlamda mantıklıydı.[26]

Kısaca söylemek gerekirse, artık kâfirlerle savaşmanın maliyeti geçmişteki yıllara göre artmıştı. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avusturya ile sınırdaş Osmanlı uç boylarında artık karşılıklı süvari saldırılarıyla geçen meydan savaşları daha seyrek görülüyordu. Bazan süvarilere gereksinim duyulsa bile, giderek süreleri uzayan, usandırıcı ve çok masraflı kuşatmalar humbaracılar ve lağımcılar tarafından gerçekleştiriliyordu.[27] Tüfekçilere, keskin nişancılara ve hareket yeteneği olan piyadeye de gereksinim duyuluyordu. Piyadeye duyulan gereksinim sonucu, savaşlarda yitirilmiş yeniçerilerin yerini doldurmak üzere, Balkanlarda Hıristiyan çocukları yeniden devşirilirken, taşradaki işsiz Müslüman delikanlılar da, eyaletlerde silah altına alındı.[28] Sekban adı verilen bu adamlara ulufe ödeniyordu. Tüfekli piyade olarak görev yapmak üzere yetiştiriliyorlar ve yerel komutanların emrine giriyorlar, görevleri tamamlanır tamamlanmaz terhis ediliyorlardı.[29] Osmanlı süvarileri, Habsburgların kargıları ve perişan edici piyade ateşi[30] karşısında çaresiz kalırken, sekbanlar etkili savunma ve saldırı yöntemlerini çabucak öğreniveriyorlardı. Bu askerlerin kişi başına maliyeti düşüktü; ama, Habsburgların eşit düzeyde ya da daha iyi donatılmış birlikleriyle boy ölçüşebilmek için birliklerdeki asker açıklarının tamamlanması ve binlerce askerin donatılması gerekiyordu.[31]

Yeni Macaristan savaşları tımar sahipleri için taşınması güç bir yüke dönüştü. Alışkın oldukları birlik yapıları parçalanıp adamları kale inşaatı, yol yapımı gibi işlerde görevlendirilince öfkelendiler.[32] Sultanın askeri gücünden sayılsalar da, gereksinimleri karşısında duyarsız kalan yönetime kızgınlık duyuyorlardı.[33] Sancakbeyi rütbesinden yukarı komutanlar kapıku-

26 Karpat, s. 48-49.
27 V. J. Parry, Cook -1, s. 121
28 Fugger, s. 201.
29 H. İnalcık, Parry ve Yapp'ta, s. 200, askere alma işlemlerinden sorumlu olan yerel yetkililerin önemi üzerinde durur.
30 Peçevi, II, s. 200'de kanıt gösteriliyor.
31 H. İnalcık, Parry ve Yapp'ta, s. 198'de söylediğine göre, bir tüfeğin bedeli, bir atın bedelinin yaklaşık yarısı kadardı ve yaklaşık otuz günlük yevmiye karşılığında satın alınabiliyordu.
32 İnalcık-2, s. 48-49.
33 Purchas, VIII, s. 129. George Sandys, 1610 yılında, "komutanların azlığından ve de-

luydu ve bunların çoğu Balkan kökenli Hıristiyan devşirmeler ya da onların çocuklarıydı. Osmanlı kurmay sınıfının bu seçkin komutanları arasında birbirlerine karşı güçlü sadakat duyguları vardı. Bu önderler, Anadolu'dan çok, Rumeli halkı ve sorunlarıyla ilgiliydiler.[34] Dönemin çağdaşı bir yabancıya göre, Anadolu halkı başkentte "kötü asker" olmakla ün yapmıştı ve "yontulmamış Türkler" kapıkulu devşirmelerinin tersine, seçkinlerce küçümseniyordu.[35]

Macaristan'da görevli Anadolulu sipahiler büyük moral sorunlarıyla karşı karşıyaydı. Yurdunun açlık ve salgın hastalıkla inlediğini biliyordu.[36] Geldiği bölgeler, neredeyse yirmi yıldan beri, beklenmedik kötü tarımsal koşullar altında eziliyordu. Bu elverişsiz tarımsal koşullara bir de siyasal huzursuzluk ile iktisadi darlık eklenince, ona asıl vergi veren reaya olumsuz etkilenmişti. Depremler Anadolu'nun bazı bölgelerini yerle bir etmişti: 1000/ 1592'de Amasya'nın merkezi sallandı;[37] 1004/ 1595'te şiddetli bir sarsıntı Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde zarar ziyana neden oldu;[38] 1007/ 1598'de Amasya yeniden şiddetle sarsıldı.[39] Birçok Müslüman, Hicri 1000 yılında belirtilere bakarak artık Kıyamet Gününün yaklaştığına içtenlikle inanmıştı.[40]

Anadolulu tımar sahibi, dünyasının tanınmayacak denli değiştiğini biliyordu. Uzun süren savaşlar nedeniyle tımarının başında bulunamayışı bir yana, iktisadi haksızlıklar, sayısı sınırlı yerel kolluk kuvvetlerinin denetim altına alamayacağı yerel başkaldırmalara yol açmıştı. İran savaşlarının 998/1590 yılında sona ermesinden bu yana, hükümetin "Celaliler" adını verdiği, yirmi beş, elli kişilik ya da daha kalabalık topluluklar halinde gezen silahlı haydutlar, Anadolu'da yaşamın güvensizliğini daha da artırıyordu.[41] Sıradan bir tımarlı sipahi bütün bu başına gelenler karşısında tepki-

neyimsizliğinden," söz ederek, "Enderundan yeni çıkmış bir sancakbeyinin buyruğu altında beş bin tımarlı sipahi bulunduğunu" anlatır.

34 Kortepeter, s. 213-214, ve Kunt, s. 233-39.

35 Soranzo, f. 19b.

36 Knolles 1687, I, s. 336.

37 *Amasya Tarihi*, II, s. 336.

38 GOR, IV, s. 255.

39 Arakel-2. s. 42-43.

40 GOR, IV, s. 195-198.

41 Celali adı, büyük olasılıkla, 925/1519'da Şeyh Celal'in birkaç adamıyla birlikte Amasya,Turhal, Tokat üçgeni içinde kalan bölgedeki halkı isyana kışkırtmasından sonra sık kullanılır oldu. Başbakanlık arşivinde bulunan 997/1580 tarihli bir belgede (Divan Kalemi 997-8-C) Celali adının geçmesiyle, ilk kez resmi kayıtlara girmiş görünüyor. 1030/1620 yılına değin MD'lerde sıkça karşılaşılıyor; sonra gittikçe seyrelmeye başlıyor.

leriyle hoşgörü sınırları dışına taşmamak için kendini zor tutuyordu. Hükümet, tapu tahrir defterlerinden sipahinin adını silip toprağını çok ihtiyaç duyduğu nakit gelir karşılığında başkasına satmak ya da kiralamak için her bahaneye başvuruyordu. Sipahinin yalnız toprağı satılmakla kalmıyor, atı da satılarak önemli askeri görevlerini getiremez hale geliyordu.[42] Kimi zaman (çoğunlukla gerçekçi askeri nedenlerle) bölge komutanları Anadolulu sipahi birliklerinin memlekete dönmek yerine kışı Balkanlarda ya da Macaristan'da geçirmelerini istiyordu. Bu istek bunalmış Anadoluluları öfkelendirse de, isyancı ilan edilme ve topraklarından olma korkusuyla öfkelerini bastırmak zorunda kalıyorlardı.[43]

SICAK SAVAŞ VE İÇ GERGİNLİKLER

Osmanlılar ile Habsburglar arasındaki gerilim tırmanarak 1001/1593 yılında doğrudan savaşa dönüştüğü sıralarda kimse savaşın on üç yıl sürebileceğini kestiremezdi. 1001/ 1593'te Kulpa ırmağı boyunda uğranılan feci yenilginin ardından İstanbul'daki savaş yanlıları bir karşı zafer için bastırırken, muzaffer Habsburglar savaş üstünlüklerini artırma çabasındaydılar. Avusturya orduları Tuna boyundaki Osmanlı topraklarını ele geçirmek amacıyla harekete geçti. 1004/1595'te orta Macaristan'daki Estergon/Gran kenti Hıristiyanların eline düştü. Osmanlılar karşı saldırıya geçti. Sultan III. Mehmed'in ordusu 1005/ 1596'da Eğri/Erlav kentini aldı. Bu çatışmada Osmanlılar, son adam ve hayvana değin, varlarını yoklarını ortaya koymuşlardı.[44]

Ağır zırh kuşanmış Habsburg güçleri karşısında, hafif zırhlı Osmanlı süvarileri üstüne kurulmuş geleneksel taktikler etkisiz kalıyordu.[45] Estergon kuşatması sırasında Avusturyalılar Osmanlı süvarilerinin inatla sürdürdükleri karşı saldırıları, üstün zırhları sayesinde savuşturabildiler. Türklerin elinde yeterli sayıda yedek at yoktu. Sebebi yalnızca Tuna boyu savaşlarının korkunç maliyeti değildi; son bulalı henüz beş yıl olmuş İran savaşları da Anadolu'daki at kaynaklarını tüketmişti.[46] Yine de, bu dönem boyunca yürütülen her Osmanlı karşı saldırısında, bitkin düşmüş süvarilere eskisinden daha çok görev düşüyordu.[47]

42 Soranzo, f. 18b.
43 CSP-Venedik, IX, s. 100, 20 Ağustos 1593 tarihli mektup.
44 GOR, IV, s. 265-66. Bkz. s. 7, Harita 2.
45 Knolles 1603, s. 1068, Osmanlı ordusundaki hafif süvarilari, Estergon'da, savaşın yarım saati içinde birkaç bini birden ölen "yarı çıplak atlılar" diye betimliyor.
46 Soranzo, f. 18b.
47 Relazioni - Suriye, s. 89. Alessandro Malpiero, 16 Şubat 1596 günü şöyle yazıyordu:

Macaristan'da savaşın tırmanması ve Osmanlıların kazandığı zaferlerin azalmasıyla birlikte Osmanlının önder kadroları, padişahın askerleri arasında gittikçe artan gerginliklere tanık oldu. Önemi hiç eksilmeyen yeniçerilerin tımarlı sipahilere karşı kayırıldığı izlenimi vardı. 1003/1595'te bazı yeniçeriler bahar yoklamasına çıkmayı reddettiler; ama cezalandırılmadılar. Aynı yıl, sipahi oğlanlarının —kapıkullarının en seçkinleri— birliklerine altı ay geç katılmalarına göz yumuldu. 1005/ 1596'da Hatvan kenti için verilen savaşta iki önemli kapıkulu veziri görevlerini tümden savsakladı: Cağalazade Sinan Paşa'nın ağır hareket eden birlikleri kenti savunanların yardımına yetişmekte gecikti. Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa ise birliklerini alarak muharebeden kaçtı.[48] İki vezir de uyarılıp tembihlendi ise de, daha sonra itibarları iade edildi.[49]

Kapıkullarına ne denli göz yumuluyorsa, tımarlı sipahiler de o denli zora koşuluyordu. Osmanlı kurmaylarının sipahilerden talepleri o denli ağırdı ki, sonunda, süvariler 1001/ 1593 yılında sadrazamın birliklerine katılmayı reddettiler. Serdar-ı ekrem Koca Sinan Paşa bu küstahlığa bir koşulla —24 Zilhicce/ 20 Eylül sonrası, yani hasat sonu gelmeleri koşuluyla— göz yumdu; ama açık açık, zamanında gelmezlerse, defterden isimlerini silerim diye gözdağı verdi.[50] Önde gelen vezirler tımarlı sipahilerin bu küstahlığını unutmayacaktı.

Macaristan'da her zafer kazanma girişimi başarısızlıkla sonuçlandıkça Osmanlı güçleri arasında gerginlikler artarak sürdü. Olağanüstü soğuk geçen 1002/ 1593-1594 kışı nedeniyle Sinan Paşa, süvarilerinin saldırıya geçme yerine Belgrad'da kışlama isteklerine boyun eğdi.[51] 1003/ 1595'te, yola getirilemeyen bir süvari birliği saldırıya geçmeyi reddetti ve birliğin başındaki komutanları öldürdü.[52] 1004/ 1596 yılında, sonradan papaz olacak bir yeniçerinin ihaneti yüzünden Vişegrad'ın Hıristiyan düşmanların eline düştüğü öğrenildiğinde askerin morali iyice sarsıldı: O güne dek dökülen kan ve harcanan para boşa gitmişti.[53] Aynı yıl, iki işgüzar Osmanlı devlet memurunun Tuna üzerinde bir köprüde geri çekilen Osmanlı bir-

---

[Suriye'nin tüfekli atlıları] "Büyük Senyörün ordusundaki askerlerin en iyileridir. Her yıl bunlardan beş yüzü Macaristan'daki savaşa katılırlar; yalnız ilk yıl gidenlerden hiç dönen olmadı."

48 Naima, I, s. 91.

49 Knolles 1603, s. 1075, Koca Sinan Paşa'nın bile savaş alanını bırakıp kaçtığı 1004/1595 savaşını anlatıyor.

50 CSP-Venedik, IX, s. 83.

51 GOR, IV, s. 221.

52 Iorga, III, s. 419.

53 Naima, I, s. 139.

liklerinin yolunu kesip, din kurallarına göre ganimetten padişaha düşen beşte bir payı toplamaya kalkmasına içerleyen ordu öfkelendi. Köprü geçişi sırasında birliklerin yığıldığını gören Cesur Mihal'in Eflaklı güçleri toplarını getirip Osmanlı birliklerini ikiye ayırdı, binlerce kişiyi öldürdü.[54] Hiç kuşku yok ki, 1004/ 1596'ya gelindiğinde, artık hem komutanlar, hem de askerler kesin bir zafer kazanmaya, bu olmazsa savaş meydanından onurla ayrılmabilmenin yolunu bulmaya, belki de kazanamayacakları bir savaştan hiç olmazsa kendilerini sıyırmaya gereksinim duyuyorlardı.

HAÇOVA FİRARİLERİ (1005/1596)

Tuna nehri üzerindeki gibi büyük yenilgiler, Habsburgları yenilgiye uğratmaya kararlı kapıkulluğundan gelme Osmanlı seçkinlerinin azmini artırıyordu. Habsburglar aylardır ağırdan alıyor, başarılarını çoğaltıyor, ancak bir meydan savaşından kaçınıyordu. Sonunda, iki ordu 1005/1596 yılının o olağanüstü soğuk sonbaharında Eğri kentinin hemen batısında Haçova'da (Keresteş) karşılaştı.[55] Habsburg istilasının ciddiyeti nedeniyle, Osmanlı birlikleri yakında tahta geçmiş olan Sultan III. Mehmed'in otağını savaş alanına kurup ordusunun başına geçmesini istediler.[56]

1005 Rebiyülevvelinin ikisi/1596 yılının 24 Ekiminde başlayan savaş üç gün sürdü. Birinci günün sonunda Habsburglar açıkça savaşın gidişine egemen olmuşlardı. Cafer Paşa cesurca döğüştükten sonra eriyen birlikleriyle batıya, Peşte'ye doğru çekildi.[57] Sadrazam Damad İbrahim Paşa, bilinmeyen bir nedenle, Anadolu sipahilerini padişahın sağına yerleştirmişti. Oysa burası, genelde o bölgenin yerlilerinden oluşan güçlere (bu durumda Rumeli sipahileri) ayrılırdı. Doğal olarak oralı güçlerin anayurtlarında daha canla başla savaşmaları beklenirdi. Ertesi günkü savaş düzeninde, Avusturya ordusunun kanatlarından daha güçlü olanının karşısında, yürekliliği değilse bile donanımı daha zayıf Anadolu askerinin yerleştirildiği görüldü. Osmanlılar bakımından yine kötü geçen ikinci gün çarpışmaları sırasında, padişah o denli korktu ki, çadırını ve komutayı eniştesi Damad İbrahim Paşa'ya bırakıp bir kağnıya atladığı gibi cephe gerisine çekildi.[58] Karanlık basarken Osmanlı çadırlarına doğru yönelen Habsburg birlikle-

---

54 Naima, I, s. 137; bir de GOR, IV, s. 248-49.

55 Knolles 1603, s. 1097.

56 GOR, IV, s. 255-56, ile CSP-Venedik, IX, s. 247.

57 Naima, I, s. 153. ile, bkz. V. J. Parry, Parry ve Yapp, s. 219-220, dn. 1, Osmanlı ordusunun savaş düzenini, Naima 'dan, I, s. 153-54, çevirerek verir.

58 Peçevi, II, s. 201-02.

rinin ganimet toplamaya başladığı görüldü. Sipahiler, özellikle de Rumelili sipahiler, kurtarabildikleriyle güneye doğru çekilmişlerdi bile.[59]

Üçüncü günün ortalarında savaşın bütün gidişatı değişti. Hatvan'daki yedek ordunun komutanı Cağalazade Sinan Paşa, elverişli bir anda, Avusturyalılara cüretkâr bir karşı darbe vurmak üzere Tatar süvarilerini savaşa sürdü. Düşman güçlerinin padişahın çadırına dek ulaştığını ve komutanlarının açık emirlerine karşın ellerinin değdiği her şeyi yağmalamaya koyulduklarını gören Sinan Paşa, kıvrak Kırım atlılarının bıçak gibi dalışıyla, başarılı bir saldırıya geçti.[60] Tam bir baskın oldu, toparlanmaya fırsat bulamayan binlerce Hıristiyan son kişiye dek kılıçtan geçirildi.

Kapıkulu paşasının hırsı kazandığı zaferin büyüklüğüne denkti. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamını yönetebileceğine güvenen Cağalazade Sinan Paşa hızla padişahın çadırına daldı ve sadaret mühürünü neredeyse açıkça istedi.[61] Canını kıl payı kurtarmış olmanın ve hızla gelişen olayların şaşkınlığı içinde olan III. Mehmed hiç düşünmeden makamı Sinan'a ihsan ettiyse de, sadaret mührü daha bir iki gün bulunamadı.[62] İlginçtir: Osmanlı süvarileri sayıca o denli azalmıştı ki, ordu, yenilgiye uğratılan Habsburg birliklerinin geride bıraktığı doksanın üzerinde topu çekip götüremedi.[63]

III. Mehmed'in saltanatının en büyük savaşı olarak gördüğü, zaferle sonuçlanan Haçova savaşının garip sonu, Osmanlıları padişahın ölümünden sonra daha uzun süre etkileyecek siyasetin ipuçlarını içeriyordu. Yeni atanan sadrazam, önce Fethi Giray'ı Hanlıkla ödüllendirerek Tatar süvarilerine olan borcunu ödedi.[64] Cağalazade Sinan Paşa'nın bundan sonra giriştiği eylem, askeri sınıfından binlerce kişiyi isyan ettirip yasadışına çıkmak zorunda bırakan bir eylemdi; bazı tarihçiler bu eylemi Anadolu'daki büyük Celali hareketinin doğuşuna neden olarak göstermişlerdir.[65] Kalan birlikleri teftiş ederken Cağalazade Sinan bir açıklamada bulundu: Disiplini korumak amacıyla, o gün yoklamada bulunmayanların hepsi, bundan böyle "firari" sayılacak, tutuklanacak, idam edilecek ve (Osmanlı hazinesi bakımından en önemlisi) mal ve mülklerine hükümetçe el konulacaktı.

59 Naima, I, s. 160.
60 Naima, I, s. 162.
61 Peçevi, I, s. 198. Bir de, Purchas, VIII, s. 320. Yazar, İngiliz büyükelçisi Sir Edward Barton, bir rehine gibi savaş sırasında padişahın yanında bulunmak zorunda bırakılmıştı.
62 GOR, IV, s. 269-270.
63 CSP-Venedik, IX, s. 247, 1596 yılının 24 Aralık günü; bir de, Iorga, III, s. 322.
64 Kortepeter, s. 150-52. Bunun isabetsiz olduğu anlaşıldı ve Kırım'da kitlesel ayaklanmalara neden oldu.
65 Özellikle GOR, IV, s. 271.

Daha ilk bakışta kararın gerekçesi kuşku doğuruyordu. Savaş sırasında binlerce askerin, özellikle Rumelili süvarilerin Avusturyalıların korkusundan savaş alanını terk ettiklerine kuşku yoktu. Ama, korkaklıkla stratejik amaçlı çekilme arasındaki sınır, savaş sırasında hiçbir zaman dikkatlice tanımlanmamış ya da açık seçik anlaşılmamıştı. Yalnız padişah değil, Cağalazade Sinan Paşa da kaçmıştı. Utanç yerine ikbale uğramasının tek nedeni talihinin yaver gitmesiydi.[66] Talihin garip cilvesidir ki, tımarların geri alındığını bildiren buyruklar henüz eyaletlere ulaşmadan, padişah Cağalazade Sinan Paşa'yı görevden aldı. Sinan Paşa yalnız bir ay sadrazam olabilmişti.

Olaya dışarıdan bakan biri (o zaman sipahilerin baktığı gibi), hükümetin amacının korkaklığı cezalandırmaktan çok, değerli toprakların el değiştirmesi olduğunu varsayacaktır. Buyruk bir sonraki sadrazam tarafından geçersiz sayılabilirdi, fakat bu da yapılmadı. Bu karar yalnız Haçova'da savaş alanından kaçanları değil, orduya hiç katılmayıp kaytaranları da yaktı. Bir Firari Defteri'nde çok sayıda zeamet sahibinin adı, yalnızca 2000 - 4000 akçe getiren tımarların değil, 20.000 - 50.000 akçe getirenlerin sahiplerinin de adı geçmekteydi; yani bu kişiler, hemen satışa çıkarılabilecek çok değerli toprakların sahibi olan rütbeli askerler ve eyalet yöneticileriydi. Hükümet, aç kurt gibi, çarçabuk vergilendirebileceği gelirlerin peşine düşmüştü.[67]

Aceleci Cağalazade Sinan, aldığı kararların önemi üzerinde inceden inceye durmaması bir yana, buyruğunun binlerce eski gaziyi topluca isyana iteceğini kestiremezdi. Bazılarının aileleri Rumeli'de kaldıysa da, bunların çoğu Anadolu'ya kaçtı. Anadolu'nun İran'la olan sınırı, firarilerin sığınabileceği, hizmet ve becerilerini sunabileceği Celali denilen başkaldırmış gruplarla yıllardır kaynamaktaydı. Celalilerin çoğu, özellikle doğu Anadoludakiler, zayıf bir Osmanlı yönetiminden yanaydılar. Eğer, Osmanlı hükümeti Celalileri yok etmeye kalkarsa, sınırın öteki yanında onlara kucak açacak, hatta iş verecek İran Şahı vardı. On yıl kadar önce yitirdikleri toprakları geri almak için Şiiler silahlı adama gereksinim duyarlarsa, hazır iş olanağı da çıkabilirdi. Osmanlının İran'a karşı sürdürdüğü hiç bitmeyen mücadele göz önünde tutulursa, Cağalazade Sinan Paşa'nın buyruğu, çok ciddi bir değerlendirme yanlışını içeriyordu. Firariler çabucak Macaris-

66 Naima, I, s. 168.

67 Akdağ -1, s. 188. Bu defterin iki varağını, KKT, Divan Tahvil Kalemi'nin, 347. numarasında gördüm. Bu iki varakta (geliri en küçük) 3000 akçelik tımarlardan, 35.000 akçelik (defterde yazılı en büyük gelir) zeametlere dek olanlar bulunuyor. Hepsi Rumeli'de yer almakta olup Haçova savaşı ile ilişkili olmayabiliyor. Bu iki varaktakilerin yüzde kırkı zeamet, yüzde atmışı tımardır.

tan'dan güneye kaçtılar; Trakya yoluyla gelip Gelibolu'da karşıya geçerek Anadolu'da yeni bir yaşama başlamış olabilirler. Haçova'dan Anadolu'ya kaçan firarilerden geçmişte yüksek makamlarda bulunmuş bazıları, Celaliler arasında baş olmaya soyunmuş olabilirler, ancak firarilerin çoğu muhtemelen savaşta deneyimli tımarlı sipahileriydi. Bunlar, adamlarıyla birlikte, zaten iyice gelişmiş Celali güçlerine lojistik ve savaş taktiği konularında da katkı sağlayabilecek durumdaydı.

OSMANLILARIN CELALİLERE TEPKİSİ

Haçova'dan sonra Avrupa'da savaşlar bir on yıl daha sürdü. Osmanlılar ezeli düşmanları Hıristiyanlar karşısında kesin bir zafer kazanamadılar; ama siyasi hedeflerini ya da savaşma yöntemlerini değiştirmemekte direndiler. Geleneksel Osmanlı savaşma yöntemlerini sürdürmek uğruna, (yabancı ülkelerden alınan çokça tüfek, top ve barut olmak üzere) yeni silah alımı için büyük miktarda para yanında, insan ve hayvan harcadılar. Kazandıkları birkaç zaferde hemen hiç ganimet elde edemediler; bir yanda kimi eski toprakları geri alırken, öte yanda kimilerini yitirdiler.[68] Toprakların yitirilmesine içerleyen asker çatacak yer arıyordu. Özellikle tımarlı sipahiler, bitmek bilmeyen savaşların baskısına ve geride bıraktıkları memleketlerinde durmadan artan yoksulluk ve yasa tanımazlığa karşı gitgide daha fazla öfke duyuyorlardı. Kapıkulları da mali sorumsuzluktan ve her yıl reel ücretlerini aşındıran fiyat artışlarından yakınıyorlardı. Haçova'da yaptıkları yanlıştan dönemeyen Osmanlılar, Anadolu'da artan şiddet ve zorbalığı geleneksel yollardan önlemek için çaresizce çırpınıyorlardı. Gönderdikleri yerel askerlerden oluşan birlikleri de askeri bakımdan üstün Celaliler kolayca dağıtıyordu. Macaristan'da çarpışmak üzere sekban toplamış olan yerel asi alaybeyleri kendilerine bağlı işsiz güçsüz kalmış bu sekbanlara şimdi Celali saflarında iş bulabiliyorlardı. Her Celali zaferinden sonra, iş arayan daha çok sayıda başıboş reaya ganimetten pay almak için Celalilere katılıyordu. Osmanlının Haçova'dan sonra yaptığı en kötü yanlış, Anadolu içlerinde yaşanan çaresizliğin derinliğini, yaygın olağanüstü ruhsal çöküntü ile yoksulluğu doğru yorumlamamış olmasıydı.

Böyleyken, Osmanlı hükümeti Celali hareketiyle açık açık hesaplaşmak için özel bir zorunluluk duymuyordu. Müneccim ve şairlerce öngörüldüğü üzere İlahi Kudret'in Kutsal 1000inci yıldan sonra artık olumsuz bir müdahalede bulunmamayı benimsediğine, yüksek mevkilerdeki birçok kişi içtenlikle inanıyordu.[69] Divan tedirginlik içinde, başarı dolu günleri ve

68 GOR, IV, s. 284 vd.
69 GOR, IV, s. 205-06.

elli yıl öncesinin görkemini geri getirmek amacıyla Avrupa'da bir ikinci Mohaç, ya da İran'da acilen bir Çaldıran zaferi arayışındaydı. Böylesi bir dönemde kazanılan para, ganimet, toprak ve güçle Osmanlı hazinesi yeniden dolacaktı. Yeryüzündeki kâfir yöneticiler, Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi önünde dize geleceklerdi. Bu tür savlar, Anadolu'da artan yoksulluğu, açlığı, toplumun her katmanından insanların Anadolunun eyalet ve kentlerinden daha güvenli yeni yerlere kaçışlarını görmezden geliyordu. Ana vergi kaynağının kuruması, Anadolu'daki yasadışı hareketleri etkilediği kadar, merkezdeki bürokrasiyi de (yönetici kadroları da) etkiledi. Önceleri dikkatlerini Avrupa'ya yönelten, sonraları İran üzerinde duran Osmanlı önderleri, Celali önderlerinden gelen tehlikeyi göremediler: Oysa Celali önderleri, bilinen, sıradan Osmanlı savaş yöntemlerinde çok ustaydılar; aralarında çok akıllı (kimi zaman çok başarılı) komutanlar vardı; bu komutanların Osmanlılara canla başla karşı koymak için ileri sürdükleri gerekçeler, Anadolu halkının çoğuna doğru görünüyordu. Bozulan sistemi düzeltmek ve eski kişisel görkemlerine kavuşmak çabasındaki bazı çok tanınmış Osmanlı paşaları bile Celali hareketinden medet umdu.

Osmanlılar, ancak çok bunalımlı bir on yıl geçtikten sonra Celalilerin gerçek mahiyetini kavrayabildiler: Onlar ne dine ihanet etmiş kişilerdi; ne ayrı bir devlet kurma peşindeydiler. Bu isyancılar, kurnaz, ben-merkezli ve sınırsız güce sahip olma arzusu taşıyan önderlerdi. Bu niteliklerini, güven içinde yaşama ve topraklardan sağlanacak gelirden pay alma talebiyle harmanlayarak kendileri ve yandaşları adına Osmanlı sistemi içinde yer almak istediler. Amaçlarına ulaşabilmek için binlerce insan yaşamını harcamaya hazırdılar.

İKİNCİ BÖLÜM

CELALİLERİN YÜKSELİŞİ

Osmanlıların Avrupa'da çabucak bir zafer elde etme umutları suya düşmüştü: Sebepleri arasında, parasal ve teknolojik yetersizlik olduğu kadar, payitahttaki askerlerin artan şiddet eylemleri ile deneyimli fakat boşta kalmış, sıradan askerlerin oluşturduğu giderek büyüyen çetelerin Anadolu'daki varlığı sayılabilir. Hükümet, Anadolu'da başkaldıranlar arasında önderlik gücü taşıyanları yavaş yavaş fark etmeye başlamıştı. İlk Celali önderlerinin en tanınmışlarından Karayazıcı'nın ordusu, gücünü denetim altına almaya çalışan hemen her Osmanlı girişimini boşa çıkardı. Osmanlılar ona önce Amasya ve Çorum sancakbeyliğini verdi, daha sonra görevden aldı. Karayazıcı bölgeden kaçtı. Ardına düşen koca Osmanlı ordusu önünde bir an yenilir gibi oldu, sonra doğal nedenlerden öldü.

Karayazıcı'nın ölümünden sonra, o güne değin tek gibi görünen bela birkaç kola ayrıldı. Karşı eyleme geçen Osmanlı orduları, başkaldıran güçleri denetim altına alıp ezemedi, ya da ezmek istemedi. Devletin siyaseti, Celalileri yatıştırarak Osmanlı ordusuna katmak ile doğrudan üzerlerine yürümek arasında yalpalıyordu. Yatıştırma çabaları çoğu kez öfkeli Anadolulu tımarlı sipahilerin ayaklanmasına yol açıyor, doğrudan saldırılar ise pek ender başarıyla sonuçlanıyor, çoğu kez devletin başına sonu daha acılı işler açıyordu.

Anadolu halkı olduğu yere çakılıp kalmıştı. Ticaretin durması, geçim zorluğu, mal ve can korkusuyla şaşkına dönmüştü. Çoğu, surlar içinde yaşamak için kentlere kaçtı. 1012/ 1606'da, çocuk yaşta tahta geçen Sultan I. Ahmed'in Celali ordusuyla savaşma kararı sonuç vermedi. Celaliler Anadolu içlerinde ellerine kollarını sallayarak dolaştıkları sırada saldıran İranlılar doğudaki Osmanlı savunmasını şaşkına çevirdi. 1015/ 1606 yılına gelindiğinde, Macaristan'daki Osmanlılar, askeri zaferlerden vazgeçip, da-

ha çok siyasi anlaşmalara yönelerek bir siyaset değişikliğine kalkıştılar: Hıristiyan Habsburglarla barış istediler. Anadolu'nun parçalanmaya doğru gidişini devlet ancak böyle durdurabildi.

İLK BÜYÜK CELALİ, KARAYAZICI

Anadolu'nun asi ama deneyimli sekbanlarının, olağanüstü etkili bir ordu düzeni içinde nasıl örgütlenebileceğini gösteren ilk eğitimli Osmanlı askeri, daha çok Karayazıcı adıyla bilinen, Abdülhalim adlı bir Türk'tür.[1] Halep'teki Venedik konsolosu Vincenzio Dandolo Karayazıcı'yı "kısa boylu, esmer ve sol eli çolak," diye anlatıyor ve Karayazıcı lakabını, Halep paşasına kâtiplik yaptığı için aldığını iddia ediyor.[2]

Buna göre, Karayazıcı'nın ilk kez Suriye'de ünlenmiş olduğu anlaşılıyor.[3] Önce, emrinde çalıştığı Safed sancakbeyi Emir Derviş'i, başka bir yere atanmasına zorla karşı koymaya ikna ediyor; hiç kuşku yok ki, o civardan gelip geçmekte olan sekban ve leventleri toplayıp olan bitenden habersiz yeni atananın üzerine salıyor. Merhum profesör Mustafa Akdağ'a göre, Karayazıcı'nın adı Osmanlı kaynaklarında ilk kez Divriği sancakbeyi Kasım'a bağlı subaşı olarak geçiyor.[4] Tarihçi Naima, mesleğine sekban bölükbaşısı olarak başladığını söyler.[5]

Eldeki dağınık bilgilere bakıldığında, Karayazıcı ve Celali isyanlarındaki rolü konusunda bazı önemli ayrıntılar görülmektedir. İlk göze çarpan, Osmanlıların muhtaç olduğu, gelişmesine destek verdiği oldukça yeni ve önemli bir savaş yöntemi içinde, başka bir deyişle, sekbanlar arasında yer aldığıdır. İkincisi, Profesör İnalcık'ın bölükbaşının rolünü açıklarken söylediği gibi, Karayazıcı "ortaçağ Avrupa'sındaki *condottieri*'ye benzer konumuyla, askerlerin gerçek anlamda başı ve örgütleyicisi"ydi.[6] Üçüncüsü de, vergi veren bir Müslüman reaya konumundan vergiden bağışık askeri sınıfına yükselmişti. Bu dikkat çekici statü değişikliği sonraki yıllarda çok daha seyrek görülecek, fakat böyle bir olasılık çekiciliğini sürdürecekti. Karayazıcı başarılı bir komutan olmakla ün yapmıştı. Anadolu'daki çeşitli toplum katmanlarına kolayca girip çıkabildiğine, ilişki kurabildiğine kuşku yok. Anlaşılan çok çekici, etkileyici bir kişiliğe sahipti; çevresinde sadık

1 Relazioni - Suriye, s. 111'e göre o Türk ve Müslümandı; Akdağ -3, bunu s. 594'te, Arakel'den alıntılayarak doğruluyor.
2 Relazioni - Suriye, s. 110, 27 Şubat 1602 tarihli mektup.
3 Refik -2, s. 5, Burini, II, s. 290 ve onu izleyen sayfalara dayanarak.
4 Akdağ -3, s. 594.
5 Naima, I, s. 232.
6 H İnalcık, Parry ve Yapp'ta, s. 200.

adamlar topluyor, buyruğu altındaki silahlı birliklerin hizmetlerini çeşitli sancakbeylerine satıyordu. Konsolos Dandolo, Osmanlının tayin ettiği yeni sancakbeyine karşı yerini korumasına yardımcı olmak amacıyla Yafa sancakbeyine 300 arkebüzlü asker (yani sekban) kiraladığını bildiriyor.[7]

1005/ 1596 Macaristan seferi sırasında —Haçova savaşının yapıldığı yıl— Karayazıcı, bağlı olduğu sancakbeyine (Sivas ya da Malatya olduğu sanılıyor) vekalet etti. Daha sonra devlet onu Tarsus-Silifke bölgesindeki yaygaracı softa takımını (öğrenciler) yatıştırmakla görevlendirdi. Bu güvenlik görevini yerine getirdiği sırada, bağlı olduğu sancakbeyinin görevden alındığını öğrendi. Sonuç olarak Karayazıcı ve adamlarına da yol verildi. Karayazıcı, bundan böyle bir başka Anadolulu tımar sahibinin maiyetinde yüksek mevkiye gelme umudu kalmadığını hesap ederek ortalıkta gezen çok sayıdaki asi çetelerden birine katıldı ve çabucak başa geçti.[8] Başkaldıranları çevresinde topladıkça ünü arttı: Yalnız Haçova savaşının firarilerini değil, 1001/1593'te İstanbul'da çıkan ayaklanmada yeniçerilerin egemen olmasından sonra artık orada barınamayan kızgın sipahileri de topladı.[9] Ordusu için gerekli hayvan yemini sağlamak için köyleri yağmalarken kullandığı "her sakaldan bir kıl" sözü bir tür eşitlikçi zorbalığın işaretiydi.[10]

Haçova meydan savaşının üzerinden henüz üç yıl geçmişken, Karayazıcı'nın yasa tanımazlığı o düzeye vardı ki, devlet üzerine asker göndermek zorunda kaldı. Anadolulular üzerine büyük bir Osmanlı ordusunun gönderilmesini meşru gösteren birkaç önemli neden vardı: Birincisi, reayanın can ve mal güvenliğinin kalmamış olması karşısında önlem almak gerekiyordu. Anadolu'da yaşanan korkunç güvensizlik ortamından yakınan göçmenler akın akın İstanbul'a gelmekteydi. Yoksul Türkler ve Hıristiyanlarsa yalnızca yerel kadıya şikâyetlerini bildirdikleriyle kalıyorlardı.[11] İkincisi, ünlü Haçova seferinden kalma yasa kaçkınlarının varlığı yüzünden devlet onların peşine düşmeyi zorunlu görüyordu. İyi eğitilmiş otuz bin firari Anadolu'da bir genel ayaklanmayı başlatabilirdi. Osmanlı tarihinde daha önce de görülmüş böyle bir ayaklanma, Macaristan'da Habs-

7 Relazioni - Suriye, s. 111. Uzak eyaletlerde görevli Osmanlı subayları, yerlerine yeni biri atandığı zaman o rahat görevi bırakmamak için, yeni kişinin görev yerine ulaşmasına zorla engel olurlardı; s. 88'de anlatıldığı gibi, Halepli asi Canbuladoğlu Ali Paşa böyle bir taktiğe yardımcı olmuştu.

8 Akdağ -3, s. 594.

9 Akdağ -3, s. 594.

10 Peçevi, II, s. 253.

11 Akdağ -3, s. 595. Varlıklılar Karayazıcı'nın bir devlet kurmayı amaçladığını ileri sürüyorlardı.

burglar ve bağlaşıkları karşısında zorlukların yaşandığı bir sırada hiç de gerekli değildi. Dahası, padişahın kanunu uygulanmalıydı: Firariler yalnızca topraklarını yitirmekle kalmamalı, canlarından da olmalıydı. Üçüncü neden, Doğuda İranlı genç Şah Abbas'ın saldırı tehdidi söylentilerinin İstanbul'da uyandırdığı kaygılardı. Halep'teki Venedik konsolosu Giorgio Emo 12 Aralık 1599'da şöyle yazıyordu: "İranlıların bu yıl Osmanlılarla savaşa tutuşacakları kesindir."[12] Öyleyse, Celalilere karşı sefer düzenlenip bu arada sınır boyundaki kaleler de Safevilere karşı güçlendirilebilirdi. İstanbul'da, Divan-ı Hümayun Celalileri bastırmaya karar verdi. Karaman beylerbeyi Hüseyin Paşa, bölgeyi incelemek ve Karayazıcı'nın egemen olduğu yerlerde düzeni sağlamak için padişahtan yetki aldı.

Karayazıcı'nın gücünü kırmak görevi verilen Hüseyin Paşa'nın bu iş için iyi bir seçim olmadığı anlaşıldı. Savaş alanında geçen birkaç ay sonunda İstanbul'a şaşırtıcı haberler geldi: Karamanlı paşa savaşmayı reddettiği gibi, bölgede Osmanlı yönetimini egemen kılmak yerine bir de Karayazıcı'ya ve Celalilere katılmıştı.[13]

Hüseyin Paşa, o dönemde padişahı arkadan vuran en yüksek mevkideki Osmanlı görevlisi oluyordu. Uzun zaman sarayda yüksek mevkilerde bulunmuştu; bir ara, Habeş beylerbeyliği (kutsal Mekke ve Medine kentlerinin de bağlı olduğu, Doğu Afrika'da bir makam) yapmıştı. Bir çağdaşının aktardığına göre, III. Murad ile III. Mehmed'in vezirlerinin kötü davranışları canına tak etmiş ikinci ya da üçüncü kuşak bir Osmanlıydı.[14] Konsolos Dandolo'nun söylediğine göre, Osmanlı yetkililerince yasaya aykırı olarak hapse atılmıştı; özgürlüğüne kavuşma yolunu rüşvet vererek zorlarken borçlarını ödeyemez duruma düşecek denli yoksullaşmıştı. Dandolo, sistemin adaletsizliği karşısındaki çaresizliğinin onu isyancılarla birleşmeye ittiği sonucuna varıyor.[15] Başka sebepleri de olabilir. Nedeni ne olursa olsun, Hüseyin Paşa, güçlü olduğu kendi çöplüğünde, Karaman'da, Osmanlıya savaş açmaya karar verdi. Karayazıcı'ya kendisine katılma önerisinde bulundu. O da kabul etti.

İki komutanın güçleri 1008/ 1599 yılında birleşerek, Maraş yakınlarında küçük bir Osmanlı birliğini yendi.[16] Osmanlılar, saygıdeğer Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa komutasında çok daha büyük bir orduyu, Anadolu'da Hüseyin Paşa ve Karayazıcı'nın kökünü kazı-

---

12 Relazioni - Suriye, s. 108.
13 Knolles 1687, I, s. 779.
14 Knolles 1687, I, s. 779.
15 Relazioni - Suriye, s. 112.
16 Relazioni - Suriye, s. 108. İkisinin gücü 14.000 kişiyi bulmaktaydı.

ma buyruğuyla göndererek karşılık verdi.[17] Asi ikili tehlikeli hale geldikçe başını çektikleri isyan yayılıyordu. Ta Halep'e kadar ulaşan söylentilere bakılırsa, bu iki Celali önderinin Şah Abbas'la güçlerini birleştirme olasılığı vardı.[18]

Bu tür bölgeler arası bir ittifak için vakit henüz erkendi. 1008/1599 baharında, bu iki asi önderin hedefi, Doğu Anadolu'da kolay ulaşılamayacak bir yerde tutunarak beklerken, daha büyük isyanların (Eflak ve Erdel'dekiler gibi) merkezi yönetimin ilgi ve gücünü tüketmesiydi.[19] İşte o noktada, hükümet kendileriyle görüşmek zorunda kalarak Celali önderlerini, astlarını, askerleriyle birlikte Osmanlı sistemi içine geri alacaktı.

İki asi önderin birbirlerine güvenemediklerinin kanıtları (özellikle daha sonra yaşanan olaylar gözönüne alındığında) bulunsa bile, böyle zamanda dayanışmanın askeri bakımdan değerinin farkındaydılar. İkisinin gücünün toplamı 20.000 sekban askerini buluyordu.[20] Maraş'tan güney doğuya hareket ettiler. Güneye inmelerinin sebebi Karayazıcı'nın Suriye'deki eski ilişkileri olabilir. Savaşı, Osmanlıların Urfa adını verdiği, Halep'i Diyarbekir'e bağlayıp oradan da İran'a uzanan ana kervan yolu üzerindeki kadim Edessa kentinin su ları içinde kabul etmeye karar verdiler. Hızlı hareket eden Osmanlılar, Muharrem 1008/Temmuz 1599 sonlarına doğru Sinanpaşazade Mehmed Paşa'yı üzerlerine gönderdi.[21]

Celalilerle Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu arasında bir ölüm kalım savaşı gibi başlayan çarpışmalar, en az iki ay sürecek bir kuşatmaya dönüştü.[22] Mehmed Paşa yirmi bir kuşatma topunun yanında Halep'ten gelen birlikler de olmak üzere büyük bir gücü, Rebiyülahir 1008/ Ekim 1599'dan başlayarak Urfa surları önüne yığdı.[23] Şam'dan da birlikler gönderilmesini buyurdu. İçlerinde "Yunanistan, Arnavutluk, Slovenya ve Macaristan'dan gelen dönmeler" bulunan Şam askerinin arasına firariler de sızmış olabileceğinden, tamamının sadakatine güvenilemezdi.[24] Ama askerlerin çoğunluğu Suriyeli Araplar ve Kürtlerdi. Bu askerlerin Ur-

17 Bu paşanın Mahmud adında, o da paşa olan bir kardeşi vardı.

18 Relazioni - Suriye, s. 108.

19 GOR, IV, s. 280 ve izleyen sayfalar ile 367-70. sayfalarda 1014/1605 yılında Avusturya ile varılan anlaşmanın koşulları anlatılıyor.

20 Akdağ -3, s. 594.

21 Naima, I, s. 232.

22 Relazioni - Suriye, s. 113.

23 Şidyak, s. 131'da, Halepli Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın, kuşatmanın bu aşamasında askerleriyle yardıma geldiğini ileri sürülüyor.

24 Relazioni - Suriye, s. 105. Suriye'de, Halep ve Şam arasında yaşanan karmaşık siyasi düşmanlığın betimi için bkz. Bakhit, s. 31-32.

Harita 3: 17. yüzyılda Anadolu.

fa içindeki isyancılara duydukları düşmanlığın kış aylarına dek sürmesi beklenemezdi. Kuşatma güçlerine yarma denemeleriyle karşı koyan Celaliler önünde Mehmed Paşa pek bir şey yapamadıysa da, isyancılar kuşatma boyunca ağır kayıp verdiler. Kuşatmanın sonucu asiler için de ağırdı; Osmanlı tarihçilerinin ileri sürdüğüne göre, Celalilerin mermi gereksinimi o denli büyüktü ki, savunmayı sürdürebilmek için kuruşları eritip mermi döktüler.[25]

Kuşatma isyancıları zor duruma soktuysa da, kışın gelmesiyle Osmanlı taktikleri etkisini yitirdi. Şam'daki Arap ve Kürt birliklerinden Osmanlı komutanına yakınmalar gelmeye başladı. Konsolos Dandolo'ya göre, Suriyeli Araplar arasında, özellikle de geçmiş hizmetlerini unutmayan Şam birlikleri arasında Karayazıcı'nın pek çok arkadaşı vardı. Şamlılar, Serdar Mehmed Paşa'yı katı tutumundan ödün vermeye ikna ettiler. Osmanlı seçkinlerinin en tanınmışlarından biri olması nedeniyle Saray'ın gazabından kurtulamayacak olan Karaman beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı yakalamakla yetinmeli ve Karayazıcı'ya özgürlüğünü bağışlamalı, ya da hiç olmazsa kuşatmayı kaldırmalıydı.[26]

Ancak üzerinde tahmin yürütebileceğimiz sebeplerden dolayı, öneriler Karayazıcı'nın işine geldi ve kabul etti. Olasıdır ki, bu iki asi önder, toplumdaki konumlarından dolayı birbirine ters düşüyorlardı. Hüseyin, Osmanlının önder kadroları arasına geleneksel yollardan yükseldiği için affa mazhar olabileceğini ummuş olabilir. Pazarlıktan büyük çıkarlar sağlayabilecek bir konumda olan Karayazıcı, avantajlarının arttığını görmüştür kuşkusuz.[27] Nedeni ne olursa olsun Karayazıcı, Hüseyin Paşa'yı önce tutuklamaya gelenlere, ardından da onu İstanbul'da bekleyen "ince işkenceye" teslim etti. Halka açık bir gösteri olarak yapılan işkenceleri Sultan III. Mehmed ile konuk ileri gelenler izledi.[28]

Bu arada, Karayazıcı, bir gün nasıl olsa döneceklerini bildiği Osmanlı güçlerine karşı hazırlık olarak Urfa surlarını onarmaya koyuldu. İstanbul

---

25 Naima, I, s. 232.

26 Relazioni - Suriye, s. 112-13.

27 Danişmend, III, s. 201, *Amasya Tarihi*'ni alıntılayarak, birbirini kıskandıklarını ileri sürüyor. Oysa, çağdaşları Ermeni Papaz Kemah'lı Kirkor, Hüseyin Paşa'yı teslim etme kararının kuşatmanın Urfa'da yarattığı kıtlık nedeniyle alındığını anımsıyor (o sırada beş yaşındaydı); teslim edilmesi üzerine Osmanlı orduları kuşatmayı gevşetiyor, Andreasyan, s. 31.

28 Şaban 1008/ Şubat 1600'de vuku bulan bu işkence ve idam, olayın görgü tanığı Sanderson'da s. 88 ile s. 191'de çok canlı bir biçimde anlatılmaktadır; ayrıca İstanbul'daki Venedik balyosunca da Venedik dükasına anlatılıyor, bkz. Relazioni - Suriye, s. 113.

hükümetini henüz oyuna getirip yüksek bir mevki karşılığında satın alınmasını sağlamamıştı. Serdar Mehmed Paşa Karayazıcı'nın üstüne yürümek amacıyla 1008/ 1600 yılı baharında yine Anadolu'daki birliklerden bir kısmını topladı. Karayazıcı bu kez Urfa surlarının sağladığı güvenli ortamı bırakıp kuzeye yöneldi.[29]

Kedi artık farenin peşine düşmüştü. Karayazıcı, yanıltıcı manevralarla, Osmanlı ordularıyla karşılaşmaktan sürekli kaçınarak Sivas'a yöneldi.[30] Oyunbaz Celali, bir çatışma sırasında, Mehmed Paşa'yı kolundan yaralamayı başardı. 1008/Nisan 1600 yılı baharı sürekli yer değiştirme ve vur-kaç savaşlarıyla, kesin bir Osmanlı zaferi için hemen hiç umut olmaksızın geçti; oysa padişah, Karayazıcı'nın kökünün kazınmasında ısrar ediyordu. Bir başka çatışmada Mehmed Paşa bindiği at vurulunca bir daha, bu kez bacağından yaralandı.[31] Şevval 1008/Nisan 1600'de Çorum'a yönelen Karayazıcı, yaralı hasmı karşısında parlak bir taktik ustalık sergilerken, Sinanpaşazade Mehmed Paşa hem askeri hem fiziki bakımdan yetersiz kalıyordu. Artık Osmanlı güçlerinin takati tükenmişti.

Padişahın İstanbul'daki danışmanları, Karayazıcı savaşta yenilemezse, rüşvetle yola getirilmesine karar vermişlerdi. Divan'da geçen uzun tartışmalardan sonra, hükümet Karayazıcı'ya, kendisini Amasya sancakbeyliğine atayan fermanı gönderdi. Urfa ve Diyarbekir'e uzak kalmak bir yana, Amasya, Şah Abbas'la varılacak bir işbirliği olasılığı için de uzak kalıyordu. Sağlanan anlaşma, Anadolu'daki Osmanlı ordularına rahat bir nefes aldırdı. Karayazıcı Amasya'ya Zilhicce 1007/Haziran 1600'de girdi ve altı ay orada kaldı.[32]

Bu noktada Karayazıcı'nın ne yapmak istediği tam açık değil. Dönem üstüne çok daha sonraları yazan Osmanlı sarayı tarihçilerinin ileri sürdüklerine göre, Karayazıcı kendisini bağımsız bir hükümdar sayıyordu.[33] Çağdaş resmi Osmanlı belgelerinde, böylesi bir sergüzeşt ya da iddia niyetine dair kanıt yok. Eğer bir hanedan kurma düşüncesi taşıyorduysa bile, ölümünden sonra yetkiyi devralacak, Anadolu'da kökleşmiş bir aile geçmişi

29 Relaziani - Suriye, s. 113; Naima, I, s. 233.

30 Naima, I, s. 233.

31 Relozioni - Suriye, s. 114.

32 Relozioni - Suriye, s. 114.

33 Bunun konu edildiği daha böyle birkaç eser var. Örneğin, Naima, I, s. 246-47 Karayazıcı'yı zikreder: Hacı İbrahim Paşa kaşısında Kayseri'de kazandığı zaferden sonra gönderdiği hükmün bir cümlesinde buyruğunu yerine getirmeyenlerin cezalandırılacağı ve her kim uymayı kabul ederse, saltonotın isteklerini yerine getireceği bildirilmektedir. Oysa, Akdağ-1, s. 245-46'da, Karayazıcı'nın bu olayda kendisini ya da ailesini Anadolu'da bir hanedan olarak ilan etmediğini iddia eder.

yoktu.[34] Kaynaklar yalnızca Deli Hasan adında bir erkek kardeş ile Küçük adında bir oğulun varlığından sözediyor. Özellikle o bölgedeki ve de Amasya kentinin içindeki yerel yandaşlarını Osmanlı hanedanına karşı peşinden sürüklemekte yararlanacağı türden bir dini inancı, ya da bir ünü yoktu. Adından çok, askeri başarılarıyla çevresine yandaş topladı. İhanet sayılabilecek bu emeller dışında bir başka olasılık da, Amasya sancağını, sağlayacağı haklardan, ayrıcalıklardan yararlanmak ve yasalara uygun atanmış bir sancakbeyinin Osmanlı eyaletlerindeki görevlerini yerine getirmek niyetiyle kabul etmiş olabileceğiydi. Ne de olsa, başarılı olabilmesi tümüyle kendisine değil, yandaşlarını ve kendisini Osmanlı sistemine katmadaki maharetinden faydalanmak için yanında yer almış olanlara da bağlıydı. Osmanlı sistemine yeniden katılmak, Haçova savaşı firarilerinin de isteğiydi.

Karayazıcı Amasya'da konumunu güçlendirirken, Osmanlı devleti de Anadolu'da gittikçe büyüyen Celali bunalımı ile boğuşmaktaydı. İstanbul'a yağmur gibi yağan raporlarda, Anadolu'nun her yanında güvenlik koşullarının bozulduğundan söz ediliyordu.[35] Doğu - batı yönünde geçen büyük kervan yolları üzerinde ticaret kesintiye uğramıştı. Sinanpaşazade Mehmed Paşa'nın Urfa kuşatmasında gösterdiği çok kötü yönetimin neden olduğu siyasi huzursuzluk, İstanbul'daki yeniçeri ve sipahilerin maneviyatını bozuyordu.[36] Serdarla ilgili şikâyetler ortaya atıldı: Kuşatma sırasında askerlerinin Osmanlı ordusu gibi değil de bir eşkıya çetesi gibi davranmasına izin verdiği, askerlerin reayanın ambarlarından mal çaldığı, ayrıca vergi topladıkları söyleniyordu. Urfa'da olan bitenin tanıklarından

34 Eğer siyahi olsaydı, ister istemez, yakın zamanda Afrika'dan Anadolu'ya köle ya da özgür Müslüman olarak gelmiş soydaşları bulunacaktı. Hüseyin Paşa'nın Habeş beylerbeyi olduğu zamandan gelen bir hısımlık olasılığı akla geliyor, fakat kanıtlanamaz.

35 Krş. Akdağ -1, s. 268-71, özellikle 12, 15, 16, ve 17 sayılı vesikalar.

36 Burada doğal olarak her komutan gibi, Mehmed Paşa'nın da asker toplamakta karşılaşmış olabileceği güçlükten söz edilmiyor. Oysa, Halep'te bulunan görgü tanığı Thomas Freake'in John Sanderson'a yazdığı 30 Kasım 1599 tarihli mektupta söylediğine göre, vezir adamlarından gereği gibi yararlanmıyordu: "Savaş alanında yüz bin adamı vardı; isyancıların ise kentin içinde yalnızca 7000 yiğit adamı. Bunlar her gün vezirin güçlerinin üzerine çullanıp Şam yeniçerilerinden birçoğunu öldürüyorlardı" (Sanderson, s. 186). Yaklaşık bir ay sonra, 1 Aralık 1599 tarihli bir mektup yazan Richard Colehurst de Urfa'nın içindeki 8000 isyancıdan söz ederken, "güçlü, yiğit adamlar. Vezir kentin çevresine 50.000 adamıyla geleli 7 ya da 8 hafta oluyor," diyor (Sanderson, s. 187). Buna bakarak, kuşatma tarihinin Rebiyülahir 1008/ Ekim 1599 olması gerekiyor. Akdağ -1, s. 198'e göre Karayazıcı Urfa'da "1599 yazından 1600 yazına" dek kaldı. Öyle görünüyor ki, Mahmud Paşa'nın kuşatması niyet olarak kaldı, gerçekleşemedi.

Sivas beylerbeyi, Macaristan'a giderken İstanbul'a uğradı. Anadolu'da gerçek tehlikenin Celali Karayazıcı'dan değil, vezir Sinanpaşazade Mehmed Paşa'dan kaynaklandığı görüşünü açıklayarak Divan'ı hayretler içinde bıraktı.[37] Sonuçta, Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Şevval 1008/Nisan 1600'de yaralanmış olan Mehmed Paşa'yı doğudaki güçlerin komutanlığından azletmeye karar verdi.[38] Divan'da karara karşı çıkanları yatıştırmak için Karayazıcı'yı Amasya'dan alıp Çorum'a, daha batıya tayin etti.[39]

Karayazıcı'nın Amasya'daki eylemleri nasıl kuşku yaratmışsa, Çorumda bulunuşu da eleştirilere neden oldu.[40] Kişi olarak neyi arzu etmiş olursa olsun, emrindeki başıbozuk ordular ve komutanlar zamanlarını güvenliği sağlamakla değil yağmayla geçiriyorlardı. Merkezi hükümet 1009/1600 yılının yazında Celali önderini İçel'de başkaldıran öğrencileri bastırmakla görevlendirdiğinde, sekban askeri yürümeyi reddetti. Sürekli kıtlığın hüküm sürdüğü bir zamanda yiyecek derdine düşmüş askerler bölgedeki zavallı reayayı düzenli olarak yağmalıyorlardı.[41] Durumdan Osmanlıların çıkaracakları tek sonuç olabilirdi: Bir Celali önderinin bağışlanmış olması Anadolu'da düzeni sağlayamadığına göre, güvenlik zorla sağlanmalıydı. Sadrazam bu kez, gözü doymak bilmeyen ordularını güneye çekmiş olan Karayazıcı'nın üzerine iki ordu gönderdi.

İki Osmanlı ordusu hemen başarı elde edemedi. Üsküdar'dan, eski Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa komutasında doğuya hareket eden birinci ordu Kayseri'ye varana dek yirmi iki top ve yüzlerce adam yitirdi.[42] 1009/ 1600-1601 kışının gelişiyle kenti kuşatmayı sürdürmenin yararı kalmadı. Cemaziyülahir 1009/Aralık 1600'de Karayazıcı ile birlikleri, Anadolu'nun yaşamsal ticaret yollarını denetimleri altına almak üzere, daha batıya hareket ettiler.[43] Anadolu'da yağan kar, artık insanların hareketleri kadar tasarılarını da donduruyordu.

Önlerindeki birkaç ay, Osmanlılara kazançlarını ve kayıplarını gözden geçirmek için ihtiyaç duydukları mühleti sağladı. O sıralar Avrupa'da izle-

---

37 Peçevi, II, s. 253. Bu konu, şeyhülislamın suçlanan yeğeni Çelebi Kadı'nın payitahta gönderdiği bir mektupta yer alıyor ve Mehmed Paşa'nın eylemlerine ilişkin sözlerinin ille de önyargıdan uzak olması gerekmiyor.

38 GOR, IV, s. 304.

39 Naimo, I, s. 233.

40 Akdağ -3, s. 594 'e göre, doğum yeri Çorum olabilir.

41 Arakel-2, s. 43.

42 Relazioni - Suriye, s. 115, ve 1 000 Yeniçerinin vurulduğunu söyleyen Naima, I, s. 246.

43 Braudel, II, s. 1204.

dikleri siyaset başarılı olmuştu. Rebiyülevvel 1009/Eylül 1600'de Macarların stratejik Kanije kenti Türklerin eline geçti. Sonra, o ara Osmanlı padişahının tarafında çarpışan Polonyalılar, Eflaklı Cesur Mihal'in isyanını bastırdılar.[44] Receb 1009/Ocak 1601'de Sigismund Bathory, Erdel prensi oldu. Bir Hıristiyan olan Bathory'nin Avusturyalı Habsburglara duyduğu nefret, Müslümanlarla gireceği bir ittifakın vicdan azabını bastırıyordu. Öte yandan, İran'ın, Osmanlının baş düşmanlarıyla anlaşmaya çalıştığı konusunda kötü haberler İstanbul'a sızıp duruyordu. Şaban 1009/ Şubat 1601'de Katolik papazlar Şah Abbas'ın diyarına gitti. İki ay sonra, İranlı bir özel temsilci Roma'da Papa VIII. Clement'i ziyaret etti.[45] Üstelik, Kırım Tatarlarını yöneten ailede başa geçmek için sürdürülen ölümüne mücadelede, Osmanlıların desteklediği Tatar Hanına karşı çıkan Han'ın bazı akrabaları memleketten kaçmışlardı. Kendilerine Islam dünyasında, fakat padişahın düşmanları arasında sığınak aradılar. İşleri daha da kötüleştirmek üzere, 1010/ 1601 yazı ortalarında sadrazam ve aynı zamanda Nemçe orduları komutanı olan ünlü Damad İbrahim Paşa'nın ölmesi, yönetimdeki Osmanlı seçkinleri arasında doldurulamaz bir boşluk bıraktı. Bu boşluğun peş peşe bir dizi yetersiz kişi tarafından doldurulmaya çalışılması padişahın talihsizliğiydi.

Zilhicce 1009/ Haziran 1601'e gelindiğinde, eski Bağdad beylerbeyi Sokolluzade Hasan Paşa komutasında, Celalilere karşı ikinci bir ordu, Karayazıcı'yı, kardeşi Deli Hasan'ı ve Celali birliklerini aramak amacıyla Diyarbekir'den batıya doğru yürüyüşe geçti. Hasan Paşa, bir yıl önce İbrahim Paşa'nın yaptığından çok daha iyi hazırlık yaptı. Askerlerinin çoğu doğulu Kürt ve Araplardan toplanmıştı. Aralarında, Kuzey Irak'ta İmadiye'den, Diyarbekir eyaletinde Cizre'den, Suriye'de Trablusşam'dan, kuzey Halep eyaletinde Canbuladların oturduğu Kilis'ten gelen askerler vardı.[46] Hasan Paşa, tuzağa düşmekten dikkatle kaçınarak, düşmanını dört ay boyunca sezdirmeden izledi. Sonunda, 12 Safer 1010/12 Ağustos 1601'de, Kayseri'nin güneydoğusunda Elbistan yakınlarındayken, Celalileri habersiz yakalamak üzere cebri yürüyüşe geçti.[47]

O zamanki adıyla Sepedlü mevkiinde yapılan meydan savaşında Kara-

44 Kortepeter, s. 175-76.

45 Pastor, XXIII, s. 298-99. Şah'ın özel temsilcisine Sir Anthony Sherley eşlik etti. Her ikisi de, kendinin diğerinden daha yetkili olduğunu iddia ediyordu ve sonunda ayrı ayrı görüşmelerde bulundular.

46 Akdağ -1, s. 200. Ayrıca bkz. aşağıda s. 72-74'te Canbuladoğlu Hüseyin'in bu operasyona Suriye'den katkısı.

47 Relazioni - Suriye, s. 115, ve Danişmend, III, s. 208.

yazıcı ilk kez önemli bir muharebeyi yitirdi; altı ay önce Kayseri'de kazandığı yirmi iki parça top da elinden gitti. Yandaşlarından binlercesi öldürüldü. Sağ kalanlar, büyük bölümü yok olmuş saflarını yeniden oluşturmak üzere Sivas üzerinden Amasya'ya, Samsun yakınlarındaki Canik dağlarına kaçtılar.[48] İstanbul'da zafer şölenlerle hep birlikte kutlandı[49] Celalilerin peşine düşerek kuzeye yürüyen Hasan Paşa, 1010/1601-1602 kışını Tokat'ta geçirdi.[50]

Karayazıcı'nın Celalilerine kuşkusuz şiddetli —belki de ezici— bir darbe indirilmişti. Uzun kış boyunca düşünmek ve hazırlanmak için vakit buldular. Celalilerin ertesi yıl yaptığı eylemlerde heveslerinin kaçtığı görülüyor. Bir nedenle (belki de savaşta aldığı bir yara nedeniyle) bunca zamanın yorulmak bilmez savaşçısı Karayazıcı, güçten düşmüştü. Suriye'de Halep ve Trablusşam'a geri döneceği söylentilerini yaydıysa da, gerçekte, dostluk gördüğü bazı Tatarlara katılmak amacıyla, Karadeniz'in karşı kıyılarına, belki de Kırım'a doğru yola çıkmanın hesabını yapıyordu.[51] Fakat, çekildiği dağlık bölgedeki yerinden hiç ayrılmadı. Yaklaşık kırk sekiz yaşındayken, bilindiği kadariyle doğal nedenlerden öldü.[52]

Karayazıcı'nın izlediği çizgi, on yıl sonra ortaya çıkacak Büyük Celaliler için birçok bakımdan örnek oldu. Yaşamı boyunca, korkusuzluğuyla, bitip tükenmek bilmeyen gücüyle, neyi var neyi yoksa askerleriyle paylaşan cömert kişiliğiyle ün yapmıştı. Dinine derinden bağlı olmuş olabilir. Adamlarına, Allah'ın kendisine ululuk vaad ettiğini söylediği biliniyor; ama bundan öte bir iddiada bulunmuş gibi görünmüyor.[53] Hepsinden önemlisi, yakınlarının onu gururlu ve acımasız biri olarak tanımaları. Urfa'da Hüseyin Paşa'yı gözden çıkarması, kendi geleceğiyle ilgili olarak ne denli gerçekçi ve acımasız bir değerlendirme yaptığını gösteriyor. Bu davranışı, çevresindekilerce de onaylanmış, haklı bulunmuş görünüyordu. Ölümünde, komutanlarından Şahverdi, Yular Kaptı ve Tavil Halil, bedenini parçalara ayırıp ayrı ayrı yerlere gömdüler. Osmanlıların, böylesine etkileyici bir kişiliğin bedenini seyirliğe dönüştürerek aşağılamaya çalışacaklarından çekindiler.[54] Geride kalan Celali ordusunun başına geçmek şimdi kardeşi Deli Hasan'a düşüyordu. Bunun nedeni bir hanedanı sürdür-

48 Relazioni - Suriye, s. 114-15'de ayrıntıları anlatılıyor.
49 Braudel, II, s. 1204.
50 Naima, I, s. 293.
51 Relazioni - Suriye, s. 115.
52 Relazioni - Suriye, s. 115. Muhibbi, s. 101'de ölüm tarihi, 26 Ramazan 1010/1602 yılının 20 Mart günü olarak veriliyor.
53 Relazioni - Suriye, s. 115.
54 Naima, I, s. 295.

mek ya da ayrılıkçı bir devlet kurmak değil, Deli Hasan'ın en ileri çıkmış önder oluşudur. Akdağ'ın belirttiği gibi Karayazıcı ne ferman çıkarmış, ne yeniçeriler gibi bir ocak kurmuş, ne de kendisine vezir seçmiştir. Yakalanan yandaşlarının üzerinde çıkan imzalı mühürlü belgeler, onun bağımsız bir güç olmak arzusu taşıdığı iddialarının hayal ürünü olduğunu kanıtlıyor.[55] Onun ve peşinden gidenlerin Anadolu'daki isyanı, devletten köklü bir ayrılmayı değil, eski Osmanlı toprak düzeninin yeni isimlerin de eklenmesiyle sürdürülmesi hedefini temsil ediyordu.

DELİ HASAN VE CELALİLERDEN RUMELİ'DE YARARLANILMASI

Çağdaşı Venedik Konsolosu Dandolo'ya göre, Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan, "yaşça daha küçüktü, ama daha iyi bir savaşçıydı."[56] Deli Hasan, kardeşinin ölümünden kendi idamına dek durmaksızın savaştı: İlkin, Sepedlü'de kesilen hızlarını yeniden kazanmak için; sonra da, bir Osmanlı komutanı olarak Macaristan'da düşman Habsburglara karşı...

Eski Karayazıcı çetesinde güçlü bir emir-komuta zincirinin yeniden kurulması için çok zaman gerekmedi. Celaliler, 1010/ 1602 ilkbaharının ortalarında, güya Halep'e doğru yönelmek niyetiyle, Amasya, Tokat üzerine yürüdüler.[57] Amasya'da bulunan Rüstem ve Karakaş Ahmed dahil diğer Celali önderleriyle buluşmayı tasarlıyorlardı. Rüstem ile Karakaş Ahmed, Karayazıcı'nın başlangıçtaki topluluğunda yer alırken yolları ayrılmış kişilerdi. Anadolu Celalilerinin çoğu gibi bunlar da, her kim bedelini peşin nakit ile öderse onun buyruğunda askerlik yaparak rahat bir yaşam sürüyorlardı. O sıralar Trablusşam emiri Seyfoğlu Yusuf'a bağlıydılar.[58]

Deli Hasan, öteki Celalileri toplaya toplaya giderek Zilhicce 1010/ Mayıs 1602'de Tokat'a ulaştı. Yolu üstündeki kasabaları yakıp yıktı; üzerine gönderilen Osmanlı paşalarını yendi. Yendiklerinden biri de Sepedlü galibi Sokolluzade Hasan Paşa'ydı.[59] Hasan Paşa, talih eseri, savaşacak hali kalmış az sayıda adamıyla Tokat kalesine çekilebildi; ama ağırlıkları Deli Hasan'ın askerlerinin eline geçti.[60] Venedik Konsolosu Dandolo'ya gö-

---

55 Akdağ -3, s. 595. Yazar, bu "mühürlü imzalı belgeler" için herhangi bir kaynak göstermiyor.

56 Relazioni - Suriye, s. 115.

57 Relazioni - Suriye, s. 116.

58 Relazioni - Suriye, s. 116. Bu Türkmen emiri konusunda daha fazla bilgi edinmek için bkz. s. 59 vd.

59 Salisbury -2, s. 227, ile Naima, I, s. 293.

60 Gökbilgin, s. 329.

re, Celaliler beş milyon altın, çok sayıda çadır ve eklentileriyle birlikte Hasan Paşa'nın hareminin tamamına el koydular. Tokat kalesine dönmek üzere yalnız dört zavallı, yaşlı kadını salıverdiler.[61] Hasan Paşa'nın yenilgisi İstanbul'da hep bilinen tepkilere yol açtı: Serdar görevden affedilerek Celalilerle savaşmak üzere yeni komutan Hüsrev Paşa tayin olundu.[62]

Bu arada, Deli Hasan Tokat'ın dış mahallelerini yağmaladıktan sonra ateşe verdi.[63] İsyancılar Hasan Paşa'yı ele geçirmek istediklerinden, kenti kuşattılar. Büyük olasılıkla, Karayazıcı'nın bir yıl önce yaşadığı yenilginin öcünü almak için yanıp tutuşuyorlardı. Yaşlı Paşa'yı öldürmek kolay değildi; çünkü, eski sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu, güvenlikte bulunduğu yerden ayrılmaya bir türlü ikna edilemiyordu. Yerini almak üzere henüz gelmiş olan Hüsrev Paşa, Hasan'ın ünlü ters huylarından çekindiği için görevi devralamıyordu.[64] Celaliler her nasılsa, onun her gün belli bir yerde oturma alışkanlığını öğrendiler. Zilhicce 1010/ Haziran 1602'de bir sabah, sekban askerinden bir keskin nişancı paşayı vurdu.[65] Hasan Paşa'nın ölümünden sonra düşmanı olan Celaliler Tokat kuşatmasını kaldırarak yağmalayacakları daha elverişli yerlere doğru yola çıktılar.[66]

Sokolluzade Hasan Paşa'nın öldürülmesi Anadolu'da güvenliği sağlamakla görevlendirilmiş güçlerin çektiği sıkıntıları artırdı. Öldüğü zaman atmış yaşlarında olan Hasan Paşa, "yerini dolduran, çok adil, yürekli biriydi ve padişahın en iyi askeri olarak saygı görüyordu."[67] Üç hükümdarın hizmetinde bulunmuştu; Osmanlı tarihinin en büyük vezirlerinden birinin oğluydu ve babası gibi görev başındayken can vermişti. Savaş alanında yerini alan Hüsrev Paşa, Celalilerle başa çıkmada onun kadar bile başarılı olamadı.

Celaliler 1011/1602 yılının geri kalan bölümünde, Anadolu'yu, dehşet verici bir kargaşa içine soktu. Safer 1011/Temmuz 1602'de Deli Hasan sayısı artan gücüyle güneye, Çorum'a indi. Rebiyülevvel 1011/ Ağus-

---

61 Relazioni - Suriye, s. 116. Beş milyon altın oşın görünüyor. Danişmend, III, s. 212-13'de Hoson Paşa'nın korısının nasıl bağışlandığının öyküsü anlatılıyor.

62 GOR, IV, s. 321.

63 Salisbury-2, s. 227. Polanyalı-Ermeni gezgin Simeon, 1020/1611 yılında (neredeyse bir on yıl sonra) Tokat'ı, üstü kiremitle örtülü görkemli bir çarşısı olan büyük bir kent olarak betimliyor. Daha önce bin Ermeni ailesi yaşamaktayken, Celali talanı nedeniyle bunların yarısınının kaçmak zorunda kaldığını öğreniyor, Simeon, s. 86-87.

64 GOR, IV, s. 321.

65 Danişmend, III, s. 213, *Amasya Tarihi*, III, s. 296'dan alıntı yapıyor.

66 Naima, I, s. 296. GOR, IV, s. 321'de, isyancıların kenti ele geçirdikleri ileri sürülüyor ki, bu olası görünmüyor.

67 Relazioni - Suriye, s. 117.

tos 1602'de, savaş alanında Hüsrev Paşa'ya can yakıcı bir ders verdikten sonra, üzerlerine gönderilen bütün Osmanlı ordularını ya yenerek, ya da atlatarak batıya, Ankara'ya doğru ilerlediler.[68] Deli Hasan Ankara'yı kuşatıp kent halkından 80.000 altın kuruş (muazzam bir miktar) haraç aldı.[69] Varlıklı reayanın çoğu İstanbul, hatta Rumeli gibi daha güvenli yerlere kaçarak geçmiş yıllarda oralara göçmüş kişilere katıldılar ve hükümete sürekli şikâyette bulundular. Hizmet etmek, yenmek ve yağmadan pay almak arzusuyla dolu yüzlerce, hatta binlerce başıboş Anadolulu şimdi başarılı Celali önderinin yanında yer alıyordu.

Yalnız kazananın yanında olmak isteyen aç ve işsizler değil, Osmanlı padişahının güvendiği müttefikleri de kendi hedeflerine ulaşmak için Deli Hasan'a katıldılar. Kırım'da, Tatar Hanı'nın oğulları arasında süren iktidar kavgası yüzünden, Gazi Giray Han'ın erkek kardeşi Selamet ile büyük yeğenlerinden Şahin Giray'a, kaçmaktan başka seçenek kalmamıştı.[70] Hanlığı yeniden ele geçirmek için (erkek kardeş olarak Hanlık'ın yasal varisi durumundaki) Selamet Giray'ın eğitilmiş bir orduya duyduğu gereksinim Celalilerin yardımıyla karşılanabilirdi.[71] Celalilere gelince, onlar, göçmen Tatar güçlerinin kendilerine kattıkları güç ve artan ünleri dolayısıyla minnet duyuyorlardı.[72]

Osmanlılar, Celalilere karşı tepkilerini bir yeni komutan daha atayarak gösterdiler. Hüsrev Paşa'nın yerine gönderilen Hafız Ahmed Paşa, gelir gelmez kendisini Kütahya kalesinde kuşatma altında buldu. Birkaç ay süren kuşatma sonunda, mevsimsiz gelen yağışlar sürerken, isyancılar ordusu pes etti. Deli Hasan, kışlamak üzere güneye, Afyon Karahisar'a çekildi.[73]

Hükümetin 1011/ 1602-1603 kışında aldığı önlemler Anadolu'yu felaketin eşiğine getirdi. Celalilerin başarıları ve kesin bir karşı siyaset üzerinde karara varılamaması karşısında, İstanbul'da Divan ileri gelenleri Celalilerle hesaplaşmaktan vazgeçerek uzlaşma arayışına girdi. Belki de, İstanbul'da yüksek mevkilerdeki kişiler arasında Celalilere yakınlık duyanlar vardı. Deli Hasan'ın ölen ağabeyi Karayazıcı önceleri, eski Şeyhülislam

68 GOR, IV, s. 321.

69 Akdağ -1, s. 212'de, Ankara Şer'iyye Sicilinden yapılan alıntıya göre, toplamın 80.000 kuruş ya da 9.600.000 akçe alduğu belirtiliyor. Karşılaştırmak gerekirse, İmparatorluğun tümü için 1016/1607 yılının ilk altı ayında yapılan harcama 202.973.744 akçedir, H. Sahillioğlu, Cook -2, s. 241.

70 Kortepeter, s. 176-78.

71 Naima, I, s. 305.

72 Knolles 1687, I, s. 811, Bursa'ya yapılan bir Celali saldırısının başında Giraylardan birinin bulunduğunu ileri sürüyor.

73 Naima, I, s. 306.

Sunullah Efendi'nin bir yeğeni ile işbirliği yapmıştı.[74] Deli Hasan'ın kendisi de, başkomutanı Şahverdi'yi gönderip, Osmanlı sistemi içinde, Karayazıcı'nın gönlünü alan Amasya benzeri, uygun bir boş mevki bulunup bulunmadığını sorduracak denli kendisine güveniyordu. Bu ilişkileri, yeniçeri başlarından Turnacıbaşı düzenliyordu. Canilerle sürdürülen böylesi gözönünde bir ilişki, o sırada geçici olarak başkentte konuşlandırılmış Anadolulu tımarlı sipahilerin sert protestolarına neden oldu. Devletin Celaliler karşısındaki gevşekliği yüzünden askeri sınıfının elindeki ekilemeyen topraklar ziyan olup gidiyor, yaşam düzenleri de darmadağın oluyordu. İşte, Recep 1011/ Ocak 1603'te sipahilerin kanlı ayaklanmasına yol açan etmenler böylece bir araya gelmişti.[75]

Sipahi zorbalarının isyanı, Celalilerle ilgili yeni bir siyasetin kararlaştırılmasına yol açmadıysa da, bir bakıma, böyle bir siyasetin tartışılabileceği üç aylık kanlı bir foruma dönüştü. Kapıkulu sipahileri arasında çıkmış benzer bir isyandan neredeyse tam on yıl sonra (onlar mali düzenin bozukluğundan yakınıyorlardı), Anadolu tımarlı sipahilerinin, padişahın akıl hocaları yüzünden kapıldıkları derin çaresizlik duygusunu haykırmalarının birkaç nedeni vardı: Bir neden, Karayazıcı gibi Celalilerin, yalnızca askeri sınıfına geçirilmekle kalmayıp yüksek mevkilere getirilerek yatıştırılmaları türünden bir siyasetin hiç de adil olmadığını düşünmeleriydi. Anadolu içlerinde barışın dayanağı olan bu sipahiler, yeniçerilerin artan gücünden hoşnut değildiler: Anadolu kentlerinde gücü elinde tutan grupların arasına fark edilmeden karışarak, vergi tahsildarlığı yetkisi edinmelerini, ya da yerel iş ve ticaret ilişkilerine bulaşmalarım hoş karşılamıyorlardı.[76] Fakat, sipahilerin en katlanamadıkları şey, Saray'a ait karar verme yetkisinin dilsizler, çingeneler ile Gazanfer Ağa ve Osman Ağa adında iki haremağası yanında, bazı vezirlerin ve küçük memurların eline kalmış olmasıydı. Aciz padişahın bunların görüşlerini benimsemesi, savaş alanlarında yenilgilere ve tebaanın maneviyatının bozulmasına neden oluyordu. Ramazan 1011/ Şubat 1603'e gelindiğinde, Anadolu sipahileri, nefret edilen iki haremağasının idamıyla birlikte bazı reformların yapılmasını dayatarak, İstanbul'da işlerin denetimini ele geçirdiler.[77]

Sadrazam önce Anadolu sipahilerini yatıştırmaya çalıştı; bir yandan da

---

74 Peçevi, II, s. 253.

75 Naima, I, s. 324. 1603 yılına haklı olarak, 'Ayaklanma Yılı' denmiştir. GOR, IV, s. 339.

76 Bkz. Bakhit, s. 30-31, bu Şam ve Halep'te çok sık karşılaşılan bir durumdu.

77 GOR, IV, s. 325-27, ile Danişmend, III, s. 216-17, 218-19, bu ayaklanmanın ayrıntılarını anlatıyorlar.

başkentte düzeni sağlamaya çalışıyordu. Ayaklananları tatmin etmek için, Saray'ın ayaktakımından olduğu söylenen birkaç kişiyi idam ettirdi. Ramazan 1011/ Şubat 1603'te eski sadrazam Cerrah Mehmed Paşa'yı Anadolu'daki isyancılarla savaşan güçlerin başına getirerek, Anadolu sipahilerinin gözüne girmeye çalıştı. İki hafta geçmeden, şaşırtıcı bir ustalıkla, ayaklanmanın elebaşılarına karşı harekete geçerek Cerrah Mehmed'in yerine daha güçlü bir savaşçı (ve daha güvenilir bir müttefik) olan Haçova kahramanı Cağalazade Sinan Paşa'yı getirdi.[78]

1011/1603 yılına gelinirken, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, artan ciddi dış tehditler karşısında, İstanbul'da yaşamakta olduğu baskıları da göğüsleyerek, Celalilere karşı siyasetini yumuşatmak zorunda kaldı.[79] Şah Abbas yönetimindeki İran'la Osmanlılar arasında ciddi anlaşmazlıklar doğmuştu.[80] Bu durum, Celalilerin Anadolu'da artan eşkıyalık olaylarıyla birleşince, Hasan'ın ince bir siyaset izlemesini gerektirdi. Yemişçi Hasan Paşa, bu ruh hali içinde ve doğruluğuna inanmadığı halde Celali Deli Hasan'a, Zilkade 1011/ Nisan 1603'te Bosna beylerbeyliğini verdi.[81] Sadrazam aynı zamanda yeniçerilere, Anadolu sipahilerinin başkentteki gücünü kanlı ve uzun süre anılardan silinmeyecek biçimde ezme buyruğunu verdi.[82] Bu olayın ardından, sayısı 4000'i aşan öfkeli sipahi, ortadan kaldırmak için bin türlü eziyete katlandıkları Celalilerle birleşmek üzere Anadolu'ya kaçtı.[83]

Artık paşa olan Deli Hasan sadık bir Osmanlı komutanı oldu.[84] Sadrazam onu Drava ırmağı üzerinde Ösek'te Lala Mehmed Paşa'ya katılmakla görevlendirdi; Deli Hasan, Zilkade 1011/ Nisan 1603'te, 10.000 garip giyimli askeriyle Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçerek, düşman Habsburgların üzerine yürüdü.[85] Tatar Hanı Gazi Giray (kendisine ihanet eden kardeşi Selamet'i aralarına almış olan) bu eski isyancılarla birlikte döğüşmeyi reddetti ve 30 Zilkade 1011/ Mayıs 1603'te bölgeden ay-

---

78 Naima, I, s. 324.

79 GOR, IV, s. 312-15.

80 Münşî, II, s. 847-54.

81 Danişmend, III, s. 219. Deli Hasan'ın atanma olayına turnacıbaşı Hüseyin Ağa aracılık etti. Naima, I, s. 324. Makamın yetkileriyle donatıldığının simgesi olarak kendisine davul, sancak, kürk ile, Sultan'ın askerlerinden 400 maaşlı kapıkulu askeri verildi, Naima, I, s. 325.

82 Naima, I, s. 307-20'de ayrıntılardan söz ediliyor.

83 Akdağ -1, s. 213-14.

84 Naima, I, s. 327.

85 Deli Hasan'ın isyancı çetelerini betimliyen Naima, I, s. 327-28'de bunların Türkmen kökenli olabileceğini ima ediyor. Tarihçinin anlattığına göre, bu askerler neredeyse

rılarak Kafkaslara doğru yola çıktı.[86] Çözüm üretmede başarılı Osmanlılar hemen eski Celali birliklerini savaşa sürdüler.

1011/1603 yılının kalan bölümünde ve 1012/1604 yılına da taşan sürede, Deli Hasan Paşa askerlerinin başında Hıristiyanlara karşı savaştı. 3 Safer 1011/14 Temmuz 1603'te Peşte'yi almak için girilen bir savaşta 6000 civarında eski Celali can verdi.[87] Ardından, adı Gelibolu'da bir dalaşa karışıp bağışlanan Deli Hasan Paşa Temeşvar beylerbeyliğine gönderildi.[88] Bu yeni görevde, ne Hasan kimseyle geçinebildi, ne de birlikleri. 1013/1605 yılında Belgrad'a kaçtı.[89]

Görünen o ki, Deli Hasan Paşa Osmanlılara tam anlamıyla sadakat göstermemişti. Tarihçi Naima, onun Venedik temsilcileri ve Papa ile ihanete varan mektuplaşmaları olduğunu yazar.[90] Bosna'da bulunduğu sırada, yaşamsal önemi olan Resne kalesini yüzbin altın karşılığında vermeyi önerdiği iddia edilir. Yine, Temeşvar'dayken İspanya Kralı ve Papa'nın adamlarına, ihanet içeren haberler gönderdiği söyleniyor.[91]

Şu ya da bu nedenle, İstanbul hükümeti, Deli Hasan'a ve Osmanlının Avrupa'daki savaş hedeflerine katkısına yönelik siyasetini değiştirdi. Belki

---

çıplaktı; boyunlarına zincir ve muskalar takmışlardı; bazıları atlarına deve çanı bağlamıştı; çoğunun saçları uzundu ve kadına benziyorlardı. Bu, isyanların başını çekenlerle (ki, çoğu kez Osmanlı askeri sınıfına denktiler) Celali ordularındaki sıradan asker arasında bulunan toplumsal farklılıkları gösteriyor. Kaynaklar, bu durumda da olduğu gibi, sekban ve levendlerin çoğu kez doğu Anadolulu ve Suriyeli olduklarına işaret ediyor. Akdağ -1 (eserin değişik yerlerinde) "ekrad ve â'rab-ı badiye (Kürtler ve Çöl Arapları)", s.198 yanında Türkmen askerlerinden de söz ediyor. Celali savaşlarında rol oynayan bu doğulu ve Suriyeli toplulukların önemi azımsanmamalı. Profesör Refik'in belirttiği gibi, "Celalilerin tutunmaları, sivrilmeleri daha çok bu etnik gruplar arasında, ama en çok Kürtler ve Türkler arasında olmuştur," Refik -2, s. 16-17. İzmir'den Erzurum'a değin bütün Anadolu halkının, hem Celali ordularına katılanlar olarak, hem de daha önemlisi, isyancıların saldığı şiddet ve yaptığı barbarlığın kurbanları olarak bu yaşanan dramda oynadığı ağırlıklı rol açıkça ortaya konmalıdır.

86 Sultan III. Mehmed daha sonra Selamet Giray'ı bağışladı. Selamet Giray ilerde, Sultan I. Ahmed tarafından 1017/1608'de bütün Tatarların başına han tayin edilecekti, Kortepeter, s. 230.

87 GOR, IV, s. 337.

88 Naima, I, s. 382; GOR, IV, s. 356. Temeşvar, çoğu kez dönemin önemli kişileri için bir yarı sürgün yeri olarak kullanılmaktaydı. Bkz. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın, yarım kalan ayaklanmasından sonra Temeşvar'a gönderilmesi, aşağıda s. 123.

89 GOR, IV, s. 379.

90 Naima, I, s. 440. Yaklaşık aynı sıralarda, Halepli Canbuladoğlu Ali Paşa'nın da yaptığı gibi Avrupalı düşmanlarla yazışma ender görülen bir durum değildi. Bkz. aşağıda, s. 102 vd.

91 Naima, I, s. 439-40.

de. Rumeli beylerbeyi Kuyucu Murad Paşa'nın telkiniyle, Deli Hasan, "kardeşinin oğlu Küçük Bey" le birlikte 1014 sonu/1606 Nisanında idama mahkûm edildi.[92] Deli Hasan, ölüme sıradan bir Anadolu isyancısı gibi gitmedi; bir Osmanlı komutanı, padişahın asker kullarının bir üyesi, onur ve kişilik sahibi bir adam gibi gitti.

Celali ordularını yatıştırma ve Balkanlara aktarma siyaseti, isyancıların Anadoluda güçlerini pek azaltmadı. İsyancı başlarının çoğu yerinde duruyordu. Gereken değişikliği ne hükümetin esnek siyaseti, ne de sert askeri güç uygulaması yaratabildi. Anadolu'da düzeni geri getirecek güç ancak Habsburglara karşı durmadan savaşmak saplantısının yeniden gözden geçirilmesiyle sağlanabilirdi.

"BÜYÜK KAÇGUN" BÜYÜYOR, 1012-1015/ 1603-1606

Deli Hasan'ın bir Osmanlı Paşası olarak Macaristan cephesine törenlerle gidişinden aylar önce, Anadolu isyancılarının gücü artmış ve açıkça ayrı merkezler oluşturmaya başlamışlardı. Her ne kadar resmi siyaset gereği Celalilerle barış ilan edilmişse de, Osmanlı tuğlarının törenle Hasan'ın eline teslimi, eşkıyalığı azaltmadığı gibi, çoğu kez eşkıyalığın yoğunlaştığı yerel merkezlerin ortaya çıkışını hızlandırdı.[93] Kendilerini nihai olarak zorla Osmanlı sistemi içine aldırmayı hedefleyen Celaliler bu merkezlerden hareketle kimsesiz kalmışların üstüne çullandılar. Yasadışılığın artması, köylüler ve Anadolu'daki kent reayasının çaresizliğini ve güvensizliğini çoğaltıyor; isteyerek ya da istemeyerek, merkezi hükümetin taşradaki temsilcisi sancakbeylerine ve kadılara duyulan öfkeyi körüklüyordu.

11./ 16. yüzyıl sonunda Anadolu'da kamu güvenliği özellikle sancakbeylerinden soruluyordu. Yerel eşkıya iyice denetimden çıkıp da olaya doğrudan el koymak üzere bir müfettiş ya da kolluk kuvveti göndermek gerekmedikçe, hükümetin pek umurunda olmuyordu. Avrupa'da derebeyliğin erken dönemlerinde olanın tersine, yerel Osmanlı beyi yerel canileri tutuklayıp, yargılayıp, cezaya çarptırmıyordu; bunun yerine, eyaletteki her sancakbeyi, bölge kadısının isteğine uyarak ya da sadrazamın o isteğe uyan buyruğu gereğince, şeriat ve kanunları temel alan adaleti yerine getirmek üzere, yerel suçluları kadının huzuruna çıkarıyordu.[94] Olağandı-

92 Naima, I, s. 440.

93 "celalilerle sulh oldu," Akdağ -1, s. 241, 1011/1603 yılında Celalilerin bağışlandıklarını açıklayan resmi ve diğer duyuruları kastederek söylüyor.

94 Cinayet, ev sayma gibi ağır suçlar dışındaki bütün olayları, Ermeniler, Rumlar gibi çeşitli dini cemaatlar kendi içlerinde çözümlüyorlardı. Bu cemaatlar Osmanlı ve şeriat yasalarınca da korunuyordu.

şı koşullarda (Karayazıcı olayında görüldüğü gibi) yerel kolluk kuvvetleri, hükümetin yüksek düzeyli müfettişlerinden, hatta bazen İstanbul'dan gönderilen komutanlara bağlı ordu birliklerinden yardım görüyorlardı. Haçova savaşından sonra Anadolu'da ortaya çıkan isyancılara gelince, özellikle Deli Hasan'dan sonra, hükümet Celalileri hem sıradan suçlu kabul ederek adalet önüne çıkarılmaları için sancakbeylerine gereken talimatı verdi, hem de devlet düşmanı kabul ederek isyanı bastırmak üzere merkezi hükümetin ordularını görevlendirdi.

Habsburglar ya da Safeviler gibi dış düşmanların aksine, Anadolu Celalileri ve özellikle aralarındaki sekban ve leventler, önemli bir eğitilmiş gizil gücü temsil ediyordu. Bazı durumlarda yeniden Osmanlı komuta zinciri içine çekilerek, dış düşmanlardan gelen saldırıların ilk şaşkınlığını atlatmada onlardan yararlanılıyordu. Böyle bir zamanda, Osmanlı kıyafetli ve nakit Osmanlı parası ödenerek tutulmuş Celali sekbanlarının, başka herhangi bir paralı asker kadar yararlı olma olasılığı vardı. Ama isyancılara karşı izlenen bu siyaset, yerlerinden koparılmış Anadoluluları barışçı faaliyetlere yöneltmedi. Tersine, böylesi bir siyaset, Celali de olsa Osmanlı da olsa, tüfekli askere para ödenir diye düşünen işsiz güçsüz takımını, gezgin çeteler halinde bir araya getirdi. Osmanlının düşmanı hep yalnızca Avrupalı Hıristiyanlar olsaydı bu siyaset sonuç verebilir; savaşta yitirilen güçlerin yerini Deli Hasan ve askerleri gibi kazanılmış Celaliler alabilirdi. Ama, ya bir de doğu cephesinde savaş patlarsa, işte o zaman Anadolu'da yaşam ciddi biçimde zarar görürdü. Bu nedenle, 1012/1603 yılının sonlarına doğru Tebriz için savaşıldığı haberi İstanbul'a gelince, hükümetin "Celalilerle barış" siyaseti saçma göründü.

Tam Deli Hasan'ın Habsburglar cephesine hareket ettiği ay, Safeviler Osmanlıların elindeki Tebriz kentine saldırarak kenti aldılar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski, ciddi bir yarasını kanattılar.[95] Şah Abbas, İran'ın doğusunda oldum olası Osmanlının yanında yer alan Özbeklere karşı tahta çıkışından bu yana devletini başarıyla savunmuştu.[96] Safeviler 998/1590 yılında Amasya'da yapılan, koşullarını İstanbul'un dayattığı barış anlaşmasını hiçbir zaman kabul etmemişlerdi. Abbas hep, Osmanlı padişahının kendisinden çaldığı, geleneksel olarak kendisine ait saydığı toprakları geri alacağı zamanı kolluyordu. Şimdi o zaman gelmiş gibiydi.

Böylece, çevredeki bir dizi önemli dış siyaset olayının ve isyancılara karşı geleneksel Osmanlı siyasetinin sonucu olarak, Anadolu'da silahlı şiddet

---

95 Rebiyülahir 1012/Eylül 1603'te. Tebriz 19 Rebiyülahir/ 20 Eylül'de düştü, Danişmend, III, s. 222. Bkz, ayrıca: Münşî, II, s. 830-33.

96 Bkz. yukarıda s. 4.

olayları patlak verdi. Celali çeteleri, Müslüman olsun olmasın, bütün reayaya saldırıyor; yalnız büyük köylere ya da iyi korunan kentlere dokunmuyorlardı. Özellikle, gereksinimlerini sağladıkları korunmasız mezralar en ağır darbeyi alıyordu. Resmi kayıtlara geçmiş şikâyetlerin çoğunda, çetelerin yakıp yıkmasından sızlanılıyor ve İstanbul'daki yetkililerden yardım isteniyordu. 1012 sonu/Nisan 1604 tarihli bir hükümde şunlar söyleniyor:

> ... Birkaç yüz atlu ve sekban ile ve Ermenaklu Seydi ve yerlüden Ali Çavuş ve Bozkırlıoğlu Muslu Çavuş ve ammisi Mahmud ve Arslan Gazi oğlu Ali ve Mehmed Çavuş [toplam yirmi dört kişinin adı sayılıyor]... ve bunların emsali eşkıya ile il üzerine çıkıp fukaranın emval ve erzakların garet ve evlerin ihrak edüp iki yüzden ziyade adam katledüp ve Müslümanların emred oğlanların ve bakire kızların ve avretlerin levendata tasarruf ettirüp ve elli binden ziyade koyun ve keçilerin ve beygir ve eyi deve ve iki bin sığırların ve sair davarların sürüp ve mevcut bulunan arpa ve buğday ve yağ ve bal ve sair zahirelerin alup ve üç yüzden ziyade adamı tutup hapsedüp gece ve gündüz işkence edüp.... [97]

Zengin eyaletlerde yaygın duruma gelmiş böylesi fiziki saldırılar yanında, ücretini alamamış, işsiz güçsüz sekban takımı, köyden köye giderek çeşitli Osmanlı tahsildarlarının (çoğu kez kendi adına hırsızlama) taleplerine ek olarak "vergi" topluyorlardı.[98]

Çiftliklerden, köylerden surlarla çevrili kentlerin, ya da erişilemeyen dağbaşlarının güvenli ortamına doğru bir "Büyük Kaçgun" oldu. İnsanların kitleler halinde yer değiştirmesi tarımda verimi hemen etkiledi. Celalilerin talana çıktığı, köylülerin saklandığı dönem boyunca —çoğunlukla ürünün yetiştirildiği mevsimde— tarlalar boş kalmaktaydı. Tarlaların ekilememesi yanında, Osmanlılar ve İranlıların, birbirine bırakmamak için tarlaları ateşe vermesi, çoğu kez kıtlığa yol açıyordu. İnsan eliyle açılmış felaketler yanında, Anadolu halkının başına bir de, bölgenin kimi yerlerinde, sert iklim değişikliklerinin yol açtığı don, seller, kuraklık geliyordu.[99] Nedenleri ne olursa olsun, açlık ve soğuktan korkan, ama yaşamlarını şiddete boğan, ölüm saçan acımasız çetelerden daha çok korkan binlerce Anadolu insanı köylerinden kaçmaya başladı.

Köylerden kaçanların sığındığı surlarla çevrili kentler geçmiş yıllarda

97 Akdağ -1, s. 277, MD 75, s. 207'den alıntı yaparak: 1011 ortalarından 22 Zilhicce 1012'ye dek (12 Nisan 1603'ten, 22 Nisan 1604'e) geçen sürede yapılanları anlatıyor.

98 Adına sekban akçesi denen ve yerel komutanlara bağlı sekban askerinin giderlerini karşılamak için reayadan talep edilen yasadışı bir vergi, Akdağ -1, s. 63.

99 979/1571 İnebahtı savaşında Don Juan'ın kötü hava koşulları nedeniyle zaferinin arkasını getiremediği süreden başlayarak bütün Celali isyanları dönemi boyunca, Osmanlı ve Osmanlı dışı kaynaklar, olağandışı iklim koşullarından söz ediyor. Örnek

zaten büyük ölçüde nüfus artışlarına sahne olmuştu.[100] Orta halli olsun, yoksul olsun, genelde koruyucu surların ardına kapağı atan herkes, Celaliler ortalıkta göründüğü sürece orada kalmayı hesaplıyordu. Anadolu köylüsünün topraklarına dönmesi yasaların gereğiydi. Bu bir yana, kentteki yaşam maliyetinin altından kalkamazlardı. Çoğu yanında az bir parayla gelmişti. Olan parayı da toprağa ve hayvanlara bağlamışlardı. Ama varsıl kentliler göçebilirlerdi. Çoğu özellikle İstanbul'a, Bursa, Ankara gibi Anadolu kentlerine göçerek oradan vezirlere, bölgeyi Celali belasından kurtarmaları için baskı yaptılar.[101] Bazı Anadolu kentlerinde, ticaretin aylar boyu durduğu oluyordu. Göçmenlere yapılan satışların dışında işler çok durgundu. Resmi Osmanlı orduları sadakatla korumasa, bölge devlet-i aliyyeden kopup dağılmaya hazır gibi görünüyordu.

1012/1603 yılında III. Mehmed ölünce, Osman'ın Kılıcını, küçük, kolay etki altına alınabilecek bir çocuk kuşandı. I. Ahmed henüz on dört yaşında bile değildi. Vezirlerinin çoğu babasının ya da büyükbabasnın yaşındaydı. Akıl hocası vezirleriyle yaptığı ciddi toplantılarda, imparatorluğunu, Habsburg ve Safevi düşmanları karşısında, zafere ulaştırmak zorunda olduğunu hissediyordu. Anadolu'daki isyancılara gelince, onlar küçümseniyor, başarıları görmezden geliniyordu. Bununla birlikte, Sadrazam Yavuz Ali Paşa, isyancılardan gelebilecek gizil tehlikeyi farketmiş gi-

leri bol: 991/1583'te Taman yarımadası ile Kerç arasında olağanüstü miktarda buz görüldü (Kortepeter, s. 75); 994/1585'te Ege bölgesine ve İstanbul'a az yağmur düştüğü (Güçer, s. 9); 1001/1592 yılı Ocak ayında zorlu soğuk ve salgın (CSP-Venedik, IX, s. 1); 1004/1595 yılında Tuna bölgesinde korkunç bir kış (Shaw, I, s. 185); 1005/1596 yılında, Haçova savaşı sırasında, Ekim ayında görülmedik soğuk (Knolles 1603, s. 1097); 1007/1598 yılında Bağdat çevresinde (Sherley s. 145) ve Rumeli'de görülmedik yağmurlar (GOR, IV, s. 285); 1008/1599 yılında Tebriz'de zorlu soğuk (Arakel-2, s. 42-43). Büyük Celalilerin en etkin olduğu dönemde, 1012/1603 yılında, yağışlar Deli Hasan'ı Kütahya'da engelledi (Naima, I, s. 306); 1015/1606 yılında İstanbul'da ayazların erken geldiğinden söz ediyor (Salignac, s. 104); 1607 yılında Toskana dükasının Kıbrıs'ı almasına fırtınalar engel oldu (Mariti, s. 66); çağdaş Avrupa kaynaklarınca sağlanan veriler, 1550-1580 yılları arasında Avrupa'da bir "Küçük Buz Çağı" yaşandığını gösteriyor (Ladurie, s. 224-26). Yerküre çevresindeki iklim dizgeleri birbiriyle etkileşim içinde olduğuna göre (Schneider, s 118) ve ağaç gövdelerindeki büyüme halkalarının çözümlenmesinden elde edilen kanıtların (dendrokronolojik kanıtlar) adı geçen dönemde büyüme bozuklukları olgusuna işaret etmesi nedeniyle, (Kuniholm, s. 34, 16. yüzyılda Anadolu'da yaşanan kıtlıkla, incelediği ağaç halkalarının en zayıf düzeyde kalmış olmaları arasındaki rastlantıyı anıştırıyor) bozuk yaşama koşullarını doğuran olağandışı iklim değişikliklerinin Büyük Celali isyanlarına yol açmış ve bunları körüklemiş olabileceği pekala olası görünüyor.

100 Jennings, s. 21-57.

101 Akdağ -1, s. 253-254.

biydi. Yavuz Ali, Macaristan cephesinde, kendi hesabına yazılacak simgesel bir zafer peşindeyken, İranlılar ve de Celalilerle çarpışmak üzere deneyimli, işinin ehli bir komutanı, Cağalazade Sinan Paşa'yı tayin etti. Verdiği görev hem çok ağırdı, hem de yazgısını belirleyecekti.

Haçova kahramanı, eski sadrazam, başarılı kaptan-ı derya Sinan Paşa, İran cephesine giderken, yolunun üstündeki Celali çetelerin çoğunu yok etmeyi umuyordu. Ona göre, İran Şahı çok daha önemli bir düşmandı. Zilhicce 1012/ Mayıs 1604'te doğuya hareket ederken Cağalazade Sinan'ın asıl ereği birkaç isyancının kökünü kazımak değil, Azerbaycan bölgesinde kesin bir zafer kazanmaktı.[102] Yola çıkışından iki hafta sonra, Osmanlıların elindeki büyük kentlerden Erivan'ın da Şah'ın eline geçtiği haberi geldi. Osmanlılar, İranlılara karşı zafer kazanmanın gerçekten pahalıya mal olacağını açık seçik anlamışlardı.[103]

Cağalazade Sinan doğuya doğru ilerlerken, Sadrazam Yavuz Ali Paşa Celali çetelerini kıstırmak için birkaç küçük orduyu görevlendirdi. Bunlardan en önemlisi, batı Anadolu'daki Celalileri bastırmak üzere görevlendirilen eski Halep beylerbeyi Nasuh Paşa'nın ordusuydu.[104] 20 Ramazan 1013/11 Şubat 1605'te Keçdehan Ali Paşa ile birlikte, boşu boşuna Celalileri savaşmaya kandırmaya çabalayarak geçirdi.[105] Aynı sıralarda, Celalileri silip süpürmek için Anadolu'ya iki ordu daha gönderilmişti: Bunlardan biri, Üveyspaşaoğlu Mehmed komutasında Anadolu'dan derlenmiş bir orduydu; diğeri de Rumeli'den derlenip Anadolu'ya yöneltilmiş bir orduydu. Gerekli asker sayısına ulaşmak amacıyla, her üç ordunun komutanı da bulabildikleri her kaynaktan asker topladılar. Bu yalnız iyi eğitim almamış başıbozukların toplanması anlamına gelmiyordu; aynı zamanda birbirlerinin ordusundan iyi askerleri kapmak demekti. Nasuh Paşa'nın ordusu, Deli Hasan Paşa'nın gerçek anlamda ardılı, Anadolu'nun en ünlü Celali önderlerinden Tavil Halil komutasında güçlü bir eşkıya ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Artık bu, Osmanlı eşgüdümündeki çöküntünün göze batan bir örneğiydi.

Adı Halil olsa da, takma adıyla Tavil (uzun) diye anılan Tavil Halil, Karayazıcı'ya bağlı komutanlardan biriydi.[106] Tokat, Amasya taraflarında

102 Naima, I, s. 393-394.
103 Danişmend, III, s. 232.
104 Krş. Nasuh Paşa'nın Halep'te başından geçenler, s. 73.
105 *Saruhan*, s. 12.
106 *Fezleke*, I, s. 290'da böyle söylüyor. Peçevi, II, s. 311, ondan Tavil Avil diye söz ediyor; Peçevi 'den önce yaşamış olan Vasıti, 8a'da aynı adla anıyor. MD'de adı genellikle Tavil olarak geçiyor; yalnızca, MDZ8, s. 120'de, 28 Şevval 1016/1608 yılı

gizlenmekteydi. O sıralarda, Afyon Karahisar'a birkaç günlük yürüyüş uzaklığında, güneydoğuda bulunan Tavil, askerleriyle birlikte Bolvadin yakınlarındaki bir köprüde kurulmuş pusuya doğru ilerliyordu.[107] Cemaziyülevvel 1014/ Eylül 1605'te savaş başladığı sırada Nasuh Paşa köprüden geçişi önlemek için oraya toplarını yığmıştı. Vur-kaç taktiğinde deneyimli, kurnaz Tavil, top tehlikesini umursamadan, süvarileriyle gözüpekçe köprüye cepheden daldı. Şaşırtma hareketi başarılı olmuş, çok geçmeden Osmanlı bozguna uğramıştı. Komutanlar, Nasuh ve Kecdehan Ali canlarını zor kurtardılar. Zafer kazanan Celaliler Bolvadin halkını tutsak aldı; kasabayı yakıp yıktı, soyup soğana çevirdi.[108] Öfkelenen Nasuh Paşa, birkaç gün bekledikten sonra, savaşın Ali yüzünden yitirildiğini ileri sürerek, Anadolu beylerbeyi Kecdehan Ali Paşa'yı idam ettirdi. Daha sonra, henüz on altı yaşını doldurmamış Sultan I. Ahmed'e durumu sıcağı sıcağına doğrudan anlatabilmek için hemen İstanbul'a gitti.

Savaşın kir pasını, barut kokularını hâlâ üstünde taşıyan Nasuh Paşa, Kecdehan Ali'nin yenilgisini, beceriksizliğini ve Bolvadin yenilgisinin nasıl olduğunu anlatmak amacıyla, sürmekte olan bir Divan toplantısının ortasında içeri daldı. Bürokrasinin, özellikle orduları donatıp iaşesini karşılaması gerekenlerin görevlerini başaramadıklarını bildirdi. Çelişen emirler vermişlerdi; hepsinden önemlisi, padişahın yakın danışmanlarının Celalilere karşı ortak bir siyaseti yoktu. Sözünü tamamladıktan sonra, etkileyici bir biçimde kılıcını ve kıldan ince boynunu uzattı: Ama savaşı yitirmenin suçunu kabullendiği için değil, efendisinin kulu olduğunu belirtmek için.[109] O ana özgü heyecan uyandıran tavırları yanında, Nasuh'un ileri sürdüğü savlar genç padişahı o denli etkiledi ki, hemen gemiler inşa edilmesini buyurdu. Nasuh'un tavsiyesine uyup, gazi ataları gibi Osmanlı güçlerinin başında Anadolu'ya geçmek istiyordu. Daha temkinli danışmanlarının mevsimin geç (Recep 1014/Kasım 1605), yolculuğun tehlikeli (Osmanlı güçlerinin büyük bölümü ya İran'da, ya Tuna boyunda idi) olduğunu anımsatan yalvarmalarına aldırmayan genç hükümdar, imparatorluğunun düşmanı isyancılarla savaşmayı kafasına koymuştu. Anası Handan'ın beklenmedik ölümü bile, onu başkentte evlatlık görevi için ancak bir gün alıkoyabildi.[110] Sultan Ahmed, 2 Receb 1014/13 Kasım 1605'te birlikleri ve

15 Şubat günlü kayıtta Tavil Avil diye anılıyor (sonra, bir nedenle üzerine çizgi çekilmiş). Orhonlu, s. 652'ye göre Tavil Halil Bozok'luydu (bugünkü Yozgat) ve çoğu kez ünlü kardeşi Meymun'la yanyana savaştı.

107 Eskişehir-Konya yolu üzerinde. Bkz. Harita 3.

108 Naima, I, s. 431-433.

109 Salignac, s. 5, Kral IV. Henri'ye yazılmış 24 Kasım 1605 tarihli mektup.

110 GOR, IV. s. 381. Alderson, XXXIII, numaralı çizelge, dn. 2, annesinin, Sultan'ın

bir donanmayla İstanbul'dan ayrıldı; karadan gitmek zaman alacağından, Marmara'yı aşarak Bursa'ya yöneldi; savaşa hazırlandı.

Danışmanları haklı çıktı. Yolculuğun hesabı kitabı tam yapılmamıştı ve çok tehlikeliydi. Celali önderi Tavil Halil, Bolvadin'den kuzeye yürüyüp Bursa yakınında ordugâh kurmuştu. Sultan Ahmed, yanında Nasuh Paşa, güçleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkentine vardılar. Bunu zaten bekleyen Celaliler hemen menzil dışına çekildiler. Hava koşulları olağanüstü kötüleşmişti. Tavil'in güçleriyle savaşma olasılığı bir serüven olmaktan çıkıp gerçekliğe dönüştü. Ahmed bir askeri saldırı düzenlemektense, atalarının kabirlerini ziyaret etti. Bir hafta geçmeden Uludağ'ın kar sularını içmekten ağır hastalandı.[111]

Tam o sıralarda, birkaç yüz Celali Osmanlı güçlerine katılmaya izin istemek ve Ahmed tarafından bağışlanmak amacıyla geldi. Ahmed onları bağışlayıp kendi güçlerine kattı. İstanbul'daki kaymakam Sofu Sinan Paşa da, zaten Tavil'e Halep, Anadolu ve Sivas eyaletlerini, bir başka deyişle, Anadolu'nun büyük bölümünü (yarısından fazlasını) teklif etmiş bulunuyordu. Tavil ayrı bir devlet kurmak merakında olsa öneriyi kabul edebilirdi; fakat, hiç kuşku yok ki uygulanamazlığı nedeniyle reddetti. Tavil öneriyi reddedip de başı boş kalınca, padişah Sofu Sinan Paşa'yı azletti;[112] bir yandan da, şaşırtacak denli güçlü Celalilerle uzlaşma çabalarını sürdürüyordu. Kendisi de 16 Recep /27 Kasımda İstanbul'a döndü. Bir Venediklinin bildirdiğine göre, "Ahmed sarayın bahçesinde Anadolu'da olduğundan daha mutluydu. Anadolu'da kurtlar sinsice fırsat kolluyor, insanlar açlıktan ot ve kokmuş at, deve leşlerini yiyor, yoldan geçen atlılardan sadaka istiyordu."[113] Sultan Ahmed bir daha askerin başında savaşa gitmedi.

Çocuk-sultan, Celalilerle uzlaşma siyasetini İstanbul'dan yürütmeyi sürdürdü. Sofu Sinan Paşa'yı, Tavil'in yaptıklarına duyduğu çok yakın kişisel ilgisi nedeniyle görevden almış da olsa[114] Ahmed Celali önderiyle ilişkisini sürdürdü; sonunda ona yeniden valilik önerdi.[115] Fransız Büyükelçisi Baron de Salignac, 30 Aralık 1605 tarihli mektubunda, Tavil Halil'in nihayet Bağdat beylerbeyliğini kabul ettiğini, yüksek rütbeli subayları için

---

eliyle değil bir harem entrikası sonunda öldürüldüğünü ima ediyor. Verdiği 26 Kasım 1605 tarihi, bir hafta gecikmiş gibi görünüyor.

111 Lello, s. 22.

112 GOR, IV, s. 382.

113 Iorga, III, s. 434, bir Relazione'den alıntı yapıyor.

114 Naima, I, s. 436-37. HBZ, v. 307a'da, Tavil'in mektup yazıp Anadolu ve Sivas eyaletlerini kabul ettiğini söylüyor, ama Halep'ten söz etmiyor. Sofu Sinan Paşa bu yer değişimine onay verdi.

115 Salignac, s. 11, 12 Aralık 1605 tarihli mektup.

de on iki sancakbeyliği istediğini yazıyordu. Bu öneri, öncekini kat kat aşması bir yana, Deli Hasan'a verilen Bosna ödülüne eş değerdeydi.Tavil, üstüne düşen vergileri ödemeyi, merkezi hükümetle savaşı kesmeyi kabul etti. İstanbul'dan çok uzaklara, doğuya doğru yaptığı uzun yolculuğunda, yandaşlarının çoğu ardından gittiler ve Osmanlıya sadık dirlik sahipleri arasında yerlerini aldılar.[116]

Celalileri Osmanlı sistemi içine çekme siyaseti yürüyor gibiydi - bir yere dek... O yılın başlarında, çok önemli iki Celali önderi güçleriyle birlikte, İran cephesinde Cağalazade Sinan Paşa'nın ordusuna katılmıştı: Biri, Amasya'daki ilk günlerden beri Karayazıcı ve Tavil'in yanında bulunmuş olan Karakaş Ahmed; diğeri, Teke'li Zülfikâr Paşa idi.[117] Artık Celali önderleri, toplumsal ve siyasal bakımdan Müslüman köylülerden uzaklaşarak Osmanlıya sadık askeri sınıfına katılıyor; adamları padişahın ordusunun saflarını dolduruyor; İran ve Habsburg düşmanlarına karşı döğüşmek üzere kuşatma güçlerine adam sağlıyor; yönetimi elinde bulunduran Osmanlının ayrıcalıklarına ortak oluyorlardı. Fakat, ağır basan, öncelikli bir sorun vardı.

ÜÇ CEPHEDE BİRDEN SAVAŞ

1014/1605 yılının sonuna gelindiğinde, Osmanlının durumunun vehameti açığa çıktı: Üç cephede birden çarpışıyorlardı; Avrupa'da, İran'da ve Anadolu'da... "Celali Barışı"nı sağlamak için harcanan uzlaşma çabalarına karşın, Anadolu'da Celaliler küstahça serpilip gelişiyordu. Bazı Celaliler çok büyük yasa dışı güç sahibiydi: Kalenderoğlu Mehmed, Kara Said, Kınalı ve Cemşid gibileri hem bir yandan yağmayı, talanı sürdürüyor, hem de merkezi hükümete haber gönderip uzlaşma ve eski Osmanlı sisteminde bir yer alma dileğinde bulunuyorlardı.

Yıllardır çokça çöküntü geçirmiş bile olsa, eski rejimin, bildik bir güvenlik sistemi olarak Celalilere hâlâ çekici geliyor olması ilginçtir. Celali-

---

116 Salignac, s. 16, dn. 2. Bu, Sir Thomas Sherley'in Salisbury kontuna altı ay sonra yazdığı 24 Haziran 1606 tarihli mektubu doğruluyor (Salisbury -1, XVIII, s. 177). Mektupta: "Asya'nın büyük isyancısı Taville şu anda öylesine güçlü ki, 12 adet paşalık makamı belirleyip eyaletleri bunlar arasında paylaştırdı," deniyor. Profesör Akdağ'ın, kaynak göstermeden belirttiğine göre: 1014/1605 yılında Bolvadin'de savaşı kazanan, "Tavil takma adıyla bilinen Ahmed" dir (Halil değil). Oğlu Mehmed, sahte bir fermanla Bağdat'ta gücü eline geçirmiştir, Akdağ -2, s. 117-18. Bu anlatılan, Uzunçarşılı, III/I, s. 106-107'de ileri sürülen kurama uyuyor. Kurama göreTavil, Mustafa ile Tavilahmedoğlu diye bilinen ve Osmanlılara karşı Bağdat'ta ayaklanan Mehmed'in babalarıydı.

117 Akdağ -1, s. 223-224'te, bu ikisinin geçmişlerinden söz ediliyor.

lerin imparatorluktan temelli ayrılmak, hatta geçici bir taşra devleti kurmak gibi bir hesapları bile yoktu. Ama işsiz, evsiz barksızlar arasında sevilmelerinin altında kuşkusuz bu tür dar bireycilik öğeleri yatmaktaydı. Bağımsız bir Celali devletinin temelini oluşturacak öğeler bulunmadığı gibi; bu ögeleri doğuracak bir gereksinim de yoktu. Arşiv kayıtlarında, hiçbir Celali önderinin kendi adına para bastırdığına, cuma hutbesinde adını okuttuğuna, hükümet bürokrasisi kurduğuna, ya da yabancı devletlerle elçilik düzeyinde ilişkiye girdiğine ilişkin belge bulunmamaktadır. Hiçbir Celali bir diğeriyle, kısa süreler dışında, birleşmemiştir. Bu kısa süreli birleşmeler de, sağladığı kolaylık nedeniyle olmuştur. Hiçbir birleştirici öğreti ya da etmen (Balkan isyancılarını Hıristiyan kilisesinin bir araya getirmesi gibi) Celalileri ortak bir inanç çevresinde toplamamıştır. İşte bu yüzden, Celaliler, Osmanlıların en akıl karıştırıcı açmazını oluşturuyorlardı. Osmanlılar dış düşmanlarıyla barışa yanaşmadıkları sürece, ister Habsburglar karşısında olsun, ister Safeviler karşısında olsun, çok büyük ordulara gerek duyacaklardı. Osmanlı orduları ve baştakiler savaştan tam bir zaferle çıkmak istedikçe, Celalilerden gelen tehdide karşı koyamayacaklardı. Celaliler ortalıkta ellerini kollarını sallaya sallaya dolaştıkça, sonu ya parçalanmaya ya da bir bölümüyle İran Şahı tarafından yutulmaya varacak kargaşa içindeki Anadolu, acı çekmeyi sürdürecekti.

1014/1605 yılının sonuna gelindiğinde, Celaliler ile İranlılar karşısındaki esef verici kayıplara karşılık, ikinci cephede, yani Macaristan cephesinde, Habsburglarla on yıldır süren mücadele sonunda Osmanlılar bazı olumlu ilerlemeler kaydetmişlerdi. Cemaziyülevvel 1014/ Eylül 1605'te Vişegrad'ı ele geçirdikten sonra, daha bir ay geçmeden Cemaziyülahir 1014/ Ekim 1605'te Estergon'u alınca önemli bir pazarlık gücü kazandılar. Yeni Erdel Prensi Stefan Bocskay ile yaptıkları güç birliği, ellerine Macaristan'daki Habsburg askeri gücü üzerinde daha etkili bir denetim olanağını verdi. Gazilerden bazıları, bir önceki yüzyılın Osmanlıları gibi, Avusturya içlerine yayıldılar.[118] Durumu böylece kurtaran Sultan Ahmed ve danışmanları, ortada kazanılmış ezici bir zafer olmasa da, geçmişte Osmanlıların hep yaptığı gibi kendi anlaşma koşullarını dayatamayacak olsalar da, barış arayışına girmeye karar verdiler. Sadrazam Lala Mehmed Paşa, ölümünden kısa bir süre önce, 4 Muharrem 1015/13 Mayıs 1606'da, saygıdeğer ve inatçı bir devşirme olan Kuyucu Murad Paşa'yı Macaristan'daki barış görüşmelerinde Osmanlı temsilcisi olarak tayin etti.[119] Habsburg tarafının tam yetkili elçileri, Osmanlı barış heyeti ile anlaşma-

118 Shaw, I, s. 187.
119 Orhonlu, s. 652.

nın esasını belirlemek üzere altı ay süren görüşmeler yaptı. Sonunda, on üç yıl süren Osmanlı- Habsburg savaşı Recep 1015/ Kasım 1606'da Zitvatorok anlaşmasıyla sonuçlandı.[120]

Osmanlıların savaştığı üç cephe içinde, İran cephesi, en uzun sürelisi oldu. İyi örgütlenmiş bir ordu ve bürokrasiye sahip olan, zeki, olgun Şah Abbas ülkesinin doğusunda Özbeklere karşı başarıyla savaşmıştı. 1011/1603 yılına gelindiğinde, artık yüzünü batıya dönerek, 998/1590 yılında zorla kabul ettirilen batı sınırına yöneldi.[121] Osmanlılar karşısında, kendisine yardımı dokunabilecek kim varsa ona güç birliği yapmayı önerdi: Bunlar arasında yalnız küstürülmüş Osmanlılar değil, Avrupa'nın Hıristiyan güçleri, Rus Çarı Boris Gudunov, hatta Papa VIII. Clement da vardı.[122]

Osmanlılara ise İran üstündeki baskıyı sürdürdüler. Bazı İran kalelerini kuşatan Cağalazade Sinan Paşa'nın başarısı sınırlı kaldı. 1013/1604 yılında birkaç ciddi engellenmeden sonra Osmanlı komutanı kışı Van'da geçirmeye karar verdi. Şah'ın ordusu, bir aralık baskın yaparak onu gemiyle Van gölü üzerinden Adilcevaz'a, oradan da kuzey batıya, Erzurum'a kaçmak zorunda bıraktı.[123] 1014/1605 yazında birliklerini toparlayarak kaçak güreşen İranlılarla sonuç alınamayan savaşlar yaptı. Sonbahar başlarına gelindiğinde, ikmal yollarından uzak düşen Cağalazade Sinan İranlıların tuzağına düştü. 25 Rebiyülevvel 1014/9 Eylül 1605'te Urmiye gölü yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı.[124] Burada, silahlarının çoğunu ve çok önemli Tebriz yolunu yitirmenin yanında, soğukkanlılığını da yitirdi. Telaşla verilmiş bir kararla, çok önemli bir Kürt aşiretinin önderi ve Kuzey Suriye'deki önemli ailelerden birinin başı, Kilisli Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı idam ettirdi. Bu idam, o zamanın en tehlikeli ayaklanmasının patlamasına neden oldu. Ayaklanmanın nihai amacı Celalilerin yaptığı gibi Osmanlılarla uzlaşmak değil, başkenti Halep olan bağımsız bir devlet kurmaktı.

---

120 GOR, IV, s. 393-94; Naima, I, s. 455-58. Anlaşmanın değişik biçimleri ve yorumlarını Bayerle -2, s. 28'deki bir makalede bulmak olası. Bu makalede, iki tarafı da memnun eden biçimiyle anlaşmanın, altı yıl sonra, Rebiyülevvel 1021/ Mayıs 1612'de imzalandığı bildiriliyor.

121 Münşî, II, s. 825 ve izleyen sayfalar.

122 Papa Clement, öldüğü 1605 yılına değin, Kutsal Toprakları geri almak ve Avusturyalı Habsburgların üzerindeki baskıyı azaltmak amacıyla doğuya bir Haçlı Seferi düzenlemeyi ciddi olarak tasarladı. Krş. Pastor, XXIII, s. 290-298, ve Münşî, II, s. 1160. 1305'ten 1307 değin sayfalarda, Papa'nın Şah Abbas'a yazdığı 9 Mart 1624 tarihli mektubun çevirisi yer alıyor. Papa Clement'in yerini alan V. Paul (1605-1621) Sakız adasını 1608 yılında ziyaret etti, Argenti, s. 164.

123 Naima, I, s. 396. Bkz. Harita 7.

124 Bkz. III. bölüm, s. 78 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY SURİYELİ CANBULADLAR

Osmanlılar Suriye'yi 922/1516 yılında ele geçirdiklerinde, başlarına bazı özel bölgesel sorunlar aldılar. Bu sorunlardan biri, değişik etnik toplulukları denetim altında tutmada İstanbul'un karşılaştığı zorluktu. Suriye payitahta yaya otuz günlük yoldaydı. Zaman içinde, padişahın valileri, birbirinin gücünü dengelesin diye çeşitli toplulukları teşvik ettiler: Kâh aşiret reislerine, kâh orada görevlendirilmiş yeniçeriler ve eşrafa arka çıkıyorlardı. Suriye'deki gayrimüslimlere gelince, Osmanlılar onları oldukça bağımsız bıraktı. Bölgede yerleşik çeşitli köken ve inançtan karmaşık insan karışımına bir de imtiyazlı yabancıların oluşturduğu topluluklar ekleniyordu.

Osmanlılar, rahat yönetebilmek için Suriye'yi üç eyalete böldüler: Halep, Trablusşam ve Şam. Suriye'yi denetim altında tutabilmek için dört içiçe geçmiş siyasal örgütten yararlandılar: Payitahttan gönderilmiş, özellikle eyaletlerdeki asayişten sorumlu Osmanlı komutanları ve onlara bağlı birlikler; Müslüman olsun olmasın kentin ileri gelenleri, özellikle ticaretle uğraşanlar; (Şam'dan çok Halep ve Trablusşam'da daha etkili olan) yabancı görevliler; en önemlisi de, Suriyeli yerel emirler.

Siyasetlerini uygulayabilmek amacıyla Osmanlılar, Kilis Emiri Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın Kuzey Suriye'de atalarından kalma oldukça küçük bir bölgeyi elinde tutmasına izin vermekten başka, Halep beylerbeyi olmasına da izin verdiler. Bundan dolayı, bölgedeki yerel güçler arasında denge bozulmaya yüz tuttuysa da, 1012/1603 yılında İran'a karşı girişilen yeni bir savaş dolayısıyla denge az da olsa yine kuruldu. Osmanlı komutanına itaatsizlik yapmakla suçlanan Hüseyin Paşa'nın aceleyle idamı, imparatorluğun gördüğü en ciddi ayaklanmalarından birini başlattı.

KUZEY SURİYE'DE OSMANLI DENETİMİ

Osmanlılar Suriye'yi, öncelikle, padişahın kapıkulları arasından seçilmiş, Halep'te oturan beylerbeyi eliyle yönettiler. Bir eyalete tayin olunan beylerbeyi belirlenmiş yasal usullere uymak zorundaydı. Ana ereği, Osmanlı ordularına asker hazırlamak, ordulara erzak ve mühimmat sağlamak ve padişahın buyruklarını yerine getirmekti. Beylerbeyliği görevini yerine getirirken İstanbul'dan tayin olunmuş memurlar kendisine yardımcı olurdu. Özellikle defterdar, bağımsız hareket etmekle birlikte, beylerbeyinin amaçlarına uymaya dikkat ederdi. Bunun yanında, sancakbeyleri divanda bir araya gelerek siyaset belirlerdi; çünkü sonuçta, eyaletlerde barışın sağlanmasından beylerbeyi ve ona bağlı görevliler sorumluydu. Beylerbeyinin, görevde kalma süresi çok kısa oluyordu; süre uzarsa, yolsuzluğa bulaşacağı düşünülüyordu.[1] Görev süresinin kısalığı, uzun erimli siyasetlerin uygulanabilmesine engel oluyordu. İktisadi dengesizliklerin yaşandığı bu yüzyılda, beylerbeyiler de kasalarını olabildiğince çabuk doldurmaya baktılar. Vergilerin toplanmasında beylerbeyine çıkar sağlayacak el çabuklukları yapılabilse de, vergileri İstanbul'a gönderme sorumluluğunu taşıyan defterdar, padişaha karşı görevini yerine getirirken din, mevki gibi şeylerin etkisinde kalmaz; kimsenin gözünün yaşına bakmazdı. Yerel kabile reislerinin vergi vermekten kaçındıkları için hapse atıldıkları sık görülürdü.

Hükümet ayrıca, Suriye'deki önemli bölgelere, yasaları uygulamakla görevli ve genel olarak beylerbeyilere göre daha yüksek ahlak ölçütlerine bağlı görünen kadılar tayin ediyordu. Bu adamlar, bir mevkide daha uzun süre kalabiliyor; ya da dönüşümlü olarak, süresi belirli değişik görevler üstlenebiliyorlardı.[2] Askeri sınıfına giren bu devlet memurları yanında, düzinelerle küçük rütbeli kamu hizmetlisi hükümet makamlarını dolduruyor, Darü'l-İslam'da barışı sağlayan silahlı gücün gereksinimlerini yerine getiriyordu. Beylerbeyine bağlı memurlar arasında reayaya, özellikle gayrimüslim zenginlere bile rastlanır; en ünlüsü, 11./ 17. yüzyılda Halep gümrük emini olan bir Ermeni idi.[3]

Kuzey Suriye beylerbeyileri, bölgeler arası ölçekte çok önemli sorumluluklar taşımaktaydı. Örneğin, Şam ve Trablusşam eyaletlerine göre ağırlığı nedeniyle bölgenin güç merkezi Halep olsa da, Mekke'ye giden Müs-

1 Withers, s. 87, " Daha yerlerini ısıtamadan, görevden alınıyorlardı."

2 Halep ve Şam, imparatorluktaki dokuz en önemli yargı merkezinden ikisiydi, diğerleri İstanbul, Edirne, Bursa, Kahire, Kudüs ve Mekke. Shaw, I, s. 134.

3 Sanjian, s. 261, Suriye'nin önemli limanı Trablusşam ile birlikte Halep ve İskenderun'un da gümrük eminliğini yapan Petik Çelebi adlı bir Ermeni'den söz ediyor. Bkz de Groot, s 44

lüman hacıların yol güvenliğini sağlamaktan Şam sorumluydu; Trablusşam da, kendi limanı dahil kıyı boyunda daha birkaç limanın yönetimini üstlenmişti.[4] Bundan başka, hükümet, göçebe yaşamın gelenekleri yanında, göçebelerin haraç ve soygunu ticaret gibi görme eğilimiyle başa çıkmak zorundaydı. Araplar, Kürtler, Türkmenler yanında, bu etnik grupların kendi içinde bölündüğü çeşitli mezhepler özenle denetim altında tutulmalıydı. Çevikliğiyle ünlü Bedevi atlıları her an Osmanlı barışını tehdit eder duruma gelebilirdi.[5] En etkili yönetim, yerel çıkarlar ve güçleri dengede tutarak sağlanıyordu. Yönetimde sağlanan başarıya göre, bir beylerbeyi ya yükseliyor, ya da gözden düşüyordu.

Osmanlılar Kuzey Suriye'nin konumunun önemini bilmez değillerdi. Halep'ten geçen önemli askeri ikmal yolu, İstanbul'dan başlayıp doğuya, Akdeniz kıyısında Payas/Dörtyol'a iniyor, oradan İran'a doğru gidiyordu. Halep beylerbeyi aynı zamanda Amanoslar ve Toroslar üzerindeki dağ geçitlerini de denetimi altında tutuyordu. Mühimmat ve askerin diğer gereksinimlerinin doğuya gönderilmesinde bu geçitler Osmanlılar için yaşamsal önem taşıyordu.[6] Hacca giden Müslümanlar konusunda Şam beylerbeyine düşen sorumluluk, kuzey-güney doğrultulu ana yolların Suriye'de kalan bölümünün bakımını sağlamaktı. Ama, hepsinden daha önemlisi, iktisadi açıdan bakıldığında Halep ve Trablusşam, Avrupa'ya giden deniz yollarıyla İran'ın büyük ipek (daha önceleri baharat) ticareti arasındaki bağlantıyı kurmaktaydı. Safevilerle savaşılan yıllar dışta tutulursa, bu yollar tacirlere servetler kazandırırken Osmanlı hazinesine de sürekli vergi geliri kazandırmıştı.

Bütün bu sorumlulukları yerine getirmek ve Kuzey Suriye bölgesini ve sekenesini savunmak amacıyla Osmanlı beylerbeyi görkemli bir askeri güce komuta ediyordu. 11./ 17. yüzyılın başlarında, Halep beylerbeyine bağlı sancak sayısı dokuza ulaşmıştı.[7] Büyük Şam eyaletine bağlı on beş sancakta 4000 asker; en küçükleri olan Trablusşam'a bağlı yalnızca beş sancakta 3000 asker bulunmaktaydı.[8] Şurada burada kalmış eldeki raporlar dışında, bu orduların niteliği konusunda pek az bilgimiz var. Halep'teki Venedik konsolosu Alessandro Malpiero'nun dediğine göre, 1005/1596 yılında Kuzey Suriyeli askerlerin durumu kusursuzdu; levent-

4 Holt, s. 102-03.
5 Abdülkerim Refik, Parr ve Yapp derlemesi, s. 288.
6 Lammens, II, s. 55.
7 Lammens, II, s. 60. Hadzibegic, s. 149-50, altı sancak ve dört bin asker olarak bildiriyor. Bu sayılar aynı yüzyıl içinde ve yüzyıllar boyunca değişime uğradı.
8 Hadzibegic, s. 140-50.

leri "Büyük Senyör'ün ordusundakilerin en iyisi kabul ediliyordu."[9] Yine de, Osmanlılar için sorun oluşturuyorlardı: çünkü İran ya da Avrupa'daki savaşlardan dönmüş gaziler olarak, boş kaldıkları anda kolayca iç barışı bozabiliyorlardı.

Kentlerde asayişi sağlamak amacıyla Osmanlı hükümeti, Kuzey Suriye'deki bazı merkezlerde yeniçeri birlikleri kurdu. İran'la girilen ilk dönem savaşları sonunda, 998/1590 yılında, Halep'te görevlendirilen yeniçeri askerinin sayısı artırıldı. Halep ve Şam'dan geçen yollar üzerinde ticaret olanaklarının artmasıyla birlikte, yabancı ve yerli tacirler bölgedeki göçebe halka ve eşkıyaya karşı daha çok güvenlik önlemi istediler. Savaş gazisi yeniçeriler hükümetin asayiş gücünü oluşturabilirdi. Yeniçerilerin yerel siyaset konularına yerel güvenlik örgütünden daha az bulaşmış olduğu varsayılıyordu. Osmanlı hükümeti, maaşını alamadığı için padişaha başkaldırmış yeniçerileri çoğu kez Halep, Şam gibi kentlere gönderiyor ve bu askerlerin gittikleri yerlerde ticaret yapmalarına ya da vergi toplamaya yardımcı olmalarına izin veriyordu.[10] 1008/1599 yılına gelindiğinde, Halep'teki Şam yeniçerileri neredeyse denetimden çıkmak üzereydi; bu nedenle, yerlerine İstanbul'dan gönderilen kapıkulu askerleri verildi.[11] Bu tür bir rekabete alışkın olmadıkları için, iki grup, güvenliği kimin sağlayacağını, vergileri kimin toplayacağını açıklığa kavuşturmak üzere çatışmaya girdiler. Yeniçeriler aralarında dışa kapalı bir düzen kurmuşlardı: Adam açığı olduğu zaman, oğullarını, ya da, çevreden seçtikleri kişileri aralarına alıyorlardı.[12] Hepsinden önemlisi, bu yeniçeriler, özellikle Halep ve Şam kentlerini ilgilendiren yerel ticari çıkarlar ve çatışmalarda ya taraf tutuyor ya da taraf oluyordu. 10./16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu iki kent arasında geçen ufak tefek olaylar, yeniçerilerin de katılmasıyla kentler arası savaş görünümü aldı. Zilhicce 1010/Mayıs 1602'de, Halep'ten gönderilen bir raporda, iki kentteki yeniçerilerin "birbirleriyle savaşa tutuştuğu... Şam'dakilerin Halep'e girerek ele geçirdikleri yeniçerilerin tümünü, evlerindeki kadın ve çocukların çoğunu öldürdüğü," bildiriliyor.[13] Açıkçası,

---

9 Relazioni - Suriye, s. 89. Ayrıca bkz. Refik, Parry ve Yapp derlemesi, s. 281'de: Daha 10./16. yüzyılın ortalarından başlayarak tımardan Kürtlerin de askere alındığını belirtiyor.

10 Barkan, s. 19. "Yaşamlarını güven içinde sürdürebilmeleri amacıyla askeri sınıfının (yeniçerilerin) gelirinin artırılması gerekmişti. Bu nedenle, askerlerin ticaret etkinliklerine katılmalarına izin verilmişti. Askeri disiplinin yıkımı işte buradan başladı."

11 Bakhit, s 31.

12 Bu döneme gelindiğinde, devşirme sistemi artık kullanılmaz olmuştu. Krş. Menage, s. 212.

13 Salisbury -2, s. 215. Bkz. ayrıca: Refik -2, s. 4-5.

Kuzey Suriye'de belirli bir siyaset oluşturmak ve yürürlüğe koymak, yalnızca beylerbeyi ve ona bağlı memurların elinde değildi.

Kuzey Suriye'nin büyük kentlerinde güç dengeleriyle oynamakta Osmanlıların yararlandığı bir ikinci grup, kentin ticaretine egemen, askerlikle ilişkisi olmayan, seçkin, kentli reaya idi. Kentin ticaretini denetimi altında tutan bu grup, bölgeye ilişkin siyasi kararların alınmasına katılıyordu. Halep'te, kentin ticaret yaşamını etkileyen yaşamsal kararların çoğunu, doğuştan özgür ileri gelen Müslüman erkekler almaktaydı. Kendilerini Peygamber sülalesinden sayan eşraf, "Sultan'ın paralı askerleri" diye bilinen yeniçerilerin büyüyen gücüne her gün biraz daha karşı koymaya çalışıyordu.[14] Osmanlılar, kentlerdeki esnaf loncaları, tacirler ve bölgenin tarımla uğraşan kesiminden oluşan bu karmaşık toplumu düzene sokma görevini kadı ve buyruğu altındaki bürokrasiye vermişti. Müslüman kent halkının haksızlıklardan şikâyet etme, siyasi eylem seçenekleri önerme, mal ve can güvenliğinin sağlanmasını talep etme hakkı vardı; çünkü, kadı da, tıpkı defterdar gibi, İstanbul'dan tayin edildiği için insanlar onun görece yansız ve adil olabileceğini görüyorlardı. Tebaa, çoğu kez beylerbeyinin ya da kolluk kuvvetlerinin haksız eylemlerine boyun eğmeyi reddederek bu haklardan yararlanıyordu.

Müslüman olmayan kent halkı da İslam yasalarınca korunuyordu ve bazı hak ve ayrıcalıklara sahipti. Özellikle Halep'teki Ermeniler bu olanaklardan yararlanarak rahat, üretken ve siyasi bakımdan güçlü bir yaşam sürdüler. Halep'te yaşayan Ermenilerin sayısı yaklaşık Ortodokslar kadardı: 1026/1617 yılında 12.000 dolayında Ermeniye karşılık 16.000 Ortodoks vardı.[15] Böyleyken, Halep'in ipek ticareti Ermenilerin tekelindeydi ve ticaretle uğraşan ünlü Ermeni Petik ailesi, yıllar boyunca Trablusşam limanında yüksek bir mevkide bulundu.[16] Yahudiler de iş, yuva kurmuş ve Osmanlı yasalarınca korunmuştur. İtalyan Pietro della Valle, Halep'te " güzelliği ve eskiliğiyle ile ünlü" bir sinagog gördüğünü anlatır.[17]

Müslüman olsun ya da olmasın, kent reayasının gücü, başarıyla sürdürdüğü ticari çıkarlardan ve Osmanlı hükümetinin Kuzey Suriye'den sağladığı muazzam vergi gelirlerinden kaynaklanıyordu. "Asya'nın bu bölge-

14 Sauvaget, s. 196. Bkz. ayrıca: Parry ve Yapp 'da Abdülkerim Refik, s. 280: Burada, çağdaş bir Arabın askerlerden söz ederken, "el-Cundü'l-Sultani," yani Sultan'ın askerleri dediği belirtiliyor.

15 Simeon, s. 154, dn. 26'da Tavernier'den alıntı yapıyor: Maruni Katoliklerin sayısı 250.000 dolayındaydı.

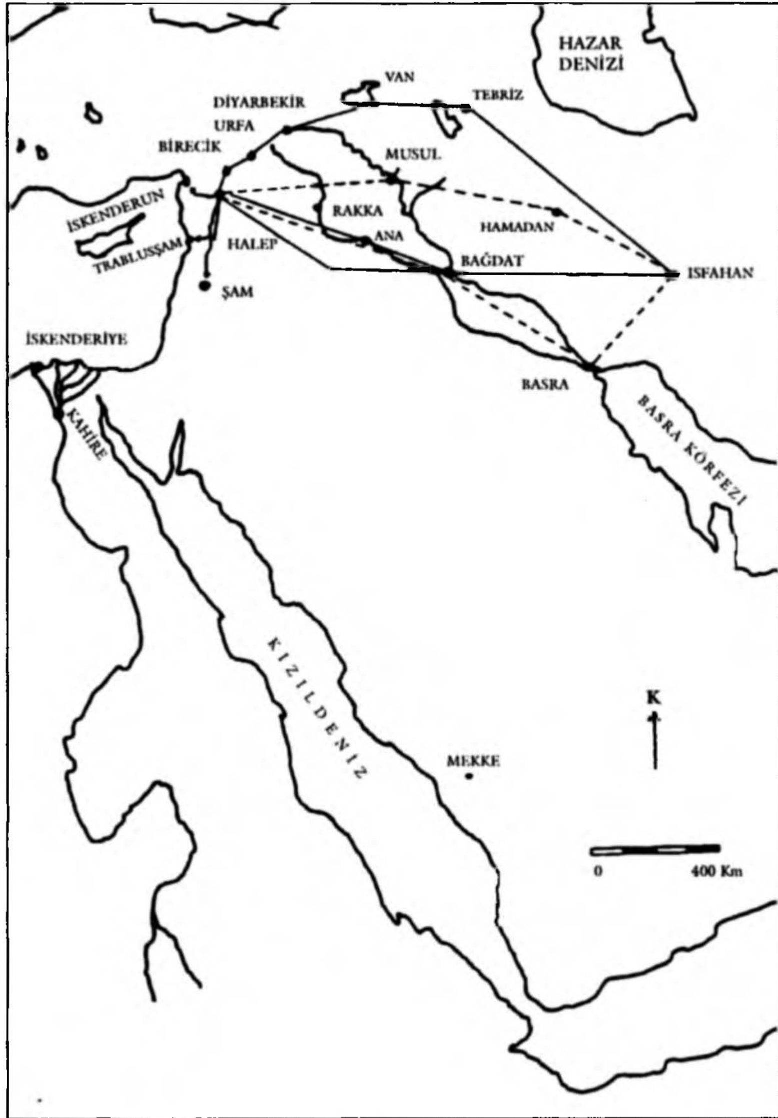
16 Sanjian, s. 48. Simeon, s. 153, adına Bedik, ya da Bedros diyor. Ayrıca de Groot, s. 303, 40 no'lu dipnotta, soyadının Karagöz olduğunu bildiriyor.

17 Della Valle s. 277.

sinde ipek ve bazı diğer malların en başta gelen pazarı olarak" Halep öne çıkmıştı.[18] "Bazı diğer mallar"; yani baharat yüklü kervanlar, yüklerini Halep'teki ambarlara taşıyorlardı.[19] Her yıl, bir milyon altın *solidi* değerinde, yalnız ipek ve yün alım satımı yapılıyordu; bu rakam 1005/1596 yılında iki milyonu buldu.[20] İngiliz asker-tacirlerinden Sir Anthony Sherley'in anlattığına göre, 1012/1603 yılında Halep'e 500-1000 katır yükü ipek girmişti.[21] Şam'daki ünlü kapalı çarşı da, birazcık daha küçük ölçekli olarak, çeşitli mallarla dolup taşıyor; kentin her yıl Mekke'ye giden hacılara sunduğu hizmetler hızla artıyor ve bunun sonucu yollar ve köprüler daha çok bakım-onarım istiyordu. Çok daha küçük bir kent olmasına karşılık Trablusşam, ticarette başkent İstanbul'un limanını bile geride bırakıyordu. Trablusşam üzerinden geçen mallar ya Halep'e giden, ya da Halep'ten gelen mallardı.[22] Osmanlı hükümetinin Kuzey Suriye ticaretinin büyük önemini ve oradan sağlanan vergi gelirini küçümsemediği kesindi.

Kuzey Suriye'de ticareti yapılan malların türlerine bir göz atmak bile bölgenin gerek imparatorluk, gerekse Avrupalılar ve İranlılar için taşıdığı önem hakkında bir izlenim verebilir. Avrupa'ya giden baharat, yüzyıllar boyu, Basra körfezi yoluyla Halep üzerinden taşınmıştı. Braudel, 982/1574 yılında kar suyu ve buz ticareti yapıldığından söz ediyor.[23] 988/1580 yılında Trablusşam'da kurşun ve kalay ticareti vardı: Kurşun mermi yapımında kullanılıyor; kalaysa, o sırada sürmekte olan İran savaşlarına gönderilecek topların dökümünde kullanılıyordu.[24] 1000/1590'larda biber ticareti gelişti.[25] Venedik balyosu 1005/1596 yılında, İngilizlerin tüfek ve barut ticareti yaptığını yazıyor; bunlara Tuna boyunda Hıristiyan Habsburglarla savaşmak için gerek duyulduğuna kuşku yok.[26] Bir İngiliz, 1012/1603 yılında İran'la savaş patladıktan sonra bile, bir İran kentinden "Halep'e giden beş yüz, bazan bin ipek yüklü katır," görmüştü.[27] Bir günümüz tarihçisinin belirttiği gibi, 11./16. yüzyılın sonlarına doğru Doğu Akdeniz'de ticaret, besbelli küçülme yerine büyüme eğilimindeydi.[28]

18 Purchas, VIII, s. 239, George Sandys'in 1610 yılı dolayında gönderdiği mektup.
19 Bkz. özellikle: Orhonlu, s. 679.
20 Relazioni - Suriye, s. 77, 80.
21 Purchas, VIII, s. 501 (Sir Anthony Sherley'den).
22 Braudel, I, s. 351. Bkz. ayrıca : Wood, s. 75-76.
23 Braudel, I, s. 28.
24 CSP-Simancas, III, s. 366.
25 Braudel, I, s. 548-49.
26 CSP-Venedik, IX, s. 183.
27 Cartwright, s. 41. 1606'dan 1607'ye dek Halep'teydi.
28 Trevor, s. 471.

Harita 4: Halep'ten İsfahan'a beş anayol.

Kuzey Suriyeli çiftçiler, bölgenin kurak fakat verimli topraklarında çeşitli tarım ürünleri elde etmekteydi. Halep ile İskenderun limanı arasında zeytin ağaçları yetişiyordu.[29] Fransız büyükelçisi, bölgede, 1014/1605 yılında üzüm, buğday, meyve ve zeytin yetiştiğini görmüştü.[30] Yerel tüketim için pirinç de ekiliyordu.[31] Suyun varlığı, toprakların sulanması anlamına geldiği için, Orontes, Bekaa ve Ürdün vadilerinden sebze alınabiliyordu. Halep'i görenler, kentin bahçelerine, çeşmelerine su getiren ünlü yeraltı su şebekesinden söz ediyorlar.[32]

Bu tecimsel ve tarımsal hazineyi denetimi altında tutan eşrafın, Osmanlı hükümetinden gelen talepler karşısında duyarlı olacağı açıktır. Onlara bakılırsa, vergiler ve avarız (olağanüstü özel vergiler) her zaman "insafsız"dı. Savaş koşulları, özellikle de savaşlarda Osmanlının aldığı çoğunluğu başarısız sonuçlar, her zaman daha yüksek vergiler konmasına neden oluyordu. Belirli sonuçlara ulaşmak amacıyla, ticarete, binalara, ve kişilere özel vergiler salınıyordu. Örneğin, 982/1574 yılında, ordunun gereksinimini karşılamak üzere Halep'ten, her on altı ev başına, bir un yüklü deve bedeli alınmıştı. Aynı yıl, her yirmi beş ev başına, iki tuğla ustasının gündeliği tutarı vergi salınmıştı.[33] Hükümet avarızla kişisel servetlere el atıyordu. 996/1587 yılında İstanbul'daki Venedik balyosunun söylediğine göre, yabancı tüccarlar, Halep'teki askerlerin maaşlarının ödenmesine katkıda bulunmak için binlerce düka ödemek zorundaydılar.[34] Ne yazık ki, "düzenli harcamalar" ile haracı ayıran sınır kolay geçilebiliyordu.[35] Bu tür talepler hep bölgenin yerel tüccarlarını etkiliyor, yabancıların ticari çıkarlarını rahatsız ediyordu

Osmanlı yönetiminin Kuzey Suriye'de iktisat ve siyaset yaşamının çarklarını çevirmesinde önemli görev düşenlerden üçüncüsü, bölgedeki yabancılar, özellikle tüccarlardı. Bu "kent burjuvazisi" çoğunlukla Halep'te oturuyordu; en önemlileri Venediklilerdi.[36] Venedik'in Suriye'deki ticari çıkarlarının temeli yüz yıl önce, Memlukların yönetimi sırasında atılmıştı. Bölge Osmanlıların eline geçtikten sonra da ticaret Osmanlılarla sürdü.

29 Della Valle, s. 280.
30 Braudel, I, s. 60.
31 Sherley, s. 108.
32 Relazioni, I, s. 217-18 , 1553 yılına ait. Bkz.ayrıca: Robson, s. 16.
33 Relazioni - Suriye, s. 69.
34 Relazioni, II, s. 294 , Giovanni Micheli'den gelen haber.
35 Relazioni - Suriye, s. 81, yerel yöneticilerce 100 000 duka vergilendirilen Venedikli tüccarlara yüzde beş bir artış getirildiğini yazıyor.
36 Braudel, II, s. 727.

Halep'i Mezopotamya bölgesinden gelen kervan yollarının bağlandığı son nokta olarak gördüğü için Venedik, 957/1550 yılı dolayında, ticaretinin merkezini Şam'dan Halep'e taşıdı.[37] Osmanlı hükümetiyle güçlü bağlarını, Türkler Kıbrıs adasını 979/1571 yılında ellerinden aldıktan sonra bile, sürdürdü.

Osmanlıların ticareti kısıtlayan uygulamalarından, bütün Avrupalılar gibi Venedik de çok çekti. Olabildiğince çok miktarda değerli metalin ülke sınırları içinde kalmasını sağlamak için Osmanlı topraklarından dışarı nakit çıkışına izin verilmiyordu; yalnızca takasa izin vardı. Gerçekçi olmayan talepler doğal olarak beraberinde rüşvet olaylarında artışı getirdi. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu yan gelir sağlama yöntemi, toplam ekonomi içinde neredeyse yarı resmi bir sistem durumundaydı.[38] Katolik Venedik, kendi çıkarları söz konusu olunca, Katolik İspanya ve Papa'nın karşısında yer alma eğilimine giriyordu. Avrupa'nın diğer tüccar devletlerini dikkatle izliyor ve onların varlığına istemeyerek katlanıyordu. Venedik kârının en büyük bölümünü her türlü dokuma —altın, ipek, yün— ticaretinden sağlıyor; bu ayrıcalığa karşılık Osmanlı hükümetine büyük miktarda gümrük vergisi ödüyordu.[39]

İnebahtı zaferinden sonra, yalnız Venedikliler değil, Avrupa'nın diğer tüccar devletleri de, Kuzey Suriye bölgesindeki canlı ticarete egemen olmak için birbirleriyle yarıştılar. Avrupalılar Türklerin deniz gücünden artık eskisi gibi korkmuyorlardı. Fransızlar Halep'te ticari üsler kurmuştu ve Osmanlılarla ticarette, 942/1536 yılından beri geleneksel bazı ayrıcalıklara sahipti.[40] 10./16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Halep pazarına iki yeni Avrupalı tüccar grubu girdi: Biri Levant şirketini 989/1581 yılında kuran İngilizler,[41] diğeri de 1006/1597 yılına girerken Trablusşam limanına Fransız bayrağı altında giren Felemenklilerdi.[42]

10./16. yüzyıl sona ererken, Doğu Akdeniz'de ortaya çıkan ticaret olanakları dolayısıyla yabancı "kent burjuvazisi" heyecana kapılmıştı. Pek

37 Braudel, I, s. 548.

38 Steensgaard, s. 74-81, (gümrük vergileri, korsan riski vb) maliyete bindirilen korunma giderlerini, "Yeniden Paylaştırılabilir Riskler" diye adlandırıyor. Bkz. ayrıca: s. 111-13.

39 Mantran-2, s. 112, 991/1583 yılında toplam 340 000 akçeydi. Halep'teki ipek ticaretinin bir çözümlemesi için Bkz. ayrıca Steensgaard, s. 158 ve izleyen sayfalar.

40 İyi bilinen, 942/1536 tarihli Osmanlı-Fransız "Kapitülasyonlar" anlaşması hiçbir zaman kesinleştirilmiş görünmüyor, de Groot, s. 290, 31 numaralı not.

41 Braudel, I, s. 626-28.

42 Braudel, I, s. 634, ile, de Groot, s. 114-25. Felemenk (Hollanda), kapitülasyon ayrıcalıklarını 1021/1612 yılında aldı.

azı, İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin zamanla bütün baharat ticaretini Kuzey Suriye'den ve Osmanlı İmparatorluğu'nun avucundan hortumlayacağının ayırdındaydı. Hiç kimse, Halep ve Trablusşam'daki ticari etkinliklerin gerileyeceğini ve zamanla İzmir'e kayacağını, ya da 1029/1620 yılına gelindiğinde, Avrupa'nın ipek gereksiniminin çoğunu artık Felemenkli ve İngiliz tüccarların doğrudan Uzakdoğu'dan sağlayacağını öngöremiyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, Kuzey Suriye ticaretiyle ilgili uluslararası öngörülerin çoğunda, geleneksel ticaret yollarının Basra körfezinden gelip Halep üzerinden geçişinin süreceği, belki de doğrudan İran üzerinden geçeceği belirtiliyordu.[43]

Kuzey Suriye'de resmi temsilcisi bulunmayan bir yabancı devlet büyüğü de İran Şahıydı. Şah Abbas'ın konuyla ilgilenmediği anlamına gelmiyordu bu. İranlıların Türklerle yeniden savaşa tutuştuğu 1012/1603 yılından sonra bile "ipek İranlıların en temel dış satım malı oldu."[44] Açıkçası, İranlılar bunalım döneminde bile bu değerli dış satım malı için, nerede olursa olsun, satış olanakları bulmak zorundaydı. Bölgenin Avrupa'ya açılan doğal kapısı Halep'ti ve bu değerli malı İsfahan'dan Halep'e getiren beş ayrı ana yol bulunmaktaydı.[45] Azerbaycan'da, Aras ırmağının hemen kuzeyindeki Culfa'da oturan Ermeni cemaatinin Halep'te oturan Ermeni tüccarlarıyla yakın ilişkisi vardı.[46] Halep ve Culfa'daki bu iki Ermeni cemaati arasında savaşın çok öncesinden beri süregelen ilişkiler hem İranlı ve hem de Osmanlı vergi tahsildarlarının çok işine geliyordu. Çarpışmalar başlayana dek, Avrupa'dan sürekli artarak gelen talep nedeniyle, ipek tacirleri arasındaki alım satım çok gelişmişti. Savaş her ne kadar Şah Abbas'ın batıya açılan yeni ticaret yolları (özellikle Moskova üzerinden) aramasına yol açtıysa da, eski Halep yolu çekiciliğini koruyordu.[47] Suriyeli tüccarlar ve yerel hükümetteki görevlilerin kafasından şöyle bir düşünce geçmiş olmalı: Osmanlı hükümetinin Halep'teki varlığının karşısına bir seçenek çıkarılmasından, tüm ilgililer, ve özellikle bir yerel soylu, daha kârlı çıkabilir.

Osmanlıların denetimi sağlamakta yararlandıkları dördüncü güç odağı, ve birçok bakımdan en önemlisi, aşiret düzeninin doğası gereği, yüzyıllardır genişleme çabasında olan geleneksel aşiret reisleri, yerel emirlerdi. Os-

43 Steensgaard, s. 177-87 , Avrupalıların 1593 - 1615 arasında Halep 'le ilgili umutlarını ve Halep'e dönük amaçlarını özetliyor.

44 Bausani, s. 147.

45 Masson, s. 377. Bkz. Harita 4.

46 Sanjian, s. 48.

47 Davies, s. 112. İktisadi olmadığı görüldü; aynı konuda, H. İnalcık, Cook -2'de, s. 213.

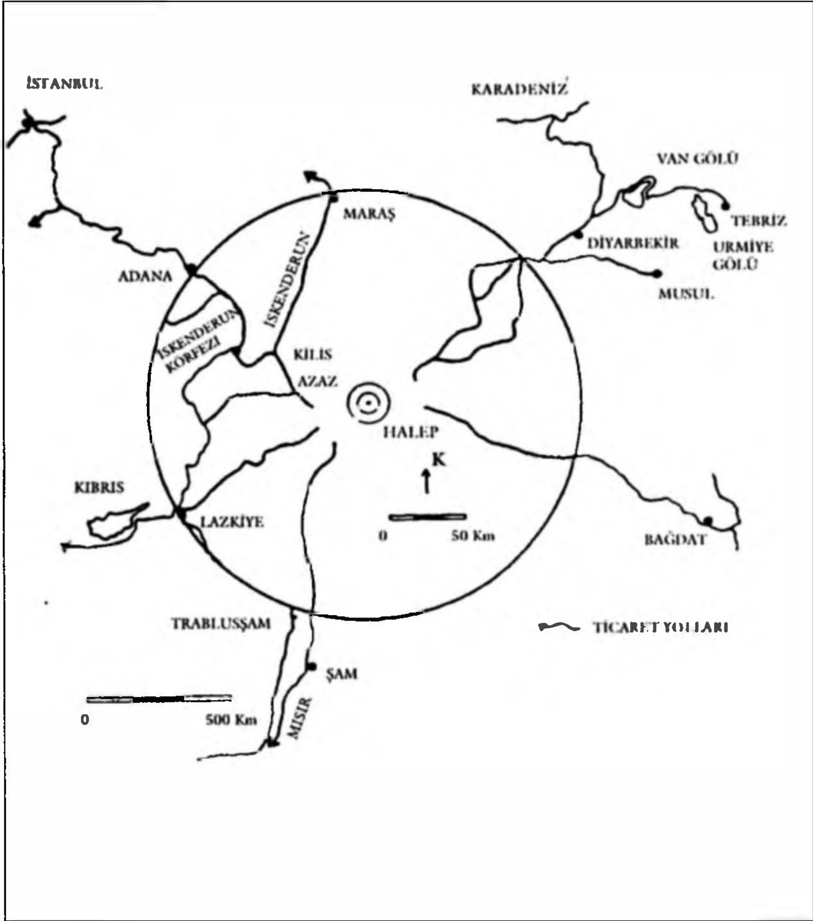
manlılar bu emirlerin rakiplerinden daha güçlü olma hırsını daha başlangıçta fark ettiler. Hükümet böyle bir eğilimi etkisiz kılmaya çabalamak yerine, zaman içinde onlara görece yerel özerklik tanıyan bir siyaset oluşturdu. Bölgeyi gözetim altında tutmayı kolaylaştıracak biçimde, dikkatle bölümlere ayırdı. Yüksek dağlar, dar vadiler ve çöller erişimi zorlaştırdığı ve yerel ayaklanmacılara yardımcı olduğu için, Osmanlılar çeşitli Arap ve Kürt aşiretleri üzerinde doğrudan denetim kurmaktan kısa sürede vazgeçtiler. Yerel özerklik tanımaya karar verdiler; fakat, Halep, Şam ve Trablusşam kentlerinin, üçünün birden aynı zamanda tek bir yöneticinin denetimi altına verilmemesi gereğini de saptadılar. Aşiret reislerine mevkiler verdiler; karşılığında savaşları için vergi ve asker istediler; bağlılığı ödüllendirdiler; başkaldırıyı cezalandırdılar. Bunun dışında, Osmanlılar Suriye'yi, pek palazlanmamaları koşuluyla, yerel önderlerin eline bıraktılar.

Gerçekte Osmanlılar, Suriye'nin toprakları ve hayvan sürülerinin kalıtsal sahipleri arasında bilerek ve düzenli olarak nifak tohumları ekiyordu. En denetlenemez (ama, Osmanlı açısından en az tehlikeli) olanlar Filistin ve çöl bölgesinde yaşayan göçebe aşiret reisleriydi. Bunlar genellikle rüşvet, ya da zor ile hizaya giriyorlardı. Uzak dağbaşlarında yuvalanmış Nuseyriler ve Dürziler gibi, çeşitli heterodoks topluluklar daha çok güçlük çıkarıyordu. Hükümet zaman zaman ya üzerlerine asker gönderiyor; ya da, bu tür dinde bölünme yaratanlara karşı fetvalar çıkarıyordu.[48] Oysa, Osmanlıların başında patlamaya en hazır sorunların kökeninde, yönetimi babadan oğula geçen bir düzine kadar büyük aşiretin elindeki siyasi güç yatıyordu. Bu topluluklar büyük topraklara sahipti. Yenileni ortadan kaldırıp önderlerinin gücünü yaymak amacıyla, geleneksel olarak birbirleriyle döğüşüp duruyorlardı. Osmanlılar, bu aşiretlerin emirleri arasından seçtikleri birkaçına, onları bir tür siyasi dengede tutmak amacıyla, rutbeler, mevkiler verdiler. Aralarından kimilerine mülk üzerinde kalıtsal hak bağışladılar; kimilerine de, bir kentin yönetimi ile zenginliğini bağışladılar. Bu tür bir siyaset, en büyük iki kent olan Halep ve Şam için geçerli değildi. Osmanlılar, bu kentlerin yönetimini açıkça (ve sıkı sıkıya) bir kapıkulunun eline teslim ettiler. Fakat, Baalbek, Aclun, Nablus, Palmira gibi küçük kentler yerel emirlerce çok daha kolay yönetilebiliyordu: Musa bin el-Harfûş Baalbek'i, Tarabya ailesi Aclun'u, Talimler Palmira'yı, Şibablar et-Teyim vadisini yönetiyorlardı.[49] Şuf'da bulunan Maanlar, Kilis'teki Canbuladoğulları ve Trablusşam'daki güçlü Seyfe ailesi (Seyfoğulları) daha da önemliydi.

Osmanlılar Trablusşam'ın yönetimini 1000/1592 yılı dolayında, Ak-

48 Naff ve Owen derlemesinde Refik, s. 55.

49 Salibi, s. 28-29 ; Refik-1, s. 206, 208.

Harita 5: Canbuladoğlu Ali Paşa'nın ticari merkezi.

kâr bölgesinden, çok kurnaz, saldırgan bir Türkmen emiri olan Seyfoğlu Yusuf'a verdiler.[50] Yusuf bölgedeki daha tehlikeli emirleri denetim altında tutabilirdi. Öte yandan, gelir sağlamak üzere Doğu Akdeniz'e egemen stratejik konumundan yararlanabilir, bu amaçla Halep'teki yabancı tüccarları ve dış ticareti denetim altına alabilirdi. Yusuf'un kendine güveni geldi: Bundan böyle Osmanlı müfettişlerini işine pek karıştırmadan yerel gücünü büyütebilirdi. Askerlerini işine gelen yerlerde görevlendirebilir, toprağa salacağı vergiler ve özellikle zengin liman olanaklarının getireceği gelirlerle servetini artırabilirdi. Bunun ötesinde, gelecekte bir yolunu bulurlarsa güçlenip yayılabilecekleri beklentisiyle, mülkünün tamamını oğullarına devredebilirdi.

Seyfoğlu Yusuf her şeye karşın birçok güçlükle yüzyüzeydi. Tıpkı Halep ve Şam'ın ticaret ilişkilerinde birbiriyle yarıştığı gibi, Beyrut ve İskenderun da liman kenti Trablusşam'a rakipti. Trablusşam'ı Yusuf'a vermekle Osmanlılar açıkça bu kenti diğer Kuzey Suriye liman kentlerinden daha üstün bir duruma getirmeyi hedeflemişlerdi. Halepli tüccarlar kısa sürede Seyfoğlu'nun niyetini fark ettiler ve Osmanlı bölgesi içinde de olsa güçlenmesinden korkuya düştüler. "Yusuf, Trablusşam'a Osmanlı paşasından bile daha egemen," diye söz ediliyordu emirden.[51] Yusuf'u engellemek için Halepliler 998/1589'da Osmanlı hükümetinden, daha yakın ve elverişli olduğu gerekçesiyle, İskenderun limanından yararlanma hakkı istediler.[52] Böyle bir istek yerinde görünüyordu; çünkü, İran savaşı sona ermişti. Bundan böyle ipek, Trablusşam yerine İskenderun üzerinden geçirilerek Halep'in ticaret sistemi içinde eski kârlı yerini daha kolaylıkla alabilirdi. Ancak yabancı tüccarların tümü aynı kanıda değildi: İskenderun'dan, "bomboş, terk edilmiş bir kıyı" diye söz ediyor ve bataklıklarından, kötü havasından ve sıtmasından yakınıyorlardı.[53] Halep'in yerlisi tüccarlar yeterince ağır basınca, Osmanlı hükümeti İskenderun'u Halep'in ana dışsatım limanı olarak belirledi, böylece ticaret ve vergi gelirlerini Trablusşam'ın ve Seyfoğlu Yusuf'un elinden aldı.[54]

Kuzey Suriye'nin yerlisi tüccarlar ile yabancı tüccarlar açısından bakıldığında İskenderun'un bazı üstün yanları vardı. Halep'ten kervanla üç günlük uzaklıktaydı. Yabancı tüccarlara göre, yolun kısa oluşu, yerel gö-

50 Salibi, s. 32.

51 Lammens, II, s. 71, bir Relazione'den alıntı yapıyor.

52 Carali-2, I, s. 56, ile Relazioni - Suriye, s. 76.

53 Relazioni -Suriye, s. 84. "Frankların mezarlığı," diye de biliniyordu. Steensgaard, s. 47.

54 Relazioni - Suriye, s. 76, Tommaso Contarini'nin 11 Aralık 1593 tarihli notu.

çebeler ya da Celali çetelerinin yol boyunda soygun yapma olasılığını azaltıyordu. İskenderun'un bazı eksiklikleri olduğu gerçekti: Birkaç ambardan başka, liman tesisi diye bir şey yoktu.[55] Ama, bu eksikliklerin pek az etkisi oldu; çünkü, çoğunlukla ipek ve deri gibi yükte hafif pahada ağır, bozulmayan malların ticareti yapılıyordu. Üstelik hükümet başlangıçta İskenderun'a çok az önem verdi. Sıtmasıyla ünlendiğinden, Osmanlı devlet görevlileri ve askeri personeli İskenderun'a gitmeye ellerinden geldiğince yan çiziyorlardı. Doğal limanı Trablusşam'ınki denli büyük değildi; fakat yeterliydi ve Avrupa ticaret filolarının çoğuna hizmet verebilecek ve korunma sağlayabilecek durumdaydı.[56] Öyleyse Osmanlı hükümeti, yalnızca birkaç yıl yararlandıktan sonra, İskenderun'a tanıdığı büyük liman ayrıcalığını neden birdenbire geri aldı ve 1001/1593 yılında Trablusşam'ı eski konumuna getirdi?

Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın başında bulunduğu hükümetin İskenderun'u geriye itmesinde çeşitli etkenlerin payı olabilir. Değişiklik, 1001/1593 yılında Osmanlılarla Habsburglar arasında savaşın patlamasıyla ilintili olabilir. Halep'e İskenderun üzerinden kaçak ticaretin kolay olduğu saptanmış olabilir. Halep'te yerleşik çok sayıdaki Avrupalı tüccar, Trablusşam üzerinden geçişte daha az vergilendirilmiş olabilir. Alışılageldiği üzere, Osmanlılar yerel emirlerin güç kazanmasını olabildiğince engellemeye çalışıyorlardı. Maanoğlu Fahreddin'in gücünü artırması karşısında, Trablusşam'ın yeniden açılmasıyla Seyfoğlu Yusuf'un gücü desteklenmiş olurdu.[57] Sebep ne olursa olsun, Halep kentinin ticareti sürdü; ama, çoğunluğu Trablusşam üzerinden ve Yusuf eliyle.

İskenderun limanı da tümüyle kapatılmadı; çok küçük çaplı, ikincil bir liman tesisi olarak sürdü. Venedikliler İskenderun'dan alabildiğine yararlandılar; çünkü, orada resmi işlemlerle Trablusşam'dakinden daha az uğraşıyorlardı.[58] Osmanlılar, "kötü havası ve sıtması"yla ünlü bu limanda küçük, sınırlı bir çalışmanın şimdilik tehlike oluşturmadığı kanısındaydı.[59] Yine de, Osmanlı hükümeti 1015/1606'da İskenderun'u ani bir kararla yerli ve yabancı bütün ticaret etkinliğine kapadı.[60]

Aralarında Sadrazam Kuyucu Murad Paşa da olmak üzere en yüksek

---

55 Relazioni - Suriye, s. 107, Giorgio Emo, 12 Aralık 1599'da bildiriyor. Wood, s. 24' e göre, İngilizler 1597 yılında kâgir bir depo yapmışlardı.

56 Relazioni - Suriye, s. 85, ters esen rüzgârlar yüzünden, yaz başından eylül sonuna dek yararlanılamadığını bildiriyor.

57 Salibi, s. 32, Maanoğullarıyla Seyfoğulları arasındaki düşmanlığı özetliyor.

58 Braudel, I, s. 565-66.

59 Relazioni - Suriye, s. 107.

60 Olası nedenleri ilerde, IV. Bölümde ele alınmakta.

devlet yetkilileri, önemli Avrupa devletlerinden birkaçının büyükelçilerinin önerdikleri büyük rüşvetlere rağmen, İskenderun'un açılmayacağını belirttiler.[61] Osmanlı hükümeti, İskenderun limanının, Kuzey Suriye'de ayaklanan emire Avrupa'dan silah yardımını hedefleyen büyük bir planın parçası olduğunu keşfetti. Burası bir bela yuvasıydı, gerçekten olağanüstü tehlikeliydi. Avrupa bağlantısını hemen ve olabildiğince kökünden kesip atmak için Osmanlılar her önlemi aldılar.

TOSKANA, BÜYÜK DÜKA I. FERDİNAND VE SURİYE

Magosa kentinin ve Kıbrıs adasının 979/1571'de Türklerin eline geçmesi üzerine Katolik Avrupa'nın tamamı öfkeyle yandı tutuştu. Venedik'in Doğu Akdeniz'deki bu ileri karakolunun düşüşü, Avrupa'daki Katolik güçler için önemli bir iktisadi ve ruhsal darbe olmuştu. Sanki Doğu Akdeniz artık ebediyen bir Osmanlı gölü olmuştu. Hıristiyan hacılar Filistin'e ve Kutsal Topraklara şimdiye dek zaten güçlükle giderken, bundan böyle Türklerle birçok kez yüzyüze gelmek ve zorbalığa uğramak zorunda kalacaklardı. Müslüman Türklerin bölgedeki gücü sarsılmaz gibi görünüyordu.

Bununla birlikte, Magosa'nın düşmesinden henüz iki ay geçmeden çıkan İnebahtı savaşı (16 Cemaziyülevvel 979/7 Ekim 1571) Magosa'nın düşmesiyle onca umudunu yitiren aynı Katolik güçlerin bu kez sonsuz sevince boğulmasına neden oldu. İnebahtı savaşı, Braudel'in sözleriyle, "Hıristiyan dünyasının yaşadığı gerçek bir aşağılık kompleksini sona erdirdi."[62] Artık Türklere ait bölgeleri ele geçirmek için planlar yapılıyordu: Kuzey Afrika (Cezayir ve Tunus), Mısır, Suriye, Rodos Adası, Kıbrıs'ın ve Yunan Mora yarımadasının yeniden alınması. Papa V. Pius (ö. 1572) ile Habsburg amirali Don Juan, Kutsal Toprakları Hıristiyan dünyasına kazandırmak için ciddi düşler kurmaya başladılar.[63]

İnebahtı Osmanlıların zayıf yanını ortaya çıkardığı için, deniz eşkıyası ve korsanlar Türk tesislerine ve filolarına daha cüretkâr baskınlar vermeye başladı. Ama bu Avrupalılar, karşılarında çoğunlukla tıpkı İnebahtı öncesindeki denli güçlü bir Osmanlı buldular ve ciddi yenilgilere uğradılar. Fakat Felemenkler ve İngilizler usul usul Akdeniz'e sokuluyordu ve 1019/1610 yılına gelindiğinde Avrupalıların korsanlık eylemleri resmi bir

61 CSP-Venedik, IX, s. 456, 3 Nisan 1610 tarihli mektup. Osmanlı hükümeti İskenderun'u 1612 yılında yeniden açtı, de Groot, s. 215, ya da, Wood, s. 76'ya göre, 1613 yılında açtı.

62 Braudel, II, s. 1103.

63 Braudel, II, s. 1104.

düzenlilik kazanmıştı.[64] Duc de Sully Fransız hükümetinin korsanlara arka çıktığını açıkça itiraf eder.[65] (Kıbrıs sonrasında) Venediklilerin ve (İnebahtı sonrasında) Osmanlıların deniz üstünlüklerinde görülen zayıflık sonucu artan korsanlık eylemleri ile Osmanlı liman kentlerinin daha çok baskına uğraması, İstanbul'daki padişahı ve danışmanlarını düşündürüyordu.

Akdeniz'in her yerinde aynı anda boy gösterebilen bir korsan gücü olan San Stefan Şövalyeleri, Toskanalı Medici Dükasının gözetiminde baskınlar yapıyordu. Dük I. Cosimo'nun, İnebahtı sonrasında denizde kötüye giden koşulları kendinden yana çevirmek için tasarıları vardı. Floransalı tüccarlar Avrupa'nın çeşitli yerlerine ve Doğuya zaten yayılmışlardı.[66] Savua Dükü ile güç çatışması içinde olan Cosimo, Kuzey Afrika'da ve Doğu Akdeniz'deki korsanlara Osmanlıya karşı destek ve sığınma sağlıyordu.[67] Cosimo, 1574'te ölürken, Osmanlı sultanının topraklarında yayılma olasılığına ilişkin düşüncesini en büyük oğlu Francesco'ya aktardı.

Floransa adına ne acıydı ki yeni düka tek kalıcı ününü tabi olduğu Kutsal Roma İmparatoru, Habsburg hanedanından II. Rudolf tarafından Büyük Dükalığa yükseltilmekle kazanmıştı. Bunun dışında, soyluluk hakları sayesinde gününü gün etmekle geçiren Francesco çok kötü bir yönetim sergiledi. Osmanlı İmparatorluğu'na Cosimo'nun başlattığı baskıyı, küçük Kardeşi Ferdinand ve bazı devlet memurları eliyle sürdürdü. Gerçekten, Osmanlı hükümeti 991/1583'te Toskana'nın yönettiği korsanların Osmanlı tesislerine saldırmasına karşı şiddetli protestolarda bulunurken, bir yandan da Levant denizlerinde barıştan sorumlu tuttukları Venediklilere baskı yaptı.[68] Çapkın mirasyedi Büyük Düka Francesco, 1587 yılında (karısı tarafından yanlışlıkla zehirlenerek) ölünce, kararlı ve tutkulu bir adam olan kardeşi Ferdinand Büyük Düka oldu. Toskana'nın yeni hükümdarı bunca yıl iyi bir çıraklık dönemi geçirmişti. Artık sıra babasının yayılma planlarını uygulamaya gelmişti.

I. Ferdinand (ö. 1609) işe hemen denizde savaş gücünü artırmakla başladı. Osmanlı deniz taşıma yollarında yağma yapabilmek için Livorno'da üslenen bir filo kurdu. Livorno'daki ve nehir ağzına yakın Pisa kentindeki liman olanaklarını geliştirdi. Toskana'da kanallar inşa etme yanında başka ilerlemeler de gerçekleştirdi. Daha önce Amsterdam'da yapımı tamamlanmış gemilerini 1604 yılında İngiliz işbirliğiyle donatarak gücü-

64 Tenenti, s. 84-85.
65 Tenenti, s. 86
66 Braudel, I, s. 341-42.
67 Tenenti, *age.*, s. 84.
68 Relazioni, III, s. 245 ; ve Braudel, II, s. 875.

nü ve olanaklarını geliştirdi.[69] İtalya'yı gezmeye gelen yolcu süsü verilmiş (yasa dışı yollardan toplanmış) İngiliz tersane işçileri ve parlak bir gelecek ve kâr vaadlerine kanarak İngiltere'den kalkıp gelmiş diğer gemi yapım uzmanlarının yardımıyla kendi denizcilik okulunu planladı.[70]

Braudel'in sözleriyle, Toskana gibi yeni yetmeler, korsan güç olarak Doğu Akdeniz'de Venedik gibi yorgun devlerin yerini alma yolundaydı.[71] Ferdinand bu güçten derhal yararlanmaya koyuldu. Asker toplayıp kendi filosunu kurduğu gibi San Stefan şövalyelerini de hizmetine aldı. Saldıkları korku Malta şövalyelerininkinden bir gömlek eksik bu çapulcular, kendilerini dindarlık adına Müslüman Türkleri öldürmeye ve gemilerini ganimet almaya vermişlerdi. Elde ettikleri ganimetin belli bir yüzdesini, arkalarındaki Büyük Düka Ferdinand'a veriyorlardı. Gerçekte Ferdinand, yelkenleri kırmızı haç işaretli gemileriyle bütün Kuzey Afrika ve Suriye kıyılarını kasıp kavuran bu savaşçıların eylemlerini denetleyemiyordu.[72] 1008/1599'a gelindiğinde, şövalyeler saldırıya geçerek, "Sakız adasını, orada hükmeden Müslüman derebeyinden söküp almak amacıyla çok şiddetli bir girişimde bulundular." Ama, denizdeki fırtına daha fazla asker çıkarılmasını engellediği için ve (ada Katolik Toskanalıların insafına terk edilirse başlarına geleceğin farkında olan) yerel Yahudilerin istilacılara karşı Türklerin yanında yer almaları nedeniyle adada yalnızca geçici olarak kalabildiler.[73] Ferdinand, yılmadan, Türkleri bulduğu her yerde savaştı. Örneğin, Şaban 997/ Haziran 1589'da, Osmanlılarla savaşta on altı gemi, 1011/1602 yılında üç kadırga ele geçirdi.[74] Bu ikinci savaş sırasında olsa gerek, İngiliz serüvenci Sir Thomas Sherley, çıkarma yapan bir Toskana birliğiyle gittiği Yunan anakarasında Türklere tutsak düştü.[75] Ferdinand, görünüşe bakılırsa, Kuzey Afrika kıyılarını Türk korsanlardan temizleme amacıyla 1017/1608 yılında Livorno'ya muazzam bir filo yığdı; yine aynı yıl, hizmetindeki San Stefan Şövalyeleri Rodos açıklarında, hacı götüren bir Türk filosunu tutsak aldı.[76] Bu noktaya gelindiğinde, Halep'te gö-

69 CSP-Venedik, X, s. 300-01, 1 Şubat 1606 tarihli, ve s. 385, 10 Ağustos 1606 tarihli.

70 CSP- Venedik, XI, s. 27-28.

71 Braudel, II, s. 865-91.

72 Braudel, II, s. 876.

73 Argenti, s. 161, ileri sürdüğüne göre, "Yahudiler Türklerce yönetilmeyi, isteyerek yeğlemekteydiler ve olağanüstü zor durumlarda, Türk egemenliğinin sürmesini sağlamak için, onlarla birlikte omuz omuza çarpışmaya hazırdılar."

74 CSP-Foreign, XXIII, s. 384, ve Salisbury -2, s. 227, 26 Temmuz 1602 tarihli mektup.

75 Anthony ve Robert'in kardeşi Sir Thomas, İstanbul'da bir hapishanede üç yıl geçirdi; ta ki, Kral I. James'in doğrudan ricacı olması üzerine 25 Recep 1014/ 6 Aralık 1605 günü serbest bırakılana dek. Davies, s. 178.

76 Braudel, II, s. 878.

revli bir yüksek Osmanlı memurunu yanına alan Ferdinand'ın, yalın korsanlık ötesinde daha ciddi planlar yaptığından Avrupa artık kuşkulanıyor, Osmanlılarsa bunu biliyorlardı.

Ferdinand, yetkisi dışındaki işlerin yanı sıra, düşman Osmanlı karşısında ortak çıkarları dolayısıyla Avrupa'daki Katolik güçlerle de işbirliği yapıyordu. İstanbul ile yasal ve resmi ilişkiler Fransa hükümeti üzerinden kuruluyordu. Fransa ise, kârını gözeterek, Toskana'ya ilişkin bütün resmi işlemlerde değeri üzerinden yüzde beş vergi alıyordu.[77] Böyle ek bir vergi ödemek zorunda kaldığı için öfke duyan Ferdinand, 999/1591'de, 20.000 düka altın rüşvet önererek padişahla bir kapitülasyon anlaşmasını bağlamaya çalıştıysa da, nafileydi![78] Bu ayrıcalıkları elde etmek için 1001/1593'te de baskıyı sürdürdü; ama, padişah (ile Fransızlar ve Venediklilerce, karşıt amaçla, iyice doyurulmuş vezirleri) ayrıcalık tanımayı reddetti.[79] Düka, 1013/1604'te Türklerden, en sonunda bir imtiyaz belgesi aldı: İstanbul'da İngiliz barutu satma imtiyazı![80] Önüne atılan bu kemikle iştahı kabararak, 1014/1605'te Yahudi İbrahim Benazor'u ticaret anlaşmaları için aracı olsun diye göndermeyi denedi. Yine reddedildi.[81] Açıkçası, Ferdinand, yasal ya da yasa dışı, bir yolunu bulup Osmanlı pazarına girmek istiyordu.

Peki, Ferdinand Osmanlı ticareti içinde tam hangi nedenle yer almak istiyordu? Birinci neden, dinsel bazı kaygılar taşımasıydı: Bu kaygılardan biri Kutsal Topraklara giden Hıristiyan hacıların durumunu düzeltme isteğiydi. İkinci neden, iktisadi anlamda "serbest ticaret" siyaseti uygulamakta olmasıydı: Livorno'yu çalıntı Osmanlı mallarının alınıp satıldığı bir açık liman yapmıştı.[82] Üçüncü neden, ihtiyaç duyduğu buğdayı satın almak ve kumaş ticaretinde, özellikle de ipekte, Venediklilerin önünü kesmek üzere Türklerden kapitülasyonlar koparmaktı.[83] Fakat tümünden daha önemlisi, Toskana hükümdarı olarak önemli dostlarından yararlanmak istemesiydi. Dük Ferdinand, o sırada başta bulunan ve Ortadoğu'da Toskana'nın amaçlarını destekleyen Papa VIII. Clement'ı (1592-1605) uzun zamandır tanıyor, onunla işbirliği yapıyordu. Papa Osmanlılara karşı ileri-

77 CSP- Venedik, IX, s. 69, 24 Nisan 1593 tarihli.

78 CSP- Venedik, IX, s. 45, 10 Ağustos 1592 tarihinde, ve s. 77'de 21 Haziran 1593 tarihinde.

79 CSP- Venedik, IX, s. 81, 22 Temmuz 1593 tarihinde

80 CSP- Venedik, X, s. 163.

81 Uzunçarşılı, III/2, s. 147-48.

82 CSP- Venedik, IX, s. 44, ile Braudel, II, s. 867 ve izleyen sayfalarda, her ikisi de hükümet izniyle korsanlık yapanların yaşam biçimini anlatıyor.

83 CSP- Venedik, X, s. 394

ye dönük bir siyaset uyguluyordu: Türk'ü güçten düşürecek diye beklediği İranlı Şah Abbas'a iyi niyet mektupları gönderiyordu. Clement bunun da ötesinde, Kutsal Roma İmparatoru'na para desteği veriyor ve İtalyan kentlerini hep birlikte Türklere karşı bir tür Haçlı seferinde desteklemesi için Rudolf'u teşvik ediyordu.[84] Osmanlı çıkarlarını desteklemeyi sürdüren Venedik doğal olarak bunun dışında kalıyordu. Hatta Clement, Suriye'de olduğu gibi, yerel Hıristiyanlar ve başkaldıran Müslümanların padişaha karşı döğüşmek isteyebileceği bölgelere silah göndermeleri için Hıristiyan hükümetlere özel izin çıkardı.[85]

Suriye, Toskana Dükü için özel bir önem kazanmıştı. Roma'da geçirdiği günlere dönen Ferdinand, orada tanıdığı, Lübnan Katolik Maruni Kilisesi patriğiyle eski dostluğunu tazeledi ve ona niyet yoklayıcı mektuplar yazdı.[86] Trablusşam ve özellikle İskenderun limanlarının ticaret bakımından taşıdığı değeri zaten biliyordu. Yerel Suriyeli önderlerle bir biçimde anlaşmaya varma olasılıklarını araştırmak için araya Floransalı özel temsilciler koydu. Bu özel temsilciler arasında en tanınmışı, bir Suriyeli Hıristiyan (bir ihtimal Maruni) olan Michelangiolo Corai idi. Corai, bir düzineden çok dil bilen, Suriye'nin zorluklarını tanıyan ve Toskanalı Ferdinand'ın nihai hedeflerini kavrayan deneyimli bir tercümandı.[87]

Toskana Dükası, planının gerçekleşebilmesi için bölgede birlik ve dayanışmanın önemini görüyordu. Floransa'daki sarayında ağırladığı uluslararası konuklar arasında ünlü İngiliz Sherley kardeşler de vardı: Bunlardan Robert 1592'den 1597'ye dek saraya konuk oldu; Anthony ise düka ile yakın dostluk kurdu.[88] Elimizde açık kanıt bulunmamakla birlikte, Büyük Düka İran şahına başvurarak Suriye'de iki tarafın da yararına olacak bir siyasete bir biçimde destek vermesi olanaklarını araştırmış olabilir. Victorio Speciero adında Floransalı bir tüccarın 1007/1598'de Bağdat'ta Sir Anthony Sherley ile buluştuğunu biliyoruz. Speciero (Sir Anthony'ye Çin'e gittiğini söylemişti), Halep'in doğusundaki bölgelerde, ticaret, kâr peşinde ve belki de Avrupa adına Osmanlı gücünü çökertmek için cirit atan Floransalılardan yalnızca biriydi.[89]

84 Davies, s. 103.
85 Carali-2, s. 117. Hıristiyanlar, Müslümanlara silah satmaları durumunda, Papa'nın aforozuna uğruyorlardı.
86 Carali-2, s. 140-41.
87 Davies, s. 83. Corai'nin adının yazılışının MichelAngiolo Corai olduğu açık, Medici, f. 115a.
88 Davies, s. 77.
89 Purchas, VIII, p. 386 (Sir Anthony Sherley'den).

Büyük Düka Ferdinand'ın asıl amacı Kıbrıs'ı yeniden ele geçirmekmiş gibi görünüyor.[90] Ferdinand ve diğer Hıristiyan prenslere göre, ada yeniden Hıristiyanların eline geçmeliydi; ama, sakın Venediklilerin eline değil. Kıbrıs'ı kim elinde tutarsa, yalnız Yakındoğu'nun Halep üzerinden geçen bütün zengin ipek ve baharat ticareti yollarını denetlemekle kalmaz, Hıristiyan hacıları kutsal topraklara götüren çok önemli yolu da denetim altında tutabilirdi. Üstelik, İspanya Kıralı III. Felipe, adayı yeniden ele geçirirse, Ferdinand'ı "Kıbrıs Kralı" ilan etmeye söz vermişti.[91] Kıbrıs'ın Hıristiyan kralı olarak, her yıl Mısır'dan İstanbul'a giden Osmanlı donanmasının yolunu kesebilirdi. İslamın Kutsal Kentlerine giden Müslüman hacıların sayısını azaltıp Kutsal Topraklara giden Hıristiyan hacıların sayısını artırabilirdi. Kim bilir, Hıristiyan dünyasına ait bu önemli yeri belki de yeniden ele geçirebilirdi. Lübnan'daki Maruni Katoliklerinin siyasi durumlarına yardımcı olabilirdi. Son olarak, Kıbrıs ve Halep'ten kalkan Ferdinand, İrah şahı ile birlik olup Osmanlı İmparatorluğu'nu en zayıf noktasından vurabilir, İnebahtı'da olduğu gibi Osmanlı gücünü bir kez daSha yere sermeye ve Uzakdoğu'nun kadim ticaret yollarını Avrupalılara açmaya (tabii Toskana'nın kontrolünde) yardımcı olabilirdi.

Yakındoğu'da kurulacak yapının temel taşı, ipleri Ferdinand'ın elinde olacak bir bağımsız kukla devlet olmalıydı. İskenderun'u, Toskana donanması ve San Stefan şövalyeleri için eline geçirmeliydi. Doğu Akdeniz kıyısında, Osmanlı sultanından tümüyle bağımsız, söz dinler bir yerel öndere gerek vardı. Araya araya, (ola ki, MichelAngiolo Corai, ya da ona benzer başkaları sayesinde) aklındaki kişiyi buldu. Bu kişi, Kuzey Suriye'deki küçücük Kilis kasabasından gelme, çok saygı duyulan, yaşlı emir Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'ydı.

CANBULADOĞLU HÜSEYİN PAŞA'NIN KÖKENİ

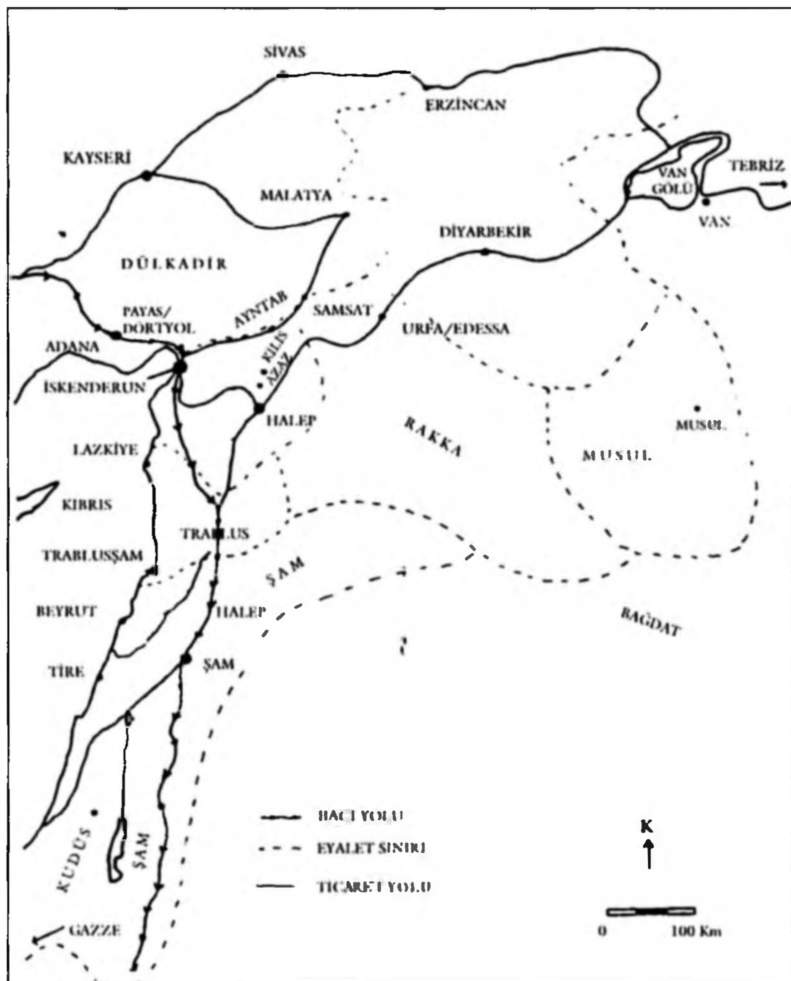
El-Kürdi denen Canbulad bin Kasım'ın ortaya çıkışından önce Canbuladoğlu ailesi hakkında bilinenler çok azdır.[92] Bir söylentiye göre, Canbulad Enderunda yetişmişti. Bu, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk

---

90 CSP- Venedik, XI, s. 211, ile Hill, s. 48-50.

91 CSP- Venedik, XI, s. 211, 3 Ocak 1609 tarihinde. Bu düşünce üzerinde, gözlemin yapıldığı tarihten çok daha önce durulduğuna kuşku yok.

92 Şidyak, s. 132 ; Refik -2, s. 1-3 ve 21. sayfadaki çizelge; Rondot, s. 443. Farsça, ruh anlamında "can" ile çelik anlamında "pulad" sözcüklerinin birleşmesinden oluşan isim geçtiği her kaynakta, örneğin Kâtip Abdülkadir'de (TKA), Vasıti'de, Naima'nın *Fezleke*'sinde, Peçevi'de değişik biçimlerde yazılıyor. John Sanderson'a yazdığı 6 Mayıs 1607 tarihli bir mektupta John Kitely, "Janpolatouglie'nin isyanından" söz ediyor, Sanderson, s. 265. Bu söyleyiş biçimi, günümüz İngilizce'sindeki söyleyi

Harita 6: 17. yüzyıl başlarında Halep ve çevresi.

yıllarına rastlasa gerek.[93] Hıristiyan devşirmelikten gelmediği bir yana, soyunu Selahaddin ve Eyyubiler'e[94] ve de Bağdat'taki Abbasi halifelerine bağlıyordu.[95] Kuzey Suriye'deki eşkıyayı temizledikten sonra ünü ve padişaha yararlılığı duyuldu. Bu hizmeti ve 979/1571 Kıbrıs seferinde yardımı nedeniyle ödüllendirildi: Osmanlı hükümeti, ailesine Ma'arra ve Kilis sancaklarını ocaklık olarak, yani mülkiyeti soyunda kalmak üzere verdi.[96] Suriyeli bir emire böyle bir ödül verilmesi görülmemiş şey değilse de çok cömerçeydi ve payitahtın Canbulad'a duyduğu saygının göstergesiydi.

Suriye bölgesinde, Halep'in kuzey batısında yer alan Kilis ve A'zaz kasabaları, Ma'arra kenti ile birlikte, Osmanlı güney kanadının güvenlik sistemi içinde stratejik önem taşıyan noktalardı. Kilis 10./16. yüzyılda, Halep'ten gelip Ayntab, Urfa üzerinden İran'a ulaşan, ipek ticareti bakımından önemli bir ana yol üzerindeydi.[97] 1018/1609 yılında yarım milyon akçe üzerinde geliri vardı.[98] Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, 1082/1671 yılında, Kilis'te 4660 ev, 2170 dükkân vardı.[99] Sünni müminlere ibadet etme olanağı sağlayan otuz camiden en az biri Canbulad bin Kasım tarafından 970/1562'de yaptırılmıştı; Evliya Çelebi'nin gördüğü üç hamamdan biri Canbulad ailesinin adını taşıyor, iyilikseverliğini sergiliyordu.[100] Her yıl Osmanlı komutanlarına asker ve vergilerin akıtıldığı askeri yol üzerinde bulunan Kilis, Suriye bakımından stratejik rol oynuyordu. Hükümet, büyük doğu-batı ekseni üzerinde, her iki yönde, denizden gelip Payas üzerinden doğuda sürdürülen seferler için ya da karadan Bağdat'tan batıya, Kilis üzerinden mühimmat nakllediyordu. Payitaht, hiç kuşkusuz, bu stratejik önemin farkındaydı ve Kilis'in merkezi hükümete bağlılığını korumak için önemli ödünler vermeye razıydı.

şin aynı. Buradan, isyancının Farsça "zade" ekini değil de, Türkçe "oğlu" ekini kullandığını anlıyoruz. Bunu doğrulayan bir başka belge de, AET, No. 616. Burada da "Canbuladoğlu" olarak geçiyor (Bkz. Ek I). Canbuladoğlu Ali Paşa'nın imzaladığı anlaşmada ise Arapça isim tamlaması olarak geçiyor: "hâkim-i bilad-ı Suriye Ali ibni Ahmed ibni Canbulad" yani, Suriye egemeni Canbulad oğlu Ahmed'in oğlu Ali, AM, f. 117b' de.

93 Anon-2, IX, s, 316.

94 Tekindağ, III, s. 22.

95 Medici, f. 117b, Arapça aslı Türkçeye çevrilirse şunu söylüyor: "saygıdeğer Abbas'ın, Tanrı ondan razı olsun, soyundan geliyor, onun yasal torunlarından biri."

96 Tekindağ, III, s. 22. Halep'in kuzeyinde, bugünkü Türkiye-Suriye sınırının hemen içinde kalan Kilis, Killis olarak geçiyor, ya da Darkot, VI, s. 806'ya göre, pek ender Killiz olarak yazılıyor. Krş. Muhibbi, s. 110.

97 Masson, s. 377. Bkz. Harita 4.

98 Ayn-ı Ali, s. 26.

99 Evliya, IX, s. 361.

100 Evliya, IX, s. 360. Ayrıca bkz. Darkot, VI, s. 806-807.

979/1572'de Canbulad bin Kasım ölünce topraklarının yönetimi oğulları Hüseyin ve Habip'e kaldı.[101] Hüseyin sipahi olarak başladığı mesleğini Şam'da sürdürmekteyken, önce babasından Kilis emirliğini tevarüs etti.[102] Birkaç yıl, ocaklığın emirliğini kardeşi Habip'le sırayla yaptılar.[103] Hüseyin, görevinin gereği Osmanlı ordusuyla Doğu Anadolu'da ve Gürcistan'da savaşmaya gitti; 986/1578'de de İranlılara karşı savaştı.[104] 989/1581'de Halep emiri oldu. Burada kendisine düşmanlar edinmiş ve borç altına girmiş olabilir.[105] İki yıl sonraysa, Osmanlıların İran Şahı Muhammed Hüdabende'den Erivan'ı aldığı savaşta Cağalazade Yusuf Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı güçlerinde ikinci adam olarak döğüştü.[106] Bundan sonra, payitaht bilinmeyen bir nedenle, Canbulad kardeşleri Kilis'ten uzaklaştırıp ocaklığın yönetimini Dev Süleyman adında birine verdi.[107] Osmanlı hazinesine büyük miktarda borçlandığı için Hüseyin Paşa Halep'te hapse attırıldı; gücünü tümüyle silmek amacıyla bütün kişisel mallarına el konulup çok indirimli bir bedelle sattırıldı.[108]

Hüseyin hapisten çıkınca, Halep'ten ayrılıp Kilis'e döndü. Kim olursa olsun hakkı olan mevkii elinden almaya kalkışanlara boyun eğmemek üzere, orada yeniden toplayabildiğince güç toplamaya karar verdi. Önce kendisine sadık sekbanların yardımıyla, kendisine miras kalan toprakları Dev Süleyman'dan geri aldı. Bu yasa dışı eylemin farkında olan Osmanlı hükümeti, vergisini verip barışı bozmadığı sürece ocaklığın Hüseyin'de kalmasının daha akla yatkın olacağını düşündü.[109]

---

101 Süreyya, II, s. 67. Canbulad'ın oğullarının sayısını belirlemek ve isimlerinin ne olduğunu yanıtlamak zor. Hüseyin ve Habip'in isimleri, MD16, no. 429, s. 233'da, 10 Ramazan 979/ 27 Ocak 1572 günü düşülen kayıtta geçiyor: "Canbulad Bey'e...... ve onun oğullarından en büyük emirler Habip ile Hüseyin'e hükm ki,..." Ahmed adında bir kardeşlerinin daha olduğu kuşkusuz. Ünlü Ali Paşa, Ahmed'in oğludur, Medici, f. 117b. İbn Cum'a, s. 198-99'da açıklandığına göre, Canbuladoğlu Muhammed Paşa 1014/1605 yılının 19 Mayıs gününden 1016/1607 yılının 28 Nisan gününe dek Şam valiliği yaptı. Refik -2, s. 21'de ve soy ağacında başka kardeşlerden de söz edilmekte. Bkz. ayrıca: Şidyak, s. 130.

102 Muhibbi, s. 110.

103 Şidyak, s. 130.

104 Don Juan, s. 148.

105 O, emir sıfatıyla yerel barışı sağlar, yerel sorunları çözerken, İstanbul'dan gönderilen beylerbeyi, savaşta askerlere komuta ediyor ve bölgede resmi askeri örgütlenmeyi yönetiyordu. Bkz. ayrıca: Şidyak, s. 130.

106 Don Juan, s. 170. İspanyol kaynağında adı, "Hassain Baxa Granbulat," olarak geçiyor, s. 344.

107 Şidyak, s. 130.

108 Muhibbi, s. 110

109 Muhibbi, s. 110.

Bir Kürt emiri olarak Hüseyin Paşa, bir önderin taşıması gereken en önemli nitelikleri kendinde toplamıştı: "Gözüpek bir adamdı, siyasette ustaydı, çevresine yandaşlar topladı ve varlık sahibi oldu... cesur, etkileyici, doğuştan eli açık, ulemaya ve müminlere saygılıydı"[110] Gökbilim ve yıldızlar bilimi okumuştu; bilgeliğiyle tanındı. Buyruğundaki sekban askerinin giderlerini karşılamak üzere halkının vergi yükünü artırınca eleştirildi; fakat, bu ulufeli sekbanlar eliyle güvenliği sağlayınca, övüldü.[111] Yarı kurak bölgede 800 kilometrekarelik alana yayılan mülkü içinde verimli topraklar, düzinelerle köy, Kilis ve A'zaz gibi iki büyük kasaba bulunuyordu. Toplam yıllık geliri yaklaşık 803.000 akçeydi.[112] Payitahtın takdirini kazandı ve konunun bir uzmanına göre, İstanbul ona vezirlik vermeyi aklından geçirmiş olabilir.[113]

1009/1600'e gelindiğinde, duyarlı bir bölgede önemli bir mevkii dolduran Hüseyin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun ileri gelenleri arasında birçok tanıdığı bulunmaktaydı. İyi eğitilmiş tüfekli askerlerden oluşan bağımsız bir orduya sahip olduğu gibi, gelenek gereği, kendi Kürt aşiretini, Suriye bölgesindeki Türkmen ve Arapları askere çağırabilirdi. Böyle bir adamın daha büyük güce kavuşma umudu taşıması, hele eline olanak verilirse, çok doğaldır.

Böyle bir olanak 1007/1598 yılında doğdu. Bir Arap kaynağına göre, tanınmış Celali önderi Karayazıcı, güneyden kalkıp Sayda ve Trablusşam üzerinden geçerek Halep'e geldi. Canbuladoğlu Hüseyin Paşa onu Kilis'e çağırttı.[114] Pek dostça bir görüşme olmamış olsa gerek; çünkü, daha önce Kilis'i Canbulad ailesinin elinden alan Dev Süleyman'ın askerlerinden bazıları o sıra Karayazıcı'nın sekbanları arasına katılmıştı. Celali ile Hüseyin aralarında konuları görüştükleri sırada, Celali çetesi bir arbede çıkarınca, Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa üzerlerine bir birlik gönderdi. Karayazıcı hemen kuzeye, Urfa'nın kuzey batısında, Fırat nehri üzerinde Samsat'a çekildi.[115] Ayrılmadan önce Karayazıcı, Kuzey Suriye'de Canbulad'ın oğlunun daha güçlenmesi için yardımı karşılığında, Anadolu'daki Celali hareketine Kilis'in destek vermesi gibi bir öneri yapmış olabilir. Böyle bir önerinin yapılmış olması tümden olasılık dışı değildir.

---

110 Şidyak, s. 130. "Dindar Müslümanlardan" gelen destek, hiç kuşkusuz kimliğini ve gücünü büyük ölçüde Hazreti Muhammed'le aralarında bulunan gerçek (ya da iddiaya dayalı) kan bağından alan Halep eşrafından da olumlu tepki gelmesine neden oldu.

111 Muhibbi, s. 110.

112 Ayn-ı Ali, s. 26.

113 Tekindağ, III, s. 22.

114 Muhibbi, s. 96-97.

115 Bkz. s. 23.

Canbuladoğlu Hüseyin'in ne denli aşırı istekleri olduğu iyi bilinmekteydi. Gücünü bölgedeki Arap, Kürt ve Türkmen aşiretleriyle, gecikmesiz ve dolgun ücret ödediği sekban askerinden almaktaydı. Bir kez Halep beylerbeyliğini eline geçirdi mi, Kuzey Suriye'nin en üstün askeri gücü durumuna gelecekti. Ama, önünde birkaç rakip durmaktaydı: Lübnan emiri Maanoğlu Fahreddin, Baalbek'li Musa bin el-Harfûş, Trablusşam'ın çok güçlü paşası Seyfoğlu Yusuf bunlar arasındaydı; Halep'in ve Şam'ın Osmanlı tarafından atanmış beylerbeyilerini de unutmamak gerek. Yine de, Halep'in denetimini ele geçirmek, bölgede bir ölçüde özerkliğe geçmenin ilk adımı anlamını taşıyacağı için, çok çekici bir olanaktı.

Halep'te muazzam bir zenginlik vardı.[116] Bir eyalet merkezi olarak, olağanüstü gelir getiren çok geniş toprakları denetimi altında tutuyordu. Kilis bölgesinden sağlanan yıllık vergi geliri üç çeyrek milyon akçenin üzerindeydi; Halep ve bütün bağlı bölgelerinin vergi geliriyse 3.6 milyon akçeydi.[117] Kilis'e bağlı 17 zeamet ve 96 tımar; Halep kentine bağlı 62 zeamet, 295 tımar vardı.[118] Bunlar, yalnızca askeri sınıfının elinde bulundurduğu dirliklerin sayısıdır. Kentte, reaya tüccarların elde ettiği çok büyük servetlere daha önce işaret etmiştik. Kentte yaşayanların sayısı 200.000 ila 400.000 arasında değişiyordu.[119] Ortak dil Arapça olmasına karşın, ticari ilişkilerde İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, İngilizce, Almanca, Ermenice ve Felemenkçe yanında Farsça, Hintçe, hatta Özbekçe konuşulduğu duyulabiliyordu.[120] Bu tüccarlar çoğunlukla ithal ipek ticareti yapmakta idiyseler de, 991/1583 yılında Halep'te, yıllık gayrisafi hasılatı 400.000 akçe tutan ipek çiftlikleri de vardı.[121] Böyle bir serveti denetlemesi Hüseyin'i gerçekten de güçlü bir adam yapacaktı.

Bu nedenle, Kilis'in Kürt emiri, Osmanlı hükümdarının gözündeki yerini tehlikeye atacak hiçbir açık girişimde bulunmadı. Karayazıcı'ya hiçbir vaadde bulunmadı. Vergilerini uslu uslu ödedi (ne denli içinden

---

116 Sauvaget, s. 164-165.

117 Ayn-ı Ali, s. 27. Bunlar, 1018/1609 yılının sayısal değerleri olmakla birlikte, geçen on yıllık süre içinde önemli değişikliğe uğramamıştır. Fransızca'ya çevrisi için bkz. Belin, s. 276.

118 Ayn-ı Ali, s. 55. Halep eyaletinde toplam 104 zeamet ile 799 tımar bulunmaktaydı.

119 Lammens, II, s. 64, verilen sayısal değerin kaynaktan kaynağa değiştiğini itiraf ediyor.

120 Simeon, s. 155 , konuşulan dilin genelde Arapça olduğuna değiniyor; Lammens, s. 64, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, İngilizce, Almanca, Felemenkçe, Farsça, Hintçe konuşanlara rastlandığını belirtiyor, Della Valle, s. 278, Özbekçe konuşanlardan söz ediyor.

121 Mantran -2, s. 111.

gelerek ödediği bilinmez); Urfa kuşatması sırasında Karayazıcı'nın karşısında yer aldı; kendi akışına bıraktığı olayların olgunlaşmasını, avucuna düşmesini bekledi.

1012/1603 yılına gelindiğinde, Kuzey Suriye bölgesinde, birbirine düşman topluluklar arasındaki siyasi karşıtlık artık denetlenemez oldu. Doğudaki Osmanlı güçlerinin serdarı Cağalazade Sinan Paşa, Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa'nın Şam'ı zor kullanarak ele geçirdiğini, görevlerini yerine getirmediğini ve başkaldırdığını payitahta yakınarak bildirdi.[122] İstanbul'daki yetkililer, Şam'a derhal (Hoca Hısmı diye bilinen) Osman Paşa'yı gönderdiler.[123] İstanbul'dan doğrudan buyruk alan bu paşa, talihsiz Mahmud Paşa'yı hapse attırıp Şam'da düzeni yeniden sağladı. Çağdaşı tarihçi Hasanbeyzade Ahmed'e göre, Hoca Hısmı Osman'ın bir sonraki eylemi, Osmanlı'nın görevlendirdiği Halep valisi Nasuh Paşa'yı alıp yerine (Hayret!) Kilis emiri Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı getirmesidir.[124]

Hüseyin Paşa'nın bu cömert ve çok sevindirici yükselişi nasıl başardığının öyküsü, 1015/1606'dan önce (Habsburglar, İranlılar ve Celalilerle olmak üzere) üç cephede birden savaşabilmek için Osmanlı hükümetinin nasıl ödün vermeye hazır olduğuna güzel bir örnektir. Öykü ayrıca, bir Suriyeli yerel emirin yerel hırsları, ve gözüdoymazlıkları, padişahın kapıkullarının zayıflıklarını ve açgözlülüklerini, ayrıca kendi önderlik yeteneklerini ustaca yönlendirerek nasıl güç kazandığını göstermektedir.

Osmanlı hükümeti 1008/1599 yılında, sadık hizmetkârı Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'ya çağrıda bulunarak para göndermesini ve aşiretinden askerlerin başına geçerek Urfa'da bulunan Karayazıcı'ya karşı sefere çıkmasını istedi.[125] Hüseyin Paşa, Kilis'in 150 km kuzey doğusunda Osmanlı hükümdarının verdiği görevini yerine getirirken, Rüstem adında bir isyancı sekban —Anadolu'daki düzinelerle isyancıdan biri— Canbulad aile-

---

122 HBZ, v. 305a. Bu kişi, Koca Sinan Paşa'nın, Karayazıcı ile Urfa'da çarpışan oğlu Mehmed'in kardeşlerinden biridir.

123 Bir kapıkulu askerinin anıldığı takma ad, çoğu kez Saray'daki eğitim sürecinde başından geçen bir küçük olaydan, ona ün kazandıran bir olaydan, bir kişisel özelliğinden ya da yeteneğinden kaynaklanırdı

124 HBZ, v 305a, "... ve Sinanpaşazade hakkında Celali olup benden eyalet-i Şam-ı darü'l-selahi cebr u zor ve asker mevkur ile çeküp almıştır deyu der-i devlete arz eylemek ile komayup Hoca Hısmı demekle maruf Osman Paşa'ya hem eyalet-i Şam'ı tevcih eyleyüp hem Sinanpaşazade'yi Şam kalesinde haps ol canipte olan avanesini tebs eyleyesin deyu emr-i şerif vermekle merkum Osman Paşa Şam-ı meymenet fercama varup ber mucib-i ferman eyaletini zabt ve Sinanpaşazadeyi kalesinde habs eyleyüp...." Burada sözü edilen "Sinanpaşazade" Cağalazade Sinan'ın oğlu değil, beş kez başvezirlik yapmış Koca Sinan Paşa'nın oğludur.

125 Şidyak, s. 131. Bkz. s. 23 vd.

sinin iktidar merkezine saldırdı.[126] Canbuladoğlu'nun Kilis'te bıraktığı kethüdası Aziz, hemen Halep beylerbeyi Harami Ahmed Paşa'dan yardım istedi. Kethüda Aziz'in elindeki küçük kolluk kuvveti kenti Celali Rüstem'e karşı savunamadı. Aziz çarpışmada öldürüldü ve Kilis kenti yağmalandı. Urfa kuşatmasından dönen Canbuladoğlu, Osmanlıların, özellikle de Halep valisinin (ya da o savaşta ise, yokluğunda yerine bakan kaymakamın) zayıflığı ve beceriksizliği karşısında, haklı olarak beyninden vurulmuşa döndü. Hüseyin, Rüstem'i kısa sürede yakalayıp öldürdükten sonra, birkaç yılda kentte düzeni sağlama ve kenti yeniden bayındır hale getirme amacıyla kollarını sıvadı.

1012/1603-1604'te Osmanlı hükümeti Nasuh Paşa'yı Halep valiliğine getirdi.[127] Nasuh Paşa kuzey Suriye'nin başkentinde hemen patlamaya hazır bir ortam devraldı. Bir önceki yıl, Şam yeniçerileri Halep'e saldırıp erkek, kadın, çocuk demeden halkı katletmişti. Nasuh Halep'te görevlendirilirken, iki kent arasındaki düşmanlığa son vermek ve bu iki kente düzen getirmek konusunda kesin buyruk almıştı.[128] Daha göreve başlar başlamaz çok duyarlı bir noktaya dokunmuş gibi görünüyor; çünkü, kısa sürede Şam'daki askerler, kuzeye, Halep kapılarına dayanmış ve Nasuh ile kentini neredeyse yarı kuşatmaya almıştı. Yalnızca 600 asker toplayabileceğini anlayan Nasuh, bir yandan 2000 Şamlı askerin saldırısına karşı koymaya hazırlanırken, diğer yandan da deli gibi, yardım isteyen haberler salıyordu.[129]

En gözönündeki yardım kaynağı Kilis emiri Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'ydı. İşi başından aşkın ama sadakatta kusursuz emir derhal kardeşinin oğlu Ali Paşa komutasındaki bir birliği göndererek karşılık verdi.[130] Ali Paşa'nın çok iyi eğitimli ve sonuç alıcı sekbanlardan oluşan büyük ordusu hemen güç dengesini değiştirdi. Şamlı askerler bir gece içinde kentin surları önünde görünmez olup güneye kaçtılar. Nasuh Paşa ile Canbu-

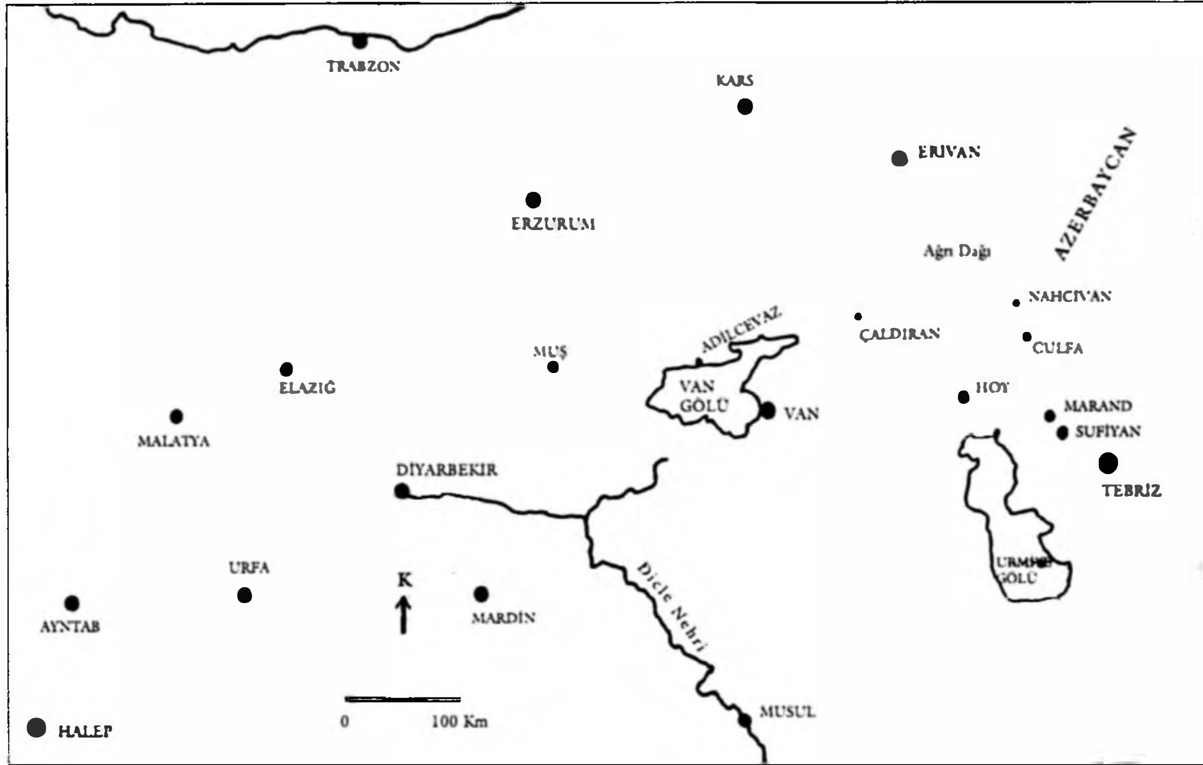
126 Şidyak, s. 131. Bu Celalinin, Karayazıcı'nın yardımcılarından biri olarak hizmet etmiş olma olasılığı var.

127 Mingana, s. 517. Nasuh Paşa, Osmanlının Tavil Halil karşısında uğradığı yenilgideki payı ile adı öne çıkan ve Bağdat'ta önemli rol oynayan kişidir (Bkz. bu kitapta s. 42). Daha sonra, (1020-1023/1611-1614) sadrazam oldu. Başlangıçta Canbuladoğlu Hüseyin Paşa ile bir yakınlığı olmuş olabilir; çünkü, Muhibbi, s. 113'de ileri sürüldüğüne göre önce Hüseyin'in kızıyla evlenip sonra onu boşamış ve İslam yasalarına göre yasak olduğu halde, karısının gelin gelirken getirdiği cehizine el koymuştur.

128 Refik, s. 2.

129 Muhibbi, s. 111.

130 Şidyak, s. 131.

Harita 7: Doğu Anadolu ve Azerbaycan.

ladoğlu Ali, kaçanları ertesi sabah Kefr Tai köyünde yakalayıp tam yenilgiye uğrattılar.[131]

Silah arkadaşlığı töresine göre ve değer bilirlik gereği, Halep'in Osmanlı valisinin, Halep'i yağmalanmaktan ve olasıdır ki, Nasuh'u da beylerbeyiliğini yitirmekten kurtaran Kilis emirine gönül borcu duyması gerekirmiş gibi görünüyor. Oysa Nasuh Paşa, yeğen Ali Paşa'nın ordusunun —Hüseyin Paşa'nın ordusunun yalnızca bir bölümüydü— büyüklüğünü ve yeteneklerini tartınca, Hüseyin'in de Şam'ın buyruk dinlemez askerleri kadar sorun olduğu kanısına vardı. Bozguna uğrayan Şam ordusunun askerlerinden bazılarıyla konuştuktan sonra, Canbuladoğlu'nun artan gücünden korkmakta haklı olduğunu gördü. Bir Osmanlı önderi olarak, sıranın şimdi Kilis'in Kürt emirinin burnunu sürtmesine geldiğine inandı. Osmanlının Suriye'deki güçleri dengede tutma siyaseti, karşılıklı güven duygusu ya da yapılan yardıma karşı minnet duygularından önde geliyordu. Nasuh Paşa'nın bulduğu çözüm yeterince basit görünüyordu: Hüseyin Paşa'yı ortadan kaldırıvermek.[132]

Hedef alındığının haberleri ulaşınca Hüseyin Paşa hemen karşı saldırıya geçti. Doğu seferinde bulunan Osmanlı serdarı, eski dostu ve silah arkadaşı Cağalazade Sinan Paşa'yı saldırıya geçme niyetinden haberdar etti. Sinan Paşa o sırada İran cephesinde savaşa hazırlanıyordu.[133] Hüseyin, kendine sadık askerlerini ve sekbanları çabucak savaşa hazırladı. Hüseyin'in Cağalazade ile haberleşmesini öğrenen Nasuh Paşa, buyruğu hepsinin üstünde olan doğu serdarından olası bir engelleyici buyruk gelmeden önce Kilis'e doğrudan saldırmaya karar verdi. Kilis'in güneyinde bir yerlerde Hüseyin, beylerbeyinin birliklerinin önünü kesti ve kesin bir yenilgiye uğrattı. Nasuh daha çok asker toplamak üzere geri çekilirken, serdar Sinan Paşa'dan Nasuh'un öngördüğü haber geldi: Nasuh'un görevini bırakması ve Canbuladoğlu Hüseyin ile savaşı kesmesi buyuruluyordu.[134] Serdar, Nasuh'un yerine Halep valiliğine Kilis emirini tayin ediyordu.

Nasuh Paşa kolay pes etmedi. Makamından ayrılmayı reddetti. Eğer Canbuladoğlu Hüseyin Halep'i istiyorsa, İstanbul'un serdarın buyruğunu doğrulaması beklenmeliydi. Nasuh Paşa'nın makamını bırakmamasının görünürdeki nedeni, Osmanlı kanunlarının bir yorumuna dayanıyordu. Doğu cephesindeki Sinan Paşa'nın talimatını alır almaz, hemen İstanbul'a ne yapması gerektiğini sormuştu. Her ne kadar serdar görevini bırakması-

---

131 Refik -2, s. 2, olayın tarihini Şaban 1012 ortaları/ Ocak 1604 olarak vermektedir.

132 Şidyak -1, s. 131.

133 Bkz. s. 82 vd.

134 Şam'daki Hoca Hısmı Osman Paşa'nın aracılığıyla geldi.

nı buyurmuşsa da, onaylanması gerekirdi ve padişahtan —o sıra ölüm döşeğinde olan III. Mehmed'den— aksi yönde bir buyruk çıkması olasıydı

Nasuh başvurusunu bir hukuki soruna dayandırdı: Aşiret reisliğinden gelme bir ocaklık sahibi, gerçekte eyalet valisi olarak atanabilir miydi? İstanbul'dan gelen yanıt Nasuh'u doğruluyordu: "Ocaklık sahiblerine tevcih-i eyalet hilaf-ı kanundur."[135] Pekala da doğru olan bu yanıt Nasuh'un durumunu yasal kılıyordu; bu nedenle, görevini bırakmadan, hem Cağalazade Sinan'ın buyruğuna karşı hem de Kilis emirine karşı savaşmaya hazırlandı. Söylentiye göre şöyle haykırmıştı: "Eğer Halep valiliğine bir kara derili köleyi getirselerdi, boyun eğerdim; ama Canbuladoğlu'na razı olmayacağım"[136]

Öte yandan serdar, Hüseyin Paşa'ya Halep'te vali olarak göreve başlamasını buyurmuştu.[137] Bir hafta sonra, Canbuladoğlu makamına sahip çıkmak üzere koca bir orduyla Kuzey Suriye başkentine geldi.[138] Halep'in hemen kuzeyindeki Heilan köyünde Nasuh Paşa'nın önünü kesen Hüseyin, öfkeli kapıkulunu kent surları içine çekilmek zorunda bıraktı. Çaresizlik içindeki paşa, Sefer 1013/ Temmuz 1604 içinde, kuşatmaya karşı hazırlık yaptı.[139]

Her iki önder de bu mücadeleyi kazanmaya kararlıydı. Girişken, saldır-

135 *Fezleke*, I, s. 291.

136 Şidyak, s. 132.

137 MD75, No. 100'de, şöyle geçiyor: "Halep beylerbeyisi Hüseyin dame ikbaluhuye hüküm ki... sana Kilis sancağı hükümeti ile Halep eyaleti bin on üç saferinin altıncı günü (4 Temmuz 1604) bu hak olunup..."

138 Zilkade 1012/ Nisan 1604 dolayında bir tarihte Canbuladoğlu Hüseyin, serdar Cağalazade Sinan Paşa'ya yazarak Nasuh Paşa'nın Halep'i teslim etmeye niyeti olmadığından söz etti. İran'daki serdardan gelen buyruk kesindi: Nasuh Paşa eyaleti teslim etmediği taktirde, üzerine ordu gönderilecekti, *Fezleke*, I, s. 267, 291.

139 Kaynaklarda, bu kuşatmanın tarihi üstüne bilgi yoktur. MD75'te, 6 Safer 1013/4 Temmuz 1604 tarihinden 20 Zilkade 1013/10 Nisan 1605 tarihine değin dokuz hüküm kaydı geçmektedir. Bu hükümlerden ikisi Hüseyin Paşa'ya gönderilmiştir: Birinde, 100 sıra numarası ile, 6 Safer 1013/ 4 Temmuz 1604 tarihinde valiliğe atandığı bildirilmektedir. (Bkz. yukarıda 138 sayılı not.) KKT'de yer alan, 25 Rebiyülahir 1013/22 Eylül 1604 tarihli MD70, s. 31'de, Hüseyin Paşa'nın Halep'i kuşatmasından geçmişte kalmış bir olay gibi söz edilmektedir: "Şam'ın koruyucusu vezir Mehmed Paşa'ya buyurulmuştur: Halep eyaleti... zenginliği daim olsun Nasuh'a (paşaya) verilmişti. Eyaletin yönetiminin, Doğu cephesi başkomutanı (Cağalazade) Sinan Paşa tarafından, zenginliği daim olsun (Canbuladoğlu) Hüseyin'e verilmesi üzerine, adı geçen askerleriyle Halep üzerine yürüdü." Halep'in Hüseyin Paşa'ya verilmesi 6 Safer 1013/4 Temmuz 1604 tarihi dolayında olduğuna göre, kuşatma hemen bunun ertesinde başlamış ve 25 Rebiyülahir 1013/22 Eylül 1604 tarihinden önceki bir gün son bulmuş olmalı.

gan ve fırsat düşkünü olan beylerbeyi Nasuh Paşa, büyümek için her olanaktan yararlanmaya hazır, olgun, köklü bir Kürt önderi olan Canbuladoğlu'nun artan gücünün önünü kesmeye çabalıyordu. Nasuh Paşa, bir yandan da, kapıkulu rakibi, saygıdeğer serdar Cağalazade Sinan'nın ayağını kaydırabilir; böylece, İstanbul'da gücü elinde bulunduran seçkinlerin dikkatini üzerine çekebilirdi. Kilis emirine gelince, can sıkan Nasuh'la kozunu savaş alanında paylaşmayı kafasına koymuştu. Canbuladoğlu Hüseyin'in elinde, doğudaki Osmanlı ordularının serdarının otoritesinden başka pek bir şey yoktu. Atanmasının, yasalara aykırı olmasa bile, tartışılabilir olduğunun ve çokça dostluktan kaynaklandığının farkındaydı. Beri yanda, varı yoğu tehlikedeydi: Yıllardır Halep ve Kuzey Suriye'nin siyasi önderi olma fırsatını yakalamak ve bunun getireceği büyük saygınlık ve serveti yeniden ele geçirmek için çalışıp beklemişti. Gücünü yitirmemek için makamından beklenenleri yerine getirmeliydi. Bu ise, dostu ve akıl hocası Cağalazade Sinan'a, sürmekte olan İran seferi dolayısıyla asker ve büyük miktarda parayı gönderme anlamına geliyordu.[140]

Kilis emirinin Halep kalesini kuşatması bir ay bir gün, ya da dört aydan uzun sürmüş olabilir.[141] Canbuladoğlu'nun kuşatma boyunca yaptığı, lağım kazıp patlatarak surların arkasına yeraltından geçmeye çalışmak ve beklemekti. Bir ara, Kilis emiri kentin suyunu kesti, kente erzak sokmadı. Karşı saldırıya geçemeyen Nasuh'un kent surları içindeki durumu dayanılmaz oldu. Ama, asıl eziyet çeken Nasuh ya da askerleri değildi. Yükün en ağırı kentteki reayanın omuzlarındaydı. Bu büyük iş ve ticaret merkezinde faaliyet yavaş yavaş durgunlaştı. Kapalı çarşı kapandı, yabancılara ait depolar boşaldı. Yiyecek kıtlığı kısa sürede fiyatların korkunç artmasına yol açtı; bundan en çok zarar görenin yoksullar olması doğaldı.

Sonunda, Halep kadısı Mahmud Şerif, karşılıklı düşmanlığın sona erdirilmesi için öneride bulundu.[142] Serdarın buyruğu kuşku götürmezdi; Osmanlı yasaları, savaşın sürmekte olduğu bölgede, bütün konularda son sözü serdara bırakmaktaydı. Zayıf bir konumda bulunan Nasuh Paşa, barışa yanaştı; yalnız bir koşulu vardı: Hüseyin'in sekbanları, kişiliğine, mülküne saygıda kusur etmeyeceklerine söz vermeliydiler...[143] Nasuh silahını

---

140 HBZ, v. 305a. Refik -2, s. 3, Hüseyin'in Osmanlı hazinesine 600.000 altın ödemeyi vadettiğini söylüyor.

141 Muhibbi, s. 113. Bu, resmi Osmanlı kayıtları ile uyuşuyor. Şidyak, s. 132, sürenin dört ayı geçtiğini söylüyor. Bu uzun sürenin içinde pazarlıklar da yer almış olabilir.

142 Muhibbi, s. 112, 113.

143 Şidyak, s. 132. Mahmud (ya da Muhammed) Şerif, Halep eşrafı adına konuşurken, büyük olasılıkla Nasuh'un zayıflığını bildiği için, hiç olmazsa kentte ticaret diye ne kalmışsa onu kurtarmayı yeğledi.

bıraktıktan sonra, Hüseyin haince saldıracak olursa, sekbanlar eski beylerbeyinden yana çıkmalıydılar.[144] Tüfekli askerlerin böyle davranacaklarına yemin etmeleri üzerine, iki komutan silahlarını bıraktılar. Kentte yaşamın yeniden başlayabilmesi için kapılar açıldı.

Nasuh'un ayrılmasıyla, Canbuladoğlu Hüseyin Paşa Halep'te kimseye göz açtırmayan bir denetim kurdu.[145] Bölgesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına ilişkin herhangi bir planı yokmuş gibi görünüyordu. İstanbul onu, padişaha askerlik ve para konusundaki görevlerini yerine getiren sadık bir hizmetkâr olarak kabul ediyordu.[146]

Bir yıl geçti. Geçen bu süre boyunca Osmanlı ordusunun İran cephesinde uğradığı bir dizi yenilginin ciddi sonuçları ortaya çıkmaya başladı. Hüseyin'in Halep'teki başarısına olanak sağlayan ve bu nedenle yeni Halep beylerbeyinin özel gönül borcu duyduğu silah arkadaşı, serdar Cağalazade Sinan Paşa, 16 Zilkade 1013/5 Nisan 1605 günü Şah Abbas'a büyük bir savaş açmak amacıyla Suriye ve Anadolu ordularına toplanma buyruğu verdi.[147] Hüseyin Paşa, şu ya da bu nedenle, ama yalnızca görevini yapmış olmak için, önden birkaç Kürt piyade birliği göndererek karşılıkta bulundu. Birlikler savaşın geçeceği Muş bölgesine 1014/1605 yazında ulaştılar. Beylerbeyi asker toplamakta çok ağır davranmış gibidir.[148] Hüseyin ağır aksak asker toplayarak oluşturduğu güçlü birliğin başında geçtiğinde, Şah Abbas'ın ordusuyla çarpışma çoktan bitmiş, çok önemli bir savaş yitirilmişti. Bir Osmanlı tarihçisine göre, Hüseyin Paşa Halep'te "tavil ü arız-ı terebbu olmağla" (yani bağdaş kurup oturduğu için) düşmanla muharebeye yetişememişti.[149] Daha büyük bir olasılıkla, kuzey Suriye'de, henüz edindiği hegemonyasını sağlamlaştırmaya uğraşıyordu.

URMİYE GÖLÜ SAVAŞI 1014/1605

Şah Abbas'ın ordusu, 998/1590'da Amasya barış anlaşmasıyla Osmanlılara bıraktıkları topraklara 1012/1603'te girdi. İranlıların topraklarını yeniden ele geçirme hamlesinin ana yönü kuzey batıya, Azerbaycan'a

---

144 Şidyak s. 132.

145 Halep eşrafının Hüseyin'i kabul etmiş olması, ille de onu destekledikleri ya da onun başarısı için çalıştıkları anlamına gelmez. Eğer, eşrafa bir yararı dokunacaksa, bu da zaman içinde belli olacaktı.

146 MD, KKT, 70, s. 31. Bkz. 139 sayılı not.

147 MD75, Sıra sayısı 250, 16 Zilkade 1013/5 Nisan 1605 tarihinde, "Halep beylerbeyisine hüküm ki iş bu sene-i mübarekede ve eyaletin olan umumun??? zuama ve erbab-ı tımar sabıkan vezir-i azam olup hâlâ kapudanlığa Şark canibine serdar olan ... vezirim Sinan Paşa ... ile Şark canibine mahfuz olmağla.... "

148 Şidyak, s. 132, Hüseyin'in, "kasıtlı olarak askerleri çok yavaş topladığını söylüyor."

149 *Fezleke*, I, s. 291.

ve Hazar denizinin batısındaki orta Kafkaslara doğruydu. Tebriz 15 Cemaziyülevvel 1012/21 Ekim 1603 günü düştü; bir kış sonra da Türkler Erivan kalesini teslim ettiler.[150] Güçsüzlüğü yüzünden bu akıl almaz savaşların çıkmasına ve başarısız sonuçlarına engel olamayan Osmanlının bu duruma düşmesinin nedenleri şunlar olabilir: Deli Hasan ve Tavil Halil gibilerin başında bulunduğu orduların Anadolu'nun her yanında sürdürdüğü Celali hareketi;[151] Osmanlı ordularının insan gücünü ve cephe gerisindeki desteğini tüketen Avrupa savaşları; (Cağalazade'nin tayinine gelinceye dek) doğu cephesinde başa geçen niteliksiz önderler; savaş destek hizmetlerindeki yetersizlik. Iki büyük Azerbaycan kentinin İranlılarca çabucak ele geçiriliverilmesi, yükü doğu Anadolu ve kuzey Azerbaycan'ın köylü reayasının omuzlarına yüklenecek olan uzun, acılarla dolu bir savaşın habercisiydi.

Bu topyekûn savaşta, hem Türkler, hem de İranlılar, düşman yararlanmasın diye herşeyi yok etme taktiği uyguladılar. İran'nın batıya doğru zorladığı sırada Tebriz'in düşmesi üzerine, Osmanlılar, bölgede ne varsa yağmalayarak, yakıp yıkarak kuzeye, Erivan'a çekildiler. Ulaşım hatlarının çok uzamış olması yüzünden çaresiz kalan Osmanlılar götürebileceklerini alıp, götüremediklerini yok ediyorlardı. Bu yakıp yok etme, hemen neredeyse, on yıl sürecek yerel kıtlık koşulları yarattı.[152] Geriden gelen İranlılar, yıllar önce Şah Tahmasp tarafından geliştirilen bir strateji uyarınca, köylerin, kasabaların halkını tümüyle sürüyorlardı. Bu strateji, nispeten küçük ordularıyla muazzam Osmanlı gücüne karşı koyabilmek için bir çare arayan Şah Abbas'ın ciddi niyetlerini açıkça ortaya koyuyordu. Aras nehrinin kuzeyindeki Culfa gibi bölgedeki bütün diğer kentler, büyük bir nüfus göçü sonunda, Müslüman olsun ya da olmasın, tüm nüfuslarını yitirdiler.[153] Şah genellikle Hıristiyan köy ve kasabalarından yetişkinleri ve çocukları seçip Osmanlıdaki kapıkulu yeniçeri sistemi gibi, zorla gulam (köle) birliklerine katıyordu. Ya ölüm, ya da İsfahan'da yeni bir yaşam arasında seçim yapmak zorunda kalan Culfalı Ermeniler, 1013/1604-1605 kışında, Şah'ın acımasız askerlerinin zoruyla, yüzlerce kilometre güneye yürüdüler.[154] Öte yandan Osmanlılar da, çok saygı duyulan ve güngörmüş bir komutan olan Cağalazade Sinan Paşa'yı 4 Ramazan 1013/25 Ocak 1604 günü serdar tayin ederek kararlılıklarını gösterdiler.

---

150 Münşî, II, s. 828-32.
151 Bkz. s. 31-43.
152 Arakel-1, I, s. 303.
153 Münşî, II, s. 859-60.
154 Arakel-1, I, s. 287-89

Sinan Paşa doğuya doğru yürüyerek, Muş'ta imparatorluk ordusunu toplamaya başladı.[155]

Cağalazade Sinan Paşa da, Şah Abbas da 1013 /1604-1605 kışı için strateji geliştirmekteydi. Cağalazade, yirmi yıldır geçerli Osmanlı savaş biçeminin mantığını uyguladı. Daha önce, 993/1585 yılında da İranlılara karşı doğuda hizmet etmiş bir serdardı.[156] Erzurum'da 40.000 kişilik bir ordu kurdu. Amacı, aman vermeksizin Azerbaycan içlerine dalmak, Tebriz'i top, tüfek gücüyle geri almaktı.[157] Mevsimin geç olmasına karşılık, kuzeye, Kars'a yürümeye karar verdi. Hasankale'de, ünlü Celali Karayazıcı'nın emrinde hizmet etmiş eski Celalilerden Karakaş Ahmed Paşa komutasındaki büyük bir gücü ordusuna kabul etti.[158] Askerleriyle birlikte savaşta sadık kalacakları sözü vermesi üzerine Ahmed Paşa'yı Çıldır beylerbeyi yaptı. Cağalazade Sinan'ın, savaş deneyimi olmayan, eğitimi ve disiplini yetersiz askerlerden yararlanmak zorunda kalışının bir göstergesiydi bu. Şah Abbas'a gelince, beşe bir oranında kaldığını bildiği az sayıdaki birliklerini Osmanlı silindirinden uzak tuttu. Güney ve doğu yönünde hareketle, geri çekildikçe Cağalazade'nin ulaşım yolları, gitgide uzaklara, bomboş, yiyecek bulunmayan, köy kasabaya rastlanmayan, insansız bir bölgeye düştü; kış bastırmıştı.

Cağalazade Sinan soğuk havanın ara vermesini beklemiş olabilir; ama, 8 Kasım gününe gelindiğinde, askerler artık kışlağa çekilme isteğinde bulundular.[159] İran ordusunu toplu durumda yakalamayı uman serdar bu isteği reddetti. Hava ise, gitgide soğuyor, Cağalazade'nin askerlerinin denetimi de gitgide güçleşiyordu.

Sonunda serdar, savaşa girmek için mevsimin çok geciktiğini ve geri çekilmek zorunda olduğunu anladı. Bir tür moral üstünlük sağlamak umuduyla Şah Abbas'a uzlaşma arayan mektuplar gönderdiyse de, Şah inatla ve akıllıca bir davranışla reddetti. Bunun üzerine Sinan, çok doğuda, Hazar'ın kıyısındaki Şirvan'da beylerbeyi olan oğlu Mahmud Paşa'yı ziyaret etmeye karar verdi.[160] Dürüstçe ve iyi niyetle İranlılara karşı bir büyük kıskaç hareketi planlamış olabilir. Ama, soğuktan titreyen Osmanlı ordusu böyle bir düşünceye karşı çıktı. Asker, daha öteye gitmeyi reddedip, kışlığa çekilmeği talep eden yeniçerilerin elebaşılığında isyan etti.

---

155 Münşî, II, s. 858
156 Kortepeter, s. 90. Ayrıca bkz. Münşî, I, s. 445.
157 Münşî, II, s. 858-64.
158 Danişmend, III, s. 235 ; Münşî, II, s. 858.
159 Pakalın, I, s. 205.
160 Danişmend, III, s. 236.

Cağalazade derhal ağır silahlarını yüksek dağ geçitleri üzerinden geçirerek Van'a çekildi. Yol boyunda birçok adam ve hayvan yitirildi.[161] Bu felaketi geriden izleyebilecek denli uzak duran, ama savaşa tutuşmak için yeterince yakınlara sokulmayan Şah Abbas, Osmanlıların peşini bırakmadı. Onun ordusu da kışın korkunç soğuğundan etkilenmekteydi. Birçok Osmanlıya göre Cağalazade ağırdan aldığı için Abbas'ı elinden kaçırmıştı. Oysa, Osmanlı ordularını, savaşa girmeden kendiliğinden yenilgiye götüren, Abbas'ın karşı karşıya gelmekten kaçınma taktiğiydi.[162]

Van'a ulaşıp kent surlarının güvenliğine kavuşunca Osmanlılar, İranlıların ardlarına düşüp oraya dek geldiğini fark ettiler. Kırk gün bekledikten sonra, İranlılar doğuya yönelip Tebriz'e döndü.[163] Cağalazade, hem İranlıları hazırlıksız yakalamak, hem de Nahcivan'ı almak umuduyla arkalarından küçük bir güç gönderdi. Fakat, olağanüstü soğuk kış, erzak ve mühimmat yokluğu, karşılıklı uyguladıkları yakıp yıkma siyaseti sonucu bölgenin ıssızlığına bir de İran birliğinin uyanıklığı eklenince, Osmanlı taburu yenilgiye uğramaktan kurtulamadı.[164] Bunun üzerine komutanlar baharı bekleme kararı aldılar.

1013-1014/1605 yılı baharında iki ordu yeniden harekete geçti: Osmanlılar Tebriz'i ve Azerbaycan bölgesini geri almayı akıllarına koymuşlardı; İranlılarsa, yine vur-kaç taktiğini sürdürmeyi... Zilkade 1013/ Nisan 1605'te, Osmanlı ordusunun bir bölümü aşağı yukarı doğu yönünde yürüyüşe geçti. Şah Abbas, hızla ve hiç beklenmedik bir biçimde ordusunu kuzeye ve batıya doğru kaydırdı ve Muharrem 1014/ Mayıs 1605 gelirken, Osmanlı ordusunun geride kalan ana bölümünün atlarından birçoğunu Van yakınlarındaki yamaçlarda otlarken, kışın acısını çıkarırken yakaladı. Atlarına ulaşmaya zaman bulamayan süvariler bir an için çaresiz kaldılar. Cağalazade, kendisi Van surlarının içinde güvendeyken, kalan taburlarını yeniden toplayıp savaş düzeni aldırmayı becerdi.[165] İranlılar Cağalazade'nin neredeyse atsız kalmış süvarilerine saldırdığında, askerin yapacak birşeyi yoktu. Şah şiddetli bir darbe indirdi. Yenilen Cağalazade Si-

161 Münşî, II, S. 860.
162 Naima, I, s. 395.
163 GOR, IV, s. 359.
164 Naima, I, s. 396 , ile Arakel-1, I, s. 303.
165 Serdar, Halep'teki Canbuladoğlu Hüseyin'e asker toplayıp getirmesi için iki ay önceden, 18 Şevval 1013/9 Mart 1605 tarihinde bir hüküm göndermişti. Bu hüküm, MD77, sayı 21, s. 2'de yer almakta. Bir ay sonra, doğu seferine asker göndermesi için, Hüseyin'e bu kez ivedili bir talep iletildi. 16 Zilkade 1013/5 Nisan 1605 tarihli bu hüküm KKT içinde MD75, sayı 250'de yer alıyor. Buyruğun eline geçtiği varsayılırsa, sonbahardaki sefere hazırlanmak için Hüseyin'in önünde bol vakit vardı.

nan Paşa önemli komutanlarını da yanına alarak, bir gemiyle Van gölünü geçip, Erzurum'un yolunu tuttu.[166]

Öfkeden deliye dönmüş Osmanlı serdarı Sinan Paşa bu kez Abbas'ın gücüne son vermeye kesin kararlıydı.Tebriz'e daha etkili bir saldırı için elindeki bütün gücü seferber etti. Beklenen zaferden sonra kışı Erdebil'de geçirmeyi düşündüğünü açıkladı.[167] Ordusunu oluşturan askerler arasında Irak, Anadolu, Kuzey Suriye'den gelenler yanında bir de Halep'teki Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın Kürt birliği vardı.[168] Sinan Paşa'nın Halep beylerbeyiliği görevinden aldığı Nasuh Paşa da, Bağdat ve Şehrizor bölgelerinden topladığı çok sayıda Kürt askeriyle orduya katılıyordu.[169] Nasuh'un görevi batı Anadolu'daki Celalilerle savaşmak ve onları kısa süre için de olsa oyalamaktı.[170] Sinan Paşa, dört aydan kısa sürede, hayvanıyla, silahıyla 50.000 yeni asker donattı.[171] Daha önceki olaylarda olduğu gibi, bunların çoğu eğitimli Osmanlı güçleri değil, affa uğradığı için artık Osmanlılara sadık, ama savaş eğitimi ve disiplini olmayan eski Celalilerdi.

Bu arada Şah Abbas da ordusunu savaşa hazırladı. Allahverdi Han'ı 25.000 Kızılbaş atlısı ile üç ya da dört İran tümeninin başında gönderdi.[172] Cağalazade, bir buzul gibi doğuya kayma hareketine 1014/ 1605 yılının sonbaharında başladı: Topçu ve piyade önde, süvariler arkadaydı. Şah Abbas Tebriz'den çıkarak kuzeye yürürken, askerlerini hareket halindeki Osmanlıların iyice uzağında, doğuda tutuyordu; ama teması da hiç yitirmiyordu. Her iki komutan da yaklaşan kışı ve askerlerinin savaşma yeteneğini etkileyecek olan soğuğu düşünüyordu. Yine Kasım günüydü.[173] Cağalazade, güneydoğuya yürüyerek Urmiye gölünün kuzey kıyısını geçip göl kıyısındaki Tasuj'u Tebriz'e bağlayan anayola indi.[174] Osmanlı or-

---

166 Arakel-1, I, s. 304, ile Münşî, II, s. 875-76.

167 Münşî, II, s. 887.

168 Arakel-1, I, s. 305.

169 Böyle hep el altında bulunan (ama çoğunlukla güven vermeyen) Kürt askerlerine iyi bir örnek olarak Cezire valisi Mir Şerif ile askerleri gösterilebilir. Osmanlının vasalı olmakla birlikte, Mir Şerif uzun zamandır Safevi sarayına yakın olmuştu, Münşî, II, s. 894.

170 Nasuh'un Tavil Halil ile batı Anadolu'da tutuştuğu savaş için bkz. yukarıda s. 41-42.

171 Salignac, s. 19. Bir çağdaş İran kaynağı, bu sayıyı 100.000 olarak bildirmişse de, bu yüksek görünmektedir, Münşî, II, s. 887.

172 Münşî, I, s. 887, ile Arakel-1, I, s. 305.

173 Münşî, II, s. 888-89.

174 Münşî, II, s. 893, savaşın daha kuzeyde, Sufyan'da olduğuna inanıyor; fakat, Osmanlıların savaş alanını betimlemeleri ile Abbas'ın kullandığı yönteme bakılırsa, savaş daha güneyde bir yerde geçti.

dusu, yürümekte olduğu vadi boyundaki tepelerin arasında Abbas'ın askerlerinin cirit attığından habersizdi. Görünen o ki, Abbas bu vadinin saldırı için pek elverişli olmadığı kanısındaydı; fakat, birliklerinden biri yanlışlıkla bulunduğu yeri belli etti. Osmanlılar bir de baktılar ki, arkalarında koskoca bir İran gücü var.[175]

1014-15 yılı Recep ayının 4 ile 9'u arasında (15-20 Kasım 1605) bir gün öğle üzeri, Cağalazade'nin piyadesi ve topçusu, tümünü bundan ibaret sandığı İran ordusuna saldırmak üzere, açıklaması olanaksız bir biçimde olduğu yerde geri döndü. Osmanlı serdarının bunca zamandır beklediği büyük gün gelmişti.[176] Şimdi düşmana en yakın konumda bulunan ve eski Celali önderlerinden Köse Sefer Paşa'nın komuta ettiği süvariler, İranlıların dikkati başka yana çekme, aldatma yeteneği konusunda uyarılmışlardı. Sinan Paşa, subaylarını, "Acele etmeyin," diyerek uyarmıştı, "ağır davranın, çok açılmayın."[177] İran ordusuna bir an önce saldırma telaşındaki Köse Sefer ve birliği ileri atıldı. Uyarıya kulak asılmamış da olsa, Osmanlı saldırısı başarılı görünmekteydi; ta ki, Köse Sefer Paşa'nın atlıları yoruluncaya değin.

Bu sırada, Allahverdi Han'ın dumanla saldırı işaretini vermesi üzerine, İran ordusunun iki ya da üç tümeni Osmanlı ordusuna kanatlardan saldırdı.[178] Türk serdarı haklı olarak şaşırdı ve çembere alındığını anladı. Dü- 83
zenli askerleri ve eski Celaliler iyi döğüştülerse de çok kayıp verdiler; yeni bir karşı saldırı için toparlanamadılar.[179] Gün batımına doğru, insan kaybı çok büyümüştü ve Cağalazade'nin geride kalan gücü, güçlü bir İran ordusu ile karşı karşıyaydı. Osmanlılar tam yenilgiye uğramamışlardı; ama tümden silinmek istemiyorsa Cağalazade'nin ertesi gün için varını yoğunu bir araya getirmesi gerekiyordu.

Osmanlı serdarı, toparlanarak ertesi sabah şafakla beraber karşı saldırı-

---

175 Savaş Malcolm, I, s. 539 ve izleyen sayfalarda ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Geriye doğru yönelen bir harekatın, disiplinsiz güçler arasında, "kargaşa yaratacağına kesin gözüyle bakılabilir." Iran'lı bir görgü tanığının görüşleri için bkz. Münşî, II, s. 883-93.

176 Salignac, s. 20'de böyle anlatıyor. Genel kabul görmüş Osmanlı kaynakları, örneğin Naima, I, s. 425, Rebiyülahirin 21'i/ Eylülün altısından söz ediyor; eğer, kış hiç alışılmadık biçimde erken gelmediyse, bu tarih çok erken görünüyor. Arakel-1, I, s. 306'a göre, savaş 8-12 Cemaziyülahir/ 21-25 Ekim günleri arasında geçmiştir; İran kaynakları 24 Cemaziyülahir/6 Kasım tarihini vermekte, Münşî, II, s. 888. Bu tarihlerin her ikisi de doğru olabilir.

177 Naima, I, s. 425-430, savaşı anlatıyor.

178 Arakel-1, I, s. 305.

179 GOR- IV, s. 377.

ya geçmek kararlılığı içinde,Tasuj'un biraz batısındaki otağına çekildi. Şah, topçusu sapasağlam yerinde duran Osmanlı ordusunun yaratacağı büyük tehlikeyi gördüğü için, sabahı beklemek üzere çekildi.[180] Bazı Kürt beyleri, ne yapacaklarını sormak, yönerge almak için vezir-i azamın çadırına geldiler. Kendilerine Cağalazade'nin uyuduğu bildirilince, onun gerçekte ordugâhta bulunmadığını sandılar.[181]

Her nasılsa, belki de bir yıl önce Van'daki davranışına bakarak, serdarın savaş alanından kaçtığı söylentisi yayıldı. Osmanlı askerleri korku, kargaşa içinde kaldı.[182] İki bin yeniçeri çadır toplayıp sığınmak üzere Van'a doğru yola çıktı. Karakaş Ahmed Paşa ve sağ kalan Celalileri kuzey yönünde gözden kayboldular. Ordunun geride kalan bölümü, İranlılardan kaçma telaşı içinde, darmadağın yürüyüşe geçerek serdarın toplarını, otağını (anlaşılan içinde uyuyordu) ve hazinesini geride bıraktı. Felaketten haberdar edilen Cağalazade'nin kaçanları izlemek ya da Safevi Şah'ına tutsak olmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Doğu seferinde elde edilmiş bütün ganimeti, hazinesini, 60 topu ve savaş alanında ölü, canlı yakalanmışsa da İranlıların idam etmiş olacağı 20.000 subay ve askeri Abbas'a bırakarak yürük bir ata atlayıp Van yolunu tuttu.[184]

Urmiye Gölü savaşından kaçan Kürtlerin ilk dalgası, Halep'ten gel-
84 mekte olan Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın ordusuyla Van yakınlarında karşılaştı. İranlılarla girişilen savaşın yitirildiğini, serdarın kaçtığını bildirdiler. Danışıp görüştükten sonra, Halep kenti komutanı Van'a geri dönmeye karar verdi: Cağalazade savaşı gerçekten yitirmişse, Osmanlıların güçlerini Van'da yeniden biraraya toparlaması ve ertesi bahara taze bir girişimde bulunması çok daha doğru olurdu. Hüseyin adamlarının kendisine her şeyi tam anlatmadığını biliyordu; ama görünen o ki, sonu başarısızlıkla bitecek yiğitçe bir saldırı yerine, sağduyulu bir geri çekilmenin daha akıl kârı olacağını düşündü.[185] Hüseyin Paşa ile Kuzey Suriye'den top-

---

180 Münşî, II, s. 889-90.

181 Danişmend, III, s. 240'da, aldığı afyonun etkisi ile uykuya dalmış olduğunu bildiriyor. Bu durumun, eğlence amaçlı olmaktan çok sağaltım amaçlı olması daha olasıdır.

182 *Fezleke*, I, s. 266. Naima, I, s. 428.

183 *Fezleke*, I, s. 266.

184 Salignac, s. 19, 20. İranlı görgü tanıkları yağmayı ayrıntılarıyla anlatır, Münşî, II, s. 896-97. İdam edilenler arasında Suriye beylerbeyi Osman Paşa ile, "geçmişteki kabul edilemez davranışları nedeniyle" idam edilen eski Celali Köse Sefer Paşa da vardı, Münşî, II, s. 891. Burada belki de, Köse Sefer Paşa'nın bir Celali ve eşkıya olarak geçirdiği yaşamı, ya da, "durmadan övündüğü yiğitlik dolu askerlik yaşamı," hatırlatılıyor.

185 Naima, I, s. 428.

ladığı çok sayıda birlik, eski dost, yenik serdar Cağalazade Sinan Paşa'yı Van'da beklediler.

Cağalazade'nin ordusu, çoğu yük hayvanı sırtındaki yaralılarıyla, Van'a geldiğinde, Canbuladoğlu Hüseyin'in çok sayıda, gücü yerinde askerini yakınlarda çadır kurmuş görünce serdar beyninden vurulmuşa döndü.[186] Cağalazade Sinan Paşa o anda öfkeyle patladı. Hüseyin Paşa'nın Halep'e beylerbeyi olmasını sağlamak için harcadığı bunca emek karşılığında ödülü buydu! Beş sultana bunca yıl hizmetten sonra, donanmaya başarıyla kaptan-ı deryalık yaptıktan ve Osmanlı tarihinin bir büyük savaşından kahraman olarak çıktıktan sonra, doğu ordularının başında İranlılara karşı iki kez sefere çıkıp Kilis emiri ile omuz omuza döğüştükten sonra, başvezirliğe dek yükseldikten sonra her şeyi yitirmişti. Tümüyle utanca batmış bir kişi olarak hesap vermek zorunda kalacak ve İstanbul'da ne bir dostu ne bir arka çıkanı kaldığına göre, büyük olasılıkla çocuk Sultan Ahmed'in buyruğuyla, görevini başaramadığı için idam edilecekti. Bir kişi ordusuyla zamanında yetişmiş olsa, bu felaket önlenebilirdi.

Çağalazade, derhal Hüseyin Paşa'yı Van'daki sarayına çağırttı. Vakanüvis şöyle söylediğini yazıyor: "Sana eyalet-i Haleb sefere zaman ile erişmek şartiyle verilmiş iken böyle avdetimizden sonra mı gelürsün a'da üzerimize geldiği zaman niçün erişmedün...?"[187] Kürt önder yetersiz özürler ileri sürdüyse de, Sinan Paşa hemen idamını buyurdu.[188]

Bu aceleye getirilmiş karar, Sinan'ın meslek yaşamında yaptığı en ağır iki yanlıştan ikincisiydi ve bu yanlışların düzeltilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na oluk gibi akan para ve kana mal oldu.[189] Sultan'ın en kıdemli ko-

---

186 Peçevi, II, s. 265, 12.000 adamının olduğunu söylüyor.

187 HBZ, f. 305b.

188 Hüseyin'in tam nasıl öldüğü konusunda anlaşmazlık var. *Fezleke*, I, s. 266'ya göre, Cağalazade Sinan Paşa'nın buyruğuyla boynu vurularak öldürüldü. Bu, Naima, I, s. 429'da sözcüğü sözcüğüne yinelenmektedir. Peçevi, II, s. 266'da, öldürülüş biçimini belirtmeden yalnızca Cağalazade'nin onu öldürttüğünü yazar. HBZ ilk olduğu için, kendisinden sonra gelen tarihçilerin ondan aktarmış olabilecekleri şu anlatımı kullanıyor: "itabi-i kenan asla aman vermeyüp boyun urdu," v. 305b. İstanbul'daki elçilik temsilcileri arasında, olayla ilgili dolaşan söylentiler üzerinde kafa yoran İngiliz elçisi Henry Lello'nun bildirdiğine göre, "Geçen yıl Cigalla tarafından bütün güçleriyle İran üstüne yürümesi buyurulan Halep Paşa'sı, yerine bir akrabasını bırakarak Cigalla'yla buluştu; isyancılarla işbirliği yaptığı kuşkusuyla, 105'ten (Sultan I. Ahmed'in şifre adı) gelen buyruk üzerine boğduruldu," SPO, No. 97, f. 53b'de yer alan 25 Ocak 1606 tarihli mektuptan. Adı bilinmeyen bir kişi tarafından Toskana Dükası Ferdinand'a da 29 Ocak 1606 tarihli benzer bir rapor gönderiliyor, Carali-2, s. 139.

189 Birincisi, 1005/1596 tarihli Haçova savaşından sonra düzenlediği yoklama töreninde (tadat) bulunmayanları cezalandırma kararıdır. Bkz. Yukarıda s. 15-16.

mutanı Cağalazade Sinan Paşa Kuzey Suriye'nin en güçlü siyasal ve asker önderinin öldürülmesini buyurmuştu. Bir apansız vuruşla Osmanlının güney kanadının gücünü tuzla buz ederken, yalnız Orta Anadolu'da Celalilerin başarıyla yayılmaları olasılığının değil, Suriye'de ayrılıkçı bir akımın yolunu açıyordu. Maktul Hüseyin Paşa'ya bağlı askerler döğüşmeyi tümden reddettiler, çadırlarını söküp Kilis ve Halep'e doğru yürüyüşe geçtiler. Cağalazade Sinan Paşa onları durdurmaya çalışmadı. Kış nedeniyle ordunun geri kalan bölümüne de yol verip Diyarbekir'e çekildi. Üç ay sonra orada öldü: Kimi yüksek ateşten, diyor; kimi üzüntüden... Hatta, kendi eliyle yaşamına son verdi diyenler var.[190]

Şah Abbas'a gelince, Urmiye gölü zaferi sonunda, o aşağılayıcı Amasya barışıyla yitirdiği bölgeleri yeniden İran'ın denetimi altına aldı. Hemen Gence ve Şirvan'ı geri almak ve böylece Kanuni Sultan Süleyman ile Şah Tahmasp tarafından 963/1555 yılında saptanan sınırları yeniden geçerli kılmak üzere harekete geçti. Gence, 28 Safer 1014/5 Temmuz 1606'da düştü; Tiflis de ondan kısa bir süre sonra...[191] Şirvan biraz zaman aldı; birkaç ay süren bir kuşatmadan sonra, 2 Rebiyülevvel 1016/ 27 Temmuz 1607'de düştü.[192] Bütün bunlar olurken İran Şahı bir yandan da Osmanlı Sultanı'nın düşmanlarından bazılarıyla yakın ilişkiler kurdu: Elçiler gönderip Tuna boyunda Habsburg baskısını sürdürmelerini istediği Avrupalılarla; Osmanlılarla savaşmak isteyen herkese sınırlarının açık olduğunu öğrenen Celalilerle; ve belki de daha o günden, amcasının acımasızca öldürülüşünün intikamını alma planları yapan Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın yeğeniyle...[193]

190 Naima, I, s. 429. Sherley, s. 21'de 1. dipnotta, "dövülmüş elmas içerek kendisini zehirlediği" anlatılıyor. Ölüm tarihi belirsizliğini koruyor. Naima, I, s. 429'da, 21 Recep 1014/2 Aralık 1605 tarihinde öldüğünü söylüyor. Arakel-1, I, s. 306'da verilen 15 Şevval 1014/6 Şubat 1606 tarihi geç görünüyor.

191 Münşî, II, s. 906, 909-10.

192 Münşî, II, s. 940.

193 Salignac, s. 24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CANBULADOĞLU ALİ PAŞA VE SURİYE KRALLIĞI

Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın ölümünden sonra Suriye'de siyasal iktidarın el değiştirme olasılığı vardı: Yeniden Osmanlıların eline geçebileceği gibi, Canbuladoğlu ailesinin bir üyesine de geçebilirdi; ya da, Hüseyin'in Halep'te büyük özenle bir Kürt güç merkezi oluşturmasından önce olduğu gibi, sözümona dengede görünen çok sayıda yerel örgüt ve aşiret arasında paylaşılabilirdi. Daha Hüseyin'in askerleri Van'dan döner dönmez üç koldan bir iktidar mücadelesi başladı: Hüseyin'in gözü pek, kişiliği etkileyici yeğeni Canbuladoğlu Ali bir yanda; Trablusşam'ın güçlü emiri Seyfoğlu Yusuf Paşa öte yanda; bir de, kötü hırpalanmış olmakla birlikte gücü hâlâ yerinde Osmanlı hükümeti... Ali Paşa başında bulunacağı ve yerel emir ve önderlerle varılacak siyasi anlaşmalardan açıkça destek alan bir Suriye devleti kurmak üzere harekete geçti. Anadolu'daki bazı ileri gelen Celaliler yanında, bölgeler arası alanda iki gizil bağlaşığı, İran Şahı ile Toskana Dükasından yardım almayı kafasına koydu.

Bu olağanüstü tehlike karşısında Osmanlılar, Habsburglarla barış yapıp en saygı duyulan (ve en korku salmış) generalleri Kuyucu Murad Paşa'yı göreve çağırdılar. Murad Paşa Canbuladoğlu Ali'nin ordusunu yok ederek, Halepli'nin bağımsız devlet umuduna son verdi. Sultan Ahmed, Canbuladoğlu Ali'yi bağışladıysa da, bir süre sonra idamını buyurdu.

ALİ PAŞA İSYANININ KÖKENİ

Cağalazade Sinan Paşa'nın yenilgisi ve ölümü sonrasında, Osmanlılar doğuda anlaşma sağlama yönünde önemli bir adım atmadı. Gerçi padişah artık bir zafer kazanma uğruna her şeyi gözden çıkarmayı istemiyordu,

ama vezirleri hâlâ İran savaşlarını sürdürme planları yapıyordu.[1] İran'a Azerbaycan'da kaptırılan toprakları geri almak amacıyla yapılacak bir doğu seferi için Zilkade 1014/1606 yılının baharında çağrı yapıldı. Hükümet Nasuh Paşa'yı Halep'ten alıp Bağdat'a kaydırarak, orada zorla egemenlik kurmuş olan Tavil Ahmed'in iki oğluna karşı serdarlığa getirdi; bir yeniçeri ağası, eski bir bostancıbaşı olan Ferhad Paşa'yı da yeni İran seferine serdar atadı.[2]

Halep'e gelince, İstanbul'un, yakınlarda idam edilen Canbuladoğlu Hüseyin'in yerine eski yeniçeri ağası Hüseyin Paşa'yı kaymakam olarak görevlendirdiği anlaşılıyor.[3] Serdar Ferhad Paşa Hüseyin'in emrine 1000 tüfekli asker verip Halep'e gitmek üzere önemli konumdaki Adana'ya doğru yola çıkardı.[4] Ferhad, Hüseyin'in padişaha baş kaldıran Adana paşası Cemşid'i yol üstünde yakalayıp idam ettirmesini tasarlamaktaydı.[5] Bunu haber alan Cemşid, eski yeniçeri ağasıyla askerlerini bir baskınla şaşırttı ve Hüseyin'i öldürdü. Bu haberin Halep'teki Canbuladoğlu Ali Paşa'yı sevindirdiğine kuşku yok; çünkü, daha önce Adana valisi Cemşid'e bir dost olarak mektup yazıp İstanbul'un atadığı kişiyi ziyafette zehirlemesi için kışkırtmıştı. Ali Paşa, öldürülen amcasının yerine Canbuladoğlu ailesinin egemenliğini sürdürüyordu sürdürmesine, ama İstanbul ona yetki vermemişti. İşi başından aşkın Osmanlı bu zorla el koyma olayını şimdilik sineye çekti.

Halep'in resmi olmayan efendisi Canbuladoğlu Ali, ölen amcasından kalan eyaletin çok ötesinde bir bölgeyi egemenliği altına alma düşü kurmaktaydı. İlk gerek duyduğu, Kuzey Suriye'nin tamamının sadakatiydi; güneydeki kimi emir, şeyh gibi küçük güçlerin de sadakatini sağlamalıydı. Önemli üç de aşiret vardı: Bunlardan biri Lübnanlı Maanlar, diğeri Baalbekli Harfûşlar, bir diğeri de uzun zamandır iktidarda hak iddia eden Trablusşamlı Seyfoğlu Yusuf idi. Ali Paşa ayrıca Anadolu'da, çoğu zaten Celalilerin elinde olan ve kendisini çevreleyen bölgelerde bir dizi koruyucu tampon bölge istiyordu. Ne yapıp yapıp bu Anadolulu başıbozukları para ve rütbe vererek siyasal anlaşma yapmaya kandırmalıydı. Benliklerine sinmiş Osmanlı düşmanlığı içgüdüsünden yararlanmalı ve bu parasız pul-

1 GOR, IV, s. 386.

2 Danişmend, III, s. 245; GOR, IV, s. 384. Bolvadin savaşını kazanan Celali Tavil Halil ile Bağdat'taki Tavilahmed (ya da Uzunahmed) oğulları arasında bir bağlantı görmüyorum. Bkz. Münşî, II, s. 839-40.

3 Salignac, s. 93.

4 GOR, IV, s. 299, dipnot (a), 1606 tarihli bir Relazione'den.

5 Salignac, s. 92-93.

suz Celali önderlerini Halep'in zengin kaynaklarından yemlemeliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun dışından gelecek yardıma da gerek duyuyordu: Sekban askeri için silah ve özellikle tüfek bulmalıydı. Hepsi bir yana, Celaliler iç kısımları yiyip bitirirken, İran ve Avusturya'nın da baskılarını sürdürerek Osmanlıları doğu ve kuzeybatıdaki sınırlarında uğraştıracağına güveniyordu.

Canbuladoğlu Ali planlarını Osmanlıların içerde düştüğü olağanüstü zayıflık üstüne kurmaktaydı. Eğer padişahın sarayında şu dört etken değişime uğramadan kalırsa, başarının kapısı açılmış olacaktı: Birincisi, zamanının çoğunu haremindeki kadınlarla geçirdiği ve yönetimi vezirlerine bıraktığı bilinen yeni sultan I. Ahmed'in gençliği ve deneyimsizliği nedeniyle devinimsiz, uyuşuk bir saltanat dönemi sürmesi; ikincisi, yönetimi bıraktığı vezirlerin İran ve Avrupa'da, kahramanlık uğruna, felaketle son bulan geleneksel gaza siyasetini sürdürerek imparatorluğu daha fazla borca sokmaları ve bir iç savaşa sürüklemeleri; üçüncüsü, padişaha akıl hocalığı yapmaya kalkışan bostancıbaşı Derviş Paşa gibi çabuk yükselmek isteyen ve yetenekleriyle değil dolap çevirerek güç kazanmış yeni ve genç bir kuşağın yükselmesi;[6] son olarak, payitahtı etkili sözleriyle ya da rüşvetle tavlayarak Kuzey Suriye'de gelişen tehlikeyi bir süre görmezden gelmesini sağlayacak birkaç akrabasının, ya da çok yakınının İstanbul'da yüksek mevkilerde bulunması.

KUZEY SURİYE DEVLETİNİN KURULMASI

Canbuladoğlu Ali Kuzey Suriye'deki faaliyetlerine Urmiye Gölü savaşı sonrasında Van'da öldürülen amcası Hüseyin'in öcünü almakla başladı. Suriye'de deneyimli bir önder, becerikli, eli açık bir adam olarak tanınan Ali'nin öç almak istemesi meşru görülüyordu.[7] Yardımına yalnız kendi Kürt akrabaları gelmekle kalmadı, kendi bölgesi dışından pek çok kişi de ona ve temsil ettiği davaya katıldı.[8] Canbuladoğlu Ali'nin ölmüş amcası için yaptıklarının genel kabul görmesi, ona planları için manevra alanı kazandırdı. Bu planlar kısa sürede göze göz dişe diş isteyen aşiret yasasının ötesine taştı. Onun ilk tepkileri, ailesinin onurunu savunan acılı bir adamın tepkileri olarak kolaylıkla benimsendi. Şaban 1015/ Aralık 1606'da

---

6 GOR, IV, s. 385.

7 Carali-2, I, s. 193'te, alıntı yapılan bir Toskana raporuna göre, "nitelikli bir adam, Suriye Prensi'nin soyundan; iyi bir kişi, gözü pek bir adam," diye tanımlanıyor.

8 Salignac, s. 86-87, dn. 2, yardımcısı Baudier, yazdığı 14 Kasım 1606 tarihli bir mektupta Ali Paşa'nın çevresinde bulunan nitelikli adamlardan söz ediyor ve Suriye bölgesinin Halepliye bağlılığı konusunda güvence veriyor.

Cağalazade Sinan Paşa Diyarbekir'de ölünce, Ali Paşa'nın öç almak amacıyla belirlediği birincil hedef ortadan kalkmış oldu. O, yine de, yakınlarının da desteğini alarak Osmanlı devletine karşı ayaklanmayı sürdürdü. Yakınları artık açıktan açığa genişlettiği yaklaşımını benimsediler: Sadık bir Osmanlı olarak kavgası Sultan'la değil, Sultan'ın suçlu akıl hocalarıylaydı. Daha da ileri giderek, Halep'te yönetimi gaspetmesine paralel olarak 1015/1606 yılında Kuzey Suriye'deki en güçlü düşmanlarına karşı altı ay süren bir stratejik mücadeleye girişti. Bunun bile, amcasının bir Osmanlı devlet memurunun eliyle yasalara aykırı olarak idamının öcünü alma sınırı içinde kaldığında ısrar ediyordu.

Ali'nin faaliyetleri doğal olarak görmezden gelinemezdi. Payitaht, bunun üzerine, Ali'nin doğal düşmanı Trablusşam emiri Seyfoğlu•Yusuf'a yardım gönderip onu yüreklendirdi. Eğer Yusuf başarılı olursa, Kuzey Suriye'de düzeni yeniden sağlamak üzere bir Osmanlı ordusuna gerek kalmadan Canbuladoğlu ailesinin hak iddiaları ortadan kaldırılmış olurdu.[9] Önüne çıkan bu olanağın ayırdında olan Trablusşam emiri gücünü artırmaya başladı. Halep'i merkez yapan Canbuladoğlu Ali'nin üstünlük ve baskı kurmasından kendi adına korktuğu için uzun zamandan beri Osmanlı hükümetinin etkin bir adamı olarak görev yapıyordu.[10] Ali'yi devirmek üzere padişaha askeriyle birlikte hizmet sunabilirse bundan kazançlı çıkacağını biliyordu.[11] Hükümet de bunu uygun bularak ona yardım gönderdi ve Şam serdarı rütbesi verdi.[12]

Canbuladoğlu Ali Paşa hiç vakit geçirmeden Seyfoğlu Yusuf'un üzerine yürüyerek Hama'da tutuştuğu büyük bir savaşta güneyindeki bu engelle kozunu paylaştı.[13] Yusuf'un Osmanlı desteğindeki güçleri 16 Rebiyülevvel 1015/ 24 Temmuz 1606'da çok ağır bir yenilgiye uğradı.[14] Yusuf savaş alanını bırakıp Trablusşam'daki üssüne sığındı; bağlaşıklarının çoğu, bu kez kazanan Canbuladoğlu Ali'nin yanında yer almayı seçerek onu bırakıp kaçtı.[15] Zafer kazanan Halepli, bağlılıklarını kazanmak amacıyla Seyfoğlu Yusuf'un yenik askerlerine yüce gönüllülük gösterdi, iyi davrandı. Servetlerine el koymak amacıyla da Trablusşam bölgesinin hal-

---

9 Şidyak, s. 133. Ana sorunların tanımları için bkz. Refik-2, s. 8-9.

10 Muhibbi, s. 115, ile Carali -2, I, s. 89-90.

11 Refik -1, s. 202.

12 Şidyak, s. 133.

13 Şidyak, s. 133.

14 Refik -2, s. 9. Fransız büyükelçisine göre, Yusuf on iki top yitirdi, Salignac, s. 82-83.

15 Burînî, v. 150b. Bu metnin fotostatik kopyalarını bana gönderdiği için Şam Üniversitesi'nden Profesör Abdülkerim Refik'e içtenlikle teşekkür ederim; Salignac, s. 86-87, dn.2.

kını soydu.[16] Seyfoğlu Yusuf'u yalnızca etkisizleştirmekle kalmayıp Suriye'deki gücünü sıfıra indirmek için peşine düştü.[17] Başarısı bütün komşu emir ve şeyhlerin eksiksiz işbirliğine bağlıydı. Bu nedenle, Lübnan'ın önemli emirlerinden, bağlaşığı Maanoğlu Fahreddin'i çağırdı. Evlilik yoluyla Seyfoğlu'na hısım olan Fahreddin'in güneyde çok sayıda önemli dostları vardı.[18] İki emir Asi ırmağının çıktığı yerde buluşarak Seyfoğlu Yusuf'u yakalamanın ve gerekirse öldürmenin hesabını yaptılar.[19] Seyfoğlu'nun servet ve gücünün toplandığı başkenti Trablusşam'ı ele geçirmeye karar verdiler. Canbuladoğlu Ali kenti almak üzere amcası oğlu Derviş bin Habip'i gönderdi. Kent kısa bir çarpışmadan sonra düştü. Derviş büyük olasılıkla iç kaledeki hazineye el koydu; fakat, (yönetimde yumuşaklığın ve tok gözlü görünmenin yararlarını düşünerek) Halepli askerlerin yağma yapmaları, Canbuladoğlu Ali'nin kesin buyruğuyla yasaklandı.[20] Küçük emir ve şeyhlerin çoğu Ali'nin güçlü kişiliği karşısında ve olayların akışına kapılarak Canbuladoğlu'na bağlandı. O sıralar, Ali'nin buyruğu altına giren adam sayısı 60.000'i geçmişti. Fakat Seyfoğlu Yusuf Şam'daki Osmanlı askerlerinin başına geçerek gücünü yeniden toparladı.

Ali ile Maanoğlu Fahreddin, bölgeyi birleştirmek amacıyla birlikte güneye doğru yürüyüşe geçtiler. Musa bin el-Harfûş emirliğinin başkenti olan Baalbek'i ele geçirdiler; emir çok eskiden bu yana Seyfoğlu'nun bağlaşığıydı.[21] Harfûş soyundan bir başka emirin başa geçmesini sağladılar. Ayrıca, çok yakından izlenmek koşuluyla Musa'nın kendilerine hizmet etmesine olanak tanıdılar; onu, Şam'daki orduları kışkırtsın da Seyfoğlu'nu teslim etsinler diye Şam'a gönderdiler.[22] Daha sonra, Ali ile Fahreddin Bekaa Vadisini geçerek yol boyunda, et-Teyim vadisinde yerleşik Ahmed Şihâb gibi bazı önderleri kendilerine katılmaya zorladılar.[23] Fahreddin, güney Suriye'nin Akkâ, Hayfa ve Kaysâriye gibi kıyı bölgelerini kendine ayırdı.[24]

Canbuladoğlu bu kez, Şam beylerbeyi Seyyid Mehmed Paşa'dan bazı

16 Salignac, s. 86, 2. dipnotta Baudier, Ali Paşa'yla ilgili olarak, "Şam'a yönelen ordusunun geçtiği güzelim yerleri yağmalayıp yakıp yıktığından" söz ediyor. Yardım için gönderilen paşa ise "karşılıklı her iki tarafın da kendi kırsal kesiminde barış ve dinginliğin egemen olması için, Ali Paşa'ya yüklü tutarda dinar ödemek" zorunda kalıyordu.

17 Burînî, v. 151 a.

18 Muhibbi, s. 103.

19 Şidyak, s. 133, ile Muhibbi, s. 115.

20 GOR, IV, s. 399; Carali -2, s. 139.

21 Şidyak, s. 133.

22 Refik -1, s. 202; Muhibbi, s. 105, 108.

23 Burînî, v. 151a, ile Refik -1, s. 203.

24 Mariti, s. 61. Bunu yapan, gerçekte Fahreddin'in küçük kardeşiydi. Canbulad ve Sey

bölgeleri kendisine ve bağlaşıklarına devretmesi için talepte bulundu.[25] Şam'ın güneyindeki Havrân bölgesini, el-Mufârice Bedevilerinin şeyhi Amrû el-Bedevi için istedi.[26] Bekaa Vadisi'nin İbni Fureyh Mansûr bin Bekri'ye bırakılmasını yazıyla iletti; Fahreddin'in bir yeniçeri yandaşının da Şam'daki görevine iade edilmesi dileğinde bulundu.[27] Her ne kadar istekleri reddedildiyse de, bu girişim Ali'nin güney kanadını kendisine borçluluk duyan sadık dostlarla sağlamlaştırmayı hedeflediğini açıkça gösterdi.

Canbuladoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan siyasal anlamda ayrılmayı amaçlayan bütün bu tertiplere rağmen, padişaha ve padişahın uğradığı haksızlığı teslim eden danışmanlarına sadık kaldığını iddia etmeyi sürdürdü. Vergileri İstanbul'a zamanında göndermeyişine çeşitli özürler buldu.[28] Ali'yi hizaya getirmek üzere güç gönderemeyen Osmanlılar, bundan sonra davranışlarına dikkat edeceği ve vergilerini ödeyeceği sözüne karşılık onu bağışladıkları haberini vermek üzere Mehmed Ağa'yı gönderdiler.[29] Bağışlanmış olması, Ali Paşa'ya isyanını sürdürmesi için açık bir çağrı görünmüş olsa gerek.

Bütün bunlar olurken Seyfoğlu Yusuf izini kaybettirip geri döndü ve Şam'daki güçlerini savaşa hazırladı. Bunu duyan Ali Paşa'nın ordusu Fahreddin'in ordusuyla birlikte o büyük kentin kenar mahallelerine dayandı.[30] İşte en sonunda, aralarında Halep bölgesini bunca zamandır haraca kesen, herkesin kin duyduğu yeniçeriler de olmak üzere, Şam askeriyle karşı karşıya gelmişlerdi. Ali, kenti ele geçirmenin kendisini Suriye'deki en büyük güç durumuna getireceğini biliyordu; ama hac kervanlarının yolu üstünde bir merkez olarak kentin Osmanlı hükümeti için de önem taşıdığını ve kendi etkinlik alanına uzaklığını göz önünde tutmuş olmalı.[31] Şam'daki güçlerin kendisine karşı birlik içinde olmadıklarını bilen Canbuladoğlu Ali, Seyfoğlu Yusuf'un gücünü kırmak amacıyla kenti kuşattı.[32] 27 Cemaziyülevvel 1015/30 Eylül 1606 günü çarpışmalar seyrekti.[33]

foğlu gibi Maanoğlu Fahreddin de gücünü pekiştirmek için elinden geleni yaptı. Topladıkları yasal olmasa da İstanbul'a vergi göndermeyi sürdürerek bağlıymış gibi görünmeye çalıştı.

25 Burînî, v. 151b; ile İbn Cum'a, s. 196.
26 Burînî, v. 151b.
27 Refik -1, s. 202, 204.
28 Salignac, s. 92.
29 Salignac, s. 87.
30 Burînî, v. 151b.
31 Refik -1, s. 204-05, Canbuladoğlu'nun Şam'ı olmayışının nedenlerini sayıyor
32 Burînî, v. 151b.
33 Refik -1, s. 203, buna karşılık Burînî, v. 152a, bir buçuk ay sonra, 1015 yılı Cemaziyülahir ortaları/1606 yılının 19 Ekim gününü bildiriyor.

Canbuladoğlu Ali, kenti savunanları kolaylıkla ortadan kaldırdı; bunlardan, Seyfoğlu Yusuf'u teslim etmeyi reddeden bir bölümü surların içine çekildi. Bunu haber alan Ali Şam'ın dış mahallelerinin üç gün boyunca yağmalanmasını buyurdu.[34] Korkunç yağmadan dolayı kentin uğradığı iktisadi felaket Yusuf'u (ve onu savunanları) harekete geçirdi: Şam kadısına yüz bin altın rüşvet vererek bir kez daha kaçtı.[35] Kadı aldığı paraya, tüccarın topladığı 25.000'i de katıp Canbuladoğlu Ali'ye parayı kabul etmesi ve kuşatmayı kaldırması için yalvardı. Ali yalnız parayı kabul etmekle kalmadı, yabancı tüccarların Şam'da ticaret yapmasını serbest bıraktı; bu davranışı belki de daha sonra Halep'te yapmayı düşündüklerinin bir göstergesiydi.[36] Hatta, eğer Yusuf kentte saklanmamış olsa kenti kuşatmamış olabileceğini bile söyledi.[37] Üç gün sonra Canbuladoğlu Ali'yle Fahreddin, Şam'da asker bırakmadan çekilip ele avuca geçmeyen Yusuf'un peşine düştüler.[38]

İki ordu birlikte, bu kez de Hisnü'l-Ekrad üzerine yürüdü. Kaleye saklanmış olan yenik Yusuf Paşa'yı çembere aldılar.[39] Seyfoğlu'nun anlaşmak isteğini Ali geri çevirmedi.[40] Görüşmelerin daha başında, Ali'nin ileri sürdüğü koşullarda barıştılar ve birbirlerinin akrabalarından kız alıp verdiler.[41] Şimdi bu üç emir, Ali, Yusuf ve Fahreddin Suriye'nin tümüne egemen olmuştu; ama açıkçası Canbuladoğlu Ali Paşa hepsinden daha üstün konumdaydı.

Suriye'ye egemen olmuş bir isyancı ile, iç savaşa neden olabilecek kadar çok Anadolulu Celali karşısında kalan İstanbul, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı Halep beylerbeyi olarak kabul etmeye karar verdi; ama kararın çıkması kolay olmadı. Dört ay kadar önce, Muharrem 1015/ Mayıs 1606'da Ali, payitahta bir dilekçe gönderip (gerçekte bir istekler listesiydi) Halep beylerbeyiliğini istemiş, belirli sayıda asker vermeyi vaadetmişti. İnanılmaz bir yüzsüzlükle, (o sırada Suriye'de Seyfoğlu'nun peşindeydi) eğer Sultan

34 Şidyak, s. 134.
35 Burînî, v. 152a.
36 Knolles 1687, II, s. 872 : "bütün İranlı ve Uzak Doğulu tüccarlara serbest erişim ve geçiş sağladı."
37 Refik -1, s. 203.
38 Burînî, v. 152b.
39 Şidyak, s. 134.
40 Carali -2, I, s. 89. Refik -2'ye göre Yusuf, Ali Paşa'ya 300.000 piaster (kuruş) verdi, s. 12.
41 Refik -1, s. 204. Canbulad ile Fahreddin arasında bu sefer döneminde gelişen yakın ilişki, Ali'nin yenilgisini izleyen yıllarda akrabalarının Lübnan'a sığınmasında yardımcı oldu.

Ahmed kendisine vezirlik verirse, İran'a karşı çıkılacak doğu seferinde 10.000 askerle hizmetine girmeyi önerdi.

İstekler listesine gelişigüzel bir bakış bile, Haleplinin boyunu aşan tutkularını gözler önüne sermeye yetiyordu: Halep'teki rejime katılmasa da korunmasını sağlayacak, kendisine sadık toprak sahipleri ve askerlerden bir çember oluşturmak istiyordu.[42] Halep merkezli bir yay üzerinde yer alan, Kilikya'da Tarsus, Kayseri'nin kuzeyinde Yozgat, doğuda Fırat üzerinde Çemişgezek, güneydoğuda Rakka'nın çevrelediği koruyucu bölgeye, Toroslar üzerindeki dağ geçitleriyle Osmanlının iç bölgelerinden İran'a uzanan ana yollar giriyordu.[43] Ali Paşa'nın sadık yandaşlarının elindeki bu topraklar, Osmanlının doğu-batı doğrultusunda uzanan savaş ve ticaret yollarını kesiyor, ikiye ayırıyordu. Bu bölgeye egemen olan Osmanlı dışında bir güç, bir süre sonra Osmanlının Irak, Suriye'yle, Kudüs, Mekke, Medine gibi kutsal kentlerle karadan bağlantısını kesebilirdi.

Padişah ve danışmanları Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isteklerinde "çok ileri gittiği" kanısındaydılar; fakat, dış baskılar hafifleyene dek uzlaşmış gibi görünmekten başka çıkar yol yoktu. Vezirlikten söz etmemekle birlikte sadaret, Cemaziyülevvel 1015/ Eylül 1606'da, Ali'nin Halep'e vali olmasını onayladı.[44] İstanbul'daki karışıklıklar, Macarlarla can alıcı bir noktaya ulaşmış bulunan barış görüşmeleri ve Ferhad Paşa'nın felaketle sonuçlanan kötü düzenlenmiş Anadolu seferi gibi bunalım nedenlerine, bir de Derviş Paşa'nın sadrazam olması eklendi. Daha tehlikeli sorunlara el atabilmek için, Halep'teki asiyi şimdilik yatıştırmak daha akla yakındı. Hepsi bir yana, Halepli önderin aklını başına devşirip padişahın sadık kulları arasına katılmayı içtenlikle arzulamadığını kim söyleyebilirdi ?

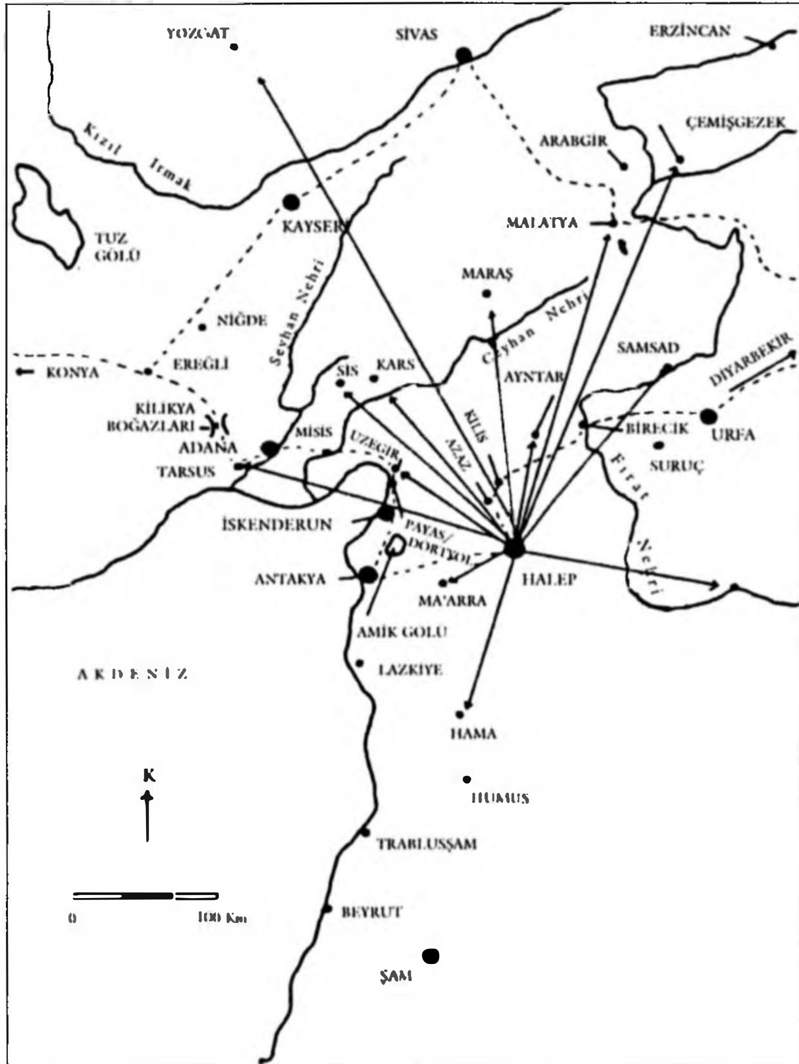
CANBULADOĞLU ALİ'NİN HÜKÜMRANLIK İDDİASI VE OSMANLININ TEPKİSİ

Suriye'de siyasal istikrar sağlayabilmek için Canbuladoğlu Ali'nin Anadolu'daki bağlaşıklarının güvenlik içinde bulunmaları gerekliydi. Ali Paşa Seyfoğlu Yusuf'u yendikten sonra, beylerbeyi olarak Trablusşam, Şam ve Halep bölgelerinin tartışmasız en büyük gücü oldu. Bununla birlikte, çok sayıda emiri denetim altında tutamazsa güçlü kalmayı sürdüremezdi. Yalnızca ailesinden koşulsuz destek görüyordu; bağlılıkta Kürt beyleri ailesin-

42 Bkz. Ek I.

43 Bkz. Harita 8.

44 Şaban 1015/ Aralık 1606'da resmen kabul edildi. Bkz. AET, No. 465. Salignac, s. 89, 13 Eylül 1606 gibi erken tarihli bir mektupta bile ondan "Halep valisi" diye söz ediyor.

Harita 8: 1607'de Kuzey Suriye (kesik çizgiler Canbuladoğlu Ali Paşa'nın planladığı koruma bölgesini gösteriyor).

den sonra gelmekteydi; Türkmenler ile Kilis ve A'zaz'lı Bedevi Arapların bağlılığı daha zayıftı. Bundan böyle yanardöner emirleri servet ve güçleriyle hizaya getirecek, Suriye'nin dışından bağlaşıklara gerek vardı. Anadolulu Celaliler arasında böyle bağlaşıklar bulabilmek, güney Suriye'de geçirdiği savaş döneminden çok daha zor oldu.

Ali Paşa'nın, Doğu Anadolu'daki ve Bağdat'taki önde gelen Celalilerden birkaçıyla yıllardan beri yakınlığı vardı. Tarsus'un eski beyi Cemşid, Adana bölgesini babadan kalma çiftliğe çevirmiş,[45] daha birkaç ay önce, yasal olarak tayin edilmiş kaymakamı ortadan kaldırarak Ali Paşa'ya yardımcı olmuştu.[46] İstanbul'da çok kişinin Canbuladoğlu'nun "mahluku" saydığı Bozok'lu Tavil Halil, büyük olasılıkla Halep'ten para yardımı alıyordu.[47] Gerçekte, Tavil ile kardeşi Meymun çokça kendi başlarına buyruk davranıyor ve kimi zaman Halep emirine karşı da çalışıyorlardı.[48] Bağdat'taki Celalilerin en önemlisi (Uzunahmedoğlu olarak da bilinen) Tavilahmedoğlu Mahmud, Canbuladoğlu Ali ile bir tür "konfederasyon" çatısı altında bir araya gelmişti; ama diğer Celaliler gibi o da kendi çıkarını gözetiyordu.[49] Ali'nin gözünde Bağdat, yenilgiye uğrarsa çekilip yeniden toparlanabileceği bir kaçış kapısı gibiydi. Bundan başka, Canbuladoğlu Suriye'de devletini kurduğu sırada, Bağdat'taki asiler Osmanlı ordularını oyalayabilirdi.

Ali Paşa, iç ve batı Anadolu'da etkin Celali reislerinden Kalenderoğlu Mehmed ve Kara Said'le de haberleşmekteydi. Bu adamların her biri de kendi başına bir güç merkezi olmak tutkusu taşıyordu; ama Canbuladoğlu'na destek güvencesi vermiş olabilirler, çünkü adamlarının sonradan açıkladığına göre anlaşılan Ali Anadolu'yu onlara bırakmayı planlıyordu.[50] Palanka denilen küçük hisarlara yerleşmiş daha önemsiz Celaliler Ali'nin başarılı olmasını istiyorlardı; ama yalnızca kendilerine koruma ve güvence sağlayacağını düşündükleri için başı çekmesine razıydılar. Bazı muhalif

---

45 Tarsus'u Halep'e bağlayan önemli bir iktisadi bağ vardı: William Biddulph'a göre 1600 yılında Tarsus'ta ipekböceği sanayii bulunmaktaydı, Purchas, VIII, s. 256-57.

46 Bkz. s. 88.

47 Salignac, s. 49, dn. 1.

48 Orhonlu, s. 652.

49 AV, filza 64, f. 81, 27 Nisan 1607. Bu belgeleri bana sağlayan Viyana Üniversitesi'nden Profesör Andreas Tietze'ye içten teşekkürler. Krş. Salignac, s. 117, ile Münşî, II, s. 839-40.

50 Vasıti, v. 11b. Sıkça savlandığı ve H. İnalcık tarafından da ileri sürüldüğü gibi, çağdaş kaynaklarda, Canbuladoğlu'nun tüm Anadolu Celalilerinin önderi olarak kabul gördüğü ya da önderiymiş gibi davrandığına ilişkin güçlü bir kanıt görünmemekte. H. İnalcık, İnalcık -2, s. 839-40.

Osmanlı paşaları da, çok iddialı programının ilerleyen yıllarında Ali'ye destek vermiş görünüyor. Kuyucu Murad Paşa'nın 1016/1607 yılında boğdurduğu Karaman beylerbeyi yanında Aydın ve Saruhan beylerbeyi Yusuf Paşa ile Silifkeli Muslu Çavuş da pekala bağlaşıkları arasında olabilir.[51] Ali, Maraş'ın resmi paşası ile de çok açık stratejik nedenlerle (Halep'in tam kuzeyindedir) çatışmış görünüyor. Saray'a gönderdiği istekler listesinde bu adamın, daha kolay güdülebilir biriyle değiştirilmesinde ısrar ediyordu.[52]

Bütün bunlar olurken, Canbuladoğlu Ali Paşa devlet yönetimini, dış siyasetini ve ordusunu geliştirdi. Bağımsız devletini, Halep beylerbeyliğinin temelleri üzerine oturttu. Her Osmanlı beylerbeyliği kendi yönetim mekanizmasını işletiyor, önemli yönetim kararları, paşalar ve diğer devlet memurlarının katıldığı bir divanda alınıyordu. Halep devletinin bir hazinesi vardı ve hazinedarlık görevini üstlenmiş olan genç, bildiğimiz gibi, ilerde Abaza Mehmed adıyla ünlü bir asi olacaktı.[53] Halep'te Avrupa ve Osmanlı parası geçmekte idiyse de, Ali Paşa'nın kendi adına para kestirmiş olduğuna kuşku yok.[54] Osmanlı hükümetinin kadılarından yararlandığı kesin; çünkü kadılar, İstanbul'daki siyasi aygıttan hemen hemen bağımsız hareket etmekteydi ve genellikle yan tutmamaları beklenirdi. Nihayet, Ali Paşa camilerde adına hutbe de okuttu: Müslüman toplumlarda, egemenliğin kimde olduğunu göstermenin en yaygın biçimiydi bu. Bütün bu eylemlerinde kendisini bağımsız bir devletin bağımsız önderliğine yakıştırdığı, "Suriye Krallığının Efendisi ve Koruyucusu" unvanını benimsemesinden de bellidir.[55]

Reayadan tüccarları ve yabancı tüccarları, vergi almanın dışında özel isteklerle pek sıkıştırmıyordu. Ali Paşa yitirirse bu iki topluluğun yitireceği çok şey vardı; ama kazanırsa, ellerine geçecek pek fazla bir şey yoktu. Yerli Ermeni ipek tüccarları ile haberleştiğine kuşku yok. İpek ticaretini yöneten Çelebi Petik ve kardeşleri Canbuladoğlu Ali'nin ailesini tanıyor ve onun İran ipek ticaretine ilgisini biliyor olsa gerek.[56] Yabancı konsoloslar

51 Salignac, s. 163. 1018/1609 yılına gelindiğinde bunların her ikisi de Osmanlıların dehşet saçan düşmanları durumuna gelmişti.

52 Bkz. Ek I. Salignac, s. 163'te bildirdiğine göre Ali Paşa Maraş'la arasındaki düşmanlığı bir aldatmaca olarak kullandı: Resmi anlamda, Suriye'nin çıkarlarını savunurmuş gibi görünürken, gerçekte İstanbul'a başkaldırıyordu. Paşanın adı geçmiyor.

53 Danişmend, III, s. 316, ile Anon-1, I, s. 15. Ayrıca Bkz. de Groot, s. 74-75, yapıtın tamamı. Abaza Paşa, 1031/1622 yılında katledilen Sultan II. Osman adına isyan etti.

54 GOR, IV, s. 399-400; Medici, v. 114b.

55 Medici, v. 113a.

56 Sanjian, s. 261.

tam anlamıyla yansız kalmışlardı: İstanbul'daki Fransız konsolosu etkinliklerinden haberdar olmuş, ona destek vermeyi aklından geçirmiş, fakat çok riskli bularak vazgeçmişti.[57] Fransa Kralı IV. Henri, Canbuladoğlu Ali'nin peşinde koştuğu hedefin, padişahla arasındaki iyi ilişkileri tehlikeye atmaya değmeyeceğini düşünüyordu.[58] Venedikliler ve İngilizlerin ona yardımı düşündüğü konusunda bir kayıt yok; ama, Venedikliler hareketlerini yakından ve dikkatle izlemekteydi.[59] Bir tek, İstanbul'da ya da Halep'te tüccarları konsoloslukla temsil edilmeyen Toskanalılar Canbuladoğlu Ali'yi desteklemeye açıkça gönüllüydüler. Toskanalıların sayısı çok azdı.

Ali Paşa'nın ordusunun çekirdeğini, düzenli, yüksek maaş alan yerli sekbanlar ile Osmanlı modelindeki gibi, tımar sahiplerinin ve Celalilerin getirdiği askerler oluşturuyordu.[60] Ordusunda 162 oda (bölük), her odanın başında da bir çorbacı bulunmaktaydı. Her birinin emrindeki 6700 yaya sekban askerine günlük üç ila sekiz akçe hesabıyla, yılda yapılan dört ödemede, toplam on iki milyon üzerinde akçe veriliyordu.[61] Bu askerler, barut, fitil ve kurşun gereksinimlerini, başında Cuma adlı bir ağanın bulunduğu bir dağıtım merkezinden alıyorlardı. Ali 8000 süvariyi altı tümene bölmüş, hepsinin başına Hartavi Ağa'yı getirmişti. Maiyeti ve sancaktarı (Fransız elçisine göre sancağı beyaz renkteydi) ve kumanda kademeleri de Osmanlı örgütlenmesinin tıpkısıydı.[62] Yenilgisinden sonra ele geçen defterleri çok sistematik bir belge düzenine sahip olduğunu gösteriyor.[63] Büyük topu birkaç taneydi. Bunun bir nedeni topların pahalı olması idiyse, daha önemli nedeni, Suriye'nin tepe ve çöllerinde çarpışırken topa gerek bulunmamasıydı. Şam savaşında Seyfoğlu Yusuf'un on iki parça topunu ele geçirmişti; ama gülle ve barutun pahalılığı nedeniyle çok seyrek kullanıldığı anlaşılıyor. Gücünün zirvesine ulaştığı dönemde, bölgesini bir şeyh ya da emire karşı kolayca savunabilecek durumdaydı; ama sözü konusu bir Osmanlı ordusuysa, orada durmak gerekirdi.

Ali'nin askeri zaafiyetinin gereç yetersizliğinden değil, askerinin tam disiplinli ve iyi eğitilmiş olmayışından kaynaklandığı ortaya çıktı. Kazandı-

---

57 Salignac, s. 49, 125.
58 Salignac, s. 125, ile Testa, I, s. 173.
59 Bu, aşağıdaki dosyalarda yer alan çok sayıda mektup yardımıyla kanıtlanmaktadır: AV, filza 64 (1607) , 65 (1607), ile 66 (1608).
60 GOR, IV, s. 400.
61 *Fezleke*, I, s. 291-92.
62 Salignac, s. 85.
63 Bunlar arasında vergi kayıtları, liman tesislerine ilişkin belgeler ve askeri hükümler yer almış olmalıdır. Murad Paşa daha sonra, Suriye'nin büyümesini amaçlayan askeri ve iktisadi planları boşa çıkarmada bunların tümünden yararlandı.

ğı başarılara ve düzenli maaş ödemesine rağmen sekbanların kendisine ya da davasına geleneksel bir bağlılığı yoktu. Haleplilerin çoğu ona ve ordusuna güvenmiyor, nefret duyuyordu.[64] Osmanlılarla meydan savaşına tutuşmaktan elinden geldiğince kaçınmış olacağı akla geliyor; çünkü, başarısının gerisinde Halep'in gücü ya da sadakati değil, Osmanlının kendi içindeki uyumsuzluğu yatmaktaydı.

Canbuladoğlu Ali Kuzey Suriyeli emirleri ve onlara bağlı grupları örgütlemeyi sürdürürken, Divan İstanbul'da usulca, Darü'l-İslam'a ilişkin yeni bir siyaset geliştirmekteydi. Bu siyaset daha sonraları Halep isyanı üzerinde doğrudan etkili olacaktı. Ali Paşa'nın da farkında olduğu gibi, Divan'ın imparatorluğu çekip çevirmedeki önderliği, uzun zamandan beri birkaç ihtiyar ile III. Murad, III. Mehmed gibi artık yaşamayan sultanların hizmetkârlarının eline kalmıştı. Yavuz Ali Paşa (ö. 1015/1606), Lala Mehmed Paşa (ö. 1015/1606) ve Kuyucu Murad Paşa gibi vezirler (1015-1020/1606-1611 arasında sadrazam) genellikle tutucu, geleneklere bağlı bir siyaset saptayıp izlediler. Danışmanlığına başvurulanlar arasında en sözü dinlenenler müftülerdi. Müftülerden en önemlisi olan Sunullah Efendi İran'a karşı geleneksel yayılmacı bir siyaset izlenmesin sıkı sıkıya savunuyordu.[65] Tuttuğunu koparan, biraz kendi bildiğini okuyan, fakat önemli bir yeni yetme olan bostancıbaşı Derviş Paşa, akıl hocalarının daha genç, daha etkisizlerindendi. Bir yıldan kısa bir sürede kaptan-ı deryalığa (Ramazan 1014/Ocak 1606) sonra da sadrazamlığa yükseldi (Safer 1015/Haziran 1606). Altı ay sonra, o sıra on altı yaşında olan Sultan I. Ahmed tarafından boynu vurdurulunca, idam edilen ilk sadrazam oldu. Ahmed'e gelince, Avrupalılar onu harem-i hümayunda "zevk u sefaya dalmakla" suçluyordu. İlk oğlu Osman (sonra II. Osman) doğduğunda henüz on beş yaşında bile değildi; daha o zamandan devlet işlerine ilgisizliği nedeniyle adı çıkmıştı. Eline tartışmasız güç verilmiş bir delikanlıdan bekleneceği gibi, düşünmeden, aceleyle ve ender görülür acımasızlıkla hareket ediyordu. Yine de, 1016/1607 yılına gelindiğinde, genç sultan artık imparatorluğu yönetmek istiyordu. İngiliz büyükelçisi Henry Lello, Ahmed'in, "hemen bütün yaşlı, yetkin vezirlerine yol verdiğini" bildiriyor.[66] Bununla birlikte, bazı vezirler, önemli siyaset kararları almak üzere görevde kalmıştı.

---

64 Carali-1, s. 68-69. Çoğu kez denetlenemeyen sekban askeri, 1015/1606 tarihli savaşta, sonucu belirleyen çarpışmaların daha akşamına varmadan Halep'i yağmalamaya koyuldu.

65 HBZ, v. 303b.

66 CSP-Venedik, XI, s. 33-34.

Kalan vezirler arasında önde gelen Sadrazam Lala Mehmed Paşa 1015/1606 yılı ortalarında birden tutumunu değiştirerek, daha az kahramanlık gerektiren, ama daha gerçekçi bir siyaset saptadı. Böylesi bir siyaseti, bir delikanlı sultanın dediğim dedikçiliği bile değiştiremezdi. Macaristan cephesinde kâfir Habsburglar karşısında başlangıçtaki isteksiz barış arayışları artık daha ereği belli ve doğrudan arayışlara dönüşmüştü. Estergon ve Vişegrad'ın 1014/1605'te, talih eseri geri alınmasıyla yüreklenen Osmanlılar, artık her türlü barış pazarlığının üstesinden gelebilirdi. Anadolu'daki ayaklanmayı da, Şah Abbas karşısında Urmiye gölü'nde yitirilenleri de görmezden gelemeyen Osmanlılar, Habsburgların karşısına daha gerçekçi olarak çıktı. Avrupalı düşmanla barış konusunu görüşmek üzere eşit koşullarda buluşacaklardı. Safer 1015/ Haziran 1606'da padişah, kuşkusuz Lala Mehmed Paşa'nın onayıyla, yüksek rutbeli vezirlerden Kuyucu Murad Paşa'yı, Zitvatorok adlı bir Macar köyünde yapılacak barış anlaşmasının pazarlığını yürütmekle görevlendirdi.[67] Lala Mehmed Safer 1015/ Haziran 1606'da öldü; yerini Derviş aldı.

İstanbul'da Divan ile yeni Sadrazam Derviş Paşa, Şah Abbas karşısında Azerbaycan'da yitirilenleri geri almak için Türk ordularının her çabayı göstermesinde kesin kararlıydı. Savaşın temelinde siyasal sorunlar yanında, özellikle bazı dini sorunlar da (Şah Şii mezhebindendi) yattığı için, Urmiye yenilgisinin ardından Gence ve Şirvan'ın yitirilmesi Osmanlının itibarına büyük gölge düşürmüştü. Batıda süren barış görüşmeleri Osmanlının Tuna'da yükünü hafiflettiği için, bundan böyle hem İranlılar daha kolay yenilebilir, hem de Celalilere sağladıkları sığınak yok edilebilirdi. Derviş Paşa bu siyasete sıkı sıkıya bağlı kaldı; o denli ki, yepyeni (ama hazırlıksız olduğu sonradan anlaşılan) bir orduyu hemen doğuya gönderdi.[68] Oysa herhangi bir doğu seferinin başarılı olabilmesi, Suriye'nin —yani Halep'te Canbuladoğlu Ali Paşa'nın— sadakatine ve desteğine bağlıydı. Ali Paşa'dan gelecek büyük vergi gelirinin maaş ödemelerine ve Osmanlı serdarı ile doğudaki askerlerini güçlendirmeye katkısı olurdu. Zilhicce 1015/ Mart 1607'de İstanbul Ali'den 2000 adam göndermesini istedi, ama kimse Ali'nin bu buyruğu yerine getirmesini beklemiyordu.[69] Serdar Ferhad Paşa'nın Celalilere ve İran'a karşı düzenlediği seferin tamamen başarısızlığa uğraması, Halep'teki Canbuladoğlu için kuşkusuz makbul bir haberdi.

67 *Fezleke,* I, s. 279. Kortepeter, s. 203'te anlattığına göre, "barış her iki tarafın da işine gelen bir kolaylık olarak görünüyordu." Orhonlu, s. 652'de, Murad Paşa'nın 5 Muharrem 1015/13 Mayıs 1606 günü, Macaristan'dayken serdarlığa tayin olduğunu bildiriyor.

68 Bkz. s. 131 vd.

69 AV, filza 64, f. 18 (13 Mart 1607 tarihli).

Ne var ki İstanbul'daki siyasal durum apansız değişti. Şaban 1015/ Aralık 1606'da I. Ahmed, Derviş Paşa'yı (hıyanet suçundan) idam ettirdi; yerine, henüz bir ay önce Habsburglarla önemli Zikvatorok barış anlaşmasını imzalamış yaşlı gazi Kuyucu Murad Paşa'yı getirdi. Canbuladoğlu Ali ile Celalilerin İran Şahından daha büyük yakın tehlike oluşturduğunun farkında olan Murad Paşa, hemen, gizlice Derviş Paşa'nın belirlediği hedefleri değiştirdi. Zaten Şah, Hazar denizinin batısında elinde tutabileceği kadar toprağa sahip olmuştu.[70] Yeni sadrazam, İranlıları görmezden gelmeyi, Bağdat'ı etkisizleştirmeyi, Büyük Celalileri Canbuladoğlu Ali'den ayırmayı ve Ali bölge dışından yardım alıp bağımsız devletini kuramadan, olabilecek en kısa sürede Halep üzerine yürümeyi aklına koymuştu. Murad Paşa, Canbuladoğlu'nun ödediği vergileri de, bağlılığını bildiren açıklamalarını da, herkesin önünde kabul etti.[71] Bu kez de bir başka gelenekçi başvezir imparatorluğun dağılmakta olan kurumlarıyla oyalanırken, Ali Paşa dilediği hızla işine bakabileceğini düşünmüş olmalı. Oysa, dışardan bakıldığında hiçbir şey yapmıyormuş gibi görünen sadrazam, İstanbul'da altı aydır silah, araç gereç toplamakla uğraşıyordu.[72]

ALİ PAŞA DEVLETİNİN BÖLGELER ARASI BOYUTU

Canbuladoğlu Ali, planlarının başarıya ulaşması için Osmanlı dışından bağlaşıklar bulması gerektiğinin farkındaydı. Bağımsız devletinin bölge dışından ülkelerce tanınmasına ve paraya gerek vardı. Parayı, kısa vadeli borç biçiminde ya da uzun sürecek bir barış döneminde artacak ticaret gelirlerinden sağlayabilirdi. Bu amaçla hem doğuda hem batıda epeyce kapı yoklamış olmalı.

Ali Paşa'nın Şah Abbas'la haberleşip haberleşmediğini bilmiyoruz.[73] Şah yıllardır Anadolu'da Osmanlılardan kaçan asilere kapısını açık tutmuştu.[74] Amcasının öldürülmesi karşısında Ali'nin öfkesini, Abbas olaydan

70 AV, filza 64, f. 103 (12 Mayıs 1607 tarihli). Yürüyüş başlayana dek bu bilgi gizli tutuldu, Vasıti, v. 7b. Büyükelçi Henry Lello apansız gelen değişiklikten söz ediyor, CSP- Venedik, XI, s. 33-34.

71 Salignac, s. 117 , 24 Ocak 1607 tarihli mektup.

72 AV, filza 64, f. 103, (12 Mayıs 1607 tarihli) : "İstanbul'da Saray'ın ahırlarında, develer, diğer hayvanlar eğerlenmiş ve Sultan ailesine hizmete hazır durumda gizlice bekletiliyordu. Bu gizliliğin amacı, düşmanın olan bitenden haberdar olmamasıydı."

73 Salignac, s. 409 ile 423'te Baudier, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Şah'la nasıl haberleştiğini ve eğer yenilirse, nasıl Şah'ın kendisine sığınma hakkı tanıyacağını varsaydığını anlatıyor. Bu konudan Venediklinin de haberi olmuş, AV, filza 64, f. 81, (27 Nisan 1607 tarihli).

74 Kalenderoğlu Mehmed bundan yararlandı. Bkz. V. Bölümde s. 164 vd.

hemen sonra duymuş olmalı. Bazı yabancı diplomatlar, Ali Paşa'nın Şah Abbas'la haberleştiğini ve Şah'ın siyasal ilgisinin ve eli açıklığının nişanesi olarak armağanlar gönderdiğini ileri sürüyorlar.[75] Ne Osmanlı kaynakları ne İran kaynakları böyle bir haberleşmeden söz ediyor. Ne olursa olsun, haberleşmenin bir sonuca ulaşmasına Ali Paşa'nın yönetiminin kısa sürmesi engel olmuş olabilir. Bununla birlikte, 1007/1598 yılında, çeşitli İranlı özel görevlilerle Suriyeli Hıristiyan tercüman MichelAngiolo Corai arasında görülen ilişkinin yakınlığı, zaman içinde bir İran-Suriye ilişkisinin gelişmiş olabileceğini doğruluyor.[76]

Oysa Ali Paşa'ya, bölge dışından ilk kesin yardım önerisi batıdan geldi. Toskana Dükü I. Ferdinand (ö. 1609), Kıbrıs'ı Hıristiyanlık adına yeniden ele geçirmek ve Kutsal Toprakları (ele geçiremese bile) denetim altında tutmak için güçlü arzular taşıyordu.[77] Halep ve Halep'le bağlantılı limanlar üzerinden ticaret ilişkileri kurmaya ve İstanbul'un Venedik, Fransa ya da İngiltere gibi kapitülasyoncu güçlere tanıdığı, ama kendisine henüz tanımadığı türden özel ticaret ayrıcalıklarına gereksinim duyuyordu. Doğu Akdeniz kıyısında güvenli ve işe yarar, İskenderun gibi bir limana gerek vardı.[78] Birkaç ön görüşmeden sonra, 1606 yılının Kasım ayını izleyen günlerde Büyük Düka, Toskanalı bir soylu olan Hippolito Leoncini'yi resmi Medici siyasetini temsil etmek üzere Halep'e gönderdi. Leoncini, Floransalı tüccarların beklentilerini bildiği gibi, Papa V. Paul ve İspanya Kralı'nın niyetlerini de bilmekteydi. Halep'e gelişinde, kendisine dikkat çekici (ve tipik) bir Levanten tercüman olan, Halep doğumlu MichelAngiolo Corai eşlik ediyordu.[79] O güne gelinceye dek Corai, aralarında Toskana hükümetiyle İngiliz Sherley kardeşler de olmak üzere, birkaç hükümetin Suriye-İran katında aracılığını yapmıştı. Bu görevi dolayısıyla 1008/1599'dan beri İran'da Şah Abbas'ın sarayında yaşamıştı; Halep yeniçerileriyle de yakın ilişkileri vardı.[80] Zilkade 1006/ Haziran 1598'de Sir Anthony Sherley ile Halep'e gelerek Safer 1007/Eylül 1598'e dek birlikte orada kalmışlardı. Görevi, öncelikle Sherleyler ile Şah Abbas arasında tercümanlık yapmaktı. Hiç kimseden korkmadığını söylü-

---

75 Knolles 1687, II, s. 873.

76 Steensgaard, s. 211-24, bu "Büyük Bağlaşma düşünden söz ediyor."

77 Lithgow, *age.*, s. 167 ile Hill, IV, s. 48.

78 1607 yılının Mayıs ayında Kıbrıs'ı ele geçiremeyişi, iştahını daha da kabarttı; çünkü savaşı yalnızca Osmanlının askeri üstünlüğü yüzünden değil, kendi lojistik desteğinin yetersizliği nedeniyle yitirmişti, Hill, IV, s. 48.

79 Carali -2, s. 140.

80 Sherley, s. 106.

yordu; çünkü, bütün önemli belgelerini, taşıdığı tüfeğin özel bir bölmesinde saklamaktaydı.[81]

İki Hıristiyan temsilci İskenderun'a gemiyle, elleri kolları armağanlarla dolu olarak ve bir bağlaşma önerisiyle geldiler.[82] Toskana büyükelçisi Canbuladoğlu Ali Paşa'ya otuz maddeden oluşan bir anlaşma önerdi. Birinci madde amacını açıkça dile getiriyordu: "Tanrı'nın yardımıyla, Osmanlı İmparatorluğunu önce zayıflatıp zaman içinde tümüyle yok etmek; Canbulad Hanedanının gücünü artırmak ve özellikle kendi kendimizi yükseltmek" amacıyla bir birlik kurmak.[83] Bu birlikte, anlaşmaya imza koyanların yanı sıra, Papa V. Paul, İspanya Kralı III. Felipe ve daha başka Hıristiyan prensler ve podestalar da yer alacaktı.[84] Avrupalıların birinci ereği Kudüs'ü almaktı.[85] Ağız birliğiyle, "gecikmeksizin eyleme (savaş) geçileceğini" söylüyorlardı.[86] Anlaşma metninde, Avrupa'dan gelecek asker sayısı, mühimmat miktarı ya da Canbuladoğlu Ali'nin yardımına gelecek filolardan söz edilmiyor,[87] yalnızca, "malzeme ve yardımın uygun zamanda geleceği," belirtiliyordu.[88] Büyükelçi Leoncini anlaşma metnine 1000 tüfek namlusu ile beş top sözü veren bir ekleme yaptı.[89]

Anlaşmanın büyük bölümünde Toskana Büyük Dükasının en ayrıcalıklı konumu ayrıntılarıyla açıklanıyordu. Canbuladoğlu Ali'nin kişi olarak

81 Sherley, s. 18, 27.

82 Muharrem-Cemaziyülevvel 1015/ Haziran-Eylül 1606 boyunca, Ali Paşa'yla Seyfoğlu Yusuf arasında dört ay süren mücadeleden kısa süre önce gelmiş olmalılar.

83 Medici, v. 113a. "che per abhasare e destruggere come possibil sara col divino aiuto l'Impero Ottomano & per accrescere le Potenza di Casa Giampulat & particolarmente inalzare l'inclita persona Nostra" (örneğin Ali Paşa).

84 Anlaşmada yer alan "altri Potentati e Principi Chr(isti)ani" (ve diğer Hıristiyan prens ve krallar) anlatımındaki belirsizlik bir yana, geçmişte dayandığı bir temel bulunmayan, geleceğe dönük bir karar olma niteliği taşıyan anlaşmaya, her iki tarafın da isteksizce ve deneme niyetiyle razı olduğu açıkça görülüyor.

85 Medici, f. 113b, capitula no. 3.

86 Medici, f. 113b, capitula no. 1.

87 Medici, f. 71, "Gereksinimlerin dökümü"nde, 1000 tüfek namlusu dışında, büyük miktarda silah vaadinde bulunulmuyor.
Listede şunlar yer alıyor:
1. Beş adet sahra topu ile yedek parçaları / 2. 1000 tüfek namlusu (*canne archibusso*), Sig. Hipp. L'nin tasarımına uygun olarak ... beş karış boyunda tüfekler için / 3. Ceket (on)... / 4. Mermer sütunlar, hem beyaz, hem de karışık renklerde... / 5. Bir aslan yontusu... / 6. Bir büyük fıçı *maraschino* (şarap) / 7. Bir bahçıvan ile bir de top nişancısı... / 8. 12 tabanca ... / 9. 2 adet döner tüfek (ya da tekerlekler üzerinde götürülebilen).

88 Medici, f. 113b.

89 Yukarıda 87 no.lu dipnotta 1. ve 2. kalemlere bkz.

Kudüs'ün iç işlerine karışabileceği vaadinde bulunuluyor ve Toskana Dükasının ödeyeceği yıllık "makul bir tutar" karşılığında Hıristiyanlar hac vergisinden bağışık tutuluyordu.[90] Halep limanlarında ticaretin serbest olmasına izin veriliyordu. Burada Ferdinand'ın aklından kuşkusuz İskenderun geçiyordu ve bu madde kaçak korsan mallarını satabilmesi için Toskana'ya ayrıcalık tanıyordu. Anlaşma, Ali'nin krallığının istedikleri yerinde ikamet edebilmeleri konusunda Toskanalılara öncelik tanıyordu ve Katoliklerin ibadet edebilmeleri için (büyük olasılıkla Halep'te) Hıristiyanlara bir kilise yapma izni veriyordu. Osmanlıdaki eski "millet" kurumundan esinlenerek, Toskanalıların aralarındaki bütün anlaşmazlıklarda Floransa yasalarının geçerli olması sözünü veriyordu. Halepliler açısından bakıldığında anlaşma Canbuladoğlu'nu "Suriye Krallığının Prensi ve Koruyucusu" ilan ediyor, ama bunun dışında pek bir şey söylemiyordu. Devletin parası bile Toskanalılarca ayarlanacak, böylece Floransalılar diğer Avrupa ve Ortadoğu ülkeleriyle para alış verişinden kârlı çıkacaklardı.

Çözümlendiğinde, anlaşma Avrupa'nın diğer kapitülasyon düzenlemelerine benzer biçimde, açık bir eşitsizlik sergilemektedir. Verdiği bazı ödünler Canbuladoğlu Ali'ye önemsiz görünmekteydi; ama bütüne bakıldığında, anlaşma onu Toskana'nın hizmetkârı konumuna sokuyordu. Hıristiyan hacıların denetimini ve vergilendirmeyi Toskanalıların ellerine bırakıyordu. Kudüslü Hıristiyanların din yaşamının dar, mezhepçi bir anlayışla yönetimi (Ali'nin Gregoryen inancı taşıyan Ermeni tüccar prensleri, Kutsal Topraklarda Papa'nın üstünlük kurmasından rahatsızlık duysalar da) Katolik Toskana'ya kalıyordu.[91] Yabancılarla ilgili düzenlemelere gelince, Ali'nin Floransalı bir yargıcı denetleme yetkisi vardı; yabancıların ibadetine açık bir Katolik kilise binası bile sorun doğurmayacaktı. Öte yandan, Toskana'nın Doğu Akdeniz'deki örgütlü korsanlık eylemlerine ya da çalıntı korsan mallarının Suriye'de satışına genel olarak Osmanlının ve Avrupa'nın tepkisini hiç aklına getirip getirmediğini insan merak ediyor. Toskana ticaret ve siyaset alanında bütün öncelik haklarını saklı tuttuğuna göre Halep devleti neyle geçinecekti? Floransalılarla bunca yakın ilişki içinde olan Suriyeli bir Kürt emirine Avrupa'nın ileri gelen Venedik, Fransa, İngiltere gibi güçleri ne tür bir baskı uygulayacaktı ?

Toskanalılar bakımından anlaşma yeni emperyalizm siyasetlerinin bir uzantısıydı. Halep devletinin korunmasızlığının ayırdındaydılar ve ittifak

90 Medici, f. 114a, capitula no. 4.

91 Kuramsal olarak güneyde Gazze'ye değin ağzından çıkan söz yasa yerine geçse de, Ali Paşa'nın Kudüs üzerinde gerçek anlamda denetimi söz konusu değildi. Bu tür düzenlemeleri uygulamaya koyabilme olanağı yoktu o sıralar.

olursa, eşitler arasında değil, teknolojide ileri bir devlet ile zengin bir bölge arasında olabilecekti. İran'da başlayıp, Halep'e taşınan (daha sonra Kıbrıs'a) ve Avrupa'da Livorno'da son bulan bölgeler arası bir ticaret ilişkisi zinciri içinde Suriye'den ara bölge olarak yararlanacaklardı. Artık o zaman "Kıbrıs Kralı" olarak tanınacak Toskana Dükası da bütün bu ilişkiler zincirinden dünyanın kârını elde edecekti.

ORUÇ OVASINDA OSMANLI ZAFERİ

Yeni stratejisini uygulamaya koyan Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, ya hep ya hiç dışında olasılık tanımayan bir insanın niteliklerine sahipti. Beş sultana hizmet ettiği yetmiş yıl boyunca (yaşı sekseni geçmişti) geleneksel bir devşirmeyi temsil etmişti —tutkulu bir bağlılıkla İslamiyet ve Padişah uğruna askerini dayanma gücünün sonuna dek peşinden sürüklemiş bir Sırp'tı. Hile, şeytanlık, ihanetle birlikte anılan adı gideceği yere hep kendisinden önce varırdı.[92] Anadolu'daki birçok eyalette beylerbeyi olarak uzun yıllar hizmeti nedeniyle deneyim edinmişti: 993/1585'te Karaman'da; 1002/1593'te Suriye'de Şam'ı yönettiği sırada ve Halep'te.[93] Canbuladoğlu Ali'yi şahsen tanımış olabilir; Kilis'te Ali'nin ailesinden kişilerin mutlaka ona işi düşmüştür. Murad Paşa, başarının ve şaşırtmacanın önemini kavramıştı. Osmanlının güçsüzlüğünün bir yıl daha uzaması Celalilerin, belki de Şah Abbas'ın doğrudan yardımıyla, Anadolu'da yönetimlerini sürgit pekiştirmelerine olanak tanıyacak ve Güneydoğu Anadolu'nun kalbini Canbuladoğlu Ali Paşa'nın ellerine teslim edecekti. Olasılık dışı ama, Ali'nin Toskana Dükasıyla ilişkisini Osmanlı casusları öğrenememiş bile olsa, Toskana Dükasının başarısızlıkla sonuçlanan Sakız adasını ele geçirme girişimi (1016/1607) Murad Paşa'yı yeterince telaşlandırmış olmalı. Hemen parlamaya hazır orduları hareketli durumda tutulmalı ve kıştan gelmeden önce savaşa sokulmalıydı. Bereket versin, Akdeniz'in ılıman iklimli bölgesi Kilikya'nın konumu, "Kasım günü"nün (8 Kasım) yaklaştığı sırada, ordulara savaşmak için Doğu Anadolu'nun tanıdığından daha uzun bir süre tanıyacaktı.

Güçlü Halepliyi baskınla şaşırtabilmek için gizlilik ve planlama gerekti. 1016/1607 yılı boyunca, hatta Ali'nin yenildiği savaşa değin, resmi Osmanlı yazışmalarında Canbuladoğlu'nun sadakatsizliğinden söz edil-

---

92 Carali -2, I, s. 32, 4 no.lu dipnotta, emir Hüseyin Feyyad'ın amcasının önerdiği 2000 kuruş karşılığında Murad Paşa'nın emiri öldürttüğü anlatılıyor. Bu tür resmi cinayetler sık görülen olaylardandı.

93 İbn Cum'a, s. 193 ; Münşî, I, s. 445 ; Süreyya, IV, s. 355, burada tarih belirtilmemiş.

mediği gibi, isyanına yapılmış gönderme de yoktur.[94] Yıllar geçtikten sonra ondan Celali olarak söz eden Osmanlı vakanüvislerine karşılık, o dönemin belgelerinde adı asilerle ilgili olarak bir kez geçiyor, o da yenilgisinin üzerinden neredeyse iki yıl geçtikten sonra.[95] Ne yazık ki, Ali'nin isyanıyla ilgili yazışmaların pek çoğu yitmiştir. Ayaklandığını herkesin bildiği döneme ait, Halep'le ilgili, hâlâ var olan belgelerde adının apaçık atlanmış olması, insanı, Murad Paşa'nın, haklı nedenlerle, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı, Kalenderoğlu, Yusuf Paşa, Çemşid, Tavil Halil ve diğer sıradan Celali önderleriyle bir tutmamayı yeğlediği sonucuna götürüyor.[96]

Dışardan bakıldığında, Kuyucu Murad Paşa'nın 1016/1607 yılındaki doğu seferinin daha önceki yıllarda çıkılan doğu seferlerinden hemen hiç farkı yoktu. Üsküdar'dan başlayıp İran sınırına doğru süren yürüyüş boyunca, Osmanlı ordusunun gücünden yerel Celalileri bastırmak için yararlandı. Yakın geçmişte çıkılmış talihsiz seferlere göre iki üstün yanı vardı: Zitvatorok'ta pazarlığını kendi yaptığı barış görüşmeleri sonunda serbest kalan Rumeli güçleri dahil bütün Osmanlı orduları buyruğu altına girmişti. Sadrazam ve serdar olarak imparatorluğun siyasal ve askeri gücünü kendinde toplamıştı. Bir yıl önce Ferhad Paşa, İstanbul'daki yetkililerden eylem buyruğu beklerken, Murad Paşa bütün eylemleri şahsen başlatabiliyordu. Ferhad Paşa'nın yalvar yakar olduğu yerde Murad Paşa istediğini koparacaktı. Murad Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı orduları, tam güvenilir olmasa da, yılların eğitim ve disiplin birikimine sahipti. Bu seferde en güvendiği askerler, Tuna boylarından gelen gaziler ve onların başındaki ünlü Tiryaki Hasan Paşa'ydı. Anadolulu askerlere gelince, iş değişiyordu;

---

94 Belgelerde, bunu açıklamaya yarayacak herhangi bir eksiklik, boşluk bulunmamakta. Kuşkusuz, aradan geçen üç buçuk yüzyılda birçok belge yok olmuştur. Yine de, 28 Safer 1016 ile 14 Zilkade 1016 / 25 Haziran 1607 ile 30 Şubat 1608 tarihlerini kapsayan MD'nin 8 numaralı ekinde (2 Recep 1016/ 23 Ekim 1607 tarihli Oruç Ovası savaşı da bu araya düşmektedir), ilgili belgelerde Celaliler ve Halep kenti üzerine düzenlenen seferlerden söz edilmekteyse de, Canbuladoğlu Ali hakkında tek sözcük olsun yoktur. Doğru süredizinsel sıraya konmuş biçimiyle ilgili belgeler şunlardır: MDZ8, s. 1, 65, 173, 148, 168 ile 117.

95 MD78, No. 520 , s. 201, 5 Cemaziyülahir 1018/6 Eylül 1609 tarihinde Canbuladoğlu Belgrad'da hapise atıldıktan sonra "Canbuladoğlu eşkıyasından namlı Babapir Şaban," diyerek Ali Paşa'yı eşkıyanın önderi olarak belirliyor. MD79, No. 1170, s. 460'da ise, Zilkade 1019/15 Ocak 1611 tarihi sonrasında "celali Canbuladoğlu eşkıyasından" tanımıyla, resmi belgelerde ilk kez ondan Celali olarak söz edilmektedir.

96 MDZ 7, Cemaziyülahir 1013/Ekim 1604 tarihinde son buluyor ve bunu izleyen MD76, üç yıllık bir boşluktan sonra, Recep 1016/Ekim 1607 tarihiyle başlıyor. Profesör Abdülkerim Refik'e göre, Suriye arşivlerinde, o yıllara ilişkin Arapça ya da Osmanlıca hiçbir şey yoktur.

çünkü hepsinin bir biçimde Celalilerle ilişkisi vardı. Bu askerleri, o da yıllarını Avrupa'da savaş alanlarında geçirmiş deneyimli bir komutan olan Maryol Hüseyin Paşa'nın emrine verdi. Onları destekleme görevini, her ikisi de bağlılıklarını kanıtlamış iki eski Celali komutanına verdi: Biri Maraş beylerbeyi Zülfikâr Paşa; diğeri felaketle sonuçlanan Urmiye gölü yenilgisinde sonuna dek sadakatla savaşmış olan Karakaş Ahmed Paşa'ydı. Yeniçeriler Murad'ı baştan beri çok kaygılandırıyordu.[97] Maaşları gününde ödenmeliydi. Sipahilerle yeniçeriler arasında sürekli patlak veren sürtüşmelerle kendisi uğraşmak zorunda kalıyordu. Yeniçerileri tatlı dille yola getiriyordu; çünkü tüfekli asker olarak vazgeçilemeyecek bir rolleri vardı.[98] Tepelerindeki el zorlu olursa, buyruklara uyuyor, savundukları yerden ayrılmıyorlardı. Yeniçerilerin, devriye ve keşif görevlerinde üstüne yoktu: Süvari ve topçular yürüyüş halindeyken, onlar küçük birlikler halinde keşfe çıkıp isyancıların palanka ya da tabyalarını vuruyorlardı.[99]

Sadrazamın bir de ikmal sorunu vardı. Binlerce kişilik ordusunu tok ve savaşa hazır tutmalıydı. Sadrazamın memurları aylardır, geçecekleri yol üzerindeki kadılara, sancakbeylerine, beylerbeylerine gizlice buyruklar yönelterek savaşacak asker, mühimmat, para, ordunun ağırlıklarını taşımak üzere binlerce deve, öküz ve at ile yiyecek sağlanmasını; yolların onarılmasını, köprülerin geçişe hazır tutulmasını istiyorlardı.[100] Bütün sadık Osmanlı tımar sahiplerine de (sadıkmış gibi görünen Canbuladoğlu ve Celali önderlerine de) ya serdara yardımcı olmaları ya da başlarına geleceği çekmeleri yolunda buyruklar gönderiliyordu.[101]

Sadrazam Murad Paşa, 1016 yılı Rebiyülevvel ortalarında (10 Tem-

---

97 AV, filza 64, f. 181, (20 Temmuz 1607 tarihli).

98 AV, filza 65, f. 45, (4 Ekim 1607 tarihli) "Sipahiler ile Yeniçeriler arasındaki gerginlik nedeniyle Murad Paşa Canbuladoğlu ile savaşmaktan kaçınır; çünkü sipahilerin Ali Paşa'dan yana geçmelerinden çekinmektedir; birleşirlerse, beraber yeniçerileri ortadan kaldırabilirler."

99 Vasıti, v. 7b, ile onu izleyen varaklar.

100 AV, filza 64, f. 103, (21 Mayıs 1607 tarihli). Burada, Murad Paşa'nın, "kimsenin gözünün yaşına bakmadan bütün isyancıları öldürüp Anadolu'ya yeni insanlar yerleştirmeyi ve zamanla eskisi gibi boyun eğmelerini sağlamayı" planladığı bildiriliyor. CSP- Venedik, XI, s. 22, 8 Ağustos 1607 tarihinde, barut ihtiyacını anlatırken, Osmanlıların barut alış verişini yoluna koymak için bir çavuşu ta Londra'ya kadar gönderdiğini söylüyor.

101 MDZ8'de bunlardan çok sayıda var. Örneğin, s. 2'de, 28 Sofer 1016/24 Haziran 1607 tarihinde Üsküdar'dan Konya'ya dek yol boyundaki bütün kadılıklara, Sadrazam Murad Paşa'nın Üsküdar'dan yola çıkacağı, yol üstünde geçişi zor yerler varsa açılıp genişletilmesi, köprülerin onarılması, gerekli yol işaretleri konulması buyrulmaktadır.

muz 1607 dolayında), Üsküdar ve Çırpıcı çayırından doğuya doğru yola çıktı.[102] Topçular kâtibi Abdülkadir tarafından ayrıntılarıyla anlatılan ordu, bir dere gibi akmaktan çok, buzul gibi kayan hantal bir örgüt görüntüsündeydi.[103] Murad Paşa'nın güçleri, Üsküdar'dan sonra Maltepe, Tuzla, Gebze üzerinden (hemen hemen bugünkü modern karayolunu izleyerek) Konya'ya doğru yürüdüler. Adaletinden korkan zayıf isyancılar hemen ortaya çıkıp bağışlamasını dilediler, bağlılıklarını bildirdiler. Gerçekten pişman olanların bağışlanacağı haberini yaymak için, Murad Paşa ustalıkla bazılarına af ihsan etmiş olsa da, tehlikeli Celaliler çoğunlukla yakalanıp idam edildi. Paşa, Canbuladoğlu Ali'ye yakınlığı ile tanınan, asi Karaman beylerbeyi Deli Ahmed'in adamlarından yüzden fazlasını öldürttü.[104] Bir özel devriye birliği, bölgeyi son üç dört yıldır rahatsız eden Kumkapılı'yı yakaladı.[105] Afyon'da Murad Paşa'nın yüksek mevki vaadettiği ünlü Celali başı Akmirza ödülünü almak için serdarın çadırına gelip elini öpmeye davrandığı anda kafası uçuruldu. Ordunun yürüyüşü sürerken, sadrazamın sertliği ve acımasızlığının haberleri Murad Paşa'nın isyancıları aramak için çıkardığı çevik süvariler ve yeniçeri birliklerinden önce varıyordu. Ama, bu sefere çıkışındaki gerçek amacı bilen yoktu.[106]

Murad Paşa ilk kez Konya'ya vardıktan sonra, yürüyüş sırasındaki gizliliğin, acele edilmesinin ve sertliğin nedenlerini anlattı. Ereğini açıkladı: Amaç, ordu sefere çağırılırken görünürde açıklandığı gibi İran'a kaptırılan toprakların geri alınması değil, Halep'teki isyancı Canbuladoğlu Ali Paşa'nın gücünün kökünü kazımaktı.[107] Canbuladoğlu ya da onun Celali bağlaşıklarından gelecek karşı saldırılardan kaçınmak için son hızla Celali bölgesine girilmişti. Başkaldırdığından kuşkulanılan herkese karşı sert davranılmasının nedeni ise, ordusunun kanatlarını rahatlatmak ve Osmanlı disiplinini sağlamaktı. Her ne kadar ordu şimdi tatsız bir görevle karşı karşıya idiyse de kış aylarını Halep'te geçirecek olmak, yaşanacak deneyime biraz tad katabilirdi.

Sadrazam, tehlikeli biri olan Kalenderoğlu Mehmed ile anlaşmaya varabilmek için yapması gerekenleri bir bir yerine getirmeye girişti. Hâlâ ba-

102 TKA, v. 231a.

103 TKA, v. 230b. İzlenen yollar için bkz. Harita 3.

104 Vasıti, v. 6b. Salignac, s. 163, IV. Henry'ye gönderilen 17 Ağustos 1607 tarihli mektupta, Karaman beylerbeyinin, "Canbuladoğlu'nun arkadaşı olduğu için" boğdurulduğu yazılıdır.

105 Vasıti, v. 6b.

106 Vasıti, v. 7b, 8a, Canbuladoğlu'na karşı izlenen stratejinin tüm onurunu Murad Paşa'ya veriyor.

107 Vasıti, v. 9b.

tı Anadolu'da bulunan bu Celali önderi, Osmanlı hükümet yapısı içinde bir mevki elde edebilme pazarlığını sürdürmekteydi. Kalenderoğlu ile yandaşı Kara Said, o sıralar, sadrazamın ordusuna katılmayı önermişlerdi.[108] Oysa Murad Paşa ordusunu, Halepli Canbuladoğlu Ali Paşa'ya bağlılığı söz konusu olan birkaç bin haydutla sulandırmak niyetinde değildi. Kalenderoğlu'nun padişahın dağıttığı dirliklerden birine sahip olma arzusunu ustalıkla kullandı ve Osmanlı birliklerine arkadan saldırmasını önlemek amacıyla ona Ankara beylerbeyiliğini ihsan etti. Murad, Celalinin sadakatinden iyice emin olabilmek için, Kalenderoğlu'nun etkinliklerini izlemek ve bildirmek üzere bir alay görevlendirdi.[109] Böylelikle, Anadolu içindeki en güçlü Celaliyi etkisizleştirerek, o dönemin en tehlikeli Osmanlı düşmanı olan Canbuladoğlu Ali Paşa karşısında zaferini sağlama alıyordu.

Murad Paşa, Suriye'deki Canbuladoğlu Ali Paşa ile Kilikya'daki Celalilerin en güçlüsü, Adana ve Tarsus'un egemeni Cemşid'den son kez sadakat talep eden buyrukları yazdıktan sonra Konya'dan ayrıldı.[110] Adana'nın denetimi demek, Canbuladoğlu'nun Kuzey Suriye bölgesine geçişte, Toroslar üzerinde koruyucu bir engel görevi yapan boğazların denetimi demekti. Halepliye baskın yapabilmek için Kilikya boğazlarından geçerek güneye apansız saldırmak gerekiyordu.

Osmanlı ordusu Larende'ye yürüyüp, güney kıyı bölgelerini temizlemek için orada on yedi gün kaldı. Daha sonra kuzeye dönerek, Ereğli, Ulukışla üzerinden Çiftehan'a ulaştı.[111] Boğazın içinde, bugünkü yeni Pozantı'nın hemen kuzeyinde, Taş Köprü denen bir yerin yakınında Tekir Beli'nde mevzilenen Cemşid iki üç bin kişilik tüfekli sekban ile köprünün iki başını tutmuştu.[112] Vasıti'nin anlattığına göre, Murad Paşa'nın ordusu Tekir Beli'nde köprüye cepheden saldırdı. Vakanüvis, geçilemez gibi görünen bir bölgeye dalarak geçmeyi Osmanlının nasıl başardığını biraz üstü kapalı geçiştirirken, kısaca Cemşid'in askerlerinin direnmeye "cür'et" edemediğinden söz ediyor.[113] Pekala geçerli sayılabilecek bir diğer açıklama ise, kayıplarına ya da olayın maliyetine aldırmaksızın boğaz-

108 Vasıti, v. 7b. Salignac'ın, s. 189, 8 Ocak 1608 tarihli mektubuna göre, Canbuladoğlu ile savaşıldığı sırada Celaliler sadrazamın ordusuna arkadan yetişmeyi ya da ona arkadan baskın yapmayı amaçlamış olabilirler.

109 Naima, II, s. 9. Krş. bu kitabın V. bölümüyle.

110 Murad Paşa'nın Cemşid'e saldırmasına artık bir ay kalmışken, MDZ8, s. 30, 15 Rebiyülahir 1016/ 12 Ağustos 1607 tarihli hükümde,"Tarsus beyi Cemşid beye hüküm ki," denerek ona hâlâ bey diye sesleniliyordu.

111 TKA, v. 235b.

112 Vasıti, v. 9a.

113 Vasıti, v. 9a.

larda ve köprüde yolunu zorlayarak açmak üzere gelen 40 - 60 bin kişilik bir Osmanlı ordusunun görüntüsüydü. Cemşid'in korku içindeki disiplinsiz güçleri dağılıp kaçtı. Serdarın birlikleri Celalileri sürüp kovaladı. Cemşid'in gücü çabucak tepelendi; daha da önemlisi, Canbuladoğlu'nun kuzeybatısında isyancıların sağladığı tampon artık yoktu.

Osmanlılar Kilikya'nın kapılarından geçip aşağıdaki ovalara ve Adana'ya doğru akmaya başladılar; Canbuladoğlu Ali Paşa'dan önceki akşam gelmiş olan (büyük olasılıkla Çemşid'in sadakatına karşılık gönderdiği) büyük miktarda paraya el koyabilmek için tam zamanında yetiştiler. Murad Paşa'nın güçleri Adana'yı asilerden temizledi; Cemşid'in adamlarından beş yüzünü idam etti ve bir sonraki saldırı için eksiklerini tamamladı.[114] Murad Halepliyi ortaya çıkmaya zorlamak için, onun olağanüstü ateş gücüne sahip sekbanlarını ikiye ayırmaya karar verdi; süvarilerini ve topçularını toplayıp Halep'e doğru harekete geçti.

Canbuladoğlu Ali'ye gelince, Cemşid'den olduğu gibi, gönderdiği hazineden de olduğu haberini alır almaz, durumunun zayıflığını kavramış olmalı. Altı ay bekledikten sonra, nihayet "kazâyâ defterinde" sıraladığı isteklerden biri olan on beş sancakbeyini tayin etme yetkisini almıştı.[115] Ancak, yerini sağlamlaştıracak zamanı bulamamıştı. Örneğin, Maraş beylerbeyi olarak atadığı Haydar Bey'i, sadık ordusuyla Torosların kuzeyinde beklemekte olan Zülfikâr Paşa'nın yerine geçirememişti henüz.[116] Ali doğudan gelecek yardıma güvenmiş olabilir, özellikle Bağdat'taki Tavilahmedoğlu Mehmed'den gelecek yardıma... Fakat, Nasuh Paşa'nın komutasındaki uzun süren Osmanlı kuşatması (1016 yılı Muharrem ayından Rebiyülahire / Nisan 1607'den Temmuza değin) ve kuşatmanın ardından Mehmed'in Bağdat'ta öldürülmesi sonucu, Suriye ordusuna doğudan gelecek herhangi bir yardım kalmamıştı.[117] Halep'in güneyindeki Şam kanadı, Muharrem 1016/ Nisan 1607'de Ali'nin can düşmanı (amcasının katilinin oğlu) Cağalazade Sinanpaşazade Mahmud'un Şam'a beylerbeyi

---

114 Vasıti, v. 9b.

115 AV, filza 64, f. 145, (20 Haziran 1607 tarihli) : "Sultan (Ahmed), Halep'te Canbuladoğlu'nun paşalığını (*Bassalic*) onaylamak üzere ona kılıç, kaftan ile on beş sancağı (*sanzaccati*) yakın adamları arasında dağıtma yetkisi tanıyan bir de berat vermiş; elinden geldiğince çok sayıda askeri yanına alarak komutanla (Murad Paşa'yla) buluşmasını ve isyancıları yok etmesini buyurmuştur. Aynı zamanda, bazı isyancı başlarına da mektuplar gönderip iyi karşılanmaları ve kendilerine iyi davranılması için buyruk verdiğini, artık eski itaatsizliği sürdürmede direnmemelerini söyleyerek aynı komutana katılmalarını istemiştir."

116 AET, No. 616; Vasıti, v. 10b.

117 TKA, v. 242a.

atanmasıyla iyiden iyiye zayıflamıştı.[118] Toskana'dan beklenen askeri yardımın gelebilmesi için daha altı ile on ay arası bir süre gerekliydi. Büyükelçi Leoncini bu sırada Livorno'ya doğru dönüş yolundaydı ve geri gelişi ertesi yılın baharını bulacaktı. Döndüğünde ise yalnızca 1000 tüfek ile beş parça top getirecekti.[119] Toskana Dükasının başarısızlıkla sonuçlanan Kıbrıs'ı ele geçirme girişimi (Cemaziyülevvel 1016/ Ağustos 1607) Osmanlı hükümetini Doğu Akdeniz'de güvenlik önlemlerini sıkılaştırmaya yöneltmişti. Canbuladoğlu, anlaşıldığı kadarıyla, Kalenderoğlu Mehmed'in Ankara'ya sancakbeyi atanmış olduğundan ve Orta Anadolu'da karşı ağırlık koyacak sadık bir Celali gücünün kalmadığından habersizdi.

Canbuladoğlu Ali Paşa adamlarına durumu anlattı: Halep beylerbeyi olarak yasal haklara ve güçlü bir orduya sahipti; Osmanlılara sadık kalmış ve yalnızca Sultan Ahmed'e hizmet etmek istemişti, başka kimseye değil. Serdar kendisinden uzak durmalıydı; yoksa, "ordusunun gücünün tadına bir bakmış olurdu."[120] Kuru sıkı atmıyordu. Osmanlılar Payas boğazlarına girer girmez Kalenderoğlu Mehmed'in onlara arkadan saldırmasını beklediği için, sadrazamın Misis'ten doğuya yürümesine bilerek engel olmamıştı. Rumeli ve Anadolu ordularından oluşan birleşik ordu-yı hümayun ile kapışmak için en elverişli yer Bakras boğazı (bugünkü Belen yakınında) idi. Ali Paşa sekbanlara boğazı berkitmelerini buyurdu. Payas'tan İskenderun'a gidebilmek için serdarın ordusunun geçebileceği başka yol yoktu.[121] 1016 yılı Cemaziyülahirin birinde (Eylül 1607 sonlarına doğru), Kuyucu Murad Paşa güçlerinin büyük bölümüyle Adana'dan ayrıldı; Ceyhan ırmağını Misis'te geçerek Halep'e doğru yola koyuldu.[122]

Murad'ın Canbuladoğlu karşısındaki stratejisini açıklayan, o dönemin pek yeterli olmayan raporlarına göre, serdar Adana'dan yola Halep'e Bakras boğazından geçerek gidecekmiş gibi çıkmış ve sonra "değişik bir yoldan" giderek Arslan Beli'ne yönelmişti.[123] Yeniçeri Ağası Halil Paşa,

118 Salignac, s. 132. Bir de MDZ8, s. 148'de 14 Cemaziyülahir 1016/7 Ocak 1607 tarihli buyruk : "Şam beylerbeyisi vezirim Mahmud paşaya hüküm ki".

119 Medici, f. 71, 1 v 2 sıra no.lu maddeler.

120 AV, filza 64, f. 221 (20 Ağustos 1607 tarihli).

121 Vasıti, v. 10b. Bakras geçidi, Payas ile Ankara arasında Amanos dağlarında yer alır (Menzil 4108). Verdiği bu bilgi için İstanbul Üniversitesinden Profesör Nejat Göyünç'e şükran borçluyum.

122 TKA, v. 236a. Salignac, s. 177'de, bir ordunun olağan koşullarda Adana'dan Halep'e on iki günde ulaşabileceğini söylüyor.

123 Vasıti, v. 10b. *Fezleke*, I, s. 295-96. GOR, IV, s. 403 , Arslan Beli'nin Bakras geçidi yakınında olduğu (iki yerin de tanımı yapılmamakta) ve sonraki savaşın bugünkü Belen yakınlarında geçtiği gibi yanlış bir izlenim vermekte. Eğer Murad Paşa gü

Fransız büyükelçisine yazdığı bir mektupta, Murad Paşa'nın Halep'e giderken en etkili sonucu alabilmek için Kayseri yoluna girdiğinden söz ediyor.[124] Aynı zamanda görgü tanığı olan Topçular Kâtibi Abdülkadir, Murad Paşa'nın Payas yolunu geride bırakarak Arslan Beli'nden geçtiğini bildiriyor.[125] Eğer, Osmanlıların Payas'a inecekmiş gibi yaparak sonra hızla bugünkü Osmaniye-Bahçeli [illegible]undan kuzeye, Kayseri'ye doğru yol aldığını, sonra da doğuya hareket ederek bugün Nurdağ geçidi, ya da Gavurdağı geçidi diye bilinen geçide doğru ilerlediğini varsayarsak, Murad Paşa'nın stratejisi aydınlanmış olur. Murad Paşa olduğu yerde kuzeye dönerek, güneye yönelmiş bulunan Maraş beylerbeyi Zülfikâr Paşa ile kolaylıkla buluşabilirdi. Sadrazam, Zülfikâr'a buyruk göndererek Arslan Beli'nin doğu yanının güvenliğini sağlamasını istedi. Ayrıca, Diyarbekir'den bin adamıyla birlikte gelmekte olan Topal Yusuf'a Zülfikâr Paşa ile ilişki kurup birleşme buyruğu verdi.[126] Tavilahmed'in oğullarının gücünü dengelemek üzere Nasuh Paşa Bağdat'ta kaldığı için, serdarın doğu cephesinden hiç korkusu yoktu. Yeter ki, Kilis'in kuzeyindeki ovalara inmek amacıyla güneye dönünceye dek, ordusunun doğuya hareketini Canbuladoğlu'ndan saklayabilsin.

Güneye inen Payas yoluna göre hemen hemen 100 km daha uzak çeken kuzey yolundan, yüzden fazla top ve binlerce askerle ölümüne yürüyüş, Canbuladoğlu ile subaylarını hiç hazırlıksız yakalamış olmalı. Bir Celali desteği olsa, böyle bir hamle durdurulabilir, hatta etkisizleştirilebilirdi; ama, Kalenderoğlu Mehmed ile ona bağlı Celali güçleri çok batıda, Ankara yakınlarındaydı. Murad'ı Halep yolu üzerinde beklerken, şimdi düşmanını aramak üzere önce doğuya sonra kuzeye yürümek zorunda kalan Ali'nin birdenbire planlarını değiştirmesini anlamak zor değil. Sonucu belirleyecek savaş, Bakras'ın tanıdık dağlarında değil, Kırıkhan ovalarında ya da biraz daha doğuda Afrin ırmağı yakınında olacaktı.[127] Murad Paşa, taktik gereği Halepli'yi kanadına almış, yorgun askerleriyle güneye, Kilis'e doğru yürüyordu. Ali Paşa hemen güçlerini, mevzilendikleri tepelerden

---

neye Payas yoluyla indiyse ve iki ordu sürekli temas halinde idiyse, o zaman bütün anlatanların sözünü ettiği Canbuladoğlu Ali'nin savaş planlarını değiştirmesine neden olan o kanattan çevirme hareketini anlamak olanaksızlaşıyor. Bugünkü Kırıkhan-İskenderun yoluna koşut başka geçit olmadığına göre, Murad Paşa'nın güçleri ancak daha kuzeyden geçmiş olabilirler.

124 Salignac, s. 174, Yeniçeriler Ağası Halil Paşa'dan gelen 10 Eylül 1607 tarihli bir mektupta, "prenant le chemin de Caisarja pour estre le plus beau," deniyor.

125 TKA, v. 236b : "Payas yolu girü kalur."

126 Vasıti, v. 10b.

127 Bkz. Harita 9.

—sekbanları böyle arazide çok etkiliydi— sadrazamla döğüşeceği, sahra toplarının kullanımına daha elverişli araziye indirdi.

Bakras'tan ayrılan Canbuladoğlu Ali, baba ocağı kent ele geçmeden Osmanlı güçlerinin önünü kesmek için dörtnala gitmeliydi.[128] Vasıti'nin anlattığına göre, Canbuladoğlu Ali, ana üssünü Amanos dağlarının doğusundaki geniş alanda, Amik gölü yakınında kurdu.[129] Suriyeli önder, 5000-6000 dolayında tüfekli sekban askerini, piyadelerinin kalan bölümü ile 20.000 süvarinin beklemekte olduğu yere aktardı.[130] Sadrazamın niyetinin ne olduğunun artık açıkça ayırdına varmıştı.

Murad Paşa kumar oynamış ve kazanmıştı. Kuzeyden gelen Maraş devriye birlikleriyle bugünkü Kırıkhan'ın eteklerinde, o zaman Güvercinlik denen bir yerde buluştuğunda, planının başarıya ulaştığını biliyordu.[131] Kendisine sonsuz güven duyarak Zülfikâr Paşa'ya düşmanla rastgele temasa geçmesini buyurdu;[132]yorgun askerleriyle birlikte Dereme denen bir yerde üç gün süreyle mola verdi.[133] Osmanlı ordusunun ana bölümü dinlenip önündeki savaşa hazırlanırken (Adana'dan bu yana, yüksek boğazlardan geçerek 200 km cebri yürüyüş yapmışlardı), Zülfikâr Paşa'nın devriyeleri düşman hatlarına doğru ilerledi.[134] 2 Recep 1016/ 23 Ekim 1607'de, çatışmalar zorlu bir savaşa dönüştü. Osmanlının Köstendil ve Selanik sancakbeyleri yaralandı. Çatışma sırasında, Canbuladoğlu'nun çok önemli bir yardımcısı Cin Ali Bölükbaşı öldürüldü, birkaç başka önemli kişi de tutsak edildi. Bu tutsaklardan Canbuladoğlu'nun hedefleri üstüne bilgi alındı; bilgiler, bağımsız bir devlet kurma gibi bir ihanet içinde olduğunu gösteriyordu.[135] Bunun üzerine Murad Paşa, asilerin gücünü kestirmek için keşif kolları çıkarılmasını buyurdu. Kendi ordusunda

128 TKA, v. 237b.

129 Vasıti, v. 10b.

130 Vasıti, v. 10b-11a ; *Fezleke,* I, s. 295-297, bilinen biçimiyle anlatıyor.

131 Vasıti, v. 11a. Bugün böyle bir isim kullanılmamakta. TKA, v. 237b , Çamlı Boğaz adıyla anıyor.

132 TKA, v. 237b.

133 Bunun, günümüzde Hupnik çayı olarak bilinen ve dağlardan çıkıp güneye doğru akarak ovada Amik gölüne karışan su olma olasılığı güçlü; ya da, daha doğuda, Kilis'in yakınından geçerek önce güneye akan, daha sonra batıya dönüp Amik gölünün doğu kıyısına kavuşan Afrin ırmağı olabilir. Bkz. Harita 9.

134 *Fezleke,* I, s. 295. Muhibbi, s. 121-22'de bildirdiğine göre, Canbuladoğlu'nun, Murad Paşa ile ordusunun yerini bulması iki gün aldı.

135 TKA, v. 238a, ile Vasıti, v. 11b : " Bu defa olacak cenkde fırsat kendüye olursa Şam ve Trablus beylerbeyliklerin ve cümle sancak beylerin kendü müteallikatına verüp Anadolu vilayetlerin dahi Kalenderoğlu ve Kara Said dedikleri, Yezidin eşkıyasına bahs-i Kalenderi edüp ve Bağdad'ı Uzunahmedoğluna [Tavilahmedoğlu] verüp ve

Harita 9: 1607 Osmanlı seferi.

75.000 adam vardı; Canbuladoğlu Ali'de bunun yaklaşık yarısı.[136] İki ordunun karşılaşacağı yer, batısı dağlarla çevrili, doğudan Afrin ırmağının çevrelediği Oruç ovasına açılan bir boğazdı.[137]

Vakanüvislerin anlattığına göre, ertesi sabah, 3 Recep 1016 / 24 Ekim 1607'de iki ordu karşılaşmaya hazırlandı.[138] Canbuladoğlu, Osmanlı komutanına son anda bir mektupla saygılarını sunmuş olabilir, hatta yığınaktaki askerlerinin önüne değin gelip Kuyucu Murad Paşa ile konuşmak istemiş olabilir. Sadrazam reddetti.[139] Canbuladoğlu büyük olasılıkla, bire karşı iki insan üstünlüğünü görerek savaştan kaçınmak istedi ve askeri bakımdan zayıflığını örtmek için son dakikaya değin bağlılık mektupları göndermeyi sürdürdü.

İki yandan gelen saldırı ve karşı saldırılarla savaş apansız başladı. Düşman saldırısının ilk sarsıntısını Maraş beylerbeyi Zülfikâr Paşa aldı. Karşılıklı hamleler halinde süren çatışmanın ayrıntılarını anımsayan Vasıti'nin anlattıkları gitgide ivme kazanmaktadır.[140] Savaşın ikinci gününün sonunda, henüz kazanan yoktur. Ama, Halep güçlerinin daha iyi konumda olduğu açıktır ve şimdilik kazanmış gibidirler. O an, Canbuladoğlu kendini "Anadolu'nun Kralı" ilan etmiş olabilir.[141]

O sırada, Rumeli askerinin komutanı Tiryaki Hasan Paşa, Osmanlıların sahip oldukları önünde durulmaz topçu üstünlüğüne dayanan bir plan

Sah-i Gümrah canibine dahi mektup ve adam gönderüp sultan olmak namıyla kendüne unvan vermek zu'munca sultan namına hutbe okutmak ve bu muharebeden sonra Mısır üzerine azimet edüp haremeyn-i muhteremi kabza-i tasarrufuna almak fikrinde olduğun tohkik eylediler..."

136 Sanderson, s. 244 AV, filza 65, f. 67, (20 Ekim 1607 tarihli) : "Canbuladoğlu kendisini Murad Paşa'ya karşı savunmak amacıyla Halep'ten 20.000 askerle ayrıldı," derken atlı ya da yaya askerlerden birini kastediyor olmalı Muhibbi, s. 121'de asker sayısını 40.000 olarak bildiriyor. Naima , II, s. 14, standart versiyonda da aynı sayı veriliyor.

137 Naima, II, s. 15. TKA dışında bütün kaynaklar (bugün artık kullanılmayan) Oruç Ovası adını paylaşmakta; TKA yer ismi belirtmiyor.

138 Bu tarih konusunda anlaşmazlık var. Naima, II, s. 15'te, önemli çatışmanın yaşandığı 2 Recep 1016/23 Ekim 1607 tarihini bildiriyor. Salignac, s. 181'deki 6 Aralık 1607 tarihli mektupta, savaşı 22 Ekim olarak tarihlendirirken, aynı çatışmayla bağlantı kuruyor olmalı. TKA, v. 238a, savaşın tarihini 24 Cemaziyülahir 1016/16 Ekim 1607 olarak veriyor; bu, bir hafta erken görünüyor. Mariti, s. 72'de 8 Aralık tarihini bildiriyor; bununla söylenmek istenen, belki, Halep'te Ali Paşa'nın kalesinin ele geçirildiği tarih olabilir. Mantran-1, s. 267'de bildirilen 23 Aralık tarihi, 23 Ekim demek isterken yanlışlıkla yazılmış olmalı.

139 *Fezleke*, I, s. 296.

140 Vasıti, v. 13a : "Nice vechile varma gelme alma verme oldu."

141 Salignac, s. 190 , kendini " roy de la Natholie" diye tanıttığını söylüyor.

önerdi. Savaş alanının ortasındaki büyük çaplı topları boğazın iki yakasındaki yamaçlara gizleyecekti. Piyade ve süvariler yavaşça boğaza doğru geri çekilecek, sağa sola yelpaze biçiminde açılarak isyancıların ardlarına düşmelerini kolaylaştıracaklardı. Toplar tam bu sırada, açıkta kalan düşman kanatlarına ateş edecekti.[142]

Hasan Paşa'nın planı kusursuz sonuç verdi. Gün ortasına değin çarpıştıktan sonra Osmanlı askerleri kaçıyormuş gibi yapıp ortadan ikiye ayrılarak asi askerleri tuzağın içine çektiler. Apansız, Murad'ın yalnızca barutla doldurduğu (gülle değil) elli top birden kulakları sağır eden bir gümbürtüyle patladı. Daracık geçide duman öylesine çöktü ki, ne isyancılar ne de Osmanlılar komutanlarını görebildi.[143] O zamana gelene değin asiler yedeklerini de savaşa sokmuşlardı. Taze Osmanlı birlikleri ile Rumeli süvarileri, tüfek ve top ateşi desteğinde karşı saldırı için yeniden toplandılar. Başlarındaki subayları göremeyen isyancı askerler korku içinde kaçışmaya başladı. Osmanlılar vahşi bir öfkeyle düşmana saldırdı; tüfek ateşi ve kılıç gücüyle isyancı hatlarını yardılar. Beyaz bayraklı Canbuladoğlu ortalıkta görünmüyordu. Daha alt kademedeki komutanlar Halep'ten gelen sekban askeri üzerinde denetimi yitirdiler. Atlı birliklerin bazıları geri dönüp vadiden dışarı çıkmaya, ovaya doğru at sürmeye başlayınca, daha da fazla sayıda sekbanı arkada bıraktılar. Onlar da geri çekilmeye başlayınca, bu kez yeniden, daha başka süvariler onları izledi. Kısa sürede bütün bir ordu kaçar duruma düştü. Artlarına düşen Osmanlı süvarileri eline geçirdiğini biçiyordu. Osmanlılar yüzlerce, binlerce tutsak aldılar.

İyi kılıç kullanan süvarilerine güvenen Osmanlılar kovalamayı sürdürdü.[144] Hep birlikte geniş ovaya dökülerek Canbuladoğlu'nun Amik'te kurulu çadırlarına yanaştılar. Ne için savaşıldığına, ya da komutanın ne söylediğine bakan yoktu; yalnızca can korkusu, ya da can alma güdüsüyle delice bir koşuşma vardı ortalıkta. Bu meydan kavgasının ortasında kalan Canbuladoğlu Ali, disiplinsiz güçlerini toparlamak için bir şey yapamaz durumdaydı. O da doğuya doğru kaçıyordu.[145]

Savaş alanında, serdarın çadırının yanında, gece geç vakte dek süren toplu idamlar başladı. Pek az kişinin canı bağışlandı. Yaşlı vezir otağının

---

142 Şidyak, s. 134-35. Bu, Şah Abbas'ın Osmanlı askerlerine sık sık uyguladığı eskiden kalma bir taktiktir ve Tiryaki Hasan Paşa'nın akıllılığından çok, Canbulad'ın deneyimsizliğinin göstergesidir.

143 Vasıti, v. 13a-13b.

144 Muhibbi, s. 121.

145 Ali Paşa'nın sadece süvarileri çevre tepelere doğru kaçışarak canlarını kurtardı; çünkü çoğu bölgeyi tanıyordu. Sekbanların çoğunluğunun yazgısında ise —görece merhametli sayılabilecek— boynu vurulmak vardı.

karşısına gelecek biçimde, 20.000 kelleden oluşan bir zafer piramidi yapılmasını buyurdu.[146] Yakınlarda, yığılmış 700 isyancı alemi arasında Canbuladoğlu'nun beyaz bayrağı da vardı. Bunların tümü daha sonra İstanbul'da zafer kutlaması için düzenlenecek bir geçit töreninde sergilenecekti.

CANBULADOĞLU ALİ PAŞA'NIN BAĞIŞLANMASI

Oruç ovasından kaçmış olsa da, Canbuladoğlu Ali önce yenilgiyi kabullenmedi. Suriyeli bağlaşıklarının önemlileri serdarın gazabından kurtuldular: Seyfoğlu Yusuf savaşa katılmamış gibi görünüyor; Şam seferinden sonra Canbulad'dan ayrılan Maanoğlu Fahreddin, büyük olasılıkla bu eylemlerden kendini uzak tuttu.[147] Ali Paşa önce Kilis'e gidip ailesini topladı; oradan da ertesi sabah güneye, Halep'e doğru yola çıktı.[148] Kente rahatça girdi; sadık askerlerden birkaç yüzü ile ailesini, onların hizmetkârlarını, iki yıl yetecek yiyecekle birlikte iç kaleye yerleştirdi.[149]

Ali Paşa oradan doğuya yöneldi. Önünden, Tavilahmedoğlu'nun Bağdat ordusundan bir birlikle birleşen Borazan Bey komutasında bir Kürt birliği gidiyordu.[150] MichelAngiolo Corai, büyük olasılıkla Toskana anlaşmasının hazırlıklarını yürüten grupla birlikte İran'a doğru kaçtı.[151] Ali, kuşkusuz yakında döneceğini düşünerek, 2000 askeriyle birlikte güneye, Bire'ye doğru indikten sonra Fırat boyunu izledi.

Bağdat'taki isyancı ordularından yardım gelmedi. Tavil Ahmed'in iki oğlu artık Mezopotamya'da güç sahibi olmadığı gibi Ali'nin beraberindeki 2000 asker Osmanlı ordusuyla boy ölçüşebilecek durumda değildi.[152]

---

146 Naima, II, s. 16, ile *Fezleke,* I, s. 296 , kafalardan bir kule yapıldığından söz ediyor. Canı bağışlanan az sayıda kişi arasında, özellikle Yeniçeri Ağasının gözüne girmiş kişilerden Abaza Mehmed vardı. Abaza Mehmed daha sonra paşa oldu; arkasından Erzurum'un dahil birkaç eyalette beylerbeyi olarak üstün hizmetler gördü. Sultan II. Osman'dan yana çıktı ve sonunda isyan suçlamasıyla 1041/1632 yılında Sultan IV Murad tarafından idam edildi. Krş. Naima, II, s. 240 vd. Bkz. ayrıca: de Groot, s. 74-79.

147 MDZ8, s. 148'e göre Fahreddin Muharrem 1017/1608 yılı Mart ayında Safed sancakbeyi idi. Naima, II, s. 17, Canbuladoğlu ile Oruç Ovasında birlikte savaşıp sonra da kaçtığı düşüncesinde direniyor.

148 Carali -2, I, s. 143, gönderme yaptığı Medici, filza 5, v. 113-17'den aktararak, Canbuladoğlu'nun "hazinesi ve 20.000 adamıyla kaçtığının" Livorno'da duyulduğunu anlatıyor. Ona hâlâ yardım edebilmeyi uman I. Ferdinand, donanmasıyla tez elden top ve tüfek gönderdi. Yardım hiçbir zaman yerine ulaşamadı; çünkü kısa sürede Ali Paşa'nın topyekûn yenilgisinden haberdar oldular.

149 Muhibbi, s. 121. Salignac, s. 181 O güne dek, Halep kalesini şiddetli bir saldırı sonunda düşürmüş tek fatih Timurlenk'ti.

150 TKA, v. 24a.

151 Mariti, s. 73.

152 Vasıti, v. 17b.

Bir Avrupa kaynağına göre Ali artık durumunun kötülüğünü ayırt ediyordu. İran Şahı'na, kendisini ve askerlerini bağlaşık olarak kabul etmesini öneren mektuplar göndermiş olabilir. Eğer göndermiş ise, çaresizlikten göndermiştir. Şahın hizmetine girmekle yalnızca canını kurtarmış olacaktı. Bir daha da başa geçme olanağını asla elde edemeyecekti.

Şah'ın gelmekte gecikmeyen yanıtı Canbuladoğlu Ali Paşa'yı şaşkına çevirdi. Mektupta, Şah'ın çok sayıda askeri olduğu, Ali Paşa ile askerlerine gereksinim duymadığı bildiriliyordu.[153] Ali bu kez Dicle boyunu izleyerek Musul'a, oradan da Mardin, Diyarbekir üzerinden geçerek Malatya'ya yöneldi. Payitahtın yolunu tuttuğunu söylüyordu. Davranışlarına bakılırsa, artık genç Osmanlı sultanı üzerinde çarpıcı kişiliğiyle ve ailesinin ağırlığıyla bırakacağı etkiden başka güveneceği dal kalmamıştı.[154]

Bu arada Murad Paşa, Kilis'e doğru rahatça yürüyüp Ali Paşa'nın uçsuz bucaksız topraklarına ve hazinesinin kalanına el koydu.[155] Bölgede devlet yetkesini egemen kılacak çeşitli önemli mevkilere, bağlılığından kuşku duyulmayacak görevlileri getirdi.[156] Murad Paşa,17 Recep 1016 / 8 Kasım 1607'de Halep dolaylarına geldi; kente ders vermek üzere surların dışında ordugâhını kurdu.

Halepliler hemen teslim oldular. Serdarın askerleri, Ali Paşa'ya ve ihanetine katılmış bulunmaktan suçlu herkesi yakalayıp oracıkta idam etti. Ama, iç kale sert ceviz çıktı. Osmanlılar iç kaleye üç dört kez saldırdılarsa da, iç kale ele geçmez gibi görünüyordu.[157] Bunun üzerine Murad Paşa iç kaleyi hile ile almaya karar verdi. İç kale halkına, özellikle de Canbuladoğlu'nun eşlerine haber gönderip, saldırılar sonucu acı çekmektense, salıverileceklerine dair verdiği sözü kabul etmelerini istedi.[158] Kuşatma altındakiler sonunda önerisini kabul ettiler. Sırayla dışarı çıkan Ali Paşa'nın

153 Salignac, s. 423. Salignac'ın yardımcısı Baudier, içine düştüğü açmazı şöyle açıklıyor : "Ali Paşa yaşadığı utancı İran Şahına bildirdi; bozguna uğrayan ordusundan geriye kalan epeyi sayıda askerle ona hizmet etmeyi önerdi. Fakat Şah —o sırada Şah Abbas tahttaydı— İranlılara uzlaşmaz biçimde düşman olan ... ve İranlılara Rafizi, yani 'dinden çıkmış' diyen Türklerin verdiği söze inanmak istemedi. Eğer savunmada kalacaksa, kendi kullarından başkasının hizmetine gerek duymayacağını bildirerek, ona hemen açıkça, dürüstçe teşekkür etti; kendi adamları ona fazlasıyla yeterli olacaktı."

154 Naima, II, s. 19. Carali -1, s. 72, 15.000 adamıyla birlikta Ayntab'ı yağmaladıktan sonra Malatya'ya geçtiğini bildiriyor.

155 TKA, v. 240b.

156 Salignac, s. 188. MDZ, s. 117'de, 14 Zilkade 1016 / 30 Şubat 1608 tarihli bir yönergede, Halep'i işgal altında tutan ordunun subaylarından İbrahim adında bir alaybeyinden söz ediyor.

157 *Fezleke*, I, s. 297.

158 Muhibbi, s. 121, kalede 1000 dolayında hizmetkâr ile ailesinin kaldığını bildiriyor.

ailesi ile kalan askerler ikiye ayrıldı.[159] Ali'nin akrabalarından birkaçı bağışlanmış olabilir; ama bütün kaynakların üzerinde görüş birliği içinde oldukları nokta, Kuyucu Murad Paşa'nın geri kalanın tümünü oracıkta idam ettirdiğidir.[160]

Murad Paşa, 14 Şaban 1016/ 4 Aralık 1607 günü Osmanlı ordusunun Halep'te kışlaması için hazırlık yaptırdı.[161] Sadrazamın önünde çeşitli sorunlar vardı. Bir yandan yerel yönetimdeki görevlileri değiştirirken, öte yandan Celalilerle sürmekte olan savaş için asker topluyordu. Ana kuvvetleri, Canbuladoğlu'nun yeniden, ola ki Bağdat'ta başkaldırması ihtimaline karşı hazırdı. Sultan Ahmed Murad'ın İstanbul'a dönmesine karşıydı. Murad Paşa ve askerlerinin zaferini kutlayan bir mektubunda, genç hükümdar sadrazamdan kışı Halep'te geçirmesini ister.[162] Sadrazam, ne Canbuladoğlu'nun Anadolu içlerinde peşine düşmeli, ne de İstanbul'a dönmelidir. Suriye'de kalmalı ve bölgeyi Celalilerden temizlemeli, Şah Abbas'ın yakınlarda ele geçirdiği toprakları geri almak üzere hazırlık yapmalıdır.

Sadrazam, 1016/1607-08 kışı boyunca, gelecek baharda doğuya doğru yola çıkmak üzere asker toplanması için buyruklar verdi. Bu buyruklara yanıt veren Suriyeli emir ve şeyhler arasında, askerleriyle Halep'e dek yürüyüp gelecek denli güven duygusu kazanmış Maanoğlu Fahreddin ile Seyfoğlu Yusuf da vardı.[163] İkisi de, Murad Paşa'nın kabul edilebilir saydığı özürler öne sürdüler. Murad Paşa da, baharda İran'a karşı çıkılacak sefer için paylarına düşen asker ve parayı getirmeleri koşuluyla onları kaftanlar armağan ederek onurlandırdı.[164] Osmanlılar böylece, Suriyeli emirlerin verdikleri söze bundan böyle bağlı kalacaklarını varsayarak, Suriye'de eski usul düzeni yeniden sağladılar. Ne de olsa Suriyeliler hâlâ, yeri ve niyeti bilinmeyen Canbuladoğlu Ali Paşa'nın başını çekeceği, Bağdat'ta Tavilahmedoğlu kardeşler, batıda Kalenderoğlu ve Kara Said, güneydoğuda

159 Şidyak, s. 135.

160 KKT, No. 71, s. 137, 10 Şaban 1017/ 20 Kasım 1608 tarihli belgede, şimdiki Temeşvar beylerbeyi Canbuladoğlu Ali'nin aile üyeleri ile akrabalarının gönderilmesinden söz ediliyor.

161 Vasıti, v. 15b.

162 TKA, v. 242b.

163 TKA, v. 243b-244a.

164 Fahreddin'in Levantenlere özgü bir biçimde içten pazarlıklı davrandığına kuşku yok. Kuyucu Murad Paşa'nın yanında bulunmuştu (belki de arkadaşı idi), Carali -2, I, s. 19; 1017 yılına gelindiğinde zaten Safed sancakbeyi olmuştu, 17 Mart 1608'de, Oruç Ovası savaşı üzerinden altı ay geçtikten sonra değil, MDZ8, s. 137. Bu makam ona hiç kuşkusuz sadrazamın ihsanıydı; böyleyken, daha 1608 yılının Şubat ayına gelmeden Toskana Dükasıyla Osmanlılara karşı kendi başına bir bağlaşma yapma sürecine girerek mektuplaşmaya başlamıştı, Carali -2, I, s. 145.

Muslu Çavuş ile Yusuf Paşa'nın katılacağı birleşik bir Celali gücüne karşı savaşmak zorunda kalabilirdi.

Ali Paşa'nın bundan böyle yeni orduların başına geçme gibi bir niyeti kalmamıştı. Bağdat'tan eli boş dönmesi ve İran Şahı'ndan gördüğü soğuk yaklaşımdan sonra alın yazısını, soyadından gelen güce ve padişah üzerinde hiç de az olmadığı görülen kişisel etkisine bağladı. Bir anlaşma olasılığı olup olmadığını anlamak için amcası Haydar'ı önden gönderdi.[165] Malatya'dan batıya, Eskişehir'e doğru kendi başına yol alırken, gelen haber sönük bir umut ışığı y[illegible]ktı. İstanbul'daki dostları ve akrabalarının hiç haberi olmaksızın, apansız Hüdavendigâr eyaletine bağlı Bursa yakınında küçük bir köy olan Pazarcık'ta durdu. Büyük Celali orduları da yakınlarda ordugâh kurmuşlardı.

Ali Paşa, 9 Ramazan 1016 / 28 Aralık 1607 günü, Celali önde gelenleriyle bir dizi gö[illegible]işme yaptı.[166] Önce Tavil'le görüştü. Tavil, Ali'nin önerisini öğrend[illegible] sonra, buyruğu altına girip ona hizmet etmeyi reddetti.[167] Bunu[illegible], yardım etmedikleri için kendisini bu duruma düşüren Kalende[illegible]ed ile Kara Said'i arayıp buldu. Gücü tükenen Celalilerin yüksek [illegible]re getirilmek üzere sadrazamla ciddi görüşmeler yaptığını öğrendi. Ardından gelen uzun tartışmalarda, Celaliler Ali'yi aralarına sevinerek alabileceklerini söylerken, karşılığında kabul edemeyeceği koşullar öne sürdüler.[168] Muhtemelen bütün Celalilerin başına geçme isteğini geri çevirdiler. Bu da bir yana, Kalenderoğlu Ankara sancakbeyliğini kabul ederek Murad Paşa'nın ordusuna batıdan saldırıya geçmemekle, davaya yardımcı olmak yerine ihanet içine girmemiş miydi? Tümüyle umutsuzluğa kapılan Canbuladoğlu, ikisi zaten çocuk (akrabadan olabilir) dört yandaşı ile beş gündür yarı tutuklu gibi bulunduğu odadan dışarı çıktığı gibi[169] vakit yitirmeden İznikmid'e kaçtı.[170]

165 Naima, II, s. 18, "amm" sözcüğünü kullanıyor; bu durumda Haydar, öldürülen Hüseyin Paşa'nın kardeşlerinden biri oluyor.

166 Naima, II, s. 19.

167 Carali -1, s. 87 : "Ben bir isyancıyım, ama sen benden de betersin !" Ayrıca bkz. Muhibbi, s. 122.

168 *Fezleke*, I, s. 305 : "Kocayı bozarsa Üsküdardan berisini zabt ederüz."

169 AV, filza 66, f. 27, üzerinde tarih olmamakla birlikte 1608 yılının Şubat ve Mart ayları arasında olduğu anlaşılıyor. AV, filza 65, f. 223, (25 Ocak 1608 tarihli) Kalenderoğlu Mehmed, C[illegible]buladoğlu'nun "öneri karşısındaki tutumunu kararlı ve güçlü bulmadı; onu kaçmaya çalışmakla suçladı ve muhafız gözetimi altında alıkoydu. Yakalandığı haberi buraya (İstanbul'a) ulaştı... Beş gün tutuklu kaldıktan sonra, kar yağışlı, kapkaranlık bir gecede, nöbetçisiz duvar tarafında bir delik açıp dört adamıyla kaçmayı göze alarak bostancıbaşına teslim oldu."

170 *Fezleke*, I, s. 299. Bugünkü İzmit.

Hükümet —I. Ahmed dahil— Canbuladoğlu'nun İstanbul dışında karıştırıcılık yapmasındansa, İstanbul'a aldırılması telaşındaydı. Sultan, bütün büyük Celali önderlerinin aklını çelmek, Anadolu'dan merkeze çekmek için Ali Paşa'dan yem olarak yararlanmayı planlıyordu.[171] Ali Paşa'nın amcası Haydar'ı getirmesi için saraydan bir kethüdayı göndermekle kalmadı, bostancıbaşısı da Canbuladoğlu'nun elçilerini İstanbul'a taşımak için büyük bir tekneyle karşıcı çıktı.[172] Resmen bağışlanmasından sonra, elçiler üç büyük tekneye bindirilmiş olarak İznikmid'e döndüklerinde[173] Canbuladoğlu'nun hâlâ Bursa yakınlarında Celalilerle birlikte olduğu gibi şaşırtıcı bir haber aldılar.[174] Fransız büyükelçisinin anlattığına göre, Ali Paşa'nın bağışlanması için yapılan pazarlığın iyice içinde bulunmuş olan bostancıbaşı, onu bulmak için içerilere doğru yola çıkmıştı. Ali Paşa ise, Kalenderoğlu'nun elinden kurtulmasından bu yana duraksız dörtnal at sürerek gelmekteydi.[175] Bostancıbaşı ile karşılaştılar. Canbuladoğlu, Suriye'den beri yanından ayrılmayan arkadaşları da yanında olmak üzere, Osmanlı görevlileriyle birlikte kaptan gemisine geçti.[176] Üç çektiri Anadolu kıyılarından ayrıldı.

Canbuladoğlu Ali Paşa İstanbul'a 27 Ramazan 1016/16 Ocak 1608 günü vardı. Venedikli bir görgü tanığının sözleriyle:

> Top atışlarıyla ve karşılayanların bağrışmaları arasında [padişahın] köşkü önünde karaya çıktı. Böylesine önemli bir kulunun geldiğini duyar duymaz Sultan, sarayının içindeki köşkte bir divan topladı. Payitahtın bütün paşaları yanında, şeyhülislam (Hoca Sadüddinzade Mehmed Efendi) ve kazaskeri de çağırttı. Uzun süren konuşmasını şu noktaya getirip bağladı: Canbuladoğlu'nu kabul edip verdiği bağlılık sözüne güvenecekler miydi; yoksa onu, imparatorluğunda krallığını ilan etme cüretini gösterdikten sonra aklını yitirip Sultan'ın komutanlarından birine karşı savaşmış olan bir isyancı mı sayacaklardı. İsyancı sayılırsa idam edilmesi gerekecekti. Şeyhülislam, aklın gereği olarak, idam edilmesi için Sultan'ı ikna etmeye çalıştıysa da, diğerlerinin düşüncesinin Sultan'ın gönlünde ağır bastığı söyleniyor. Sultan Ahmed kendi niyetini açığa vurmadan hemen köşkten dışarı çıktı. Canbuladoğlu kendisine tanıştırıldı. Canbuladoğlu'nun

171 AV, filza 66, f. 27, tarih belirtilmemiş; ama, 1608 yılı 8-22 Mart tarihleri arasında, Sultan Ahmed "kendi kendine şöyle düşünmüş olsa gerek: İsyancıların başı (Canbuladoğlu Ali) elinde olduğuna göre, geride kalanların tümü, ya görüşmeler sonunda yola gelir, ya da silahla ortadan kaldırılır."

172 *Fezleke*, I, s. 299.

173 AV, filza 65, f. 223, (25 Ocak 1608 tarihli).

174 Naima, II, s. 22.

175 Salignac, s. 191.

176 Naima, II, s. 22.

üzerinde yeşil kadifeden dikilmiş, içi kakım kürkü kaplı, aynı kürkten yakalığı sırtından aşağı sarkan Macar biçimi (*all'ongaro*) bir ceket vardı. Sultan'ın huzuruna getirildi; diz çöküp ayaklarını öptü ve bağışlanmasını diledi.[177]

Artık on yedi yaşında olan genç Ahmed, bir hafta boyunca ünlü Halep paşasını sorguya çekti. Ali rolünü iyi oynamış olmalı; çünkü Divan'da kimilerinin beklediğinin tersine, padişah ona alayişle ve çok iyi davrandı. Ali, bir süre eski sadrazam Derviş Paşa'nın sarayında, padişahın sarayının tam karşısında oturdu.[178] Niye isyan ettiği sorulduğunda, isyancı olmadığını, çevresine toplanan kötü düşüncelilerden kurtulamayınca başlarına geçip Osmanlı birliklerinin üzerine geldiğini, şimdi suçlu gibi gibi kaçar durumda olduğunu, eğer bağışlanırsa bunun padişahın büyüklüğünü göstereceğini, cezalandırılırsa da bunun padişahın hakkı olduğunu söyledi.[179] "Osmanlı İmparatorluğu'nu güçten düşürüp sonunda ortadan kaldırmak" üzere Toskana ile anlaşma yapan biri için içtenlikten uzak görünen bu savunma şimdilik kabul edildi. Sultan Canbuladoğlu'na kaftanlar armağan etti; her türlü saygıyı gördü.[180] Onurlandırmak ve karşılığında boyun eğmesini istemek için Sultan, Canbuladoğlu'nun iki genç yandaşının Enderun'a belirli bir maaşla alınmasını buyurdu.[181]

Oysa, Fransız büyükelçisine göre, yönetici seçkinlerin birçoğu padişahın bu eski isyancıya karşı siyasetini paylaşmamayı sürdürdü; birkaçı açıkça onun idamını talep etti.[182] Ali'nin padişahın konuğu olarak varlığı, Anadolu'daki büyük Celalilerden hiçbirini benzer biçimde bağışlanmak

177 AV, filza 65, f. 223.

178 GOR, IV, s. 406, fn. c, bir Relazione'den yaptığı alıntıda, bir olasılıkla AV, filza 65, f. 223'ten yaptığı alıntıda, Celalilerin elinden dört yoldaşı ile kaçtığını yazıyor.

179 Muhibbi, s. 123.

180 AV, filza 66, f. 27.

181 Kaynaklar, bu erkek çocukların sayısı ve birbirleriyle akrabalık ilişkileri konusunda birbirinden ayrı görüşler taşıyor. Muhibbi, s. 122, Mustafa ve Mehmed adında iki amca çocuğu olduğunu söylüyor. Şidyak, s. 135, Mustafa adında bir çocuk bulunduğunu, onun da, Ali Paşa'nın kardeşinin oğlu olduğunu bildiriyor; ve GOR, IV, s. 406'da ise, "sein Ali Pasha's kleiner Bruder" deniyor. *Fezleke*, I, s. 299-300'de, Canbuladoğlu'na refakat eden erkek çocuklardan Mustafa adında birinin, daha sonra IV. Murad'ın sırdaşları arasına katıldığına işaret ediyor. Naima, II, s. 49'da, aktararak anlattığına göre, daha sonra 1017/1608 yılı içinde, Canbuladoğlu Ali'nin malı mülkünün paylaşımı konusunda bir yolsuzluk açığa çıkmıştı. Ali'nin yanında gezdirdiği çocuklar, başdefterdar Baki Paşa'yı kamuya ait malları zimmetine geçirmekle suçladılar. Çocukların verdiği ifade (ve diğer kanıtlar) üzerine Baki Paşa kırk gün hapse kondu.

182 Salignac, s. 192. Baudier, s. 424, aynı çalışmada, Büyükelçi Baron de Salignac ile Canbuladoğlu'nun karşılaşmalarından birini şöyle anlatıyor: "Konutunda çok uzun

üzere hizaya getirmedi. Kendisine duyulan kuşku gittikçe artan Ali Paşa'nın yolu, önemli tutukluların idam edildiği Yedi Kule'ye çıkacak gibi görünüyordu.[183] İstanbul'da ne kadar kaldığını bilmiyoruz; fakat, padişah üzerinde hâlâ etkili olabilmeli ki, hükümet sonunda onu Rumeli'de Temeşvar'a beylerbeyi olarak göndermek üzere buyruk çıkardı.[184]

Görünen o ki, Canbuladoğlu Ali, Temeşvar beylerbeyi olarak padişaha ihanet etmedi; ama oradaki yönetici seçkinler dört yıl önce Deli Hasan Paşa'ya ne denli katlandılarsa, ona da o denli katlandılar.[185] Kimi kaynaklara göre, yeniçeriler öldürülme tehlikesi içinde olduğunu söyleyerek ona oyun oynadılar. Bir yıl görevde kaldıktan sonra, Muharrem 1018/ Nisan 1609'da Temeşvar'dan kaçarak Belgrad'a sığındı.[186]

Canbuladoğlu Belgrad'da özgür kaldı. 1018/1609 yazında Sadrazam Murad Paşa, büyük Celalilere karşı son savaşından İstanbul'a döndü. Suriyeli eski asinin hâlâ sağ olduğunu öğrendi.[187] Murad, Ali Paşa'nın yaka-

---

süre kaldık. Büyükelçi hazretlerine, insanın aklından geçebilecek bütün övgüleri yağdırdı durdu. Büyükelçi hazretleri de ona aynı biçimde karşılık verdi... Biri şerbet getirtti. Türklerde şerbet ikramı ikram edilen kişi için lütufların, onurların en büyüğü sayılıyor. Ali Paşa'ya baktığımı anımsıyorum: Görünüşüne katmaya çalıştığı yapmacık mutluluğu ayırdedebilmek çok kolaydı; ama, bunun arkasında, gizlice içine attığı üzüntü ve kederi saklamaktaydı." Daha ilerde, 425. sayfada, "Büyükelçi hazretleri, merdivenlerden aşağı inişinde kendisine yol gösteren Lord Zemboulat'a görkemli biçimde veda etti; birbirilerinden iki iyi dost olarak ayrıldılar... Ve adı geçen Zemboulat onu konutunun kapısına dek götürdü. Bu birbirlerini son görüşleri oldu."

183 AV, filza 66, f. 27.

184 Kaynakların çoğu, nerdeyse bir aya varmadan ayrıldığını yazıyor. Örneğin Naima, II, s. 22. Salignac, s. 200, 3 Mart 1608 tarihli bir mektupta, Canbuladoğlu'nun hâlâ İstanbul'da bulunduğunu ve kendisine Bursa'ya dek eşlik eden 1500 dolayında adamı şimdi Kalenderoğlu'nun yanında, Celaliler safında çarpışırken, Canbuladoğlu'nun iyi bir hayat sürmekte olduğunu bildiriyor. Fransız büyükelçisi, s. 210'daki, 12 Mayıs 1608 tarihli bir mektupta, herhangi bir tarih belirtmeden, Canbuladoğlu'nun Temeşvar beylerbeyiliğine getirildiğini açıklıyor. MD76, No. 217, s. 87'den anlaşıldığı üzere, Muharrem 1017/ Nisan 1608 ortasından Mayıs ortasına kadar geçen sürede artık Temeşvar beylerbeyi olmuştur.

185 Naima, II, s. 22'de, Ali'ye yöneltilen suçlamaları sıralarken, Ragusan adında biriyle ilişkisi olasılığını da saymaktadır. Bkz. de Groot, *age.*, s. 185-186.

186 *Fezleke*, I, s. 300. Kemahlı Ermeni papazı Kirkor, Ali Paşa'nın Temeşvar'da askerlerine söz geçiremediğini ve Bosnalıların ona saldırıp öldürdüğünü duymuş (Andreasyan, s. 41). Salignac, s. 425, Baudier'nin anlatıklarına göre, Ali Paşa'nın, beş altı ay geçer geçmez, suçlarının içtenlikle bağışlandığına inandığını ima ediyor. "İşte o zaman çevresini sarıp saldıran yirmi otuz kapıcı arasında buldu kendini. Kapıcılar, geçmişte işlenen suçları asla unutmayan Sultan'ın gizli buyruğuyla onu boğdular."

187 Peçevi, II, s. 334.

lanmasını buyurdu. Belgrad kalesinde birkaç ay tutuklu kaldıktan sonra eski Halep beylerbeyi resmen idam cezasına çarptırıldı.[188] Göründüğü kadarıyla, Ali bağışlanması için başarılı bir girişimde bulunmuş olmalı; çünkü, cellat elinde kirişle boğulması kırk gün sonra oldu.[189] Fransız büyükelçisine göre Canbuladoğlu Ali 5 Zilhicce 1018/ 1 mart 1610 günü öldü.[190] Öldürüldüğünü kanıtlamak kesik başı (âdet olduğu üzere) İstanbul'da meydanlarda sergilendi.[191]

CANBULADOĞLU ALİ PAŞA'DAN SONRA SURİYE

Canbuladoğlu'nun giriştiği türde isyanların bir daha yinelenmemesi için, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa Kuzey Suriye'de geniş kapsamlı değişiklikler yapılmasını buyurdu. Halepli sekbanların ve Suriyeli önderin önemli yandaşlarının topluca öldürülmesinden sonra Murad Paşa, Kilis ve Halep'te Canbuladoğlu'na ait bütün mallara padişah adına el koydu. Bunun anlamı, daha önce Canbuladoğlu'na ait olan bütün toprakların artık padişaha ait olduğu ve payitahtın dilediği biçimde dağıtılacağıydı. Bu toprakların geliri derhal merkezi hazineye aktarılacaktı.

Halep'in güneyinde Arapça konuşulan topraklar, artık eskiden olduğu gibi Osmanlının böl ve yönet sistemiyle yönetilecekti. Kabul edilebilir özürler bildiren Seyfoğlu Yusuf ve benzeri emir ve şeyhler yerel yönetimde yüksek karar mevkilerinde yer aldılar. Bundan böyle tımar sahipleri gibi, reayaya ve hükümete karşı eylemlerinden sorumlu olmayacaklardı. Vergilerini ödeyip barışı bozmadıkça hükümet de onları bir başlarına bırakacaktı. İmparatorluğun diğer bölgelerinde de olduğu gibi, tımar sistemi Suriye'de önemini yitirmekteydi ve tımar sahipleri bir sınıf olarak ortadan kalkmaktaydı.[192] Artık yerli emirler eskiden olduğu gibi, toprak sahiplerinin doymak bilmezliğiyle hükümetin koyduğu sınırlamalar arasında (iyi ya da kötü) bir denge kuran tahrir memurları ve diğer bürokratlarla karşı karşıya gelmek zorunda kalmayacaklardı. Yerel emir bundan böyle, dışarıdan bir karışan olmaksızın, halkına istediğini yaptırabilecekti; yeter ki, yükümlülüklerini bilsin ve takdir edilen vergileri merkezi hükümete iletsin.

Maanoğlu Fahreddin, neredeyse Osmanlılarca bağışlandığının ertesi

188 Muhibbi, s. 123. Şidyak, s. 135 , 1020/1611 yılında Belgrad'da öldüğünü söylüyor.

189 Hızla boğma, boynun vurulmasından daha yeğ tutulan bir idam biçimiydi.

190 Salignac, s. 345, 6 Mart 1610 tarihli mektupta, Ali Paşa'nın idamının üzerinden "dört beş gün geçtiğini" yazıyor.

191 Muhibbi, s. 123.

192 Barkan, s. 23; Karpat, s. 49 ; ayrıca bkz. H. İnalcık, Parry ve Yapp derlemesi, s. 201.

günü Toskana Büyük Dükası ile gizli dolap çevirmeye başladı.[193] Canbuladoğlu Ali Paşa'nın boşuna da olsa peşine düştüğü Suriye'de bağımsız devlet kurma olasılığını, şimdi Fahreddin kafasında geliştiriyordu. Aynı yöntemler geçerliliğini koruyordu. Ne de olsa, Medicilerin elinde hâlâ teslim edilmemiş silahlar vardı. Canbuladoğlu Ali Paşa için getirtilmiş, ama artık gerek kalmamış 1000 tüfek ve beş topu elinde bulunduran büyükelçi Hippolito Leoncini, Lübnanlı Dürzi reisiyle yazışmaya başladı. Büyük Düka Kıbrıs'tan vazgeçmemişti ve Halep'te üslenmiş bir Canbuladoğlu Ali'den nasıl yararlandıysa, Beyrut'ta üs kurmuş Maanoğlu'ndan da yararlanabilirdi. Birkaç yıl geçmeden, Canbuladoğlu Ali ile yapılmış sözleşmenin aynı Toskanalılarla Doğu Akdenizlileri birbirine bir kez daha bağladı.[194] Fahreddin İstanbul'da rahatsızlık uyandırmamaya çalışarak alabildiğince yardım kabul etti. Ticaretle canlanan Beyrut limanı bir devlet görünümü kazanmaya başlarken, yeni sadrazam Nasuh Paşa Fahreddin'in etkinliklerinden, Murad Paşa'nın kapıldığından da büyük telaşa kapıldı.[195] Fahreddin'in emirliği gitgide denetlenemez oldu ve Osmanlıların baskısıyla Floransa'ya kaçmak zorunda kalan Dürzi önderi, orada üç yıl boyunca sürgünde yaşadı. Daha sonra Fahreddin, bazılarınca günümüzdeki Lübnan devletinin çekirdeği sayılan, ticaret ve tarımın zenginleştirdiği bir bölge oluşturmak üzere geri döndü.[196]

Öte yandan Halepli tüccarlar, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın ölümüne pek üzülmediler de, İskenderun limanından yararlanamaz duruma düşmelerine daha çok yandılar. Kuyucu Murad Paşa Canbuladoğlu'nun Halep'te ele geçen belgelerinden, Toskana'nın İskenderun'dan nasıl yararlanmayı düşündüğünü, İran'ın çıkarları ile Halep'teki ipek ticareti ve ipek sanayii arasındaki içli dışlı ilişkiyi öğrenmiş olmalı. Limanın derhal tamamen kapatılmasını buyurdu ve Venedik, İngiltere, Fransa büyükelçilerinin ağır baskılarına rağmen Trablusşam'a taşınması için ısrarından hiç dönmedi.[197] Böylece Seyfoğlu'nun Trablusşam'ı yeniden Halep'in resmi limanı oldu.

Oruç Ovası savaşını izleyen yıllarda, Canbuladoğlu Ali'nin Suriye'sinde zaman zaman ayaklanmalar oldu. Eski Canbuladoğlu asilerinin 1022/1613 yılına gelindiğinde bile Ayntab bölgesinde hâlâ etkin olduklari Osmanlı kayıtlarında görülüyor.[198] Ama, bunlardan hiçbiri imparator-

193 Carali -2, I, s. 140 vd..
194 Carali -2, s. 143.
195 Purchas, VIII, s. 240 (1611 yılında George Sandys'den gelen). Nasuh Paşa 1021/1611 yılında sadrazam oldu.
196 Krş. Carali -2, I, s. 47-68 , Fahreddin'in olağanüstü planları ve gerçekleştirdikleri.
197 CSP- Venedik, XI, s. 456 (3 Nisan 1610 tarihli).
198 MD80, No. 972, s. 402, 9 Muharrem 1022/1 Mart 1613 tarihli kayıt.

luk için tehlikeli olacak bir düzeye erişmedi. Canbuladoğlu'nun ailesinden geri kalanlar Kilis'ten ayrıldı ve 1040/1630 yılına gelindiğinde, Lübnan'a yerleşmiş bulunuyorlardı. 11./17. yüzyılda, Sünni mezhebinden Dürzi mezhebine döndüler. Canbulad ya da günümüz Batı çevrimyazısına göre Jumblatt ailesi, Lübnan'nın önderleri arasında sivrildiler ve bu rolü oynamayı günümüze dek sürdürdüler.[199]

199 Gerçek Canbulad sayundan gelme birçok kişi bugün Lübnan'da hâlâ yaşamaktadır; Suriye ve Türkiye'de de yaşamını sürdürenler var. Canbulad sayunun günümüzdeki en ünlü kişisi Kemal Jumblat 25 Rebiyülevvel 1397/ 16 Mart 1977 günü Lübnan, Mukhtaran'da evinin yakınında öldürüldü. Şair, araştırmacı ve bir mutasavvıf olan Jumblat 1946 yılından beri Lübnan Parlamentosu'nda İlerici Sosyalist Parti'nin temsilcisi olarak yer almaktaydı. Dürzi aşiretinin başıydı. Ölümüyle boşalan bu konuma oğlu Velid geçti. Günümüzdeki önemli akrabaları arasında, bir ara Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği yapmış olan Dr. Muzaffer Canbolat da var.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KALENDEROĞLU MEHMED'İN İSYANI

Halepli Canbuladoğlu Ali Paşa'ya karşı çıkılan seferin başarıyla sonuçlanması Anadolu'da isyan tehdidini ortadan kaldırmadı. Büyük Celaliler oldukça zayıflamış olmakla birlikte, kendilerinin ve yandaşlarının Osmanlı sistemine kabul edilmeleri için baskı yapıyorlardı. Celalilerle hesaplaşmaya dayanan sertlik siyasetini oluşturan Derviş Paşa, bir önder olarak yetersiz kalsa da, İran ve Celali ordularıyla aynı anda çarpışmanın boşunalığını ve tehlikesini anlamıştı. Ferhad Paşa komutasındaki talihsiz 1015/1606 seferinde, kötü askeri stratejiden çok, askerin maaşını ödeyecek ve gereksinimlerini karşılayacak para bulunamaması yüzünden Celali yuvalarının temizlenmesi başarılamamıştı.

Kuyucu Murad Paşa Suriye'de Canbuladoğlu Ali Paşa'ya saldırdığı sırada Anadolu'daki Celalilerinin gücü ancak mevki sunmak yoluyla zaafa uğratılabilmişti. Ankara kentine tayin edilen, Celalilerin en güçlüsü Kalenderoğlu Mehmed, Ankara kadısı ile halkın kente girmesine direnmesi karşısında çaresiz kalmıştı. Kente karşı giriştiği sonuçsuz şiddetli bir saldırı sonrasında Kalenderoğlu batıya Bursa'ya doğru ilerleyerek orada kendisine beylerbeyilik vermesi için padişaha yeniden baskı yaptı. 1017/1608 baharına gelindiğinde Murad Paşa Kalenderoğlu'nun gücünü yok etmek için Suriye'den yürüyüşe geçti. Elbistan yakınlarında karşılaştılar. Murad Celalileri yendi. Kalenderoğlu ve kılıç artığı askerleri Şah Abbas'a sığındılar.

Bu yenilgiyi izleyen aylarda, sadrazam büyük Anadolu Celalilerinin sona kalanlarına darbe indirmek üzere harekete geçti. Kuyucu Murad ertesi yılın bahar ve yaz ayları boyunca İstanbul'da, ordusunu başkentten kımıldatmadan gizli, hileli yollardan son asileri de başarıyla ortadan kaldırdı. Anadolu'da halk yeniden çiftinin çubuğunun başına ve kentlere döner-

ken, padişah, başarının anısını yaşatmak üzere İstanbul'da büyük bir caminin yapımını başlattı.

SİYASETTE BÜYÜK DEĞİŞİKLİK

1016/1607-1608 yılının dondurucu soğuklarla geçen kışı boyunca Kuyucu Murad Paşa'nın Suriye ve Doğu Anadolu'daki güçlerinin dağınık olması Celalilere Anadolu'da dilediklerini yapma olanağı verdi. Murad Paşa gelecekteki seferler için hırpalanmış ordusunun yaralarını sarmaktayken, asiler bu neredeyse altı aylık süreden, sağlanabilecek her türlü taktik ve siyasi üstünlüğü sağlamak üzere yararlandılar.[1]

Kuyucu Murad Paşa küçük asi çetelerini Kalenderoğlu Mehmed, Kara Said, Tavil Halil gibi diğer Büyük Celalilerden ayırarak zayıf düşürmeyi amaçlıyordu. Kimilerine sancak ihsan etti, kimilerine kaftanlar ve çok sürmeyecek güvenlik... 1017/1608 yılı baharında, doğu kanadını koruması ve Bağdat'taki asilerin Canbuladoğlu Ali Paşa ile birleşmelerini engellemesi için Sinanpaşazade Mahmud komutasındaki bir orduyu doğuya göndermeyi tasarladı.[2] Yaz aylarında ise Celalilerle kapışmak için batıya İstanbul'a yürümeyi planlıyordu. Eğer evdeki hesap çarşıya uyarsa, Celali önderlerini küçük lokmalara bölecek, onlarla ayrı ayrı savaşacak, bölgelerine güvenilir komutanlar atayacak, sonra da Saray örgütlenmesi içindeki düşmanlarıyla hesaplaşmak için İstanbul'a dönecekti.

Her ne kadar Murad Paşa bu planın taktik başarısı için övgüyü hak ediyorsa da, Celalilere karşı topyekûn savaş düşüncesi, Sultan Ahmed'in Murad'dan önceki sadrazamlarınca, özellikle Derviş Paşa tarafından geliştirilen stratejinin ürünüydü. Osmanlı tarihçileri ağız birliğiyle Derviş Paşa'dan, nefret edilen, dehşet saçan, sahtekâr biri diye söz ediyorlar.[3] Kaptan-ı derya olduktan altı ay sonra, kendisinden daha deneyimli askerleri geride bırakarak sadrazamlığa atandı. Sadrazam olarak geçirdiği altı ayda Derviş şaşılacak denli çok düşman edindi. Acımasızlığı üstüne üretilen sayısız öykü vardı; kendini beğenmiş, ağzı sıkı ve yalnız bir adam olduğu söyleniyordu.[4] Yerine geçebilmek için, görevi başındaki Sadrazam Lala Mehmed Paşa'yı zehirlettiğini ileri sürenler oldu. Söylendiğine göre ölen sadrazamın servetini ele geçirmiş, iki oğlunu yoksul bırakmış, parayı ordunun maaşını ödemede kullanmıştı.[5] Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin gö-

1 Salignac, s. 189, 214.
2 Mahmud Paşa Cağalazade Sinan Paşa'nın oğludur.
3 Naima, I, s. 441-49, Derviş'in yükselişi sırasında yaptığı ileri sürülen birçok ufak tefek zorbalık olayını örnekleriyle anlatıyor.
4 Lello, s. 24-25.
5 GOR, IV. s. 385.

rüşleriyle ters düştü ve onun görevden alınmasını sağladı.[6] Bu ününe karşın, devlet kademelerindeki bazı yolsuzlukların üzerine ciddiyetle eğildi. Bunlardan biri de, bürokratların işleri sürüncemede bırakan "bugün git, yarın gel" tavrıydı.[7] Karşı karşıya bulunduğu sorunlardan bir diğeri de bütçe açığıydı. Bu sorunla uğraşması silinmesine neden oldu; çünkü, İstanbul'un en zengin, aynı zamanda en çok siyasal güç sahibi sınıfını vergilendirmeye kalkmıştı.

Bölgeler arası ilişkiler alanında, Derviş kendinden önceki Lala Mehmed Paşa'nın yolunda yürüdü. Mehmed Paşa Avrupa'da önemli barış görüşmelerini (Safer 1015/Haziran 1606) başlatmıştı. Derviş Paşa görevde bulunduğu süre boyunca bu görüşmeleri sürdürdü ve başarıyla sonuçlandığını gördü. İmparatorluğun en büyük düşmanının İranlılar değil Anadolu'daki Celaliler olduğunu belirledi ve üzerlerine eşgüdümlü bir saldırının planlarını yaptı. Bu siyaseti ayakta tutabilmek için ek gelir ve askere gerek duyuyordu.

Yeterli paranın sağlanması ya da daha iyisi, bütçe açığının kapatılması, Osmanlılar açısından bu dönemin en öncelikli, çözümü en zor, biricik sorunuydu. Durmadan artan harcamaları karşılayacak gelir kaynağı bulamıyorlardı. 992/1584 tağşişinden sonra fiyat artışlarının durduğu gerçek olmakla birlikte, üç cephede birden sürdürülen savaş payitahtın bulabileceğinden daha fazla nakit gerektiriyordu.[8]

Olağan kaynaklardan gelir akışı sürüyordu. Çeşitli vergiler, aşar, cizye, ülkeye giren yabancı mallardan alınan gümrük rüsumu hep Kanunname'de belirlenen yasal gelir kaynaklarıydı; fakat, Celalilerin egemen olduğu Ege'nin kıyı bölgeleri ve Orta Anadolu'nun gelirlerinde Karayazıcı döneminden bu yana büyük bir hızla azalma vardı. Canbuladoğlu Ali'nin Suriye'de başlattığı isyan merkezi hazineye gelen milyonlarca altının kesilmesine neden olmuştu.

Tüm ekonomi sistemi denetim dışına kaymış görünüyordu. Ticaret aksıyordu; çiftçiler topraklarını terk etmişlerdi; büyük kentlerin sokakları göçmenlerle dolup taşıyordu; varlıklı kişilerin çoğu kaçmış, kaçmayıp kalanlarsa daha da varlıklı olmuşlardı. Yabancı ve yerlilerin girişimlerine aracılık eden kimi Hıristiyan ve Yahudiler, edindikleri servetle çoğu kez gös-

---

6 GOR, IV, s. 386.

7 "Bugünün işini yarına bırakanın kellesinin uçururum !" diye kestirip atıyor. GOR, IV, s. 386.

8 Cook-2 derlemesinde H. Salihlioğlu makalesi, s. 241. 996/1588 yılında harcamalar, gelirleri yüzde 33 oranında aşıyordu; 1017/1608 yılında ise yüzde 19 oranında aşıyordu.

terişe düşmüş görünüyorlardı.[9] Kentlerdeki seçkin reaya, Müslüman olanı da olmayanı da, savurganlık örneği evler yaptırmak ya da toprak satın almakla kalmıyor, kolay paraya dönüştürülebilecek mücevher, kürk, altın gibi değerlere yatırım yapıyorlardı. Devletin yüksek katlarında nüfuz ticaretinden kâr sağlamayan tek bir paşa, tek bir molla, ya da kâfir kalmamıştı İstanbul'da.[10]

Varlıklıları vergilendirme kararı kapsamında, önde gelen bir Yahudi tüccarı halkın önünde idam ettirdikten başka, İstanbul'daki her evden yıllık 1000 akçe cumba vergisi almaya dek varan uygulamalarıyla Derviş Paşa, varlıklı seçkinlerin öfkelerinin taşmasına neden oldu. En çok etkilenenler arasında, Derviş Paşa'nın her yerde hemen bitiveren vergi denetçilerinin gözüne batan büyük servetlerin sahibi yüksek rütbeli ulema vardı.[11] Derviş Paşa'nın evinde bir Meryem Ana resminin "bulunması" üzerine ortaya atılan neredeyse çocukça "saklı saklı Hıristiyan töresini uyguluyor" suçlaması ile bir Yahudinin Derviş Paşa'nın kendi sarayından padişahın sarayına yer altından bir tünel kazdırdığını kapıcıya "itiraf etmesinden" sonra ikna olan henüz on yedi yaşına bile basmamış padişah, eski bostancıbaşısı ve iki yıldır sırdaşı olan Derviş Paşa'yı, hükümdara hıyanet suçundan idam ettirdi.[12] Sultan Ahmed, iki gün geçtikten sonra, kapıldığı öfkeden pişmanlık duydu (zorbaca bir vahşetle Derviş'in bedeninin sokak köpeklerine atılmasını buyurarak kendini küçük düşürmüştü). Ama, o koşullarda, dönemin İstanbul'undaki bilinen güç dağılımı karşısında, çocuk-sultanın başkaca bir çözüm bulup bulamayacağı sorusu akla geliyor. Derviş'in önayak olduğu türden reformları başarıya ulaştırmak, hem siyasal zeka, hem de güçlü bir kişilik gerektiriyordu; Ahmed ise ne pek zeki, ne de güçlüydü. Kendisini avlanmaya ve haremine verdi.

Oysa Derviş Paşa, apansız düşüşünden önce, koskoca Osmanlı ordusunu Celalilerin kökünün kazınmasına adamıştı. Divan'daki düşmanları-

9 CSP-Venedik, IX, s. 444, 24 Ocak 1601 tarihli mektupta, Hıristiyan ve Yahudilerin giyim kuşamının kendilerininkinden daha düzgün olmasına sipahilerin öfkelendiğini belirtiliyor. Bunun üzerine sadrazam, yalnızca elçilikler ile devlette görevli Hıristiyan ve Yahudilerin ipek ya da Venedik kumaşından dikilme kıyafet giyebileceğini duyuran bir buyruk çıkardı.

10 Lello, s. 25 vd.

11 Salignac, s. 63 ; Naima, I, s. 451-53. Evlerin cumbaları İstanbul'un sokaklarında olanı biteni dışardan görülmeden izleleyebilmeye olanak veren konumda olduğu için hanehalkı arasında hanımlar bakımından büyük önem taşımaktaydı. Sıcak yaz günlerinde esinti alsın diye üstten sokağa doğru çıkıntı biçiminde inşa edilen cumba, evin en serin bölümü idi aynı zamanda

12 Lello, s. 26-27 ; Naima, I, s. 449-50. Tarih, Şevval 1015/ Aralık 1606'dır.

nın zorlamasıyla, orduyu arzu ettiğinden erken yola çıkarmak zorunda kaldı; işte, 1015/1606 yılındaki doğu seferine yeterince hazırlık yapılamamış olması ve başında deneyimli kişilerin bulunamayışı bundandır. Yine de, açık seçik belirlenmiş bir siyasetin yansıması olduğu ortadadır. Güçlü destek bulsa ve yeterli kaynaklar sağlanmış olsa başarıya ulaşma olasılığı vardı.

Yaz sonuna doğru padişah, Üsküdar'da kurulmuş olan ordugâhta, doğu seferine çıkacak serdarı temsil eden tuğların çıkarılıp dikilmesi buyruğunu verdi. Adam ve silah hazırlığı yapılması çağrısıyla dörtbir yana ulaklar dağıldı. Bu çağrının içeriğinde bir gerçekçi yan vardı: Anadolu Celalilerinin kökünü kazımak. Bir de gerçekçi olmayan yan vardı: İran'a saldırıp Cağalazade Sinan Paşa'nın Urmiye'de yitirdiği bütün toprakları, özellikle 2000 km doğuda Hazar Denizi kıyısındaki Şirvan ve Gence kentlerini geri almak![13]

DELİ FERHAD PAŞA'NIN DOĞU SEFERİ

Osmanlı vakanüvislerine göre doğudaki Osmanlı güçlerinin komutanı Deli Ferhad Paşa tümüyle yetersizdi.[14] Kimisi onu biraz "deli" buluyordu: Bir keresinde gecikmiş maaşlarını protesto etmek için çadırına taş atan sipahilerle birlik olup kendi çadırını taşladığı ve onlara, kendisinin de sultanın kapısında sipahilikten geldiğini, bir çadırı onlar denli iyi taşlayabileceğini söylediği anlatılıyor.[15] Oysa, Ferhad'ın seferine katılan Topçular Kâtibi Abdülkadir'in bildirdiğine bakılırsa Ferhad Paşa hiç de deli değildi.[16] Gerçekten de askerlerinin ayaklanmasına ve kopardığı patırtıya karşın elindeki malzemeyle yeterince iş gördü, görevlerini sadakatla yerine getirdi. Seferin başlangıç dönemlerinde dikkate değer bir başarı sağladı; fakat, İstanbul'un asker maaşlarını yetiştirememesi üzerine başarısızlığa uğradı.

Ferhad Paşa komutasındaki ordu Üsküdar'dan Rebiyülevvel sonu 1015/5 Ağustos 1606 günü yola çıkıp doğuya, İznikmid ve Yenişehir'e

13 TKA, v. 218b: Sultan ona şunları söyledi: "... ecdad-ı i'zamıma hizmet etmiş vezirimsin. Sene-i mübarekede kullarım ile sana serdarlığı verdim ... Vilayet-i Anadolu'dan Şark seferine teveccüh edüp Şah-ı Acem bed-maâş tuğyânların def edüp ve Gence'yi ve Şirvan Semaki'yi hıfz edüp hizmette bulunup Anadolu'da olan Celali eşirrâların mazarratların bilkülliye def ü ref edip..."

14 *Fezleke*, I, s. 278-279.

15 Naima, I, s 449.

16 Bu araştırmada, TKA, v. 218b ve onu izleyen sayfalardaki görgü tanıklarının yorumlarından yola çıkıyorum. Bu yorumlar, genel kabul görmüş Osmanlı vakanüvislerinden bir ölçüde ayrılıyor.

yürüyüşe geçti. Seferin ilk günlerinde yeniçeriler "lezez" ödemesini istemek üzere küstahça çadırının çevresinde toplandılar.[17] Paşa'nın askerlerine ödeyecek parası vardı; o nedenle ordu Eşkişehir, Bolvadin üzerinden Konya'ya değin olaysız geldi. Ferhad daha sonra kuzeydoğuya, Celali bölgesinin içlerine yöneldi. Zaman zaman orduyu daha küçük keşif birimlerine ayırıyor ve Celali çetelerinin yuvaları üzerine gönderiyordu.[18]

Ferhad Paşa, Cemaziyülevvel 1015/ Eylül 1606 dolayında, Doğu Anadolu'dan ve Suriye'den asker maaşlarını getirecek kervanın gelmesini beklemek amacıyla Kayseri yakınlarında ordugâh kurdu. Mısır'dan kuzeye doğru yola çıkarılan hazinenin de geleceği umudunu taşıyordu.[19] Halep beylerbeyi Canbuladoğlu Ali Paşa ile birlikte doğudaki diğer emir ve görevlilerin de her zamanki borçlarını ödemeleri beklentisi içindeydi. Artık İstanbul'dan doğrudan yardım alamayacak denli uzağa düşmüştü. Yakın çevreden göreve çağırabileceği sadık birlikler de kalmamıştı. Mevsimin ilerlemiş olması nedeniyle kışı Kayseri'de geçirmeye karar vermişti; fakat, askerlerin maaşlarıyla ilgili kaygıları gitgide artmaktaydı.[20] Çabucak doğuya yürüse, belki de Diyarbekir'de Nasuh Paşa ile bağlantı kurabilir, ama bunu yaparken güçlerini daha da uzağa taşımakla, her yerde kaynayan Celalilerin içine düşüp baskına uğrayabilirdi. Zaman geçtikçe artık Halep'teki Canbuladoğlu Ali Paşa'dan para gelmeyeceğini anladı. Ferhad bir açmazla karşı karşıyaydı: O ve ordusu, Celali önderlerinin yiğitliğine büyük saygı duyuyor ve bir meydan savaşını göze alamıyordu. Buyruğundaki yeniçeriler, daha bir yıl önce Nasuh Paşa'nın Bolvadin'de uğradığı felakette arkadaşlarından 2000 kişinin katledildiğini unutmamışlardı.[21] Böyle de olsa, serdar buyruk almıştı. Durmayıp yürümek zorunda olduğunu biliyordu.

Serdar yavaş yavaş Ereğli yönünde ilerledi.[22] Ordu artık Adana'daki Cemşid'in bölgesine girmişti ve her gün doğudan ansızın gelecek bir saldırı bekleniyordu. Oysa kötü haber batıdan, kısa bir süre önce ayrıldıkları Konya'dan geldi. Kalenderoğlu Mehmed'in Büyük Celali ordusundan

---

17 TKA, v. 219b. "Lezez" Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının maaşıydı, Pakalın, II, s. 366. Şevvalin son harfi ile diğer iki aydan alınan baştaki z'ler, Osmanlıcada çok kullanılan bir kısaltma olan "lezez"i oluşturuyor.

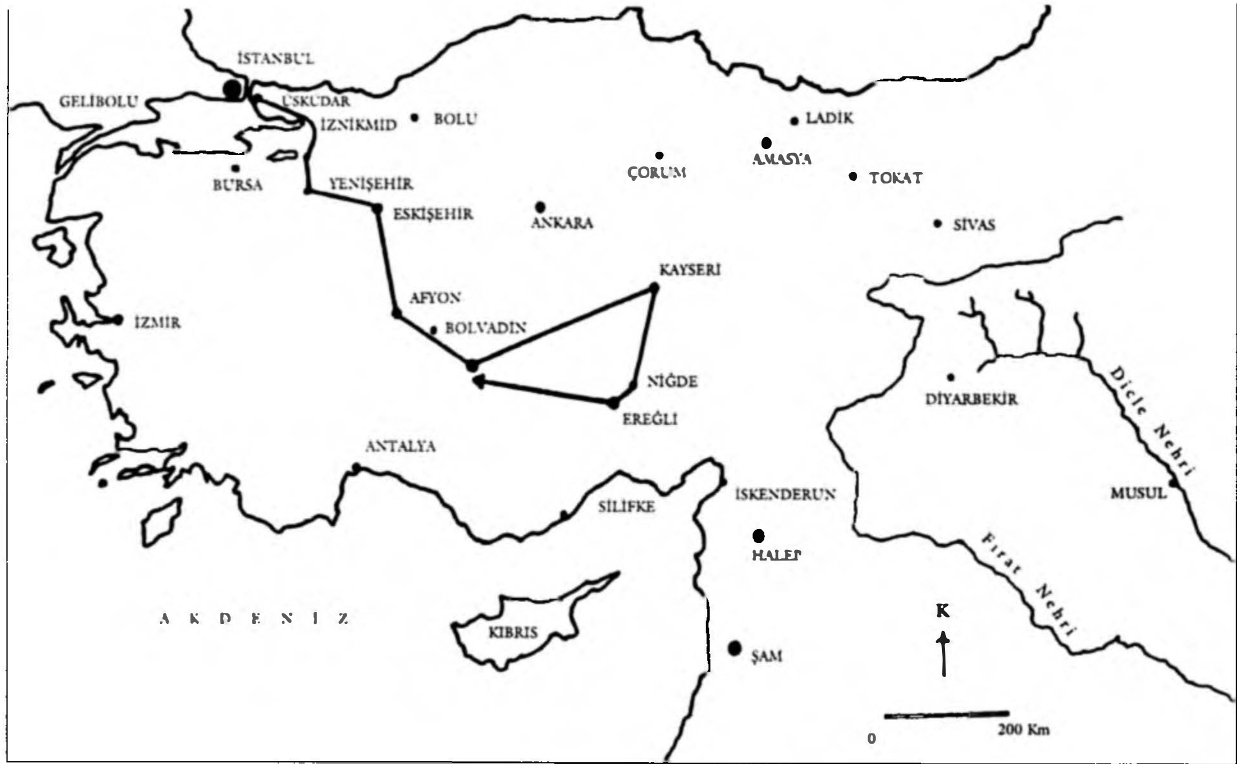
18 TKA, v. 220a, yapıtın tamamı.

19 Salignac, s. 56. Mısır'dan gönderilen yıllık hazine, karadan, Şam ve Halep yoluyla geliyordu, Refik -2, s. 4.

20 TKA, v. 221b : "İlerüde Celaliler ve gerüde Kalenderoğlu ve Said-i Arab eşkıyaları caiz ki Konya üzerine gelmek ihtimali vardır deyu..."

21 Salignac, s. 2.

22 TKA, v. 223b.

Harita 10: Deli Ferhad Paşa'nın 1015/1606 seferi.

Kara Said'in başını çektiği bir bölümü kente saldırmıştı.[23] Bölgeyi savunmak üzere bırakılmış olan Osmanlı "altı bölük halkı" (ücretli kapıkulu sipahileri) başarılı bir karşı saldırı ve sert bir çatışma sonunda isyancı birliğini o an için geri püskürtmüştü. Henüz her şey yitirilmemişti. Ama, Ferhad Paşa'nın uzağa düşmüş, görünüşte kuşatılmış ve maaşlarını alamamış ordusu, harekâtın bütününü sorgulamaya başladı.[24]

Cemaziyülevvel 1015/ Eylül 1606, Konya savaşından kısa süre sonra Deli Ferhad, Sadrazam Derviş Paşa'dan bir buyruk daha aldı: İranlıların daha fazla Osmanlı toprağını ele geçirmelerine engel olmak amacıyla hızla doğuya yürümesi, Nasuh Paşa ile birleşerek Şah Abbas'ı durdurması isteniyordu. Ferhad bu hükmü askerlerine okuyup da yerine getirilmesini buyurunca, kapıkulu askeri ayaklanıp buyruğu yerine getirmeği reddetti.[25] Ferhad güçlü bir önder değildi, ama gerçekçiydi: Ayaklanan yeniçerilerle nasıl başa çıkabileceğini gördü. Ordunun isteklerine boyun eğdi. Bundan böyle askerin ayaklanmasını önlemek kararlılığıyla (büyük olasılıkla, kapıkulu olmayan askerin kaçarak Celalilere katılmasını önlemek amacıyla) keşif güçlerini geri çağırıp batıya Konya'ya doğru yürüdü. Konya'da gerekli para kaynaklarını bulup seferi yeniden canlandırmayı tasarlıyordu.

Oysa, Konya'ya dönüş Deli Ferhad'ın sorunlarını çözmek yerine daha da artırdı. Bir sadrazamdan farklı olarak, doğu serdarı önüne konmuş belirli bir siyaset varsa onu uygulayabilirdi, fakat yenilik getiremezdi. Örneğin Ferhad bir yıl sonra Kuyucu Murad Paşa'nın yapacağı gibi, uslu durmaları karşılığında Büyük Celalilere rüşvet olarak sancak önermedi. Bu yolu bilerek seçmiş olabilir; fakat, bu durum aynı zamanda Celalilerin genelde iş görme yöntemine de ışık tutuyor: İstanbul'da kendilerine yakın önderlerle doğrudan (çoğu kez özel temsilcileri aracılığıyla) ilişkiye geçiyorlardı. Bu tür kararlar eninde sonunda padişahın onayıyla ve Divan'ın tavsiyesiyle sadrazam tarafından alınıyordu. Ferhad Paşa önemli bir serdar olmakla birlikte görece güçsüzdü. Adamlarına maaş ödemekten kaçamayacağına göre Deli Ferhad elinde bu iş için ayrılmış tüm parayı harcadı. Doğu seferinin harcamaları yalnız Anadolu'dan toplanan vergi gelirleriyle karşılanabilirdi. Yetmeyince yardım için İstanbul'a başvurdu. Ne denli zorda kalmış olursa olsun, örneğin Rumeli'nin vergi gelirinden isteyemez, ya da padişaha kişisel yardımı için başvuramazdı. Aslında kendi durumu,

---

23 TKA, v. 222b, ondan Said Kara adıyla söz ediyor. Naima, I, s. 307, Kara Said'in 1012/1603 yılında Tavil Halil'in yardımcılığını yaptığını ileri sürüyor. Kara ile Arap adlarından ya biri, ya da öbürü kullanılıyordu.

24 TKA, v. 223a.

25 TKA, v. 223a. Sayfanın sağ yanı kötü lekelenmiş ve v. 223a'nın sol yanı lekelenmiş.

kapıkulu askerinin gecikmiş maaşlarını ödemek için sadrazamın çeşitli kaynaklardan yeterli parayı toplamakta ne denli başarılı olabileceğine bağlıydı. Derviş Paşa'ysa sadrazam olarak bunu beceremiyordu.

Kapıkulu askeri Konya'ya gelir gelmez 1015 yılının "masar" ödemesini istedi; ayaklanan zabit ve askeriyle yine tartışmaya giren Ferhad Paşa onları padişah ve imparatorluk için döğüşmeyi sürdürmeye ve İran üzerine yürümeye ikna etmek için uğraştı.[26] Askerler, asilerin sayıca üstün, kendi güçlerininse yetersiz olduğunu ileri sürerek yola çıkmayı kesinlikle reddetiler. Ayaklanmış ve korku içindeki asker karşısında çaresiz kalan Ferhad kıpırdamayı reddeden ordusuyla Konya'da hiçbir şey yapmadan iki ay oturdu.[27]

Serdar, Diyarbekir'den para ya da İstanbul'dan yardım gelir umuduyla vakit kazanmaya çalışırken, Kasım gününün geçmesinden sonra, askerler batıya çekilmek için baskı yapmaya başladılar.[28] Halep'teki Canbuladoğlu Ali Paşa ile bağlaşığı olan tampon devletlerin açık düşmanlığı nedeniyle, Kayseri'den doğuya Diyarbekir'e değin uzanan bölge düşman bölgesiydi ve birkaç tümen askerin koruması olmadan hiçbir hazine kervanı bölgeden geçemezdi. Merkezi hükümetin bile pek az yardımı oluyordu. İstanbul'da, Sadrazam Derviş Paşa'ya karşı olanlar, onun görevden alınması için baskı yapmaya başladılar. Kişisel sorunları artık kamu yararı kaygısının önüne geçti. Ferhad, kendi canının derdine düşmüş bir adamdan yardım umamazdı. Serdar için bir kez daha, Konya'dan da geri çekilme buyruğu vermekten başka seçenek kalmadı. Havalar iyice soğumuş, yük hayvanları iyice zayıf düşmüştü. Ordu güçlükle Karahisar-ı Sahib'e (bugünkü Afyonkarahisar'a) oradan da Bursa'ya ulaştı. Yeniçerilere burada bahara dek kalma buyruğu verildi. Sonra da buyrukların sonuncusu geldi: Talihsiz Ferhad serdarlık görevinden alındı. Yerine Mustafa Paşa geçti. Mustafa, kaleye çeki düzen vermek, Celali Kalenderoğlu Mehmed'den gelmesi beklenen bir saldırıya karşı dış savunmayı güçlendirmek amacıyla derhal Bursa'ya gitti.[29]

Ferhad Paşa'nın seferi bu denli onur kırıcı biçimde sona ermeyebilirdi. Hemen ertesi yıl yeni Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, Celalilerin kökünü kazımanın İran içlerine girmek karşısında öncelik taşıması gerektiği savı-

26 TKA, v. 223a. "Masar", Muharrem, Safer ve Rebiyülevvel aylarının maaşıdır, Pakalın, II, s. 412.

27 TKA, v. 223b.

28 Bu tarihten sonra sefer mevsimi sona erer ve o yıl için artık kışlağa çıkılırdı.

29 Naima, I, s. 449, Ferhad Paşa'nın Konya'da üzüntüye dayanamayıp öldüğünü ileri sürüyor.

nın geçerliliğini kanıtladı. Ferhad Paşa'nın başarısızlığının nedenlerinden biri Celalilere karşı yürütülecek bir seferde merkezi hükümetten hemen hiçbir askeri ve parasal destek alamamış olmasıydı; ikinci nedeni de, hükümetin yeni bir İran seferi başlatırken ortaya koyduğu gerçekçi olmayan isteklerdi. Kendisinden çok, üstündeki sadrazama yönetilmiş bir düşmanlık ve nefret ağına yakalanan Ferhad'ın aldığı buyrukları yerine getirmek için ne yeterli askeri, ne yeterli parası, ne yeterli mühimmatı, ne de topu vardı. Yalnız sadrazamlara tanınan siyasi eylem özgürlüğünden de yoksundu. Hemen bir yıl sonra, 1016/1607'de, Kuyucu Murad Paşa'nın Halep'teki Canbuladoğlu Ali'ye daha rahat saldırabilmek amacıyla Kalenderoğlu'nu satın aldığı hatırlanırsa, böylesi bir özgürlüğün etkisi çok kolay anlaşılabilir.[30] Ardılı Murad Paşa, Ferhad Paşa'nın seferinden değerli bilgiler elde edecekti: Askerine para ve levazım desteğini nasıl sağlayacağını, Celalilerin en güçlü olanını nasıl belirleyip diğerlerinden ayıracağını, çıkılan seferin hedeflerini günün gerçeklerine göre nasıl sınırlayacağını biliyordu. Deli Ferhad Paşa'nın 1015/1606 doğu seferi başarısızlıkla sonuçlansa da, Celali önderlerine ve onlara bağlı eşkıya ordularına karşı yürütülecek özgün bir askeri harekâtın başlangıcını belirlemişti.

KALENDEROĞLU MEHMED VE ANKARA SANCAĞI

Kalenderoğlu'nun ayaklanması ile Canbuladoğlu'nunki birbirinden ne denli ayrıysa, Celalilere karşı Osmanlıların yeni stratejisi de Canbuladoğlu'na karşı yürütülenden o denli ayrıydı. Celaliler dağınık durumdayken, Canbuladoğlu Halep'i merkez yapmıştı. Celaliler, Osmanlı kurumu içinde kendilerine bir yer peşindeyken, Canbuladoğlu, Osmanlının dışında bağımsız bir devlet peşindeydi. Celali isyanının başarıya ulaşması durumunda Anadolu'nun birkaç ufak bağımsız devlete bölünebileceği olasılığı da gözden uzak tutulmamalı; ama 1016/1607 yılında Celaliler henüz böylesi tutkuları dış yardım olmaksızın gerçekleştirebilecek denli siyasal ustalığa ulaşmamışlardı. O dönemin Celalileri içinde en güçlü olanı Kalenderoğlu Mehmed bile kendisini hiçbir zaman bir hükümdar olarak görmedi; diğer bütün Celaliler gibi o da imparatorluk içinde bir yüksek mevkiyi onurla kabullenmesini sağlamaya yetecek kadar Osmanlı üzerinde baskı uygulamaya çabaladı.[31]

---

30 Bkz. Yukarıda s. 108-109.

31 Birçok tarihçi, Kalenderoğlu'nun hükümdarlık iddia ettiğini ileri sürmüşse de, (bu iddialar dışında) savı doğrulayan herhangi belirli bir bilgi bulunmamaktadır. Görüleceği gibi bunun aksini söyleyen kanıtlar -henüz tasnif edilmemiş ya da hizmete sunulmamış resmi belgelerdeki özgül bilgilerle değişmediği sürece- inandırıcı gelmektedir.

Kalenderoğlu Mehmed adı, 1001/1592'den önce ne resmi kayıtlarda geçiyor ne de saray tarihçilerinin yazdıklarında.[32] Bir Venedik balyosunun işittiğine göre önce seyis yamağıydı.[33] Naima'ya göre, birkaç beylerbeyine çavuş (ulak) olarak, birkaç sancakbeyine de mütesellim (sancak ya da beylerbeyinin vekili ve/ya da vergi toplayıcı) olarak hizmet etmişti.[34] Neden ayaklandığı konusunda, Osmanlı belgelerinde bir açıklama yok.[35] 1012/1603 yılında Cağalazade Sinan Paşa ona sancakbeyliği vermiş olabilir; ama görüldüğü kadarıyla bir yıl sonra Sinan'dan gelen İran cephesinde hizmet isteğini geri çevirmişti.[36]

Tarihçiler ondan Kalenderoğlu Mehmed Paşa,[37] İbni Kalender,[38] ya da Kalenderoğlu Piri gibi isimlerle söz ediyor.[39] Bernard Lewis dışında yakın zamanlarda hiçbir tarihçi onun adını "Kalender oğlu" olarak ayrı yazmamış ya da —unvanı dolayısıyla kendisinde ve ayaklanma eyleminde dinsel bir renk anıştırmak üzere— ona Mehmed "Ağa" dendiğini ileri sürmemiştir.[40] Gözden düştükten sonra resmi hükümet yazışmalarında adı, sıfatıyla birlikte yalnızca Kalenderoğlu olarak geçiyor;[41] gözdeyken Mehmed Paşa diye anılıyordu.[42] İlk ayaklanması, batı Anadolu'da Saruhan'a gidip Anadolu beylerbeyini yenilgiye uğrattığı 1014/1605 yılına rastlıyor.

32 MD70, No. 363. s. 184'te 25 Cemaziyülevvel 1001/28 Şubat 1592 tarihli bir hükümde şu sözler geçmektedir. "... Yassıviran nam kariye sakinlerinden Kalenderoğlu demekle maruf şaki yetmiş seksen nefer eşkıyayı yanına cem' edüp kariye be kariye gezüp...". Kalenderoğlu'nun Ankara yakınlarında, Türk ana babadan doğduğu söylenmekteyse de, bu doğrulanamamaktadır.

33 AV, filza 64, f. 35, 28 mart 1607 tarihli haber.

34 Naima, II, s. 4.

35 Saruhan, s. 12.

36 MDZ8, s. 97, 22, Cemaziyülevvel 1016 / 4 Eylül 1607'den sonraki bir tarihi taşıyan ekte şu söyleniyor: "... Sabıkan Tebriz beylerbeyisi olup ber vech-i arpalık Teke sancağına mutasarrıf olan Mehmed Paşa'ya hüküm ki, bundan akdem Kalenderoğlu ve Kara Said'e mansıb verilüp ordu-yı hümayunuma mülhak olasın deyu defaat ve kereat ile evamir-i şerife gönderilmişken itaat etmeyüp müceddeden celali olup..." Ayrıca, Naima, II, s. 4.

37 Naima, II, s. 27.

38 *Fezleke* , I, s. 292.

39 Peçevi, II, s. 332. Bir tür gezgin derviş anlamına gelen kalender sözcüğü, burada dinsel bir anlam taşımıyor; bununla birlikte dinsel bir anlam yükleyen biliminsanları da var. Birge, s. 69-70'deki gelişigüzel ortaya atılıverilmiş görüşe bkz.

40 Lewis, s. 154, ortaya koyduğu görüşlerde, bu isyanlarla Anadolu'da, 7./13. yüzyılda Kalenderilerin çıkardığı isyanlar arasında bir bağlantıyı anıştırıyor, fakat açıklamıyor.

41 MD76, No. 19, s. 819 Safer 1016/9 Aralık 1607 tarihli kayıt: "Kalenderoğlu dedükleri la'in".

42 Krş. MDZ8, s. 60'da, 25 Rebiyülevvel 1016/20 Temmuz 1607 tarihli kayıtla.

Ondan sonra hep bu bölgede kalarak eşkıyalık yaptı.[43] Osmanlılar Kalenderoğlu'nun üzerine etkili güçler göndermekte zorlandığından o konumunu sağlamlaştırmaya baktı.

Tavil Halil'in batı Anadolu'dan 1014/1605'te ayrılmasından sonra Kalenderoğlu en önemli Celali önderi durumuna geldi ve ünü bölgeye yayıldı.[44] 1015/1606'da, Konya'da Ferhad Paşa'nın askerlerine saldırması, Kalenderoğlu'nun büyük bir Osmanlı ordusu karşısındaki ilk güç denemelerindendir. Ama, ne denli zayıf ve geri çekilir durumda olursa olsun, Ferhad Paşa'nın ordusunun tümünü karşısına almamaya ve kısa bir süre için kuzeye, Geyve'ye gitmeye karar verdi.[45] Eylemlerinin ağırlık merkezi ve bir olasılıkla, Osmanlıdan kalıcı bir mevki elde edebilmek için umutlarını bağladığı yer güneybatıda Saruhan eyaletiydi. 1015/1606 yılının şiddetli geçen kışı boyunca burada kaldı.[46]

Şevval 1015/ Aralık 1606'da Sultan Ahmed, Sadrazam Derviş Paşa'yı idam ettirip yerine ünlü, yaşlı savaşçı Kuyucu Murad Paşa'yı atadığında, Murad Paşa hâlâ, Zitvatorok anlaşmasını imzaladığından bu yana kalmakta olduğu Belgrad'daydı. Dizginleri ele almak üzere İstanbul'a dönüşü Zilkade 1015/ Mart 1607'yi buldu. Arada geçen sürede devletin işlerini saygıdeğer Şeyhülislam Sunullah Efendi yürüttü. Sunullah Efendi İran'a karşı savaşı yeniden başlatmak için çok çabaladı. Hükümet iki beylerbeyinin gücüne bir de eski beylerbeyinin gücünü katarak Kalenderoğlu'nun üzerine gönderdi. Bir kez daha Osmanlılar, döğüşmekte kararlı bir ordunun karşısına, aceleyle toparlanmış birliklerle ve Celali bölgesinde döğüşmenin taktik güçlüklerine karşı ciddi bir planlama yapmadan çıkmışlardı. 18 Ramazan 1015/17 Ocak 1607'de Celaliler Osmanlı ordusunu (bugünkü İzmir ili, Kemalpaşa kasabası yakınında) Nif'te karşıladı.[47] İzleyen savaşta, Kalenderoğlu ve onun eşkıya ordusu ezici bir zafer kazandı.

Kalenderoğlu Manisa yakınındaki üssüne döndü. Kasabanın ileri gelenlerinin, isyancıların geride bıraktığı korunmasız çadırlara saldırmaktansa Nif'teki savaşın sonucunu beklemeyi daha akıllıca bulduklarını öğrendi. Bunun üzerine isyancıların başı kenti yağmalamayı reddettiği gibi iyi niyetinin bir nişanesi olarak kentin âyân ve eşrafına kırk dört yük akçe

43 Naima, II, s. 8. Aydın-Saruhan bölgesindeki isyancılar arasında en önde gelen Yusuf Paşa'ydı. Bkz. *Saruhan*, s. 20-22, 2. Bölüm.

44 Bkz. s. 43-44.

45 Naima, I, s. 461.

46 *Fezleke*, I, s. 284.

47 *Fezleke*, I, s. 284.

gönderdi.[48] Kışın kalan bölümünde Manisa çevresinde kalarak zamanını bölgedeki diğer kentleri vurmakla geçirdi.[49]

Kalenderoğlu'nun emellerini gerçekleştirmek için Manisa'da ne tür bir siyasal ve askeri örgütlenmeye gittiğini pek bilmiyoruz. Etkinliklerinin sonuçlarına ve başarısına bakarak, hizmetinde kayıt, yazışma ve levazım işlerine bakan uzmanlar bulundurduğunu varsayabiliriz. Resmi kaynaklarda gücünün büyüklüğü konusunda kanıt yok. Kendisi de kişisel yakınmalarını, hangi nedenle ayaklandığını ya da ereğinin ne olduğunu bildiren bir belge bırakmamış. Ama, Haçova savaşının firarileri ile kendisine diğer katılanlar deneyimli Osmanlı komutan ve askerleri olduğuna göre, büyük ölçüde Osmanlı türü bir askeri örgütlenme ve iş bölümüne sahip olduğuna inanabiliriz. Bir sancakbeyi ya da beylerbeyininkine benzer bir bürokratik yapı kurmuş olmalı: Tımarlı sipahilerden oluşan bir savaşçı ve komutan kadrosu, hazine, arşiv, kâtipler ve her gün büyük bir çadırda toplanan divan, çadırın tepesinde ise kendine bağlı kişilerinkinden daha yukarda dalgalanan kişisel sancak. Diğer isyancılarla, Sadrazam Derviş Paşa ve Murad Paşa'larla yazıştığını biliyoruz. Kalenderoğlu'nun Manisa'da kalıcı bir üs kurmasına, Manisa kentinin eşraf ve âyânıyla bilinen iyi ilişkilerine ve planlı haraç toplamasına bakarak, sıradan bir göçebe başıbozuk topluluğunu değil, iyi örgütlü ve etkili bir askeri gücü yönettiğini anlıyoruz.

Şevval 1015/ Ocak 1607'de, Halep'teki Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kökünü kazıma planları yapmakta olan Kuyucu Murad Paşa, Nif savaşının peşinden Kalenderoğlu'na yapılacak sınırlı bir saldırının yararsızlığını anlamıştı. Celali gücünün karşısına sancakbeyliği önerisiyle çıktı.[50] Zilkade 1015/ Mart 1607'de bir başka sancak, bu kez Batı Anadolu'da Manisa ya da Aydın'ı değil de, Sivas'ı önerdi. Sivas'taki varlığıyla, Halepli asilerin gücünün bir bölümünü karşısında bağlayarak etkisizleştirebilirdi. Muharrem 1016/ Mayıs 1607'ye gelindiğinde, Kalenderoğlu askerlerine söz geçirmediği (ya da geçiremediği) için Murad Paşa önerisini geri aldı.[51] Hepsi

48 Salgın hastalıktan esirgensin diye parayı geri verdiğine bakılırsa, bazı baş inanları vardı belki de, *Saruhan*, s. 15.

49 Tire kentinden 20.000 altın haraç aldığını, GOR, IV, s. 398, dn. d, bir Relaziane'den alıntılıyar. Salignac, s. 116, 24 Ocak 1607 tarihli mektubunda anlattığına göre, Tire'ye saldıran isyancıların sayısı 5-6000 dalayındaydı. Ayrıca, "kapudan paşa" Kalenderağlu'na karşı, İzmir yakınlarına asker ve dört tap çıkarmaya çalışıyar, fakat asker döğüşmeyi reddediyar.

50 Salignac, s. 116.

51 AV, filza 64, f. 59'da geçen, 11 Ağustas 1607 tarihli haber. Celali çetelerinin üzerinde denetim kurulamaması nedeniyle başlarında bulunanlar hep güç durumda kalıyardu; çünkü, bu güçlerin sıkıdüzene uyup uymayacaklarına güvenilmiyardu, *Saruhan*, s. 17.

bir yana, Mehmed de, Tavil'i kendine örnek alarak, Murad Paşa'nın önerdiğinden daha yüksek bir mevkiye göz dikmişti.

1015/1607 yılının Ramazan ayı gerçekten de uğursuzlukla başladı.[52] İstanbul'da, yeni sadrazamın Belgrad'dan gelmesi bekleniyordu. Anadolu isyancılarla kaynıyordu; bunlardan bir bölümü Bursa'ya yaklaşmaktaydı. Başarılarına hayranlık duyan ve pay almak için acele eden Batı Anadolulu elebaşıların başını çektiği daha küçük Celali ordularını çevresine toplayan Kalenderoğlu'nun gücü her gün biraz daha artıyordu. Kuzeyde Çorum ve Kastamonu çevresinde Tavil'in kardeşi Meymun ortalığı yakıp yıkıyor, yağmalıyordu.[53] Toros dağlarında Cemşid geçit vermez gibi görünüyordu; güneyde Silifke'yi Muslu Çavuş tutmuştu. Doğuda, Tavilahmedoğlu Mahmud'un buyruğundaki Celaliler Bağdat'ı denetim altında tutuyorlardı. İran Şahı'nı batıya doğru ilerlemekten alıkoyan, yalnız Diyarbekir'de Nasuh Paşa'nın buyruğundaki güçtü.[54] Canbuladoğlu Ali Paşa bütün Suriye'yi ayağa kaldırmıştı. İsyancıların güçlerini toplayıp Anadolu'yu imparatorluktan koparmalarının önündeki tek engel kış ve kar gibi görünüyordu.

Fakat isyancılar bir birlik sağlayamıyorlardı. Çeşitli Celali orduları birleşebilecekken birleşmedi. Doğa da isyancıların bir araya gelmesine engel-

52 Salignac, s. 117, 24 Ocak 1607 tarihli mektup.

53 TKA, v. 220b. Diğer Celaliler de Sivas ile Niksar'ı yağmaladılar.

54 Bağdat'taki Celalilerin İran şahıyla bağlaşma olasılığı her zaman vardı. Yine de, 1015/1606-1607 kışında böyle bir bağlaşma gerçekleşmedi. Bunun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Birincisi, Şah her ne kadar Bağdat'ı almayı arzuluyorduysa da, Gürcistan sınırı ile doğuda Özbek sınırına bağladığı güçleri kımıldatamazdı. Az bir güçle Bağdat ele geçirilebilirdi; ama, ertesi sefer mevsiminde Osmanlılar döndüğünde savunulamazdı. İkincisi, Abbas'ın Osmanlıların zaafından haberi yoktu; Osmanlı ordularının doğuda dağ geçitlerini ve kentleri savunmaya hazır beklediklerini bilmekteydi. Savunmada kalmak ise, saldırı başlatmaktan daha kolaydı. Üçüncüsü, Abbas'ın kızılbaş aşiretlerinden oluşan kendi askerleri de, düzensiz ve buyruk almaz davranışlarıyla büyük ölçüde Celalileri andırıyordu. Bir askeri güç olarak Kızılbaşlara hiçbir zaman, kendi eğitimli gulamlarına güvendiği gibi güvenemezdi. Bağdat'taki Celalilerle bağlaşma kısa dönemde zafer getirse de, altından kalkamayacağı sorunları da birlikte getirirdi. Sonuncu olarak da, Celaliler Bağdat'taki bu durumdan memnundular ve hareket özgürlüklerinin (tümünü değilse bile) bir bölümünü ellerinden alacak böyle bağlaşma için özel bir zorunluluk duymuyorlardı. Salignac, s. 49-50, 22 Mayıs 1606 tarihli mektubunda, Suriyeli Canbuladoğlu Ali Paşa ile Bağdat'taki Tavil (Tavilahmedoğlu Mahmud olsa gerek) arasında "baş ağrıtan" bir bağlantıdan söz ediyor. Büyükelçi, Osmanlıların böyle bir bağlantıdan korktuklarını gözlemişti; çünkü Tavil, Suriyelinin sultana karşı isyancılar yanında yer alabileceğini ima ediyordu. O sıra isyancılar arasında, ister geçmişten gelsin, ister siyasal olsun, henüz güçlü bağlar yoktu. Gerçekten de, büyükelçi, "bu isyancıların örgütlenip bir şey yapabileceklerine inanamıyordu." Bununla birlikte, Suriyeli Canbuladoğlu Ali gibi birinin önderliğinde işbirliğine gidecek olurlarsa, sorun daha şiddetli "baş ağrısına" neden olabilirdi.

di. Sert kış koşulları, isyancıların hiçbir mevsimde tam olarak çözümleyemedikleri erzak, gereç sağlama sorunlarını ağırlaştırıyordu. Celaliler her türlü otoriteye karşı gelen, sürekli Osmanlıya ve birbirine karşı tetikte duran silahlı adamlardı. Kendi kendilerine söz geçiremeyişleri, Osmanlının yetkesine isyan etmelerine yol açmıştı; buyruk almak istemedikleri için de iyi asker sayılamazlardı.

Sonunda, başarı ile başarısızlık arasındaki ayrımı belirleyen, Osmanlı bürokrasisinin etkin işleyişi oldu. Osmanlı devletinin karmaşık ve biçimci işleyişi, her şeye rağmen sultana sadakat demekti: Bu bağlılık kimi zaman insanı şaşalatacak ölçüde kahramanlık olarak ortaya çıkıyordu ve tahtta kim olursa olsun, ya da gücü elinde hangi başvezir bulundurursa bulundursun, her zaman yasal hükümetten yana oluyordu. Sadrazam Murad Paşa isyancıları temizleye temizleye Anadolu'yu boydan boya geçerken, İstanbul'a gönderilegelmiş resmi yazılardaki sessizce, ama açıkça sergilenen bu bağlılığa güveniyordu. Celalilerin yıktığı her köprünün onarım süreci bir kadı tezkeresi üzerine başlatılıyordu; reayayı ezen her mütesellim için, İstanbul'a durumu yetkililerin dikkatine getiren ve haksızlık yapanın görevden alınmasını isteyen bir rapor gönderiliyordu. Göze batan birkaç sahtekâr kadı ve satılık mütesellim dışında çok sayıdaki değerli memur ağır basıyordu. Bu devlet memurlarının taşıdıkları çok güçlü bağlılık duygularının kanıtları bulunmaktadır. İsyancıların kökünü başarıyla kazıma siyasetinin yürütülebilmesi için Osmanlı orduları yeniden görevlendirilinceye dek, Celali ayaklanmalarına karşı yerel direnişe güç katmış olmanın övüncü bu devlet memurlarına aittir. Büyük Celali orduları dağılıp yalnızca küçük eşkıya çeteleri kalmışken bile yetersiz ücretle çalışan kadılar ve kâtipler Anadolu'da şeriatı ve kanunları uygulamayı sürdürdüler.

Kuyucu Murad Paşa, Rebiyülahir 1016/ Ağustos 1607'de, görünüşte İranlılara karşı yürümek üzere, Anadolu'yu hızla geçmeye başlarken Kalenderoğlu ve Kara Said'le yeniden yazışmaya başladı.[55] Sadrazam Halep'teki Canbuladoğlu'nun üzerine yürürken arkadan gelecek bir saldırıdan çekiniyordu. Murad Paşa'nın iki yıl süren seferinin en can alıcı manevrası Celali önderiyle yaptığı bu yazışmalarda yapılmış olmalı.

Osmanlıların o sırada Batı Anadolu'da Celalilerin üzerine gitmek için ne para, ne de asker gücü vardı. Kalenderoğlu batı kesiminin büyük bölümünü denetimi altında tutuyordu. Haziran ayında, payitahttan 150 km'den az uzaklıktaki Bursa'ya saldırdı.[56] İlerde onu bekleyen Cemşid ve

55 Vasıti, v. 8a.

56 Salignac, s. 156, 5 Temmuz 1607 tarihli mektubunda, Bursa'yı yağmalayıp yakan isyancıların 200-300 kişiyi öldürdüklerini yazıyor.

Canbuladoğlu'nun varlığı karşısında serdar, denetlemeye gücünün yetmediği kişileri yatıştırmak zorundaydı. Sorumluluklarını üstlenmeyi kabul ederse, kendisine Ankara sancakbeyiliğini vereceğini Kalenderoğlu'na bir buyrukla iletti.[57] Celali, Canbuladoğlu'nun yaşlı serdarı yeneceğini ve Osmanlı ordularının bir yıl önce Ferhad'ın başına geldiği gibi içten dağılacağını varsayarak, bu onuru kabul etti ve Ankara'ya yürüdü. En önemlisi, şimdi en çok kendisi ve yandaşlarının eline geçen güce seviniyordu.[58]

Ankara'da kadılık makamında oturan kişi, Kalenderoğlu'nun elindeki atama emrinden çok, makamının saygınlığına önem veriyordu. Vildanzade Mevlana Ahmed Efendi Macaristan'daki Osmanlı ordusunda kadılık yapmış, oradaki askeri mahkemelerde ağırlığını koymuş bir kişiydi.[59] Serdarla aralarında yakın zamanda yazışma yapılmış olabilir de, olmayabilir de. Her ne olursa olsun, sadrazamın atama emrini görmezden geldi ve Kalenderoğlu ile adamlarının kentin kapısından girmelerine izin vermeyi reddetti.

Kadı, Ankara'nın kapılarını açmayı niçin reddetmişti ? Celalilerin kentteki ticarethanelere yapacaklarından, buyruk dinlemediği için serdarın göstereceği tepkiden daha fazla mı korkuyordu? Gizlice Murad Paşa'yla haberleşmiş miydi ve bu, Kalenderoğlu'nu serdarın Konya'dan kuzeye

gönderdiği birliklerle bir savaşın içine çekmeyi amaçlayan daha büyük bir stratejinin parçası mıydı? Yoksa, kadı yalnızca kendi değer yargılarına göre mi davranmıştı?[60] Eğer Murad Paşa Kalenderoğlu'nu Ankara'yı yağmalamaktan alıkoymayı tasarladıysa, Vildanzade Mevlana Ahmed üzerine düşen görevi akıllıca yerine getirmişti. Yok eğer Murad Paşa yeni sancakbeyini iyi niyetlerle tayin edip Kalenderoğlu'nun Halepli Canbuladoğlu'na karşı yükümlülüklerini yerine getirmesini önlemek için gerekirse kenti

---

57 Naima, II, s. 9.

58 Naima, II, s. 9. 5000 nüfuslu zengin bir kent olan Ankara, her tür malın ve peşin paranın bulunduğu, canlı bir tiftik ticareti merkeziydi. Celaliler, konumlarını güçlendirmek amacıyla, bunların tümüne el koyabilirlerdi.

59 *Fezleke*, I, s. 292-93. Kuyucu Murad Paşa, yiğitliğiyle gözüne giren yaşlı Vildanzade'yi, 1019/1610 yılında Şah Abbas'a karşı çıktığı doğu seferinde ordu kadısı atadı, TKA, v. 286a ; Cemaziyülevvel 1019/ Ağustos 1610'da, Vildanzade adı yine, bu kez Karaman'a bağlı Ereğli'nin savaştan perişan olmuş halkına yiyecek giyecek dağıtımını denetlerken geçiyor, TKA, v. 270a. Bu bilgiyi veren Andras Riedlmayer'a şükran borçluyum.

60 Naima, II, s. 10. Knolles 1687, II, s. 811'de adı geçen gezgin Edward Grimstone'a göre, Ankara sonunda kenti kuşatan isyancıları kuşatmadan vazgeçirmek için 200.000 düka altını ödedi. Bir süre sonra, Kalenderoğlu'nun yenilgisi sonrasında olabilir, Osmanlı birlikleri kente girerek isyancılarla el birliği edenleri idam etti, AV, filza 66, f. 454, 12 Aralık 1608 tarihli haber.

harcamayı tasarladıysa o zaman yaşlı bürokratın isyancıyı kahramanca ve inatla geri çevirişi Murad Paşa'yı yürüyüşü sırasında arkadan saldırıya açık bırakmıştı. Olayların gelişmesiyle görüldü ki, Kalenderoğlu'nu batıda başıboş bırakmanın neden olacağı zarar ziyan —hele bir de orada bir süre kalmaya aklı yatarsa— Ankaralı tüccarlara verebileceği zarar ziyanı kat kat aşmaktaydı. Ama bu arada, merkezi Osmanlı hükümetinin Kalenderoğlu'nu Ankara sancakbeyliğine atayan tartışma götürmez buyruğunu yok sayan yaşlı kadı, Celali başını atandığı makamına yanaştırmadı.[61]

Kalenderoğlu Rebiyülahir 1015/ Ağustos 1607 sonlarına doğru sorunları görüşmek amacıyla kadıdan toplantı istedi. Vildanzade kentten yanına aldığı birkaç atlı ile toplantı için ovaya indi. Daha ovaya inerken kadı, Kalenderoğlu'nun askeri bakımdan güçsüz yanları ile kenti savunan surlarlardan kaynaklanan kendi gücünü ayrımsamış olabilir. Ayrıca, Müslüman olsun olmasın, reayanın kenti savunmaya hazır olduğunu biliyordu. Eşkıya kuşatma için gerekli topları getirmemişti. Üstelik Vildanzade, Kalenderoğlu'nun etkinliklerini izlesin diye Murad Paşa'nın Konya'dan yola çıkardığı küçük birliğin her an gelmesini bekliyordu.[62] Yine de, azımsanamayacak bir yüreklilikle Anadolu'daki en güçlü Celali önderinin karşısında düşündüklerini açıkladı.

Vildanzade Ahmed'in bu hareketiyle ilgili açıklaması mantıklıydı: Eğer Kalenderoğlu'na bağlı Celaliler, durumları ne denli yasal olursa olsun, kenti ele geçirirlerse sekban ve leventler kısa sürede sıkıdüzenden çıkıp kenti yağmalayacaklardı. Böylesi denetimden çıkmış kişilerin kente girmesine hiçbir koşulda izin verilemezdi. Buna karşılık bir orta yol tutulabilirdi: Başlarında komutanlarıyla otuz seçilmiş adam kente girip gereksinimlerini alabilirlerdi.[63] Kalenderoğlu, o an için bu öneriye yanaştı ve seçtiği adamlar hemen kente girdiler. Celalilerin geri kalan bölümü yaya bir günlük uzaklıktaki ordugâha döndüler. Hemen kuşatma topu aramaya başladılar.

Kadı, Murad Paşa'nın gizli planlarından belki de haberdardı, ama yine de bir ulak çıkarıp serdardan yardım istedi. Bu da, başına buyruk davranışının sonuçlarından kaygı duyduğunu gösteriyor. Murad Paşa'nın verdiği

---

61 MDZ8, s. 60'da, Rebiyülevvel 1016/20 Temmuz 1607 tarihli kayıt, "Ankara sancakbeyi Kalenderoğlu Mehmed Paşa'ya hüküm ki," diye başlamaktadır. Yine, MDZ8, s. 55'de, 1016/1607 tarihli kayıt, " Ankara kadısı ile Ankara sancağındaki bütün kadılara hüküm ki: Sizler, Ankara kadıları, vali Kalenderoğlu Mehmed Paşa'nın dirliği ile ilgili olarak başvurmuşsunuz..."

62 Bkz. s. 109.

63 Naima, II, s. 11. Naima burada, isyancıların, savaş gereçleri ile paradan çok giyecek (kıyafet, kumaş vb) istediklerini anlatıyor. Bundan anlaşılan, Kalenderoğlu'nun askerlerinin ya çok yokluk çektiği ya da bu malzemeyi satmak ya da başka yerde kullanmak niyeti taşıdığıydı.

yanıtla dönen haberci, yolda Celalilerin eline düştü. Kadının ihanetini açıkladı: Özellikle silahlandırdığı Ankara reayasının otuz Celaliyle başlarındaki kişiyi öldürdüğünü anlattı. Tekeli Mehmed Paşa komutasındaki hükümet askerleri kenti kurtarmak için Konya'dan yola çıkmış geliyorlardı.[64] Kalenderoğlu derhal Ankara'ya bir saldırı başlattı. Uzun menzilli toptan yoksun da olsa, biri Ağaçtan Piri'nin, diğeri Tavil Halil'in kardeşi Meymun'un başını çektiği iki isyancı ordusunun katılmasıyla yakın zamanda gücünü artmıştı.[65]

Saldırı neredeyse iki hafta sürdü.[66] İsyancılar, sekiz kez saldırıya geçtiler; sekizinde de kadı ile tüccar milisleri dayandılar.[67] Osmanlı yardım gücünün geldiği haberi ulaşınca Kalenderoğlu, olanı biteni ordugâhından izleyebilmek için, yaya bir günlük uzağa çekildi. Celali'yi yok etmeyi uman Tekeli Mehmed Paşa'nın askerleri, kentin yakınlarında fazla oyalanmadan Kalenderoğlu'nun üzerine üzerine gittiler. O zamana dek Kalenderoğlu Merzifon'un doğusunda bir bölgeye gitmişti.[68] Tekeli Mehmed'in daha dikkatli olması gerekirdi. Kalenderoğlu Osmanlı paşasına Ladik yakınlarında baskın yapıp yendi. Aldığı tutsaklara pek garip davrandı. İstanbul'a ulaşan haberlere göre, tutsak edilip elinden silahı alınan 1200 yeniçeriyi salıverdi; dilerlerse kalıp Celalilerin saflarında savaşabilirler ya da Osmanlı ordusundaki saflarına dönebilirlerdi.[69]

---

64 *Fezleke*, I, s. 294.

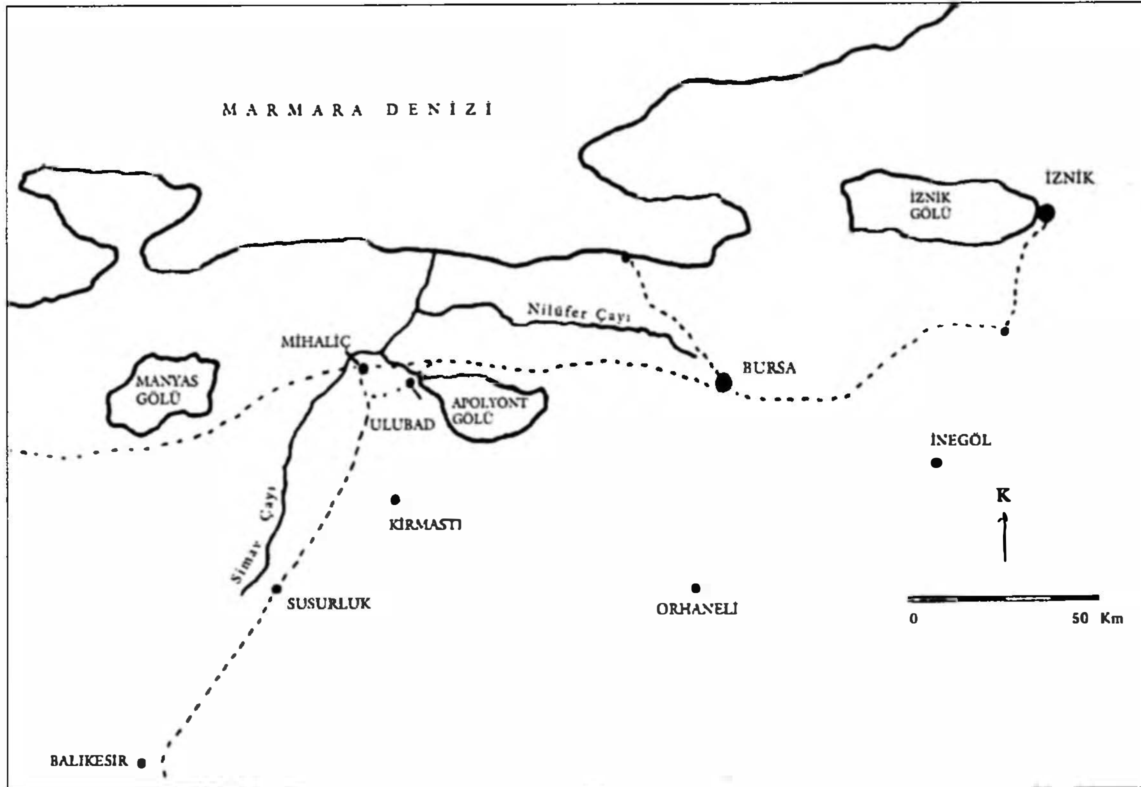
65 Naima, II, s. 13.

66 *Fezleke*, I, s. 294'te on gün diyor. Sir Thomas Glover, 1607 yılının Aralık ayında yazdığı mektupta on beş gün sürdüğünü söyledikten sonra, Kalenderoğlu'nun kenti ele geçirip Bursa'ya, oradan da Üsküdar'a yürümek niyetinde olduğunu söylüyor, Sanderson, s. 244. Başvurulan kaynaklardan hiçbirinde saldırının günü belirtilmiyor. TKA, v. 237a, isyancıların Ankara'dan ayrıldıktan sonra, 1016 yılında, Cemaziyülevvelin birinci günü / 25 Ağustos 1607 günü Merzifon'da ordugâh kurduklarını anlatıyor. Eğer ordugâhın kurulması, Ankara kuşatmasından bir hafta kadar sonra olduysa, başlangıcı yaklaşık 10 Rebiyülahir 1016/ 1 Ağustos 1607 gününe denk geliyor. Salignac, s. 180, 20 Kasım 1607 tarihli bir mektupta, Kalenderoğlu'nun bu zaferinden söz ediyor. Naima, II, s. 18, Murad Paşa'nın Oruç Ovası savaşını kazandıktan sonra Halep üzerine yürüdüğü sırada, yani 1016 Recep ayının ortalarında / 1607 yılı Kasım ayı başında Kalenderoğlu'nun da Bursa üzerine yürüdüğünü söylüyor.

67 Kuşkusuz, Ankara içindeki yeniçeri askerinden oluşan küçük güç kuşatma sırasında savaş deneyimini paylaşarak yardımcı oldu; ama, döğüşenlerin çoğu Müslüman reaya tüccarlar ile büyük olasılıkla Celali ordularının önünden kaçıp kentin güvenli ortamına sığınan köylülerdi.

68 TKA, v. 237a: "... ve Kara Said ve Kalenderoğlu adüvv-i zalim yetmiş bin miktarı celalidir deyu hükm ederler. Serdar Tekeli Mehmed Paşa Konya'dan teveccüh ederler menâzil ve merâhil kat ederek ve asker cem ederek Merzifon kazasında Ladik karib çarhacılar tedarik olur...".

69 Salignac, s. 180. Çoğu kendi birliklerine döndüler; ama Kalenderoğlu'nun bu davra

Harita 11: Kalenderoğlu Mehmed'in 1607-1608 Kış Seferi.

Şimdi eskisinden daha güçlü, fakat kendisine Osmanlı örgütlenmesi içinde bir yer açmak isteyen Kalenderoğlu bu kez Bolu'ya gitti. Buradan Murad Paşa ile mektuplaşmaya devam etti. Sonra apansız batıya yönelip Bursa'yı tuttu.[70]

Murad Paşa'nın Canbuladoğlu Ali Paşa'ya karşı Oruç Ovasında kazandığı büyük zaferin haberi sonunda İstanbul'a Recep 1016/ Ekim 1607'de ulaştı; ama, pek az memnunluk uyandırdı. O arada, sadrazam ile ordusu kışlamayı düşündükleri Halep'e yürümüşlerdi. Kalenderoğlu'nun güçlü ordusu, İstanbul Boğazına birkaç günlük yürüyüş uzaklığında ordugâh kurmuş, hükümete açık açık meydan okuyordu. Kadı ve Ankara halkı, isyancılar karşısındaki bütün yürekliliklerine karşın, Suriye'de daha dört beş ay yalıtılmış ve kıpırdayamaz durumda kalacak olan Murad Paşa'nın planlarını bozmuş olabilirler.

1016/1607-1608 KIŞI

Kalenderoğlu'nun İstanbul'da halkın yüreğine saldığı korku büyüyordu. Yaklaşık 11 Şaban 1016/30 Kasım 1607 gününden başlayarak Celaliler Bursa üzerine yöneleceklerini ve oradan yürüyüp Üsküdar'ı alma niyetinde olduklarını duyurdular.[71] Kralına yazdığı 6 Aralık 1607 tarihli bir mektupta Fransız büyükelçisi, başkentte büyük bir korku havasının estiğini aktarıyor. İsyancıların korkusundan son iki haftadır mektup bile yazamadığını anlatıyor.[72] Her gelen haber bir gün öncekini aratıyordu ve kaymakam Mustafa Paşa'nın yönetimindeki vezirler çaresizlik içinde görünüyordu.

Istanbul'un işgalinden korkan hükümet, bir tür sıkıyönetimi uygulamaya koydu; Celalileri sadık kentlilerden ayırmanın olanağı bulunmadığı için kapıcıbaşına ve kadıya soruşturma-araştırma takımları kurma yetkisi verdi.[73] Her yurttaş, yakın çevresindeki hemşerilerini tanımaktan sorumlu olacak, kuşku uyandıran her yabancı derhal yetkililere bildirilecekti.[74] Ce-

---

nışı, bunca tutsakla başa çıkamadığını (ve onları kılıçtan geçirmek istemediğini) gösterebileceği gibi, Celalilerin onlardan hoşlanmadıkları bilinse de, tüfekli yeniçeri askerinin becerilerinden yararlanmaya gereksinim duyduğunu da gösterebilir.

70 AV, filza 66, f. 45, 1608 baharında gönderilen bir haber.

71 *Fezleke*, I, s. 300, Osmanlıların Nakkaş Hasan Paşa'yı o gün Bursa'ya serdar olarak atadıklarını bildiriyor. Hasan Paşa hemen doğrudan Bursa'ya gitmeyip takviye güçlerin gelmesini bekledi.

72 Salignoc, s. 182, 185.

73 Andreasyan, s. 41. Denetçiler, kundakçı olduğundan kuşkulanılanları aramaya geldiklerinde İstanbul'daki Ermeniler ileTürkler birbirlerine kefil oluyordu.

74 AV, filza 66, f. 126, 1608 yılı baharı (tarih belirtilmemiş)

lalilerin başlattığı yangınların (geçmiş yıllarda yeniçerilerin çıkardığı yangınlarda kentin büyük bölümlerinin yanıp kül olduğu biliniyordu) sayısını azaltmaya yönelik gibi görünen bu sistem, aslında mahalle düzeyinde sıradan zorbalık olaylarına firsat verdi.[75] Devlet memurları bu olanaktan yararlanıp ticari malları aşırdılar; bazıları, kaptan-ı deryanın donanmasındaki adam açığını kapatmak için kimi yakaladılarsa zorla gemilere soktular.[76] Fransız büyükelçisine göre hükümette sağduyu sahibi kimse kalmamıştı.[77] Savunma hazırlıkları dağınık, amaçsızmış gibiydi; hazırlıkları yürüten yetkililer sanki akıl yürütme yeteneklerini yitirmişlerdi.

Celaliler Bursa çevresindeki askeri etkinliklerini artırdılar. Kalenderoğlu'nun ordularındaki asker sayısı her geçen gün artıyordu. Çorum'dan Meymun'un birlikleri geldi. Kınalıoğlu adında tanınmış bir Celali de Meymun'un gittikçe büyüyen güruhuna katıldı.[78] İsyancılar her gün kentin çevresinde bir yerleri yakıp yıkıyor; erkek, kadın, çocuk demeden ve gayrimüslimlerden daha çok Müslümanlara saldırıyordu.[79] Ardından İstanbul'u şaşkına döndüren haber geldi: Nasuh'u üç yıl önce Bolvadin'de yenen Tavil Halil, şimdi Bursa yakınlarında Kalenderoğlu ile birleşmişti.[80] Bursa'nın savunması çöktü; halkın oluşturduğu savunma güçleri, elini çabuk tutan isyancılar karşısında eridi. Şaban 1016/ Aralık 1607 ortalarına gelindiğinde Bursa üzerine genel bir saldırı başlattılar. Kısa süre sonra Kalenderoğlu kente girdi; eski Osmanlı başkentinin neredeyse tümünü ele geçirdi. Osmanlıların elinde yalnızca iç kale kalmıştı.[81] Anadolu kırlarından gelerek saldırılara katılan bu isyancıların, bırakın kıydıkları canları, mala-mülke ve ticarete ne kadar zarar verdiklerini göz önüne getirilebilir.

Zayıflığına ve kararsızlığına karşın, Osmanlı hükümeti tümüyle boş durmamıştı. 19 Şaban 1016/9 Aralık 1607 gününden başlayarak, yardım

75 MD76, No. 18, s. 7, 19 Şaban 1016/10 Aralık 1607 tarihli kayıtta, bazı eşkıya ile Celalilerin tebdili kıyafet edip payitahta geldikleri ve gece vakti çeşitli yerlerde yangın çıkardıkları anlatılıyor.

76 AV, filza 66, f. 126, 1608 yılı baharı (tarih belirtilmemiş).

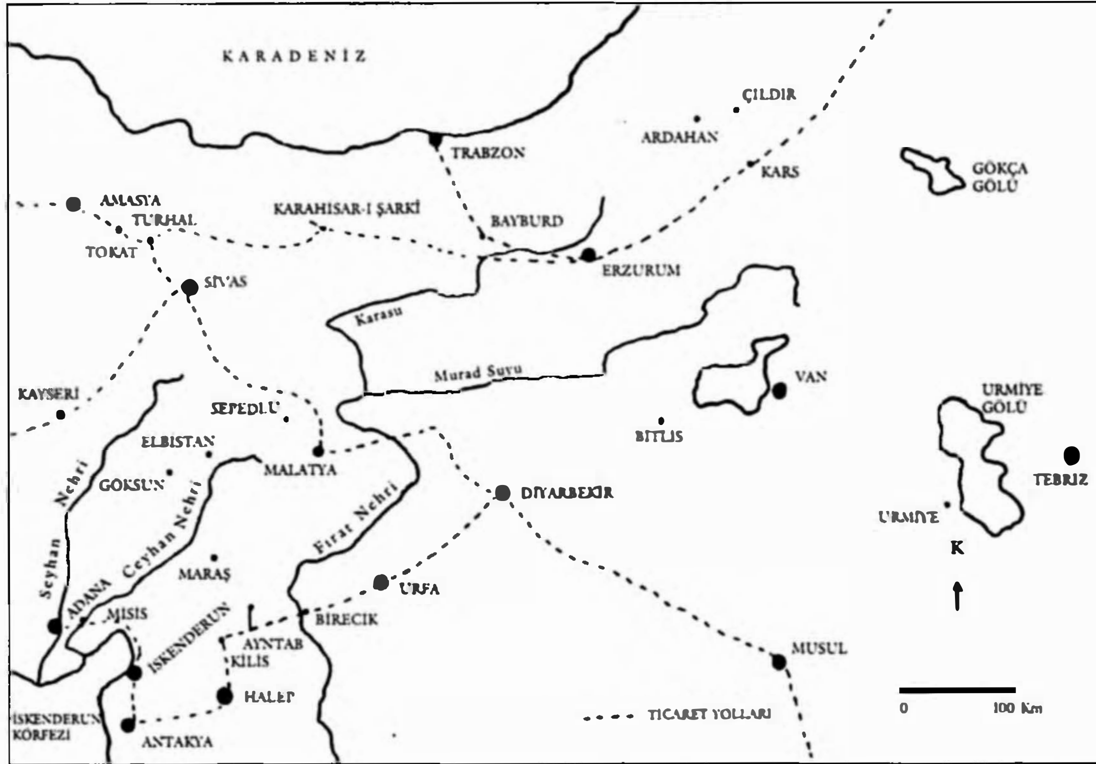
77 Salignac, s. 185.

78 TKA, v. 244b, tüfekli sekban askeri ile levend askeri dahil Celali ordularının 60.000 kişiyi bulduğunu ileri sürüyor.

79 Andreasyan, s. 42. O dönemde yaşayan Kemahlı Kirkor, Müslüman kadın ve çocukların saldırılara Hıristiyanlardan daha çok hedef olduğunu söylüyor. Bir de, Celalilerin Hıristiyan manastırlarını, kiliselerini ve diğer binaları yaktığından söz ediyor. Celaliler ayrı dinler karşısında yan tutmaz görünüyorlardı. Tebrizli Keşiş Arakel, Doğu Anadolu'nun kentlerinde ve köylerinde Celalilerin yaptığı canavarlıklara tanık olmuş, Arakel-1, I, s. 307 vd.

80 AV, filza 66, f. 27, 1608 yılının 8-22 Mart günleri arasında iletilen bir haber.

81 GOR, IV, s. 405, fn. b, bir Relazione'ye gönderme yapıyor.

Harita 12: Doğu Anadolu ve İran.

almak için üç değişik kaynağa başvuruldu: Eyaletteki, il erleri adıyla bilinen, orduya yardımcı yerel halk güçlerinin toplanması için haber gönderildi. Bu il erleri Osmanlılara sadıktı ve Osmanlı orduları yetişip de rahat bir soluk aldırıncaya dek, isyancıların saldırılarına (bir ölçüde başarıyla) karşı koydular. İl erlerine, Bursa'yı kurtarmakla görevli ordunun başına getirilen vezir Nakkaş Hasan Paşa'ya yardımcı olma buyruğu verildi.[82] İkinci bir kaynak da, kısa süre önce Rumeliden gelmiş, iyi eğitimli fakat az sayıdaki askerdi; bunlar Habsburglarla 1015/1606'da yapılan barış anlaşmasının ardından serbest kalabilmişlerdi. Rumeliden gelen askerlerin büyük bölümü, daha başından Tiryaki Hasan Paşa komutasında Canbuladoğlu ile savaşmak için Doğu Anadolu'ya gittiklerinden, Rumelinin çok sayıda yetişmiş savaşçı vermesi beklenmiyordu.[83] Üstelik, Edirne'nin kuzeyinden sağlanacak askerlerin Anadolu'ya aktarılması çok zaman alıyor ve Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçişte bazılar bir fırsatını bulup kaçıyordu. Hükümetin silahlandırdığı, İstanbullu reayanın kendisi de düşmandan korunmak için üçüncü bir olağandışı güç kaynağı oluyordu. Bu düşüncenin uygulanamaz olduğu sonradan anlaşıldı. Büyükelçi de Salignac'a göre, Osmanlılar 40.000'den çok kentli reayayı zorla askere aldı. Serdar Nakkaş Hasan Paşa'nın ordularına katılmak üzere Bursa'ya doğru yola çıkan bu birliklerin dört gün boyunca penceresinin önünden geçtiğini duyduğunu anlatıyor. Olaya yansız bakan bir kişi gözüyle, kentli reayadan yararlanma düşüncesi ona, akılsızlığın doruğu gibi görünüyordu: Bin adet iyi eğitimli asker bunları hiç zorlanmadan yere serebilirdi. "Daha döğüşmeye başlamadan korkudan ölecekler ve savaş harekâtının nasıl sağduyudan yoksun yürütüldüğüne tanık olacaklar!" diye yazıyor. İstanbul'dan yola çıkan 40.000 kişiden, iki hafta sonra yalnızca 6.000'inin Bursa'ya vardığına dikkat çekiyor.[84] Yalnız askerlik eğitimi görmemiş tebaaya silah dağıtılmakla kalınmamıştı; emekli askerler de yeniden silah altına alınarak savaşan arkadaşlarının başına geçmek üzere (Bursa'ya dek yolu kısaltmak

82 MD76, No. 16, s. 6, 10 Şaban 1016/10 Aralık 1607 tarihli kayıtta, Tarhala, Nevahi, Ilıca, Gördük ve Kelmiye kadılarının kendi yargı alanlarında (Manisa'nın biraz doğusunda yer alan kasabalar) geçici olarak il erleri toplamaları... (ve) silahlı olarak savaşmak üzere acele göndermeleri buyurulmuştur.

83 MD76, No. 46, s. 18, 11 Şaban 1016/1 Aralık 1607 tarihli kayıtta, eski Temeşvar sancakbeyi, şimdiki Silistre sancakbeyi... (Dalgıç) Ahmed Paşa'nın Kalenderoğlu'nun üzerine yürümesi buyurulmuştur. Aynı buyruk, 19 Şaban 1016/9 Aralık 1607 tarihinde, aynı komutana uyarı olarak üçüncü kez yinelenmektedir: "Bu buyruğu alır almaz, nerede ya da ne zaman alırsan al, bir an ya da bir saat bile vakit yitirmeden yola çık. Günde iki konak yol al," MD76, No. 13, s. 5.

84 Salignac, s. 186, 23 Aralık 1607 tarihli mektup.

amacıyla) gemiyle Mudanya'ya gönderilmişlerdi.[85] Tarihçi Naima'ya göre, hükümet İstanbul'da yaşayan varlıklıları katkıda bulunmaya çağırdı — böylesi bir ironi Derviş Paşa'yı güldürürdü— ve İstanbul'daki bütün yeniçeri ve sipahilere derhal silah başı yapmak üzere teslim olma buyruğu verildi. Teslim olmayanların cezası ölümdü.[86]

Bu seferberlik çağrısının başlamasıyla bitmesi bir oldu. 4 Ramazan 1016 / 23 Aralık 1607'yi izleyen günlerde Kalenderoğlu Mehmed askerlerini önce Mudanya'ya kaydırdı, oradan da güneybatıya, en yeğlediği bölge olan Mihaliç'e gitti.[87] İsyancı tam hangi nedenle gitmişti? Bir kez, Nakkaş Hasan Paşa komutasındaki güçler Bursa'nın dışında sayıca üstünlük sağlamışlardı ve Osmanlılar hâlâ iç kaleyi ellerinde tutuyorlardı. İki yandan sıkışan Kalenderoğlu, doğu yanının sadrazamın kuvvetlerine açık olması nedeniyle, Celali yağmacılığının merkezi olarak Bursa'dan yararlanamayacağına karar verdi. Güçlerini bir de gittikçe sertleşen bir kış bekliyordu. Bölgeye kar düşmüştü bile. Kışı rahat ve güven içinde geçirebilmek için kendi merkez karargâhı olan Saruhan ve Aydın'a gitmesi daha kolayına gelirdi. Üstelik, güneye doğru yürüyüş yolu üzerindeki kimi oldukça savunmasız kentler haraç vermeye zorlanabilir, vermezlerse yağmalanabilirdi.[88]

Kalenderoğlu'nun çekilmesindeki bir başka neden de, Osmanlı hükümetiyle arasındaki ilişkiler ve bir Celali önderi olarak konumuyla ilişkilidir. Anımsanacağı gibi yenik düşmüş Canbuladoğlu Ali Paşa Sultan Ahmed'den bağışlanmasını dilemek için giderken geçtiği Bursa bölgesinde Kalenderoğlu ile buluşmuştu.[89] Naima'nın anlattığına göre Celali ile eski Halep beylerbeyinin buluşmasında Kalenderoğlu Oruç Ovası yenilgisinin öcünü alabilmesi için Ali Paşa'nın kendisine katılmasını ısrarla önerdi.[90] Açıkçası, Kalenderoğlu burada kendi pazarlık gücünü artırmak ve Celaliler arasındaki seçkin, önde gelen konumunu güçlendirmek amacıyla Canbuladoğlu'nun davasını kendisininkiyle özdeşleştirmeye çalışıyordu. Suriyeli paşa bu görüşleri paylaşmadı ve beraberindeki 2000 silahlı adamı Kalenderoğlu'na bırakarak birkaç gün sonra kaçtı. İşte bu sırada Celali başı Bursa üstündeki kuşatmayı kaldırıp güneybatıya yürümeye karar verdi.[91]

---

85 TKA, v. 245a.
86 Naima, II, s. 23. Sanderson, s. 245, Sir Thomas Glover'den gelen Aralık 1607 tarihli mektup.
87 GOR, IV, s. 405, fn. b, bir Relazione'den alıntı. Naima, II, s. 19. Mihaliç'e bugün Karacabey deniyor.
88 AV, filza 66, f. 15, 4 Mart 1608 tarihli haber.
89 Bkz. s. 120.
90 Naima, II, s. 19.
91 Salignac, s. 192, 24 Ocak 1608 tarihli mektup.

Yine de, Bursa'dan ayrılmadan önce resmen tanınması için son bir girişimde bulundu. Fransız büyükelçisinin anlattığına göre, Bursa'dan elini çekip Osmanlı hizmetine dönme sözü karşılığında kendisine uygun bir öneri yapılıp yapılmayacağını yoklamak için padişaha özel adamlarını gönderdi.[92]

Yaşlı Celali savaşçısı yorgun mu düşmüştü? Olmayacak duanın peşindeki orduları dağılma tehlikesi mi geçiriyordu? Daha Kalenderoğlu Ulubad gölüne ulaşmadan, sert kış koşullarında, adamlarının çoğunun kayıplara karıştığından söz ediyor Fransız büyükelçisi.[93] Ya da, aslında hükümeti kendisine erk vermeye zorlamak için bir taktik olan Bursa seferi başarısız kaldığı için mi ayrılmıştı oradan? Olağanüstü bir bunalım döneminden geçilirken başta bulunan çocuk yaştaki Osmanlı sultanını, kendisine uygun bir mevki vermeye zorlamak için mi ordularını yığarak bir kama gibi bölgeye sokulmuştu? Nasıl olsa, padişahı koruyan ordular ve bir baba gibi olan Sadrazam Murad Paşa bin kilometre ötede Halep'te yalıtılmış durumdaydı. Nedeni ne olursa olsun, Kalenderoğlu, Bursa'yı kurtardıktan sonra Celali'yi vurmak üzere Osmanlı güçlerini çarçabuk yeniden örgütleyen Nakkaş Hasan Paşa'yı peşine takarak hızla güneybatıya indi.

Osmanlılar Kalenderoğlu'nun batıya doğru ilerleyişini dikkatle izlediler. Bursa'dan ayrıldıktan sonra, kuzeybatıya, Mudanya'ya doğru yol aldı; sonra yeniden güneye dönüp Ulubad gölüne doğru ilerlediği sırada, görünen o ki, başlangıçta bir kapana doğru yürüdüğünün ayırdında değildi. Ardından Nakkaş Hasan Paşa'nın hiç de azımsanmayacak gücünün geldiğini biliyordu. Beklemediği ise, batısında Rumeliden toplanıp Gelibolu üzerinden gelen bir ordunun olduğuydu. Gölün kuzeybatı kıyısındaki Nilüfer çayı üzerindeki yaya köprüsünden başka geçit vermeyen Ulubad gölüne gidebilirdi. Yaya köprüsünün yakınında çok iyi savunulan bir kale vardı ki Kalenderoğlu'nun Celali ordusuyla buraya saldırıp alma umudu olamazdı. Osmanlılar bunu bildikleri için, kalenin savunmasını üstlenmiş Osmanlı güçlerinin sayısını artırmak üzere yakınlardaki Kirmasti'dan silahlı halkın da savunmaya katılması yolunda çok sıkı buyrultu çıkarmışlardı.[94]

Uyarılara karşın, Osmanlı milisler, 1 Şevval 1016 / 19 Ocak 1608 gü-

92 Salignac, s. 191, 8 Ocak 1608 tarihli mektup. Kalenderoğlu'nun bağışlanmak için yaptığı başvuruda geçen "Hanild" adıyla kastedilen olsa olsa Tavil'dir.

93 Salignac, s. 192.

94 Naima, II, s. 19 , savaşma ya da silah kullanma alışkanlığı olmayan bu halk güçleri için il erleri değil de, reaya terimini kullanıyor. Reayanın silah taşımasına yalnız çok özel koşullarda izin veriliyordu.

nü, kaleyi korumayla uğraşacaklarına, Ramazan bayramını kutlamaktaydılar. Kalenderoğlu eline geçen bu fırsattan yararlanarak, engellenmeksizin kalenin yanından geçti gitti.[95] Osmanlı tuzağını boşa çıkardıktan sonra ne yöne istese gidebilirdi. Doğruca Kirmasti'ye gidip orayı yağmaladı; oradan geri dönüp Mihaliç'i vurduktan sonra, Bursa'dan ağır ağır batıya doğru gelmekte olan Nakkaş Hasan Paşa'yı beklemeye koyuldu.[96]

Bu kez, Ulubad gölü geçişindeki kale dolayında kıstırılmak sırası, Osmanlı paşasındaydı. Kalenderoğlu'nun askerleri Mihaliç'te kalıyordu; her gün, gölün kuzey kıyısından gelmekte olan Nakkaş Hasan'ın birliklerini karşılamak üzere çıkıp, akşam kentin rahatlığına dönerken, Osmanlı askerleri ovadaki aşırı soğuktan titriyorlardı. Hasan Paşa'nın beklemek zorunda kaldığı Rumelili takviye gücü, sonunda Gelibolu üzerinden geldi. Dalgıç Ahmed Paşa komutasındaki bu Tuna boyu gazileri, Osmanlı bağlaşıklarıyla buluşmak üzere Çanakkale'ye geçtiler.

Kalenderoğlu'yla isyancıları, Şevval 1016'nın ilk günleri / Ocak 1608 ortalarında Manyas gölü yakınlarında Nakkaş Hasan Paşa'nın ordusunu yakalayıp yok etti.[97] Dalgıç Ahmed Paşa aldığı ağır yara nedeniyle az sonra öldü.[98] Zaferi kazanan isyancılar, yol boyunca baskın verip yağmalayarak Balıkesir üzerinden güneye, Aydın ve Saruhan'a indiler. Yenik Hasan Paşa'yla ordusu Bursa'ya dönerken, isyancılar kışın kalan bölümünü burada geçirdiler.[99] Kalenderoğlu'nun iki yılda kazandığı bu ikinci yengi, tam tekmil bir Osmanlı ordusunun gücü olmadan Celalilerin kendi çöplüklerinde kökünün kazınamayacağını açık seçik gösterdi.

---

95 Naima, II, s. 19. Salignac, s. 192, 24 Ocak 1608 tarihli mektubunda, köprü olmadığı için Kalenderoğlu'nun ırmağı geçerken çok zorlandığını söylüyor. Fransız büyükelçisi, sert geçen kış dolayısıyla Kalenderoğlu'nun adamlarından çoğunun ayrıldığını anlatıyor.

96 Kirmastı bugün Mustafa Kemal Paşa olarak anılıyor. Bkz. Harita 11.

97 Hiçbir kaynakta savaşın tarihi doğru saptanmamıştır. MD76, No. 19, s. 8, 19 Şevval 1016/9 Aralık 1607 tarihli kayıtta Kalenderoğlu'nun "Pazartepe ve Mihaliç köprülerinden geçtiği" belirtiliyor. Salignac, s. 194, 15 Şubat 1608 tarihli bir mektupta, dört gün üç gece kesintisiz süren savaş sonunda Nakkaş Hasan Paşa'yı yenen isyancıların iyice güçlendiğini yazıyor. (Osmanlıların1003/1594 yılındaki Papa kalesi kuşatması sırasında, "Türkleştiklerinden" bu yana Osmanlılar safında çarpışan Fransız askerlerinden yararlandığını da söylüyor.) Manyas gölü savaşı Şevval 1016/ Ocak 1608 içinde geçmiş olmalı. Gölün doğu kıyılarında çok geniş bataklıklar bulunduğuna göre, gölün batı kıyısında savaşmış olmalılar. Ayrıca bkz. GOR, IV, s. 406.

98 AV, filza 66, f. 45. Anımsanacağı gibi, talihsiz Dalgıç Ahmed Paşa'ya üç kez savaşa girmesi buyruğu verilmişti. Bkz. Yukarıda V. Bölümde, 83. dipnot.

99 Naima, II, s. 20.

GÖKSUN YAYLASI SAVAŞI

Kalenderoğlu Mehmed ve beraberindeki Celali önderleri, gelecek savaş mevsiminde, büyük ve belki de sonucu belirleyici bir mücadele olacağını biliyorlardı. Sadrazam Murad Paşa'nın, kendilerini ortadan kaldırmak için sistemli planlar yaptığını öğrenmişlerdi. Gücünün, yalnızca Cemşid ile Canbuladoğlu Ali Paşa'nın tüm ordularını ortadan kaldırmaya değil, Marmara denizinden İskenderun körfezine dek geniş bir alandaki bütün Celali direniş noktalarını yok etmeye yeteceğinin ayırdındaydılar. Bahar gelip de atları çayır çimenle bir kez daha doyduktan sonra, Kalenderoğlu'na bağlı Celaliler Tire ve Manisa civarında ve Ege denizi kıyısında kimi yerlerde çapulculuğa başladılar.[100] Serdarın gücünü bilen Kalenderoğlu batıda iyice uzakta durmaktan memnun görünüyordu. Fakat, 1017/1608 yılı baharı alev alıp yaza dönerken eşkıyalık alanı zorunluluk gereği genişlemeye başladı. Murad Paşa'nın Halep'te, görünürde eylemsiz kalışından da yüreklenerek doğuya, iç Anadolu'ya uzandı. Bu dönem içinde bir ara Celali başı sadrazamın ordularının yıllık masar ödemesi için İstanbul'dan para gelmesini beklediğini öğrendi.

Zilhicce 1016/ Mart 1608'e gelindiğinde, Osmanlılar Rumelideki askerlere bir yönerge gönderdiler: Baharda orduya katılıp Rumeli beylerbeyinin yerine bakan baş defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın buyruğuna girmelerini istediler. Ekmekçizade Ahmed Paşa, gelecek sefer mevsiminde Kuyucu Murad Paşa'nın yardımına gidecek orduların komutanıydı.[101] Murad Paşa, defterdara ordusuyla yola çıkmasını ve Safer/Mayıs ayının sonundan önce Halep'te olacak gibi Hazineyi getirmesini buyurdu.[102] Fakat başkentte özel dalaverelerle uğraşmakta olan Ekmekçizade Ahmed, Rebiyülahir 1017/ Temmuz 1608 ortalarına kadar Üsküdar'dan yola çıkamadı. Bu gecikme sadrazamın konumunu sarstı. Celali önderleri tasarlanan orduyla birlikte Hazinenin de geleceğini öğrenmekle kalmamış, Ahmed Paşa'nın sayıca azlığını da ayırdetmişlerdi. Bu bulunmaz bir talih kuşuydu. Eğer defterdar güneye, Halep'e doğru yürürse, Bursa ile Konya arasındaki bir yerde yolu kesilip Osmanlı Hazinesi ele geçirilebilirdi.

Kalenderoğlu güçleri Hazine kervanının yolunu kesmek üzere hızla doğuya ilerledi. Hazineyi ele geçirmeleri Halep'teki sadrazam için yaşamsal olmasa da ağır bir darbe olacaktı. Fakat geciktiler. Ekmekçizade Ah-

---

100 GOR, IV, s. 405.

101 MD76, No. 267, s. 105, 15 Şevval 1016/2 Şubat 1608 tarihli kayıt.

102 Salignac, s. 214, 27 Mayıs 1608 tarihli mektubunda, "defterdar dün Asya'ya doğru yola çıktı," diyor.

med Paşa, isyancıların hamlelerini casuslar aracılığıyla haber almıştı. Tavil'in kardeşi Meymun komutasında küçük bir Celali ordusuyla girdikleri çarpışma paşanın gözünü iyice korkutmuş olmalı ki,[103] Konya üzerinden gitmekten vazgeçip doğrudan doğuya, Ankara'ya gitmeye karar verdi.[104] Böylece parayı kurtarmış oldu; ama yetiştirmesi gereken askeri güç yerini bulmadı; çünkü ordusunun tamamı Murad Paşa'nın savaş alanının uzağına düşmüştü. Murad Paşa'nın yönünden bakıldığında, bunca silahlı adamın (ve paranın) yitirilmesi, saldırı yeteneğini kısıtlıyan bir olaydı ve Ekmekçizade'nin yetersizliğinin açık belirtisiydi. Venedik balyosunun belirttiği gibi, defterdar Kalenderoğlu'nun ordusundan çok korkuyordu; bu yüzden çatışmak yerine görünüşü kurtarmaya karar verdi.[105] Böylece Kalenderoğlu Anadolu'nun ta ortalarına dek gelmeyi göze alarak dönüşü olmayan bir yola girmişken bile Osmanlı orduları birbirinden ayrı düşmüş, Murad Paşa güneyde, Ekmekçizade'yle Hazine de güvenlik içinde Ankara'da kalmıştı. Celalilerin bir zafer kazanma olasılığı hâlâ var gibi görünüyordu. Kendisinden bekleneceği gibi Kalenderoğlu savaşmak için hemen serdar Kuyucu Murad Paşa'nın ardına düştü.

Murad Paşa büyük bir savaş için hazırlıklı olmayan ordusu ile Rebiyülevvel 1017/ Haziran 1608 ortalarında Halep'ten Maraş'a doğru yürüyüşe geçti.[106] Canbuladoğlu karşısında Oruç ovasında kazandığı büyük zaferden sonra ordu kışlağa çekilmişti.1016/1607-1608 kışı alışılmışın dışında sert geçti. Genelde, zenginlik, bolluk içinde olan sıcak iklimli Suriye, o kış yorgun askerleri pek rahat ettiremedi. Kıtlık koşulları onları kendi ölülerini yeme noktasına getirdi.[107] Murad'ın elde kalan Rumelili sipahileri savaşa hazırlanmak yerine canlarını kurtardıklarına razı olup güneyde Şam'dan Toros dağlarının kuzeyine değin dağıldılar. Anadolulu tımarlı sipahilerin sancak altında toplanmaları daha da uzun zaman aldı. Beylerbeyileri, Zilhicce 1017/ Mart 1608'de askerin toplanmasını buyurmuş, fakat Rebiyülevvel 1017/ Haziran 1608'e gelindiğinde henüz birliklerde asker sayısı tamamlanamamıştı.[108] Serdar yönergeler göndererek yanlış anlamaya yer bırakmayan yalın bir dille isyancılarla savaşmaya kimlerin katıl-

103 AV, filza 66, f. 225.

104 *Fezleke*, I, s. 299. Bu pek kullanılmayan bir yoldu.

105 AV, filza 66, f. 225, 27 Haziran 1608 tarihli haber.

106 Naima, II, s. 28, tarihi Rebiyülevvel 1017/Haziran 1608 olarak bildiriyor. Vasıti, v. 18a da aynı tarihi veriyor.

107 Salignac, s. 214.

108 MD76, No. 31, s. 12, 14 Muharrem 1017/28 Nisan 1608 tarihli kayıtta, Bolu sancakbeyine, Kalenderoğlu ile tutuşulan savaşa katılması buyrulmuşsa da, Haziran ayına girildiği halde 700 kilometrelik uzaklıktan henüz gelememişlerdi.

ması gerektiğini açıklamıştı.[109] Kimi subaylara görevlerini birkaç kez hatırlatmak gerekmişti.[110] Rebiyülevvel 1017/ Haziran 1608'de Anadolu'dan sefere katılması gerekenler hâlâ gelmemişti. Anlaşılan Osmanlı'nın o büyük disiplin geleneği bozulmuştu.

Anadoluluların göz göre göre ayak sürümelerinin gerisinde, biraz subay ve askerlerin kaytarmak için sığındığı bahaneler vardıysa, daha çok, asker ve hayvanlar için erzak bulunamayışı vardı. Olağanüstü sert kış koşulları peşinden geciken bahar, büyük baş hayvanlar yanında insan canı da alan salgın hastalık ve imparatorluk ordularının sonu gelmez talepleri orta Anadolu'yu iyice yoksullaştırmıştı.[111] Üstelik Kalenderoğlu, Tavil Halil'in kardeşi Meymun ve diğerleri gibi büyük Celalilerin yanı sıra küçük Celali çetelerinin sürekli yaptığı soygun ve yağmadan geriye tımarlı sipahiler için pek az şey kalıyordu; bölgede yaşayan köylü reayanın çektiği yaygın kıtlık da caba... Bütün bu dayanılmaz zorluklar nedeniyle serdar ta Mısır'dan —gelmesi aylar süren— adam, erzak ve gereç getirtti. Geldiğindeyse miktarın yetersiz, adamların iyi eğitilmemiş olduğu ortaya çıktı; ama yine de Anadolu'nun yetiştiremeyeceği ölçülerde katkı sağladılar.[112]

Murad Paşa'nın şimdi karşı karşıya bulunduğu tümüyle yepyeni koşullar onun önemli değişiklikler yapmasına neden oldu. Kalenderoğlu'nun üzerine iki yandan gitmeyi planlamıştı: Batıdan Ekmekçizade komutasında yeni Rumeli ordusu gelecekti; Nasuh Paşa'nın desteklediği kendi askerleri de güney ve doğudan...[113]Nasuh Paşa Diyarbekir'den çıkamadığı haberini göndermişti; Ekmekçizade ise, korkudan kaskatı kesilmiş, Hazine ile birlikte Ankara'da oturuyordu.[114] Üstelik, sadrazam Bağdat'ı bir

109 MDZ8, s. 120, 28 Şevval 1016/15 Şubat 1608 tarihli kayıtta Sivas beylerbeyi Osman Paşa'ya, "hâlâ Ankara dolaylarında bulunan" Kalenderoğlu'nun üzerine gitmesi buyuruluyor. Buraya, Tavil Avil adı önce yazılıp sonra üzerine çizgi çekilmiş.

110 MD76, No. 35, 29 Ramazan 1016/17 Ocak 1608 tarihinde, Edirne kadısına derhal asker göndermesi buyruğu veriliyor.

111 AV, filza 66, f. 225, 27 Haziran 1608 tarihli haber.

112 Salignac, s. 219, 11 Haziran 1608 tarihli mektup. TKA, v. 245b'de, Mısırlı askerlerden söz ediyor: "Mısır eyaletinden gelen 500 iyi nitelikli, silahlı süvari". Naima, II, s. 54 ve sonraki sayfalarda, Göksun yaylasında çarpışan Mısırlı askerlerin başından geçenleri anlatıyor: Savaşta gösterdikleri yiğitlikten dolayı Murad Paşa'nın onlara nasıl özel vergi bağışıklığı sözü verdiği ve sonra bu ayrıcalığın nasıl Mısır'da gerilimlere neden olup isyana yol açtığı...

113 Sonderson, s. 254, Sir Thomas Glover'in 17 Ağustos 1608 tarihli mektubunda Murad Paşa'nın askerlerinin sayısını 150.000 olarak tahmin ediyor. Bu sayı, gerçeğin neredeyse on katı olmalı.

114 TKA, v. 249b-250a. Nasuh Paşa, tam o sırada inatçı bir Kürt beyi ile savaşmaktaydı. Aynı zamanda, Tavil'in kardeşi Meymun'a bağlı Celalilerden de göz ayırmamak

kez daha etkisizleştirmek için güvendiği Sinanpaşazade Mehmed Paşa komutasında bir birliği Tavil Ahmed'in iki oğlunun üzerine göndermişti.[115]

Seksenlik sadrazam artık yalnızca kendi içgüdülerine güvenebilirdi; bu nedenle Anadolu'daki kendine sadık güçleri sabırla çağırmayı sürdürdü. Yine Celali önderlerine karşı en güçlü silahını kullandı: Osmanlı seçkinleri arasına girebilme izni. Geleneksel haklarına, topraklarına ve ticaretin getirisine sahip çıkan Halepli Canbuladoğlu Ali'nin tersine, Kalenderoğlu, Tavil Halil ve Meymun gibi Celali önderleri Osmanlı sistemi içinde yer almaları için yapılan kişisel çağrılara çabuk yanıt verdiler. Serdar, Rebiyülevvel 1017/ Haziran 1608 içinde,Tavil Halil'i Bodrum'a sancakbeyi yaptı.[116] Oysa Tavil bu makamda pek fazla kalamadı; ordugâhındaki bir tartışmada, kendi sekbanlarından birince öldürüldü.[117] Adamlarının çoğu kardeşi Meymun'a katıldı. Belki de serdar, Rumelide ve İran'da savaşan eski Osmanlı komutanları gibi Celali önderlerinin de genellikle, ya hep ya hiç tavırlı, yiğitçe bir boy ölçüşme peşinde olduklarının farkındaydı. Bunu bilmiş olmalı ki, yaşlı, kurnaz Sırp devşirme bir yanlış adımlarını yakalarım umuduyla Celalilerin üzerine amansızca gitti. Tutmazsa, bir son çatışmada yaşamını verip onurunu kurtaracaktı.

Murad Paşa'nın ordusu 9 Rebiyülevvel 1017/23 Haziran 1608 günü Maraş'ta ordugâh kurdu. Paşa, yaklaşık üç hafta süreyle adamlarının dinlenmesine olanak verdi.[118] Dinlenme sırasında Rum (Sivas) beylerbeyi, huzura tutsak alınmış Celali sekbanları getirdi. Tutsaklar Kalenderoğlu'nun niyetinin Malatya'nın batısında Göksun boğazını geçip Osmanlı güçlerini nerede bulursa orada vurmak olduğunu açıkladılar.[119] Hatta bu konuşmanın yapıldığı sırada bile Celali ordularının boğazın kuzeybatıdaki girişinde toplanmakta olduklarını söylediler.[120]

Ne denli güçlü görünürlerse görünsünler, isyancılar arasında tam bir

---

gerekiyordu, TKA, v. 249b-250a; yazarın ileri sürdüğüne göre, Çorum ve Bozok bölesindeki bu Celalilerin sayısı 70.000 idi.

115 TKA, v. 246a-249a, bu bölüm Mehmed Paşa'nın Bağdat seferine ayrılmış. Mehmed Paşa, 1017 yılı Muharrem ayının ortalarında/1608 yılının 1 Mayıs günü yola çıktı ve 17 Rebiyülevvel 1017/1 Haziran 1608 günü Osmanlılar adına büyük bir zafer kazanarak Tavilahmedoğlu Mahmud'u başarıyla sürüp çıkardı.

116 AV, filza 66, f. 225, 27 Haziran 1608 tarihli haber.

117 AV, filza 66, f. 225. Salignac, s. 229, 12 Ağustos 1608 tarihli mektubunda, Tavil'in muhtemelen Rebiyülahir 1017/ Temmuz 1608'de öldüğünü anlatıyor.

118 *Fezleke*, I, s, 306.

119 TKA, v. 250a, Göksin olarak anıyor. Göksun yaylası Maraş'ın kuzeybatısında yer alır.

120 *Fezleke*, I, s. 306.

birlik yoktu. Murad Paşa, Bodrum sancakbeyi tayin ettiği bir zamanların Tavil Halil'i ile mektuplaşması dışında, güneybatılı isyancıların en güçlülerinden olan Silifkeli Muslu Çavuş'a da haber gönderdi ve bu Celaliye Kalenderoğlu ile sakın ola bir bağlaşmadan kaçınmasını öğütledi; karşılığında, İçel beylerbeyi olmasını önerdi. Böylelikle Murad Paşa Muslu'nun bağımsız davranmayı seven kişiliğinden ve makam düşkünlüğünden yararlanmayı umuyordu. Kalenderoğlu tam güç kazanmaya gerek duyduğu böyle bir zamanda Muslu'yu yanına çekip Murad Paşa'ya saldırmaya kandıramadı.[121]

Kalenderoğlu'nun başındaki sorunlar tek değildi: Çevresindeki Celali önderlerinin tümü sadrazamla doğrudan bir kapışmaya yanaşmıyordu. Kâtip Çelebi'ye göre isyancı önderlerinden Kara Said cepheden saldırıya karşı çıkıyordu. Yaşlı paşayla büyük bir hesaplaşma için karşı karşıya gelmektense, Anadolu'nun iyice içlerine çekilip sonra saldırı için yeniden ortaya çıkmanın daha iyi olacağını söylüyordu.[122] Kalenderoğlu'nun karşı savı kabadayılık ile gerçekçilik karışımıydı: Kazanırsak tam kazanırız; yitirirsek, biz öldükten çok sonra bile adlarımız türkülerde okunur.[123] Kalenderoğlu serdarın ordusunun zayıf olduğunu, Anadolulu askerlerin çoğunun sert geçen kışta kırıldığını belirtti. Üstelik, isyancı ordusu içinde birlik sağlanamazsa, bu kırılgan birlikteliğin tuz buz olacağını ileri sürdü. Celaliler arasındaki birliğin kökeninde savaş kazanma ve zaferin ürünlerini derme yatıyordu. Celalilere baş olmanın ömrü, yağma ve ganimet paylaşımı süresi kadardı. Yağma ve ganimet bitti mi ortalıkta kimse kalmıyor, anlık çöl yağmuru gibi geçip gidiyorlardı.

Piyade ve atlılardan oluşan 20.000 Celali, Karaman, Kayseri yoluyla Göksun'a doğru Osmanlıların üzerine kuzeyden geliyordu.[124] Niyetlerini

121 *Fezleke*, I, s. 306. Dağlarda çok sağlam mevzilenmiş olan Muslu Çavuş, bir önceki sefer yılında Murad Paşa tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Şimdi varılan anlaşmayı perçinlemek üzere Muslu'ya bir de Karaman eyaleti verildi.

122 *Fezleke*, I, s. 306.

123 Bu sözleri Kalenderoğlu Muslu Çavuş'a yazmış, Naima, II, s. 29; Bkz. ayrıca GOR, IV, s. 408. Anadolu'nun ünlü halk kahramanı Köroğlu birçok yanıyla Celalilere benzemektedir ve o dönemin havasından etkileniyor olabilir. Bkz. Özellikle Köroğlu'nun deyişlerini alıntılayan CHODZO, s. 27: "Rüzgârın aman vermez soluğuna terk edilmiş bir sonbahar yaprağı gibi, bundan böyle bahtımın rüzgârına boyun eğiyorum."

124 Naima, II, s. 28. Vasıti, v. 18a, 30.000 dolayında atlı ve yaya asker olduğunu bildiriyor; bir Relazione'yi alıntılayan GOR, IV, s. 409, fn. a, 60.000 atlı, 12.000 yaya demekte; TKA, v. 249b, Kalenderoğlu ile yandaşlarının 70-80.000 dolayında eşkıyadan oluştuğunu bildiriyor. GOR, IV, s. 407, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Göksun'a gittiğini ileri sürmekle yanılgıya düşmüş görünüyor; bunu akla yakın kılabilmek için zaman sınırlarını sonuna dek zorlasa bile... Bu tarihe gelindiğinde, Halepli isyancı çoktan Temeşvar beylerbeyi olmuştu.

Murad Paşa'nın bildiğinden haberleri yoktu. Göksun boğazını geçtiklerinde, tamamı olduğunu düşündükleri Osmanlı ordusunun tepe eteklerinden ırmak kıyısına dek alana yayılmış beklemekte olduğunu gördüler.[125]

Karaman'dan gelen isyancıların nereden gelip nereye gittiğini öğrenir öğrenmez Murad Paşa hemen küçük bir süvari birliği göndererek —isyancıların boğazı geçip ordusunu dar alanda yakalamaması için— Göksun boğazının güneye açılan ağzını tuttu.[126] Yeterli sayıda askeri bulunmayan Murad Paşa, savaşmak için arazinin doğal yapısından yaralanabileceği küçük bir alan arıyordu. Fransız büyükelçisinin daha sonra belirttiği gibi, boğazı çevreleyen tepelere egemen olan savaşı kazandı ve Kuyucu Murad Paşa rakibinden dört saat öndeydi.[127]

Murad Paşa'nın ordusu her ne kadar sayıca daha az idiyse de, bir Osmanlı ordusunun gelenek ve deneyimine sahipti: Suriye'nin üç büyük merkezi Şam, Trablusşam ve Halep'ten gelen askerlerle, Kansu Bey komutasında Mısır'dan gelen askerler... Murad Paşa çok akıllıca bir kararla Canbuladların can düşmanı Trablusşamlı Seyfoğlu Yusuf'un oğluna yüksek rütbe verdi. Seyfoğulları, Suriye üzerinde hak iddia eden yenik Haleplinin eski bağlaşıkları olan bu Celalilere düşmandı. Trablusşam emiri Hüseyin bin Yusuf, tümü Osmanlılara sadakatın önemini kavramış olan birleşik Suriye ordularına gururla komuta ediyordu. Serdar aynı zamanda, eski Celalilerden, şimdi Malatya beylerbeyi Karakaş Ahmed Paşa ile şimdi Ayntab beylerbeyi olan Zülfikâr Paşa komutasında deneyimli bir birliğe de sahipti. Her iki adam ile askerleri sadık Osmanlılar olarak önceki yıl Oruç Ovasında savaşmışlardı. Anadolu, Suriye ve Mısır'dan toplanan bu askerin ötesinde, Murad en çok kendi ordusunun çekirdeğini oluşturan kapıkullarına, hem tüfekli yeniçeri askerine, hem de altı bölük halkına güveniyordu. Bu asker, savaş kızıştığı zamanda sıkı durur, bozulmaz, buyruklara uyar, itaatsizlik etmektense ölmeyi yeğlerdi.

125 Naima, II, s. 29-30; bir de *Fezleke*, I, s. 306'da, söylendiğine göre, isyancılar yalnızca Kansu Bey komutasındaki Mısırlı askerleri görüp bunları Osmanlıların tüm gücü sanmışlardı. Göksun ovası aşağı yukarı 10 km genişlik ve 20 km uzunluktadır.

126 Vasıti, v. 18b, ordunun Bekir Beli denen bir yere ulaştığını (Tekir Beli yazmak isterken yapılmış bir yanlış olabilir) bildiriyor; buraya tırmanmak öylesine zormuş ki, topları bayır yukarı çıkarmanın olanağı yokmuş. Bu nedenle, geçidin girişini ele geçirip savunmasını güçlendirmek amacıyla Şam beylerbeyinin komutasında, birkaç bin yeniçeriden oluşan bir öncü güç gönderilmiş. *Fezleke*, I, s. 306'da anlatılana bakılırsa, ana Osmanlı ordusunun önünde daha dört günlük yol varken, Deli Piri Ağa komutasında otuz çorbacı, geçidin güvenliğini sağlamak üzere, cebri yürüyüşle önden gitmişlerdi.

127 Salignac, s. 230, Eylül 1608 tarihli mektup.

Kahsar boğazından[128] geçip Göksun ovasına gelen Sadrazam Murad Paşa, ağır toplarını boğazın ağzında yüksek noktalara, birinci sınıf kapıkulu askerini de yakın tepelere yerleştirerek boğazın girişini güçlendirdi.[129] Az deneyimli Mısırlı ve Suriyelileri ise aşağılara, ırmak boyuna yerleştirdi. Irmak boyunda ordugâh kurup boğazın kuzeydeki ağzından gelecek saldırıyı karşılamak üzere seyrelerek dağıldılar.[130] Malatya ve Ayntab beylerbeyilerinin orduları Göksun ırmağının ovaya açıldığı yere yakın bir noktada, o zamanki adıyla Ördekli Beli'nde, yarı gizlenmiş bekliyordu.[131] 22 Rebiyülahir 1017/ 5 Ağustos 1608 günü Celaliler boğazdan çıktılar; ovayı boydan boya geçerek Osmanlı askerlerine sert girdiler.[132] Göksun Yaylası savaşı başladı.

Çabuk zafer peşinde olan isyancıların komutanı, bütün gücünü daha baştan Osmanlıların üstüne saldı. Okla, kılıçla, tüfek ateşiyle ve yirmi parça top ateşi desteğinde Suriye ve Mısır ordularını kötü vurdular. Celali saldırısının şiddeti karşısında Osmanlılar sağ kanattaki Malatya beylerbeyi Karakaş Ahmed Paşa'nın çok sayıda askerini birbiri ardına savaşa sürmek zorunda kaldıkça, savaş saldırı ve karşı saldırılarla sürdü; öğleden sonra boyunca şiddeti eksilmedi. Kalenderoğlu güçleriyle tepe eteklerinden yukarı zorladı; sadrazamın çadırına saldırmak üzereyken, altı bölük halkı büyük özveri pahasına Murad'ın canını kurtardılar. Celaliler zaferi kazanmak üzereyken düşmanlarını alaya aldılar: Osmanlıların döğüşmekten korktuğunu, kışlağa dönmek istediğini söylediler. Karanlığın basmasıyla ordular ertesi günün savaşına hazırlanmak üzere çekildi.[133]

Murad Paşa ertesi sabah kalkınca, çadırının yanındaki direğe Hazret-i Muhammed'in sancağı çekilmiş olarak askerin önünde sabah namazını kıldı.[134] O sabah yapılacak saldırıyı dikkatlice hazırlamıştı. Savaş yeniden başladığında ilk güne göre daha çok tüfek ve top ateşine önem verdi.[135] İsyancılar saldırılarını sadrazamın çadırı üzerinde yoğunlaştırmayı sürdür-

---

128 Naima, II, s. 28.

129 *Fezleke*, I, s. 307, bütün ağır topların ovadan bakıldığında görülemeyen yüksek yerlere saklandığını söylüyor.

130 *Fezleke*, I, s. 307. Mısırlılar, ovanın kıyısındaki tepelerin eteklerinden ovaya doğru boşluk bırakmadan yayılmışlardı.

131 VASITI, v. 18b, yakınlarında Gevher ırmağı akan geçidin girişinde Ördek Beli'nden söz ediyor. Bu yer, eski adıyla Haçin, bugünkü adıyla Saimbeyli yolu üzerinde yer alan savaş alanının batısında kalıyor olmalı. *Fezleke*, I, s. 306, buraya Alaca Çayır diyor.

132 *Fezleke*, I, s. 306, savaşın 22 Rebiyülahir 1017/5 Ağustos 1608 günü başladığını söylüyor. Naima, II, s. 31, iki gün sonra başladığını bildiriyor.

133 *Fezleke*, I, s. 307-08.

134 TKA, v. 251b.

135 TKA, v. 251a.

düler. Onu tutsak alırlar ya da öldürebilirlerse savaşı kazanmış olacaklardı. Kalenderoğlu'nun askeri ilerlemekteyken, yaşlı serdar çadırından çıkıp atına bindi; bir Arap şeyhi nasıl yaparsa öyle kılıcını başının üstünde üç kez çevirdi.[136] Bu işaret üzerine yukarıdaki koyaklara saklanmış birkaç yüz yeniçeri Kalenderoğlu'nun kanadına ateş açıp, tüfek ve topla kin yüklü bir çapraz ateşe aldılar.[137] Bu yoğun ateş Celali başını çekilmek zorunda bıraktı. Ateş öylesine yoğundu ki, artık güçlerini denetleyemez oldu. Bulunduğu mevziden geri çekilmesi geriye doğru genel bir kaçışı başlattı. Etkili tüfek ateşi ile top ve küçük silahların gümbürtüsü disiplinsiz Celali askerlerini sarstı, yüreklerine korku saldı. Yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri daha da büyük bir öfkeyle saldırdılar, kaçan isyancıların ardına düştüler.[138]

Osmanlı karşı saldırısı o denli güçlüydü ve savaşın kaderi o denli çabuk dönmüştü ki, artık bir savaş olmaktan çıkıp kovalamacaya dönen duruma Murad Paşa'nın askerlerinin uyum sağlamaya zamanı bile olmadı. Canını kurtarmak için dağlara doğru delicesine kaçışan isyancı sekbanların ardından ok gibi giden Osmanlı süvarileri, isyancıların ovadaki ordugâhının yanından geçip gittiler.[139] Çarpışmalarda Kalenderoğlu da, Kara Said de yara aldı.[140] Leventlerle birlikte yenilgiye uğradıkları alandan çılgınca uzaklaşırken yaşlı Celali başını yeren, eleştiren Kara Said oldu: Anadolu'nun erişilemez bölgelerine çekilmeyip serdara doğrudan saldırdığı için "Sana dememiş miydim?" diye azarladı Kalenderoğlu'nu.[141]

İRAN'A KAÇIŞ

İsyancılar Göksun Yaylası'nda savaşı açıkça yitirmiş de olsalar, bir yıl önce Canbuladoğlu'nun başına geldiği gibi ezilmemişlerdi. Doğası dolayısıyla Celali örgütlenmesinde tam anlamıyla bağlanma yoktu. Celali önderlerinden birkaçı serdarın elinden kurtulmak için kıyım alanından erken ayrılıp doğuya kaçmışlardı. Murad Paşa derhal arkalarından birlikler gönderdi. İstediği yalnızca zafer değildi; Anadolu'da hâlâ kalmış Celalilerle bir araya gelip yeniden toplanmamaları için toptan yok edilmelerini istiyordu.[142]

136 *Fezleke*, I, s. 308.

137 TKA, v. 251b. Bak ayrıca: Münşî, II, s. 966-67.

138 TKA, v. 251b: Kalenderoğlu'nun ordusu yüzünü geri çevirip bu yüzden artık karşı koyamaz olunca ovaya yönelip kaçmaya başlamıştı.

139 *Fezleke*, I, s. 308.

140 Salignac, s. 231, fn. 2, 11 Eylül 1608 tarihli bir mektuba düşülen notta, bilginin Yeniçeri Ağası Halil'den geldiğini söylüyor. İsyancılardan 6000 kişinin etkisizleştirildiğini bildiriyor.

141 *Fezleke*, I, s. 308.

142 Bu konuda, Naima, II, s 43'te, tutsaklar arasında ele geçen küçük bir çocuğu, bir

Murad o sırada kuzeydoğuya doğru kaçmakta olan Kalenderoğlu'nun üzerine Halep beylerbeyi Canbuladoğlu'nun ardılı Dişlek Hüseyin Paşa'yı gönderdi. Seyfoğlu Hüseyin Paşa ile Kuzey Suriyeli askerleri Hüseyin'in yanına yardımcı verdi. Seyfoğullarının sadakatine bir kez daha başvurması akıllıca bir hamleydi.[143] Kalenderoğlu'nun kaçarken geçeceği bölgeleri yöneten beylerbeyilerini de yerlerine gönderdi.[144] Sadrazamın aklında ikinci bir sorun vardı: Tavil Halil'in kardeşi, Celali önderlerinin önemlilerinden Meymun'un Orta Anadolu'nun kuzeyindeki varlığı. Meymun'un doğuya doğru yürüyüş yolunu kesmek için Murad Paşa'nın kendisi askerleriyle Sivas'a yürüdü.

Kalenderoğlu'na gelince, İran'a kaçmanın yolunu çok önceden belirlemişti.[145] Yine de, hemen Safevilerin yanına gitmedi. Meymun'un birdenbire Çorum ve Kastamonu'dan doğuya doğru yürüyüşe geçişi önceden planlanmış bir geciktirme eylemiydi.[146] İki isyancı ordusu, bir aya kadar düşmesi beklenen kardan önce, Şarki Karahisar'ın doğusunda bir yerde buluşmayı kararlaştırmıştı. Yaklaşan kış Osmanlının izlemesini güçleştiriyordu. Gerek Celaliler için olsun gerekse serdar için olsun her şey gelecek birkaç hafta içinde belli olacaktı. İkisi de bir yandan İran sınırına doğru yarışırken bir yandan da birbirini engellemeye çalışıyordu.

Sivas'a gelen Murad Paşa Meymun'un kuzeydoğuya doğru yürüdüğünü öğrendi. Yaşlı serdar önünü kesmek üzere hemen yola çıktı. Bir noktada Murad'ın birliği Meymun'un Celalilerini neredeyse pusuya düşürdü. İsyancılar kış için düze inen bir Türkmen aşiretiyle karşılaşmış ve bu sa-

Celali çalgıcının yetim kalmış oğlunu elleriyle boğarken Murad Paşa'nın nasıl ders veren bir vaiz rolü oynadığının öyküsünü anlatıyor. Resmi cellat çocuğu idam etmeği reddettiği için başvezir çocuğun boynunu kendi kürk boyunluğu ile sıkarken bir yandan da şöyle bağırıyormuş : " Bunları küçük yaşta böyle yok etmezsek, büyüyüp babaları gibi isyancı kesilirler!"

143 VASITI, v. 23a.

144 *Fezleke*, I, s. 309 , Malatya'dan gelen askerlerin Karahisar-ı Şarki (bugünkü Şebin Karahisar) ile Erzurum beylerinin askerlerine katılarak gönderildiğini söylüyor. O sırada Kalenderoğlu'nun geçmekte olduğu bölgelerin savunmasından bu subaylar sorumlu olduğuna göre, oraları daha canla başla savunacakları varsayılıyor. İranlıların görüşleri konusunda bkz. Münşî, II, s. 967.

145 Salignac, s. 24, 16 Mart 1606 tarihli mektubuna göre, İstanbul'un Zilkade/Mart ayından bu yana böyle bir olasılıktan haberi vardı. Osmanlılar, isyancıların Şah Abbas'a yardıma koşmasından, Şah Abbas'ın kendisinden çekindikleri denli çekiniyorlardı. Tavilahmedoğlu'na bağlı Celali güçlerinin Bağdat'ta yenilgiye uğramasıyla Kalenderoğlu bir darbe daha almıştı. Ya kendi orduları ile Meymun'unkiler için zaman kazanmak zarundaydı, ya da İran'a kaçmak.

146 Vasıti, v. 23a.

147 TKA, v. 252b.

vunmasız topluluğa saldırıp soymuşlardı. Yaşlı paşa tam o sırada olay yerine geldi; fakat isyancıların üzerine gidemedi, çünkü, silah ve gereçleri başka bir yoldan geliyordu.[148] Peşine Osmanlıları takan Meymun doğuya ilerlemeyi sürdürerek sonunda Kalenderoğlu'nun güneye kaçmakta olan ordusuyla buluştu.[149] İki Celali önderi Şarki Karahisar'da geceyi geçirdikten sonra doğuya yürümeyi sürdürdüler. Artık Osmanlıyla aralarına epey uzaklık katmış ve rahatlamışlardı. Ama sadrazamın inanması güç direngenliğini hesaba katmamışlardı. Yaşlı savaşçı, askerini ve kendisini (tahtırevanda taşınıyordu) zorlayarak altı gün yedi gece cebri yürüyüşten sonra Celali ordugâhına sokulup sessizce içeri sızdı.

Kilometrelerce çaplı bir alan içinde düşman bulunabileceğinden habersiz isyancılar henüz hayvanlarını geceye hazırlarken yeniçeri saldırısının birden kopan çığlığı gecenin sessizliğini parçaladı. Şaşkına dönen isyancıların yazgısı toptan yok edilmekti. Osmanlı askerleri öylesine hızla daldılar ki, birden kendilerini Celali ordugâhının ortasında ve bin yağmadan arta kalan ganimetin içinde buldular. Ganimetten pay alma isteği, yüzlerce tutsağı temizleme buyruğundan daha baskın çıktı.[150] Ganimeti bölüşmeye başlayan Osmanlılar, Celalilere kaçmak, yeniden toplanmak ve karşı saldırıya geçmek için zaman tanıdılar.[151]

Naima, isyancıların tam anlamıyla yenilgiye uğradığını ileri sürüyor; ama açıkçası, Osmanlılar da isyancıların kökünü kazıma olanağını ellerinden kaçırmışlardı.[152] Murad Paşa isyancıları önüne katıp İran sınırına ulaşamadan olabildiğince çok kişiyi öldürmek umuduyla doğuya doğru kovalamayı planlamıştı. Daha cebri yürüyüş sırasında yatağa düştüğü için düşüncesini gerçekleştiremeyen sadrazam çaresiz Sivas'a dönüp isyancıları kovalamayı Suriyeli askerlere bıraktı.[153]

Kaçan Celalileri yeniden Erzurum yolu üstünde Bayburt'un doğusunda Koç Maşat denen bir yerde yakalayan Seyfoğlu Hüseyin Paşa görevini iyi yaptı.[154] 23 Cemaziyülahir 1017/4 Ekim 1608 günü gücü hâlâ yerinde Celalilerle zorlu bir savaşa tutuştu.[155] Suriyeli leventler isyancı piyade-

148 Salignac, s. 235, 11 Ekim 1608 tarihli mektup.
149 Salignac, s. 235.
150 AV, filza 66, f. 331, Yeniçeri Ağası Halil Paşa'nın Hazinedar'a yazdığı ve Venedik dükası için balyos Borisi tarafından çevirisi yapılan yaklaşık Recep 1017/Ekim 1608 tarihli uzun bir mektupta bu öykü anlatılmaktadır.
151 Naima, II, s. 35.
152 Naima, II, s. 35, savaşın 17 Cemaziyülevvel 1017/ 1 Eylül 1608 günü olduğunu söylüyor.
153 Naima, II, s. 35; ayrıca bkz. GOR, IV, s. 410.
154 *Fezleke*, I, s. 309, Erzurum sancağında bulunduğunu bildiriyor.
155 *Fezleke*, I, s. 309.

leri biçti; onları Erivan'a ve İran Şahı'na doğru sürdü. Sonunda Celaliler Şah Abbas'ın topraklarına geçince Hüseyin Paşa geri döndü.

Kalenderoğlu Murad Paşa'yı yenmiş olsa ne yapardı? Niyetinin tam ne olduğu üstüne yargıda bulunmak zor. İstanbul'da kulaktan kulağa dolaşmakta olan bir bilgiye göre Sultan Ahmed'le bir tür anlaşmaya varma umudunu hâlâ taşımaktaydı.[156] Fransız elçisi onun sığınmacı olarak İran Şahı'nın eline düşmekten kaçınma isteğinin içten olduğunu düşünüyor; ama, Murad Paşa'nın eline geçerse başına geleceği biliyordu.[157] Sadrazam karşısında uğradığı önemli yenilgilerden sonra ve Osmanlılar ensesindeyken bu kez Bursa'da yaptığı gibi padişahın diğer komutanlarıyla pazarlığa oturma umudu kalmamıştı. Celaliler arasında saygınlığı birdenbire azaldı. İşte bu nedenlerle tek bir yöne gidebilirdi. Gitti gitmesine, ama gönülsüz gitti.[158]

Kalenderoğlu'nun ordusu İran sınırına Şaban 1017/1608 yılı sonbaharının sonuna doğru ulaştı.[159] Osmanlı vakanüvislerine göre, sultanlarına hainlik ettikleri gerekçesiyle Safevilerin alaylarına katlandıktan ve Şii öğretisi uyarınca sakallarını kestikten sonra Kızılbaşlar arasına kabul edildiler.[160] Aynı dönemde yaşamış İranlı İskender Bey Münşî de benzer bilgiler veriyor; fakat, isyancıların karşılanışı üstünde daha çok duruyor.[161] Şah'ın temsilcisi Emir Gûne Han hepsini hoş karşıladı, herkesin rütbesine uygun düşen türlü armağanlar yanında, yiyecek ve savaş gereçleri de verdi.[162] Ama bu hoş beş ve saygılı tavırlar pek kısa sürdü.

Çok geçmeden Şah Abbas'ın aklına asker ya da göçmen olarak bu Celaliler hakkında başka düşünceler geldi. İsyancılardan ordusunun gücünü artırmak için yararlanabilirdi.[163] Oysa, sıradan Celali askeri köken ve huy bakımından, sık sık baş kaldıran Kızılbaş aşiretlerine çok benziyordu: Kızılbaşlarsa Abbas'ı sürekli uğraştırıyordu. Kendilerine Tebriz'de yurt gös-

---

156 Salignac, s. 236, 11 Ekim 1608 tarihli mektup.

157 Salignac, s. 236. Yusuf Paşa'nın yaşam öyküsü için bkz. *Saruhan*, s. 20-22.

158 Münşî, II, s. 967.

159 Kaç askere komuta ettiğini kesin bilmek zor. *Fezleke*, I, s. 309, 2000 dolayında olduğunu söylüyor. Salignac, s. 240, 26 Ekim 1608 tarihli bir mektupta 5000-6000 diyor. Büyükelçi hasta olduğu için mektubu Salignac'ın sekreteri yazmış ve şunu eklemiş: "Kara Said'in tutsak edildiği konusunda bize güvence verildi." Oysa bir İran kaynağı, Kara Said'in yakalanmaktan kurtulduğunu ve Kalenderoğlu ile İran'a göçtüğünü açıkça bildirmekte, Münşî, II, s. 968.

160 *Fezleke*, I, s. 309 ; Naima, II, s. 33 ; GOR, IV, s. 410

161 Münşî, II, s. 957-1004, eksiksiz bilgi veriyor.

162 Münşî, II, s. 968

163 Münşî, II, s. 970, 10.000 Celali olduğunu söylüyor.

terilen Anadolulular, bekleneceği gibi kimseyle karışmadan dışa kapalı kaldılar.[164] Bunun üzerine İranlılar Celalileri rastgele küçük birimlere ayırdı ve onları Tatarlara, Kürtlere karşı savaşmak üzere sınır boylarına gönderdi.[165] Siyaset açısından bakıldığında göçmen Celaliler Şah Abbas'ın Osmanlılarla ilişkisini zorlaştırıyordu. Abbas, Macaristan'la barış anlaşması yapan sadrazamın İran'a karşı niyetinin ne olduğunu iyi bilmekteydi; Güçlü ama küçük ordusuyla Osmanlıların büyük çaplı bir başka işgal girişiminde bulunmasını hiç de istemiyordu.

Abbas bu kez yeni bölgeler arası siyaset oyunlarına girişti. Uzun zamandır sarayında konuk ettiği Sir Robert Sherley'i, askeri yardım aramaya ve Osmanlılar üzerine bir kez daha batıdan saldırı başlatma konusunda Katolik güçleri canlandırmaya gönderdi.[166] Hıristiyanlar her zaman olduğu gibi Şah'ın egemen olduğu bölgeyi (iş buraya geldi mi, doğal olarak Osmanlılarınkini de) Hıristiyanlığa kazandırma sorununu tartışmaktan başka bir şey yapmadılar. Abbas, öbür yandan, iki Müslüman komşu arasında bir biçimde yakınlaşma sağlamak amacıyla Osmanlılarla doğrudan haberleşme başlattı. Sadrazamın ordugâhına gönderdiği elçilere verilen yanıt kesin ve açıktı: Önce, Abbas Kalenderoğlu Mehmed'i ya da kellesini geri vermedikçe Murad Paşa'nın barışı düşünmesi olanaksızdı.[167] Kalenderoğlu'nu teslim etmek Şah'ın konukseverliğine yakışmazdı. Bundan da önemlisi, askerlerinin başına geçmiş bir Kalenderoğlu İran'ın düşmanlarına karşı çok değerli bir silah olabilirdi. Şah Abbas hiç olmazsa gelecek bahara dek ağırdan almaya karar verip Kalenderoğlu'nun "en kısa sürede" teslim edileceği gibi belirsiz bir vaad içeren bir mektup gönderdi.[168] 1017/1608-1609 kışı gelip çatmıştı. Yaşlı sadrazamın sefere çıkma niyeti taşıyıp taşımadığına bağlı olarak, Celali önderi İran'ın güvenliği uğruna harcanabilirdi de, harcanmayabilirdi de.

BÜYÜK CELALİLERİN SONU

Kuyucu Murad Paşa, yalnız İran ve Anadolu'da değil, İstanbul'da da düşmanları olduğunu bir süreden beri bilmekteydi. Celali Kalenderoğlu

---

164 İsyancılar, önemli Celali önderlerinden üçünün peşinden gittiler: Kalenderoğlu, Kara Said, bir de Ağaçtan Piri. Ağaçtan Piri'nin yardımcısı Kürt(?) Haydar'dı. (Bu, Naima, II, s. 28'de adı geçen "Kor" Haydar olsa gerek). Krş. Münşî, II, s. 969. İsyancıların en ateşlileri Ağaçtan Piri'nin çevresinde toplananlardı. Kalenderoğlu ile Kara Said sonraları aralarında anlaşarak Kalenderoğlu'nun ölümüne dek birlikte kaldılar.

165 Münşî, II, s. 978-79.

166 Davies, s. 172, 220 vd.

167 Salignac, s. 240, 26 Ekim 1608 tarihli mektup.

168 Salignac, s. 244, 12 Kasım 1608 tarihli mektup.

ile girdiği son mücadelede yaşadığı gerginlikten kurtulmak üzere dinlenirken ve Şah'la elçi aracılığıyla haberleşmekteyken, aldığı buyruk serdarı çok üzmüş olmalı: Buyrukta, ikinci bir kışı daha Anadolu'da geçirmesi isteniyordu. Serdarın İstanbul'daki düşmanları, onu iktidar merkezinden uzakta tutmak için padişahı kandırmışlardı. Böylece, sadrazamın Osmanlı yönetim biçimine aykırı bulduğu işlerden habersiz kalması amaçlanıyordu. Murad, düşmanlarından yalnız casuslar aracılığıyla değil, yenik düşen Halepli Canbuladoğlu Ali'nin arşivinde bulduğu suç kanıtları dolayısıyla da haberliydi.[169] Anadolu'da kışlaması olanaksızdı. Yaşlıydı ve Şevval 1015/Şubat 1607'den bu yana savaşmaktaydı. Hem askerlerinin, hem de kendisinin dinlenmeye ihtiyacı vardı.

Sultan Ahmed'in buyruğunu görmezden gelen yaşlı serdar geleceğini duyurmadan, beklenmedik bir zamanda, 18 Ramazan 1017/26 Aralık 1608 günü İstanbul'a döndü. Askerleri, çoğunun üzerine Celali isimleri üç büyük harfle işlenmiş 200 ila 400 isyancı bayrağını ellerinde gururla taşıyarak kentin sokaklarından geçerken halk sevinç gösterileri yaptı.[170] Kuyucu Murad doğuda düzeni korusunlar ve yazın Abbas'a karşı çıkılacak sefere hazırlansınlar diye başyardımcısı Ekmekçizade Ahmed ile Nasuh Paşa'yı Diyarbekir'de bırakmıştı.

Sadrazam İstanbul'da, İran üzerine derhal yapılacak genel bir saldırının planlarını açıkladı. 1018 yılı Muharrem ayının ilk günlerinde (Nisan 1609) dört bir yana buyruklar salınıp asker Üsküdar'da toplandı. Fakat serdar kalan üç dört Celaliyi de yakalamadıkça yerinden kıpırdamama kararı aldı gizlice. Güvendiği komutanlardan bazılarını isyancıları aramaya gönderdi. Akıllıca bir davranışla eski Celalileri bu devlet düşmanlarıyla kapıştırdı. Önceki yıl İçel beylerbeyi yaptığı Muslu Çavuş'un üzerine eski bir Celali olan Zülfikâr Paşa'yı gönderdi.[171] Eskiden Osmanlının tahsildarı ve beylerbeyi iken şimdi Aydın bölgesinde 3-4000 adamıyla ayaklanan Yusuf Paşa'ya resmen uzlaşma önerisi yaptı: Çıkılacak bu İran seferinde Yusuf'a serdarlık verilecekti.[172]

---

169 AV, filza 66, f. 454, 12 Aralık 1608 tarihli. "Bugünlerde, hükümetteki önemli kişiler arasında, büyük değişiklikler, belki de sonu şiddete varacak büyük değişiklikler olması bekleniyor; çünkü adı geçen Paşa'nın (Kuyucu Murad Paşa), isyancılardan ele geçirdiği ganimet arasında, hükümette ve adliyedeki önemli kişileri suçlu duruma düşürecek çok önemli kâğıtlar bulduğuna inanmak için yeterince nedenimiz var."

170 AV, filza 66, f. 425; ayrıca Naima, II, s. 47.

171 Danişmend, III, s. 252.

172 Salignac, s. 245, 27 kasım 1608 tarihli mektup. Yusuf Paşa, Anadolu beylerbeyi Üveysoğlu Mehmed Paşa'ya kethüdalık yapmıştı. GOR, IV, s. 418, dn. b' de anlatıldığına göre, Yusuf Paşa'nın kimi yandaşlarını satın almaya yardımı olsun diye

Murad Paşa, daha önce karşılaştığı açmazın tıpkısıyla karşı karşıyaydı: Batı Anadolu'da Yusuf Paşa'nın üzerine giderse, Orta Anadolu'yu, uzak dağ başlarında, erişilmez kalelerde yer tutmuş Muslu Çavuş'un saldırısına açık bırakmış olacaktı. Muslu'nun üzerine gitme yeğlenecek olursa, Üsküdar'a değin bütün batı Anadolu Yusuf'un yağmasına karşı korumasız kalacaktı. Bu nedenle Murad çok yerinde verilmiş bir kararla geçen son altı yılda hep olduğu gibi, askerlerini yine "İran Seferi" için topladı; fakat gerçekte yerinden kımıldamadı. İstanbul halkı orduların buyruk beklemekte olduğunu biliyordu. Orduların varlığı İran Şahı'nı korkutuyordu; çünkü, bedelinin altından kalkamayacağı bir yeni doğu seferinin tehdidi altındaydı. Genç Sultan Ahmed, Celalilere çok acımasızca davranarak içlerinden 13.000 kişinin Şah'ın ordusuna geçmesine neden olduğu için saygıdeğer veziri paylıyordu.[173] Ahmed serdarı hemen doğuya hareket etmesi için sıkıştırdı. Yaşlı adam söylenenleri dinliyor, fakat yerinden kımıldamıyordu.

Murad Paşa stratejisini en güvendiği yardımcıları dışında padişaha bile açıklamamıştı. Sultan kuşkulanmıyordu. Murad geride kalan Celalilerin rahatlayıp ihtiyatı elden bırakmalarını, doğu seferinin hazırlıklarına ve görünürdeki yön belirsizliğine bakarak kafalarının karışmasını istiyordu. İran Şahı'nı da kararsızlık içinde bırakmayı ve bilgi yetersizliğinden dolayı Osmanlıların niyetlerini bilemediği için saldıramaz durumda tutmayı amaçlıyordu. Toplanan askerler uzun yaz ayları boyunca devinimsiz kaldılar. Cemaziyülevvel 1018/ Ağustos 1609 başlarında eski Celali Yusuf Paşa, padişaha komutan olarak hizmet etmesini buyuran çağrıyı yanıtlamak üzere yanında silahlı birkaç bin yandaşıyla serdarın ordugâhına girdiğinde ortalıkta bir telaş esti.[174] Sadrazam, halka açık bir törende Yusuf Paşa'nın geçmişteki düşüncesizliklerini bağışladı ve yeniden padişahın sadık kulu olduğu için İran'da orduları zafere artık onun koşturacağını söyledi. Osmanlı ordusu hâlâ yerinden kıpırdamıyordu.

Cemaziyülahir 1018/ Eylül 1609 başlarında Zülfikâr Paşa ordugâha girip sadrazamın beklediği haberi getirdi. Eski arkadaşı ve yoldaşı Muslu Çavuş'la aylar boyu dikkatle sürdürülen işbirliğinden sonra Zülfikâr onu korunağından uzaklaşmaya kandırıp öldürmüştü. Muslu'nun ilaçlanarak saklanmış kellesini sadrazamın ayaklarına attı.

Artık oyunun son perdesine geçilebilirdi. 22 Cemaziyülahir 1018/22 Eylül 1609 günü serdarın otağında Şah Abbas'ın üzerine yürümek için

---

Murad Paşa altmış yük gümüş göndermişti. Ayrıca AV, filza 66, f. 329, Ekim 1608 tarihli haber.

173 Münşî, II, s. 970.

174 Naima, II, s. 66. Bir de, Salignac, s. 300, 22 Ağustos 1609 tarihli mektup.

son buyruğu sabırla beklerken Yusuf Paşa arkasından yanaşan iki dilsiz hadım tarafından kirişle boğuldu. Yusuf Paşa son büyük Celaliydi. Sadrazam, 1018/1609 yılı "seferinin" sona erdiğini açıkladı ve herkesin önünde ordunun dağılmasını istedi.[175]

İstanbul yaşlı serdarı bu kez yine bir kahraman gibi karşılayarak, seferin bunca masrafsız bitmiş olmasının sevinciyle ve büyük Celalilerden sonuncusunun, yıkma yakmalı bir savaş sonunda değil de, hile ile temizlenmiş olması nedeniyle bayram yaptı. Bütün yaz boyunca çeşitli Anadolu eyaletlerine yeni görevliler tayin edilmiş, sadık olmayan devlet memurları görevden alınmıştı. Güvenilen devlet memurları İstanbul'a her gün Anadolu'nun her yanından çok sayıda Celali —sekban, levent, türlü türlü eşkıya— kellesini sadrazamın reformcu çabalarının ve yerel komutanların bölgelerinde düzeni koruma çabalarının tüyler ürpertici kanıtı olarak getiriyorlardı.[176]

İlginç (ve çoğu zaman korkulan) Celali-Safevi birliği daha baştan dağıldı. Celaliler Sultan için olduğu gibi Şah için de çekilmez duruma gelince, Abbas çoğunu sınır boylarına kuşatma askeri olarak gönderdi. Kalenderoğlu Mehmed bir yıl sonra Safer 1019/ Mayıs 1610 başlarında İran'da, hayalleri yıkılmış ve hastalıkların da yıktığı bir adam olarak öldü.[177] Sonunda Celalileri onu terk etti: Diyarbekir beylerbeyinin uzlaşma öneren açıklamasından sonra önce üçer beşer sonra da topluca Anadolu'ya döndüler. Kara Said ve yardımcısı Kekeç Mehmed'e bağlı 500 kadar Celali, kendilerine paylaşmaları için eski Celalilerin malını mülkünü veren Şah'a bağlı kaldılar.[178] Şah Abbas'a gelince, Celali isyancılarıyla giriştiği deneyimi pahalı, uygulanamaz ve yararsız bulmuştu. Sıradan askerlerin çoğu kaba, vahşi, yerinde duramayan kişilerdi ve disiplinden, kuşatma savaşından hoşlanmıyorlardı. Abbas onların yeniden yurtlarına, Anadolu'ya dönme isteklerine hak veriyordu. İran saray tarihçisinin söylediği gibi, "Önce tuz bölüşüp (konukseverlik görüp) sonra tuz kilerini yerle bir etmek gibi bağışlanmaz bir suç işlemişlerdi."[179]

Yine de bazı Osmanlı yöneticileri Celalilerin yola getirilip onlardan padişahın düşmanlarıyla döğüşmede yararlanılabileceğini —tıpkı Karayazıcı ve Tavil Halil döneminde çok benimsenen bir sav— ileri sürüyorlardı. Bu siyasetin sözcülüğünü şimdi Şah Abbas'tan kaçan birkaç bin Celali'yi özel

175 Salignac, s. 315, 3 Ekim 1609 tarihli mektup.
176 Salignac, s. 312, 3 Ekim 1609 tarihli mektup.
177 Münşî, II, s. 1004.
178 Münşî, II, s. 1004.
179 Münşî, II, s. 1004.

sarı renkte birörnek giydirip onlardan sarıca adı verilen tüfekli piyade alayı çıkaran Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa yapıyordu.[180] Öte yandan geride kalan Celali başlarının iadesini talep eden Murad Paşa Şah'ın barış girişimlerini sarsılmaz bir inatla geri çeviriyordu. Yaşlı sadrazam 1020/1611 yılında öldüğü vakit Nasuh Paşa'nın sarıcaları iki kat sevinmiş olmalı; çünkü başlarındaki kişi ülkedeki en yüksek makamın mührünü teslim alarak Sadrazam Murad Paşa'nın yerine geçiyordu.[181]

1019/1610'dan sonra Anadolu'ya hiç alışılmamış bir dinginlik çöktü. Bir on yıl boyunca hiç büyük isyan çıkmadı. Yusuf Paşa, Muslu Çavuş ve Canbuladoğlu Ali'nin idam edilmeleri, Kalenderoğlu Mehmed'in ölümü yanında, ordunun güçlendirilmesi de hâlâ kalmış olan önemsiz Celalilerin tutkularını söndürdü. Hepsinden önemlisi, tımar sahipleri bir süre için imparatorluğun sınır boylarında değil de kendi topraklarında eğleşebildi ve yerel eşkıyanın karşısına dikilerek çıkarlarını koruyabildi. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın ölümü ve Kalenderoğlu'dan geriye kalan Celalilerin yeni Sadrazam Nasuh Paşa'yla uzlaşmasıyla, Osmanlılarla İranlılar arasındaki bazı önemli gerilim nedenleri ortadan kalktı. İki güç 1021/1612'de İstanbul'da barış yapmaya yanaştılar: Bu anlaşmayla, Osmanlı-Safevi ilişkilerinde ana hatlarıyla —sınırların belirlenmesi dahil— Kanuni Sultan Süleyman ile Şah Tahmasp arasında altmış yıl önce 962/1555'te Amasya Barış Anlaşması'yla kabul edilen koşullara dönülüyordu. İlk kez on yıllık bir dönem boyunca Osmanlı sadrazamı Osmanlı İmparatorluğu'nun İranlı düşmanlarına karşı savaşmayı buyurmadı.

180 Naima, II, s. 37.Krş. İnalcık-2, s. 48 ile Akdağ -2, s. 118.

181 Murad Paşa, 25 Cemaziyülevvel 1020/ 5 Ağustos 1611'de, muhtemelen yaşlılık nedeniyle öldü; ölümünden sonra çıkarılan bir söylentiye göre ise, ardılı Nasuh Paşa tarafından zehirlenmişti, Knolles 1687, II, s. 905.

ALTINCI BÖLÜM

CELALİ İSYANLARI ÜSTÜNE DÜŞÜNCELER

Celali başlarından en sonuncusunun idam edilmesinden sonra Osmanlılar eski geleneksel düzenlerine dönmeye çalıştılar. Kuyucu Murad Paşa, çok gerekli olduğuna inandığı, bütün Osmanlı sistemini gözden geçirme çalışmalarının temelini oluşturmak üzere bir dizi önemli tahrir başlatmıştı. Ama ölümünden sonra hükümet geleneksel siyasi ve askeri stratejilere döndü; tahtın yönetimde ağırlığı ise iyice azalıyordu. Hatta, Osmanlı hanedanının soyu altı yıl süreyle ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya bile kaldı. Celalilere gelince, ortaya çıkışlarına neden olan koşullar sürdüğü halde sonraki yıllarda etki ve önemleri hızla azaldı; ama en usta Osmanlı komutanlarını bile bocalatabilme becerilerine anmalık olarak Anadolu tarihinde bıraktıkları izler silinmedi. Günümüzde turistler gibi Türkler de Celalilerin geçmişteki varlığından ve imparatorluğu yüzyüze bıraktıkları büyük tehlikeden habersiz. Bugün akılda kalansa, yaşadıkları dönemin ve yıkmalarına ramak kalan hanedanın anısına dikilmiş görkemli bir anıttır.

ÖZGÜN VE GELENEKÇİ REFORMLAR

Büyük Celalileri yenerek dehasını ve direşkenliğini ortaya koyan Kuyucu Murad Paşa imparatorluğun içine düştüğü kargaşanın ağırlığını padişahın gözleri önüne sermek üzere Kalenderoğlu Mehmed'in 1018/1609 yılında ölümü ertesinde hemen harekete geçti. Sadrazam derhal imparatorluğun kurumsal yapısının, askerlik kurumunun, yasa ve vergi sisteminin bir değerlendirilmesinin yapılmasını ve Mısır'da sürüp giden sıkıntılar karşısında, Nil eyaletindeki mali sistemin gözden geçirilmesini buyurdu.[1]

1 Shaw, I, s. 290-91, *Kavanin-i Al-i Osman der hulasâ-i mazâmin-i defter-i divan; Risale-i asâkir-i Osman; Kanun-ı Osmaniye; Kanun-ı Mali-i Mısır.*

Murad Paşa bu çok ağır görevi defter emini (tımar kayıtlarından sorumlu) Ayn-ı Ali'ye emanet etti. Sonuçta ortaya, eyaletlerde yaşanan sorunların istatistik dökümü ve tanımlarını içeren geniş bir veri toplamı çıktı. İlerde gerçekleştirilecek değişiklikler ve reformları değerlendirirken bu verilerin ölçüsünden yola çıkılacaktı.[2]

Kaç tımardan toplam kaç asker çıkacağının, ya da bir askeri zaferi sağlama bağlamak için hangi vergilerin alınması gerektiğinin bilinmesi, Osmanlıların siyasi ve teknolojik sorunlarının çözümüne pek katkıda bulunmadı. Eldeki bilgilerin zafer kazanma olasılığını sağlaması yeterliydi. Habsburgların baskısı azalmış, Anadolu Celalileri yenilgiye uğratılmış ve İran Şahı barış görüşmeleri için doğrudan çağrıda bulunmuşken, Kuyucu Murad Paşa hemen ertesi yıl Safevilere kaptırılmış Osmanlı topraklarını geri almak üzere harekete geçti. Geçmişte olduğu gibi yine ordularını çok uzaklara sürükledi. Askerleri Şah Abbas'ın yay gibi esnek ordularının elinden Azerbaycan'ın yalnızca bazı ufak bölgelerini alabildi. Ne Murad, ne de başındaki hükümdar cayacak gibiydi. Hep bir son yengi peşinde koşan inatçı ve yaşlı sadrazam bir yıl sonra 1019/1610 yılında yine doğudaki savaş alanlarına döndü.

O sırada Osmanlı yönetimi değişti. Kuyucu Murad Paşa seferdeyken Diyarbekir'de öldü. Çok deneyimli bir asker, siyasi alanda oldukça ünlü bir kişi olan Diyarbekir beylerbeyi Nasuh Paşa onun yerini aldı.[3] Osmanlının tutucu siyasi stratejilerini birdenbire değiştirerek derhal İran'la resmi barış görüşmelerine başladı ve ereğine bir yıl içinde ulaştı. 1021/1612 yılında, Şah'ın İstanbul'daki özel temsilcisi ile bir anlaşma imzaladı.[4] Nasuh, Murad Paşa'nın Anadolu'daki dağ geçitlerini ve boğazları koruma altına alarak kervanların güvenliğini sağlama gibi bazı reformlarını sürdürdü.[5] İmparatorluktaki vergi yükümlüsü tüccarlarla İngiltere, Fransa, Venedik ve Felemenk büyükelçilerini kızdırma pahasına gelir kaynaklarının denetimini sıkı tuttu.[6] Ordu içindeki anlaşmazlıkların üzerine kararlılıkla

2 Bu araştırmada yararlanılan basım, 1280/1863'te İstanbul'da yayımlandı. Belin, s. 222-301, Fransızcadan çeviridir.

3 Münşî, II, s. 1002, Nasuh Paşa'nın Kuyucu Murad'ın baş düşmanlarından olduğunu söylüyor. Nasuh, Kalenderoğlu Mehmed'e bağlı Celalileri Osmanlı topraklarına özgürce dönmeye teşvik etmişti. Nasuh Paşa ile Celaliler arasında daha önce geçenler için bkz. s. 41-42.

4 Münşî, II, s. 1058, " Amasya Anlaşmasına dayanarak" ; ayrıca bkz. s. 1076.

5 Simeon, s. 163.

6 CSP -Venedik, XII, s. 465, (23 Aralık 1612 tarihli). "Yeniçerilerin masraflarını karşılamak üzere," yüzde bir oranında bir vergi konuldu.

yürüdü.[7] Yine de bu tür reformcu eylemleri, öncelinin askerin maaşını ödemek amacıyla eski yandaşlarından çoğunu görünürde yargı kararıyla öldürtüp kişisel servetlerine el koymasını bağışlatamadı.[8] Zorbalık yöntemleri en yakınlarını bile kendisinden uzaklaştırdı ve padişahın kızıyla nişanlanması da onu kurtaramadı.[9] Görünüşe bakılırsa, siyasi hedeflerdeki değişme ve Sultan Ahmed'le kişisel ilişkilerinin tersine dönmesiyle 1023/1614 yılında idam edildi.

Sadrazamlığa getirilen ardılı Öküz Mehmed Paşa, Nasuh'un İran'la yaptığı kısa ömürlü anlaşmayı birdenbire ve tek yanlı olarak çiğnedi. Kuyucu Murad Paşa ve ondan öncekiler gibi eski uygulamalara döndü; Osmanlı ordusunun başında doğuya yürüyüp Şah Abbas'a saldırdı. Padişahın danışmanları arasında savaş yanlılarının ağır basması yeni vergiler konacağı ve yeni harcamalar yapılacağı anlamına geliyordu. Aynı zamanda işsiz güçsüz sekbanlara iş bulunacak demekti. Kuşkusuz, doğuya giden Osmanlı ordularında eski Celali ve leventlerden iş bulanlar olduysa da, yoldaşlarından bazıları, tıpkı eskiden olduğu gibi, kırk, elli ya da yüz kişilik topluluklar halinde Anadolu köylerini yağmalamayı sürdürdü.[10]

Sultan I. Ahmed'in 1026/1617'de ölümüyle Osmanlı yönetimi olağanüstü zorlukta bir başsızlık sorunu yaşamaya başladı. Yalnızca altı yıl içinde (1026-1032/1617-1623), 300 yıllık Osmanlı hanedanı neredeyse silinecekti. I. Ahmed'in küçük kardeşi, deli olarak bilinen I. Mustafa zorla tahta çıkarıldı. Daha sonra tahttan indirilerek yerine Ahmed'in en büyük oğlu II. Osman geçirildi. Fırtınalar içinde geçen beş yıl sonunda, 1031/1622 yılında Osman öfkeli yeniçeriler tarafından katledildi. Bu, Osmanlıda bir hükümdarın katledilmesinin ilk örneğidir. Akılca dengesi

7 Knolles 1687, II, s. 913, Nasuh'un, disiplin gerekçesiyle Anadolu'ya 16.000 yeniçeri sürdüğünü söylüyor.

8 Knolles 1687, II, s. 905, dedikodularda Nasuh'un Murad Paşa'yı zehirlediği ileri sürülüyordu.

9 GOR, IV, s. 471-72. O dönemde İstanbul'da oturan bir Fransız'ın yazdığı bir mektup var: *Copie d'un lettre escrite de Constantinople à un Gentilhomme François, contenant la trahison du Bascha Nassouf, sa mort estrange, & des grandes richesses qui luy ont este trouvées* (Paris, 1615). Bana bu bilgiyi veren meslektaşım Andras Riedlmayer'e teşekkür ederim. Bana söylediğine göre, rapor "kısa süren ve şiddet uygulamalarıyla dolu görev süresi boyunca kazandığı çok sayıda düşman ile aşırma yoluyla edindiği taşkın servetin ölümünü hazırladığını" ima ediyor. Ayrıca bkz. Alderson, 170. sayfanın karşısındaki sayfada yer alan Çizelge XXXIV, dn. 5.

10 MD80, No. 203, s. 78, 23 Zilkade 1020/27 Şubat 1612 tarihli kayıtla Karahisar-ı Sahib sancakbeyine gönderilen hüküm: Burada Celali yağmasının sürdüğü, bölgedeki reayanın can ve malına zarar verdiğinden söz edilmektedir. Bu tür hükümlerin sayısı 1030/1620'ye doğru gittikçe azalmaktadır.

yerinde olmayan I. Mustafa yeniden tahta çıkarıldıysa da kısa süre sonra yerine Ahmed'in on bir yaşındaki oğlu IV. Murad geçti. Murad, kuşkusuz danışmanlarının kışkırtmasıyla kardeş katli yasasına uyup, İbrahim dışında bütün kardeşlerini öldürttü. İki çocuk da tahta varis verecek yaşta değildi ve nereden bakılırsa bakılsın, o birkaç yıl boyunca Osmanlı soyu tükenme tehlikesi yaşadı.

Her şeye rağmen Osmanlı devletinin temel iktisadi yapısı yıkılmadı. İran ve Celali savaşlarından etkilenmeyen bölgelerde ticaret sürdü. Hatta Anadolu'da bile, kargaşa görünümü yavaş yavaş eskiyi çağrıştıran bir tür düzene girdi. 1019/1610 yılında son Büyük Anadolu Celalisinin de idamı ticaret koşullarını gözle görülür biçimde iyileştirdi. Kentlerde etkinlikler canlandı, kervanların korunması sağlandı ve kentler arası ticaret yoluna girmeye başladı.[11] Kentlerdeki yapıların çoğunun tamir edilemeyecek ölçüde yıkım gördüğü gerçekti; yerine yenilerinin yapılması onlarca yıl aldı. Polonyalı Ermeni Simeon gibi gezginler, tanığı oldukları yıkıntılar içindeki birçok küçük kentte, geride kalan insanların binaları yeniden yapmaya ve geçmişteki yaşamlarını yeniden kurmaya çabaladıklarını anlatıyor.[12] Her ne kadar İznik gibi bir kentin büyük bölümü Celali savaşları nedeniyle harabeye dönmüş de olsa, ünlü çini atölyeleri 1019/1610'dan başlayarak binlerce bardak, kadeh ve özellikle de Sultan Ahmed Camii için çiniler üretmeye başladı. Gezgin Simeon Amasya'da gümüş üzerine çalışan kuyumcular, iplik, kumaş boyayanlar ile işlerini yeniden kurmaya çalışan zanaatkârlar görmüştü. Tokat'ta gümüş ve bez satışı yapılan zengin kapalı çarşı eski canlılığını sürdürüyordu. Merzifon'da ya da Muş'taki meyve pazarı tümden ortadan kalkmamıştı. Muşlu meyve bahçecileri lezzetli ürünlerinden hâlâ bolca satabiliyorlardı. Ama, Simeon özellikle taze meyve, sebze fiyatları ile Amasya'da ekmek fiyatını çok pahalı bulduğunu söylüyordu.[13]

Anadolu'nun hırpalanmış kentleri yavaş yavaş eski canlılıklarına kavuştular. Polonyalı Simeon, her yerde kentleri yoksullaşmış, çoğunlukla terk edilmiş ve bazen yıkılmış gördüğünü anlatıyor: Muş çevresi haraptı; Tokat çevresinin köylerindeki hanehalkının yüzde ellisi yok olmuştu. Büyük köylerden geriye yıkıntılar kalmış olan Sivas'ta çiftçiliği sürdürenler yalnızca Ermenilerdi. "Toprağı böylesine verimli köyleri böyle karışıklık içinde görmek insanı hüzünlendiriyor,"diyor Simeon. Celalilerin harabeye çevirdiği,

---

11 İnalcık -1, III, s. 214, İktisadi yaşamın canlandığının bir göstergesi olarak gümrük vergilerinin artırıldığından söz ediyor.

12 Simeon, s. 4 vd, Celali savaşlarının hemen ardından Anadolu'da yaşama değiniyor.

13 Simeon, s. 21-22, 86-89.

"tümüyle terk edilmiş, bir zamanlar gelişmekte, zenginleşmekteyken şimdi çıt çıkmayan" Bingöl ve Engel adında iki köyden söz ediyor.[14] Köylüler bazı sorunlarını çözebiliyorlardı doğal olarak: Örneğin kerpiç ve birkaç ağaçtan bir barınak yapabiliyorlardı. Ama, çift sürmeye gelince o başkaydı: Çapulcuların yürüttüğü saban demirini yeniden edinmek hem zor, hem de pahalıydı. Hayvan kalmamıştı ortalıkta. Kimi zaman yerli sipahilerden tımarının başına dönenler oluyordu. Bazı yeni tımarlı sipahiler Kuyucu Murad Paşa'nın yeniden toprak dağıtım programı çerçevesinde toprağa kavuşuyordu. Tarlalarını ve sürülerini yeniden canlandırmaları için köylülere yardımcı olmaları askeri sınıfının kendi çıkarı gereğiydi. Anadolu halkı için yaşam zorluk ve düş kırıklığı içinde sürüyordu, ama sürüyordu.

ANADOLU'DA CELALİ İZLERİ

Celali isyancılarının ana hedefi, büyük olasılıkla, kendilerini ve adamlarını yeniden Osmanlı düzenine kabul ettirebilmek için Osmanlılara baskı yapabilecekleri belirli bölgelerde egemenlik kurmaktı. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Suriye'de yaptığı gibi ayrılıp yeni bir devlet kurmaya kalkışmadılar. En güçlü oldukları günlerde Celaliler rütbe, erk ve güvenlik peşinde oldular; ama koşulları hep kendileri belirlemek istediler. Bu hedeflere ulaşmak için aralarında gerekli birlik ruhu, yalnızca dış olaylar nedeniyle ve Osmanlıdan yeterli ilgi görmedikleri zaman doğdu; yoksa, dikkatli hesap kitap sonucu değil.

Celaliler en çok vur-kaç savaşında başarılıydılar. İçlerinden en az bir kişi bunun ellerindeki en değerli savaş yöntemi olduğunun ayırdına varmıştı. Her ne kadar, pusu ve vur-kaç yöntemleriyle Osmanlı birliklerini bozguna uğratabilseler de zafer kazanma duygusu ve bir tür kumar oynama güdüsü onları çoğunlukla başarılı oldukları, fakat sonunda yok olmalarına yol açan topluca savaşa, ya hep-ya hiç stratejilerine itiyordu. Böyle büyük meydan savaşları yitirilince, uzun eğitim süresi sonunda elde edilmiş, takım ruhundan kaynaklanan disiplin ve bağlılık zayıflıyordu.

Her ne kadar hükümet sürekli Celalilerin dinsiz imansız olduklarından söz etse de, onlar [Hicri] bin yıl inancını ya da dinsel bir güdü taşımıyorlardı. İçlerinden bir peygamber çıkmadığı gibi, saflarında dinsel bir akım gelişmediği de kesin. Geçimlerini sağlamak, ganimet almak ve boş kalmamak için döğüşüyorlardı, yoksa dinsel bir amaçla değil.

Celaliler, Osmanlı sınırlarının dışından herhangi bir siyasi destek de almadılar. İranlı Şah Abbas'ın Anadolu'ya yardım için adam, para ya da mü-

14 Simeon, s. 88.

himmat gönderdiğine ilişkin kanıt yok. Hatta tam tersi, sığınmak amacıyla İran topraklarına girdiklerinde, Abbas kaçışlarının gerçek nedenini anladı. "Şah'a olan sevgilerinden"[15] dolayı Osmanlılarla döğüştükleri iddiasını kabul ederek ülkesinde kalmalarına izin verdi. Ama, girilen ilişkiye giydirilen bu kılıf kısa sürede sırıttı. Celaliler Anadolu'ya dönebilmek için Osmanlı hükümetinden uzlaşmaya yanaştığı konusunda resmen güvence alınca, Şah ve buyruğundaki güçler gitmelerine engel olmadı.[16]

Anadolu içinden Celalilerin başına geçecek, eksilmeyen büyüleyiciliğe sahip, sürükleyici, saygı uyandıran bir kişilik ya da önder hiç çıkmadı. Çevresinde toplanıp kendilerini özdeşleştirebilecekleri ya da özdeşleştirme isteği duyacakları tanınmış bir aile yoktu Anadolu'da. Sekbanlar, leventler ve hoşnutsuz softalar, Anadolu'nun serseri takımı, nefret ettikleri bir yaşamdan kaçıp sığınacakları bir yer peşindeydiler; yoksa, bir devlet ya da hanedan kurma peşinde değil.

Celali isyanları sırasında su yüzüne çıkan bir başka konu da, o dönem Osmanlıları arasında süregelen bir tartışmanın en can alıcı noktası olan, reaya ve askeri arasındaki, yani üretip yetirenlerle koruyanlar arasındaki ayrımın belirsizliğiydi. Osmanlının geçirdiği sarsıntıyı açıklamak çabasıyla Sultan IV. Murad'a 1040/1630'da bir risale sunan Koçi Bey, göründüğü kadarıyla, bir kural getirmeyen, kendince rastgele bir yaklaşımın benimsenmesini öneriyordu: Çalışanlarla savaşanlar arasında kuramsal bir denge.[17] Yine de, şu iki önemli olguya bakılınca, Koçi Bey'in yaklaşımının mantığı ağırlık kazanıyor: Birincisi, geleneksel olarak imparatorluğun korunmasından askeri sınıf kendini sorumlu tutuyordu. Eğer bu sınıfa girişte sıkı sınırlamalar getirilirse imparatorluğun ömrü uzatılabilirdi. Reayadan askeri sınıfına geçişin sürmesine izin vermekle bu sınıfa yeni insan gücü katılmış oluyordu; ama, eski değerler, ya da bu değerlerle birlikte var olan sorumluluk duygusuna sahip çıkılmış olmuyordu.[18] İkinci olgu, sayıları durmadan artan tüfekli askerlerin araç gereç bedelleri ile maaşlarının nakit olarak ve zamanında ödenmesi gereğiydi. En yüksek ücreti kim öderse ona yönelmeye her zaman hazır sekbanlar ve leventleri denetim al-

15 Münşî, II, s. 967.
16 Münşî, II, s. 1002-04.
17 Koçibey, özellikle üçüncü bölüm (s. 297-82) ile onbirinci bölüm (s. 307-09).
18 I. M. Kunt, Braude ve Lewis derlemesi içinde s. 63, Müslüman reaya kadar gayrimüslim reayaya, 1600 yılından önce de sık sık tımar verilebildiğini belirtiyor. 1600 yılından sonra, süre ve koşullar değişti. Hükümet tımarlı sipahiye daha az, tüfekli askere ise daha çok gereksinim duyar oldu. Tüfekli askerlere ücretleri günlük ve nakit ödeniyordu.

tına almanın en kolay yolu onları askeri görevler için işe almaktı. Merkezi hükümetin işe almadıkları da, yerel güçlerin yanında iş bulabilirdi. Daha sonra 12./18. yüzyılda âyân adını alan bazı yerel aile reisleri, birçok bakımdan bağımsız birer hükümdar gibi davrandılar. Tüfekli askerin maaşının sağlandığı kaynak eninde sonunda toprağı işleyen köylü ile tüccardan alınan vergilerdi. Koçi Bey'in işaret ettiği gibi, tımarların ve diğer toprakların, askeri yeteneğe göre değil de, kişinin varlığına bakılarak satılmasıyla çabucak nakit elde edilebilir, vergi toplama hakkı devredilebilirdi. Tez yoldan nakit sağlamanın bir başka yolu da, gümrük vergileri ile emtia ile ticari işlemlerden alınan diğer rüsumun artırılmasıydı. Ama, Koçi Bey'e göre bunların hiçbiri Osmanlı devletinin geleceği bakımından hayra alamet değildi.

Karayazıcı ve Kalenderoğlu Mehmed'in büyük Celali orduları, Osmanlı sistemi içinde şöyle ya da böyle yeniden güç sahibi olmak için, becerikli bölükbaşılarımn yeni çıkan tüfekle savaşma yöntemlerini örgütleme ve uygulamadaki yeteneklerinin örneklerini verdi; Halepli Canbuladoğlu Ali Paşa'nın orduları, hemen ardından Maanoğlu Fahreddin'in orduları Avrupa parası ve silahlarının yardımıyla bir devlet kurmaya kalkıştı. Bir on yıl sonra Erzurumlu Abaza Mehmed Paşa'nın ordüları, Sultan II. Osman'ın katledilmesiyle yapılan yanlışı düzeltmek amacıyla Osmanlı güçlerine saldırdı; bir yüzyıl sonra —öncelikle, yerel âyânın başını çektiği kaynaklardan kendi milis güçlerini çıkarabilmelerine dayanarak— çeşitli derebeyleri imparatorluğun uzak köşelerinde egemenliklerini ilan ettiler. Bu olayların tümünde ordu piyadesinin çekirdeğini hep bağımsız sekbanlar oluşturuyordu. Tımarlı sipahi gücüne dayanan stratejiden küçük ateşli silahlara dayalı stratejiye geçişleri yanında, maaşları ödemek için nakit paraya sahip olmaları, potansiyel isyancı önderlerinin eline merkezi Osmanlı hükümetine karşı çıkmak için müthiş bir yeni araç veriyordu. 1000-1020/1591-1611 yılları arasındaki Celali isyanları Ortadoğu'da geçerli ortaçağ savaş yöntemlerinden erken modern çağın yöntemlerine doğru bu olağanüstü değişimi açıkça ortaya koyuyor. Bu sonucun nedeni ne Büyük Celaliler, ne de Canbuladoğlu Ali Paşa'ydı; fakat hepsi de bu isyanları hazırlayan etmenlerin bir araya gelmesine bir daha izin verilirse neler olabileceğini gösteren izler bıraktı.[19]

19 Canbuladoğlu Ali Paşa'nın genç hazinedan Abaza Mehmed adındaki kişinin, ünlü öğretmeninden isyan sanatını ne ölçüde öğrendiği üstüne düşünce üretmek ilginç olabilir. Abaza Mehmed'in III. Murad zamanındaki olağanüstü başkaldırısı için bkz. Danişmend, III, s. 315 vd. Bir de, iki kez başvezir olan Halil Paşa ile Abaza'nın ilişkisi konusunda, bkz. de Groot, s. 74-79.

SULTAN AHMED CAMİİ'NİN YAPIMI

Bugün, Celali döneminden kalan anıtlara, ya da bu isyanları bastıran kişilere pek az ilgi duyuyoruz. Sultan III. Mehmed'in hasodabaşısı Gazanfer Ağa'nın türbe ve şadırvanı ziyaretçilerin gözüne çarparsa, bu yalnızca çok daha ünlü ve tarihi Valens su kemerinin görüntüsünü kestiğindendir. Gazanfer'i, ayaklanan sipahilerce 1011/1603'te korkunç biçimde öldürülüşünü, ya da yaşadığı dönemi pek az kişi bilir. Cağalazade Sinan Paşa'nın ismi, İstanbul'da tanınmış bir caddeye, günümüz Türkiye'sinde kadar 1990'lara önemli gazetelerin ve kitapların çoğunun basıldığı bir caddeye, yenileştirilerek kısaltılmış biçimiyle (Cağaloğlu Caddesi) verilmiştir. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın türbe ve külliyesine gelince, ne pek kimsenin dikkatini çeker, ne de kimsenin umurundadır. Celali isyanları ve kargaşa döneminde yapılmış yapılar arasında dönemin en unutulmaz simgesi bir camidir. Sultan I. Ahmed'in bu camiini dünya "Mavi Cami" olarak bilir. Kentin üzerinde insanı şaşkına çeviren büyüklüğü ile yükselir ve ilginç bir biçimde, Osmanlı tarihinin en az anımsanmaya değer "zaferlerinden" birini anımsatır.

Hep zaferler kazanmış bir İslam imparatorluğunun hükümdarları olan Osmanlı sultanları savaş alanlarındaki başarılarını yaşatmak için büyük camiler yaptırdılar. Tanrı'nın yüceliğine övgü olarak yaptırılan bu tür anıtların yapım giderleri savaş alanında kazanılan zafer sonucu elde edilenlerle karşılanıyordu. Soyunun büyüklerini geçmeye çalışan I. Ahmed çok büyük bir cami yaptırmaya karar verdi. Fakat, genç sultan bir kez sefere çıkmıştı. O da pek bir zafer sayılmazdı: Tahta geçtiğinin birinci yılında yaşadığı, talihsiz bir Bursa kaçamağı vardı. Bursa'da Büyük Celali Tavil Halil, yaşamını tehdit etmiş, içtiği kar suyu da genç hükümdarın midesini ağrıtmıştı. Sultan Ahmed, bir daha değil savaşa gitmek için, avlanmanın dışında herhangi bir nedenle bile Saraydan dışarı çıkmadı.

Dolayısıyla, yapımını istediği bu çok pahalı, dinsel imparatorluk anıtına yaraşır boyutta bir zaferi yoktu. Harcamaları karşılamak amacıyla vergileri artırdı ve hedefinin kutsallığına ulemayı inandırmak için çok çaba ve zaman harcadı.[20] 1018/1609 yılında, sadrazamı Kuyucu Murad Paşa, son Büyük Celali'nin kökünü kazıma "seferinden" başarıyla dönünce, padişah bu olanaktan yararlandı. Bu zafer için Tanrı'ya şükretti ve bu görkemli yapıyı yaptırma planlarını uygulamaya koyuldu. Son büyük Celalinin idam edildiği ayı izleyen ayda, caminin temeli kutlamalarla atıldı.

---

20 GOR, IV, s. 442.

9 Recep 1018/9 Ekim 1609 günü, devlet büyüklerinin eliyle ilk kazma vuruldu. O günkü törende imparatorluğun en yüksek görevlileri bulunmaktaydı: Şeyhülislam, Kuyucu Murad Paşa, birkaç daha ufak rütbeli vezir, ulemadan yüksek kişiler. Tümü simgesel anlamda kazmayı vurmuş oldular. Sultan Ahmed o denli uzun süre ve öylesine şevkle kazdı ki, terlediği görüldü.[21] Ahmed'in camiine olan bu yoğun ilgisi, caminin bütün yan binalarıyla birlikte tamamlandığı yıla, yirmi yedi yaşında öldüğü yıla değin sürdü.

Dokuz yıl boyunca yapılan olağanüstü harcamalar ve saltanatın sürekli gözetimi sonunda caminin kapıları açıldı.[22] İstanbul halkı, bugün hâlâ çok kişinin kenttekiler içinde en güzellerden biri saydığı camiyi gördü. Planların daha önceki yapılarda görülen düşüncelerden aktarma olduğu, Mimar Mehmed Ağa'nın amacının tasarımda denge ve ayrıntılara özen göstermek değil, görkemlilik ve büyüklüğü gerçekleştirmek olduğu doğrudur.[23] Yine de cami bugün İstanbul'un ufuk çizgisinin çok önemli bir kesimine ustaca kondurulmuş haliyle, elinden çıktığı sanatçıların, taş ustalarının, çini ustalarının ve de mimarının bir zaferi olarak durmakta.

Tarihin ışığında bakıldığında caminin, adını taşıdığı sultanın bir zaferini değil de, o yıllarda sadakatla savaşan ve çok acı çeken padişaha sadık komutanlar ile köylü olsun, kentli olsun sadık halkın zaferini temsil ettiğini söyleyemez miyiz? Ahmed, geçmişin iflas etmiş siyasetlerini değiştirmeye çalışanları, sonunda Osmanlıları başarıya götüren o değişiklikleri yapanları anımsamamalı mıydı? Zaman tanınıp ön hazırlık yapılsa başarılı olacak bir programı sadakatla, ama çaresizlik içinde uygulamaya çalışan Serdar Ferhad Paşa gibi bir adamın adı geçmemeli miydi? Yolsuzluğun tadı ve çekiciliğine karşın, görevlerini yerine getirmeyi sürdüren, özellikle, kentini tek başına Celali Kalenderoğlu'nun önüne geçilemez yağmasından kurtaran Ankara kadısı Vildanzade gibi birçok kadı ve tımar sahibinin yiğitlik ve bağlılığından söz etmeden olur mu? Sultan Ahmed Camii'nin görkeminde, o hovarda hükümdarından çok, asıl Yaşlı Paşa hak sahibi değil mi? Sultan'ın her daim muzafferiyeti uğruna yaşamlarını adayan askeri sınıfını en etkili biçimde simgeleyen Kuyucu Murad değil mi? Sert doğası sayesinde Habsburglarla barışı kotaran, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın baş-

21 Uzunçarşılı, III/2, s. 554, dn. 3.

22 CSP-Venedik, XIII, s. 75, (19 Aralık 1613 tarihli). İstanbul kadısının, bütün tüccarlardan (Kahire ve Halep'tekiler de içinde olmak üzere) caminin yapımı için özel bir vergi ödemelerini istediğini belirtiyor.

23 Goodwin, s. 344. Sultan Ahmed camii mimarisinin tümüyle betimlendiği 342-350. sayfalara bkz.

langıç evresindeki Suriye devletini darmadağın eden ve Anadolu Celalilerinin gücünü kıran Murad değil miydi?

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde önemi ne olursa olsun, Yaşlı Paşa araya giren 300 yıl sonunda unutulmuştur. İstanbul'daki göze çarpmayan istirahat yerini neredeyse bilen yoktur. 11./17. yüzyılda öldüğü zaman bile Paşa'nın türbe ve külliyesi, daha önce yapılmış olan Şehzade camiinin gölgesinde küçük üçgen bir alana sıkıştırılmıştı. Murad'ın son armağanı bir büyük cami değil, içinde bir sebil ve bir mescid bulunan bir eğitim merkezi, bir medreseydi. Bugün medrese hâlâ duruyor, her kuşağın değişen ihtiyaçlarına göre zaman zaman eğitim amaçlı olarak da kullanılıyor. Yaşlı Paşa'nın türbesinde iki sanduka daha var: Biri Abaza Mehmed Paşa'nın diğeri Cağalazade Sinan Paşa'nın.[24] Bu üç kapıkulunun yan yana yatmasının getirdiği ironi insanı bir anlamda çarpıyor. Batıda onca askerin firar etmesine yol açarak, doğuda da güçlü Canbulad ailesinin düşmanlığını tahrik ederek Celaliler döneminin sıkıntılarını başlatan Sinan Paşa idi. Genç bir hazinedarken Canbuladoğlu Ali Paşa'yı destekleyen, Murad Paşa'nın ölümünden sonra da Sultan II. Osman'ın intikamını almak için isyan edecek kadar cesareti olan da Abaza Mehmed idi. Fırsatçı Sinan ile kendi kendini ıslahatçı ilan eden Abaza Mehmed, bir bakıma Büyük Celali İsyanından sonra Osmanlı'nın gücünün yeniden toparlanmasında ortaya çıkan sorunları temsil ediyorlardı. Ne var ki bütün hayatını kadim Osmanlı düzenine göre geçiren, Allahın yeryüzündeki gölgesinin topraklarını ve tebaasını koruma görevini sonuna kadar yerine getiren yaşlı Murad Paşa'nın çetin kişiliği her iki paşada da yoktu. Kuyucu Murad Paşa öldüğünde Anadolu'nun ekonomisi istikrarlı değildi; ama başlıca Celali ordularını fiziki anlamda yok etmesi, belki de ekonomik ve toplumsal hayatlarını toparlayabilmeleri için Anadolu halkının kat edeceği uzun yolun güvenliğini sağlamıştı.

---

24 Editörüm Ayşen Anadol'a bu bilgiye dikkatimi çektiği için teşekkür ederim. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s. 142-144.

YEDİNCİ BÖLÜM

CELALİ İSYANLARINA YENİ YAKLAŞIMLAR

17. yüzyıl Celali bunalımı konusunda ek bir kaynakça için tarama yaptığım sırada, *Büyük Anadolu İsyanı*'nı 1983 yılında yayımladığımdan bu yana Osmanlı tarihi çalışmaları alanında meydana gelen değişime şaştım. Bir kere, yapılmış olan büyük çaplı araştırmaların çokluğu, çeşitliliği, niteliği, Türkiye içinde ve dışında bu döneme büyük ilgi duyulduğunu gösteriyor, bu araştırmalar basılarak okuyucuya ulaşmış bulunuyordu. Bir başka değişim, kimi tarihçilerin var olan çalışmalara yeni bakış yöntemleri uygulamak istemeleriydi ki bu, konuyu araştıranları yeni savlara şu ya da bu biçimde tepki göstermek zorunda bırakıyordu. Bir üçüncü değişim, çeşitli dillere, kabul görmüş tarihe yeni yorumlar önerebilecek ölçüde egemen ve zaman ayırmaya hazır yerli yabancı tarihçilerin sayısındaydı.

Döneme yönelik ilgi son yirmi yılda gözle görülür biçimde artmış. Bu ilgi, görüş alışverişine elverişli ortamı sağlayacak bazı uluslararası ve yurtiçi destekli toplantılara yol açmış. Anlatı biçimindeki genel kabul görmüş kronolojilerden ayrılıp, Celali bunalımı dönemine toplumsal ve iktisadi açılardan yaklaşan çalışmalara doğru açıkça kayış sonucu, zengin Osmanlı panoraması, Batının eski standart varsayımlarıyla yapılabildiğinden çok daha derinlemesine kavranabilmiştir. Bu yeni yorumlardan bazılarının akademik tartışma alanından çıkıp yerli ve yabancı ortaöğretim ders kitaplarındaki Osmanlı tarihinin yeniden yorumlanmasına yol açıp açmayacağı ise geleceğin konusu. Ama bazı Osmanlı tarihçileri ve bunların Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi duyan yayımcıları, imparatorluk hakkındaki almaşık bakış açılarını ve Cumhuriyetle bağlantısını sergilemekte eskiye oranla daha istekli görünüyorlar.

Bu tür sorgulamalar, çalışmalarıyla Celali bunalımını odak alan yerli

yabancı bilim insanları arasında 1970'lerde başladı. Kimi Osmanlı tarihçileri elinizdeki kitabın İngilizce basımından en az on yıl önce, kabul görmüş varsayımları, özellikle de Batılı tarihçilerin ileri sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun "Çöküş Kuramı" diye anılan savı sorgulamaya başlamışlardı. Sürüp gelen bu yoruma göre, imparatorluk büyüyor, Kanuni Sultan Süleyman döneminde güçlü dönemini yaşıyor, Celali bunalımı sırasında yayılmasını tamamlıyor ve ondan sonra yıkılışına dek hiç durmadan güçten düşüyor, geriliyor ve yerini Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte çok sayıda çağcıl Ortadoğu devletine bırakıyordu. Daha yakın zamanların bilim adamları, benimsenegelmiş kalıba uymayan bulgular elde ettiklerine inanıyorlar. 1980'lerde ve 1990'larda Türkiye'de ve dünyada hemen her yıl, yalnızca Çöküş Kuramı'nı değil, başka yerleşmiş inançları da topa tutan makale ve kitaplar çıktı. Aslında, geçen yirmi yılda yazılanların çoğu okunduğunda, iyi yetişmiş bilim insanları arasında bu konularda canlı tartışmaların varlığı seziliyor. Bu bilim insanlarının sonunda gerçekleştirmek istedikleri, imparatorluğun çok çeşitli dinsel ve etnik yapısının daha aslına uygun bir resmini çıkarmaktır; o imparatorluk ki, Celali felaketi bir yana, 600 yıl boyunca içindeki halklar ve kültürler arasında görece bir düzen sağlamıştır.

Bu ek kaynakçayı hazırlamak amacıyla yazılanları okurken, bilimsel sunuşların çoğunun birbiriyle ilişkili olduğunu, tümünün Celali dönemine yeni yorumlar getirdiğini ve beş ana başlık altında toplandığını gördüm: Devletin biçimi ve niteliği, başlıca Celali isyanlarının niteliği, eyaletlerle merkezi gücün ilişkisi, vergi sistemi ve belgelendirme konusundaki tartışma.

Osmanlı devletinin niteliği, kuruluşundan başlayarak 16. yüzyıla, erken modern döneme dek değişime uğradı. Bu konuda karşılaşılan önemli sorunlar erken Osmanlı devletinin tanımına ilişkindir: Avrupa'daki sistemlere benzer bir feodal devlet miydi, yoksa Doğuya özgü (Asya Tipi Üretim Tarzı denen) bir yol mu izledi, ya da ayrıksı bir Türk modeli olarak mı kaldı? Osmanlı ticaretinin Avrupa ticaretiyle bağlantısı nedeniyle, üzerinde durulan başlıca konulardan biri Avrupa Fiyat Devrimi'nin Türk ekonomisi üzerinde olası etkileridir; başka bir deyişle, 16. yüzyılın sonlarında yaşanan yaygın mali felaket, fiyat enflasyonu ya da başka bir etmenden mi kaynaklanmıştır? Bu soruyla bağlantılı olarak, bilim insanları bununla bağlantılı bölgeler arası bir soruna ilişkin bir soru atıyorlar ortaya: Avrupa hükümetlerinin merkantilist uygulamalarının Osmanlı ticareti üzerinde gittikçe artan etkilerini araştırıyorlar. Bu konudan yola çıkarak, bunalım döneminde Osmanlı ticari etkinliklerinin ne denli önemli olduğu sorgulanıyor: Türkler Avrupa ticaretinin göbeğinde mi yer alıyorlardı,

eşit bir ortak mıydılar, yoksa daha o zaman Avrupa'nın yeni dünya ticaret sisteminin dümen suyuna girmekte olan dış çevredeki bir eklenti miydiler?

Ana izleklerden ikincisi, **belli başlı Celali isyanlarının niteliğine** ilişkindir. Üzerinde özellikle durulan sorun, ortaya çıkış tarihi ve süresinin saptanmasıdır. Bu sorulara verilecek yanıtlar Osmanlıların Anadolu'yu yönetme yeteneğine açıklama getirecektir. Bu bağlamda, bilim insanları şu soruyu ortaya atmaktadır: Topraklarından ayrılmak zorunda kalan binlerce köylünün yer değiştirmesi —önceleri sanıldığı gibi— yalnızca Celali ordularının talanı ile dışa karşı savaşan imparatorluğun bitkin düşmesinin sonucu mudur? Çoğu, başka açıklamalara olanak veren kanıtlar ortaya koymaktalar: Nüfusun artması, artan nüfusun tarım ürünlerine talebinin baskısı, devlete karşı gelen bir tür örgütlü eşkıya, genel iklim değişikliği, delikanlılık çağındaki erkeklerin yığınlar halinde medreselere girmek istemesi, günün korkunç iktisadi ve siyasi karmaşasına karşı genel bir tepki. Tarihçiler, bu çöküntünün Anadolu'da yeni bir tür hükümete yol açarak imparatorluğun bir yüz elli yıl daha gücünü devam ettirmesini mi sağladığı, yoksa, genel kabul görmüş sav uyarınca bir Müslüman gücün gerilemesine mi yol açtığı konusunda kafa yoruyorlar

Üçüncü bir izlek, bunalım döneminde **merkezi hükümetin eyalet topraklarıyla,** özellikle Anadolu topraklarıyla **ilişkisi** üstünedir. Anadolu'da yürürlükteki toprak tasarruf sisteminin yavaş yavaş değişime uğraması, artık eski merkezi ve askeri toprak dağıtımından önemli ölçüde sapıldığını göstermektedir. Daha verimli vergilendirmeyi sağlayabilmek amacıyla tımar sistemi, çiftlik hareketine dönüşmüş olabilir; fakat, bu dönüşümün nasıl ve niçin olduğu konusunda tartışma sürmektedir. Hükümetin bu değişime hangi baskılar altında yöneldiği ve yapılan değişikliklerin gerçekten vergi artışı sağlayıp sağlamadığı merak konusudur. Siyasal istikrardaki değişiklikler, yasalarda değişiklik yapılmasını zorunlu kılmış olabilir; ama asıl araştırılması gereken konu yasaları değiştiren hükümetin hangi ölçüde şeriata bağlı kaldığı, günün gereksinimlerine yanıt vermek üzere örfe dayalı yasayı hangi ölçüde benimsediğidir. Anadolu köylüsünün, kentlisinin yaşamını etkileyen bütün bu değişiklikler, gelip merkezi hükümetin gücüne dayanan bir soruna, padişah ile reaya arasındaki temel ilişki sorununa nasıl dönüştü? Bir düşünelim: Bir gelir kaynağı olarak tarımsal üretimde düşme oldu da, getirilen yeni bir vergi sistemi altında, Anadolu nihai olarak geçmişteki Osmanlı imalat yeteneğini yitirerek ham maddeleriyle Avrupa pazarlarını besleyen bir tahıl ambarı olmaya mı zorlandı?

Bir dördüncü sorun, hükümetin yeni askeri teknolojinin ve mali yükümlülüklerinin gereksinimlerini karşılamak için uyarladığı vergi sistemi-

dir. Burada anlaşmazlık, vergi sisteminin, bunalım dönemi öncesinde ve sonrasında vergi yükümlülerini nasıl etkilediğinde, vergi gelirinde artışı sağlamak için hükümetin hangi kolaylık ve yenilikleri yürürlüğe koyduğunda, ve hükümetin kendi vergi tahsildarlarını ne ölçüde denetleyebildiğinde yatmaktadır. Önemli bir konu da, yeni olağanüstü vergilerdir. Bunlardan özellikle avarız adıyla bilinen olağanüstü durum vergisi yalnızca angarya olmakla kalmadı, süreklilik kazanarak sonuçları bakımından yıkıcı oldu. Akla gelen bir başka soru da vergi toplamada iltizam yönteminin ne ölçüde verimli olduğu ve uzun erimde nüfusa etkileridir.

Son olarak, çağcıl bilim insanlarının cebelleştikleri, tartışmalı **belgelendirme sorunları** ele alınabilir: klasik Osmanlı yazarlarının "nasihatname"lerinin geçerliliği ve tarihçilerin genelde bu tür belgelere dayanmak zorunda kalışları. Türk arşivlerinde bulunan çok sayıda birincil kaynağın yorumlanması önemli bir tartışma konusu olmuştur: Hükümler, vergi kayıtları, mahkeme ve vakıf kayıtları ve daha pek çoğu. Bazı bilim insanları, geçmişte yapılmış yorumların gerçekten yansız olup olmadığını ve tarihçinin bilinçaltında, yaşadığı dönemin siyasetinden etkilenip etkilenmediğini, böylece sonuçları çarpıtarak içeriği daha zengin ve derli toplu bir görüş çıkarma olasılığını ortadan kaldırıp kaldırmadıklarını sormaktadırlar. Başka bilim insanları ise bu tür düşüncelerin yalnızca yeni tarihçilerin ardına düştüğü ve zamanla yok olacak geçici bir hevesten öteye gitmediğini ileri sürmektedirler. Bu anlaşmazlığın bir bölümü, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tarih yazımının etkisinden ve ortaya çıkan değişikliklerden kaynaklanmakta.

Birleşik Amerikalı ve Batı Avrupalı çoğu bilim insanı, tarihçiler arasında son çeyrek yüzyılda yaygınlaşan bir akımın sonuçlarından olmasa bile düşünce biçiminden etkilenmiştir. 1960'ların ortalarında başgösteren bu akım eskiden beri kabul görmüş pek çok tarih ve yoruma acımasız bir eleştiri getirdi. Akım, Batı Avrupa'nın yüksek öğrenim merkezlerindeki devrimci siyasi düşüncelerden etkilenen tarihçiler arasında ortaya çıktı ve yeni bir yaklaşıma, yeni bir göreceliğe yol açtı. Bu sava göre, tarihçi siyasi olayları sayıp dökerek önceden belirlenmiş bir öğreti çerçevesine oturtamazdı, olguların kendi dönemlerinin çeşitli toplumsal ve iktisadi olaylarına göreli bir bağlamda anlaşılması gerekirdi. Bu yeni felsefe, olayların bir araya getirilmesini, yalnızca pozitif tarihsel gerçekliğin gözlenmesi olarak görmüyor, olayın içinde geçtiği çeşitli toplumsal ve siyasi bağlamlara da bağlı olduğunu düşünüyordu. Bu olayları yorumlayan çağcıl tarihçiler, 17. yüzyılda yaşamış tarihçiler ve devlet görevlilerinin içinde yaşayıp çalıştıkları ortamı anlayarak yorumlarına yansıtmalıydı. Hiçbir tarihçi ya da düşünce okulu geçmişte olup biteni kesin kes anladığını varsayamazdı. Ku-

ramın ileri sürdüğüne göre, her tarihçi birey olarak eski olguları yeni yollardan yorumlamak ve eski akademik yorumlardan yalnızca değerli olduğu kanıtlanabilenleri kabullenmek hakkına sahipti. Kimilerine göre bu yaklaşım, eski tarihçilerin keyfi kesinliğine karşı çıkan akademisyenlerin gerçek bir demokratik devrimiydi. Buna göre, Celali bunalımının yeni yorumu, kimi yeni Osmanlı tarihçisinin bildirdiği gibi, Anadolu'nun bu yürekler acısı öyküsünün ve imparatorluk üzerindeki etkilerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Geçen yirmi yıl boyunca, yeniden gözden geçirmeyi savunan görüşlerin araştırılıp yayımlanma sürecinde, yeni düşüncelerle yerleşik görüşler arasındaki çatışma gitgide artarken, Türkiye içinde ve dışında Osmanlı tarihçileri arasındaki diyalog da sürdü. Eldeki belgesel malzemeyi farklı yorumlayan bir tür Yeni Okul ve Eski Okul (tanımlamalar benimdir) ortaya çıkmış bulunuyor. Bu iki düşünce okulu, belgeleri birbirinden az da olsa, ayrı biçimlerde yorumluyorlar. Tarih yazma geleneği bakımından kökü Osmanlıların son dönemine dek uzanan Eski Okul'a bağlı tarihçiler, Celali döneminde yaşamış tarihçilerin çalışmaları ve görüşleri yanında, Osmanlı yönetsel kayıtları üzerinde yaptıkları kendi araştırmalarına dayanmaktadırlar. Eski Okul tarihçileri, Yeni Okul tarafından, belgeleri yazan Osmanlı yöneticileri ve devlet görevlilerinin (askeri sınıfı) çalışmalarına bağımlı kalarak imparatorluğu kavramaya çalışmakla suçlanıyorlar; oysa reayanın öyküleri, eğer anlatılabilmiş olsa, Osmanlı sultanının yönetiminin Anadolu halkını gerçekte nasıl etkilediği konusunda çok değişik görüşler açığa çıkarabilir diyor Yeni Okul tarihçileri. Yeni Okula bağlı araştırmacılar, yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişki konusunda kökten farklı varsayımlarla yola çıkıyorlar; bir araştırmacının öne sürdüğü gibi, aynı klasik yazın ve belgesel kaynaklardan yola çıktıkları halde, bunalımın birçok neden ve sonucunu bir bütünsellik içinde kavramak umuduyla, çözümlemeyi Celali bunalımına "tabandan tepeye doğru" bir bakışla yapıyorlar. Bu diyalogda, araştırmacılardan hiçbiri diğerinin savını tümden dışlamıyor; ama aynı konuya değişik bakış açılarından yaklaşıyorlar. Eski ve Yeni Okul bu tartışmayı aralarında sürdürürken yalnızca Celali bunalımı döneminin zenginliğini ve günümüz Türk devletinin temelini ve tarihini kavramadaki önemini değil, aynı zamanda Osmanlı tarihi araştırmacıları arasında şiddetli bir felsefi anlaşmazlığı da gözler önüne seriyorlar. Bu tartışmaların desteklenmesi ve sürdürülmesiyle, 21. yüzyılda iyi araştırmacılığın zarar görmesi şöyle dursun, bana öyle geliyor ki, Türkiye içinde ve dışındaki Osmanlı tarihçileri arasında sağlıklı bir akademik canlılık gelişecektir.

Ek II'deki açıklamalı kaynakçada, Eski Okul ve Yeni Okul arasındaki diyalogun son yirmi yılda geçirdiği evrimde önemli payı olan ağırlıklı ola-

rak İngilizce makale ve kitapları anlatıyorum. Bu listeye bu denli çok İngilizce makale ve kitap katmış olmamın iki nedeni var: Birinci neden, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu yapıtların nüshalarına kitaplıklar arası borçlanma yöntemiyle ulaşabilmemdir. İkinci neden, Celaliler ve Celaliler dönemi üstüne Türklerce ve yabancı araştırmacılarca yapılmış belli başlı araştırmaların çoğunun, dünyanın dört bir yanında okuyuculara ulaştırılmak amacıyla İngilizce yayımlanmış olmasıdır. Bunların çoğunun da, Türk okuyucusuna ulaştırmak amacıyla Türkçe'ye çevrilerek yayımlanacağını umarım. Okumadığım, ama çeşitli kaynakçalarda yer aldığını gördüğüm bazı Türkçe araştırmaları, konuya ilgi duyan Türk okuyucuların bu yararlı ve yakın tarihli bir dizi makale ve kitaba kolayca erişebilmesini sağlamak amacıyla, Ek III'te veriyorum.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KAYNAKÇA İNCELEMESİ

Bu kitabın hazırlanmasında yararlanılan malzeme sekiz bölüme ayrılmaktadır. Birincisi, arşivlerde bulunan yayımlanmış ve yayımlanmamış kaynaklar. İkincisi, Osmanlı, Avrupa ve İran kaynaklarında yer alan, döneme ilişkin vekayinameler. Üçüncüsü, Osmanlılar ve Avrupalılardan alınma, döneme ilişkin rapor ve bilgiler. Dördüncüsü, Osmanlılar ve Avrupalıların daha sonraki kronolojileri. Beşincisi, "standart tarih kitapları" diye adlandırabileceğimiz günümüz kronolojileri. Altıncısı, Celali ayaklanmalarına eğilen, günümüzdeki bilimsel çalışmalar. Yedincisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki genel koşullara değinen günümüz incelemeleri ve el kitapları. Sekizincisi ise, Celali döneminde iklimde değişiklik olasılığını inceleyen kısa bir dizi çalışma.

YAYIMLANMIŞ VE YAYIMLANMAMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Celali ayaklanmalarına ilişkin en yararlı kaynak, İstanbul Başbakanlık arşivindeki, yayımlanmamış, (bundan böyle MD kısaltması ile anacağımız) Mühimme Defteri koleksiyonlarıdır. MD, 961/1553 ile 1321/1905 arasını kapsayan 263 ciltten oluşmaktadır. Bu incelemede çeşitli ciltlerden, özellikle yetmişten seksene değin giden ciltlerden yararlanıldı.[1] MD'de yazılanlar öncelikle eyaletlerde yaşanan özgül sorunlara ve bunlar için düşünülen çözümlere ilişkindir. Doğası dolayısıyla MD hükümleri her zaman olayın nasıl sonuçlandığı üstüne bilgi vermiyor. Paşalardan birine savaşa girmesi buyruğu, birinci, ikinci, üçüncü kez, ve her yenilenen buyrukta biraz daha sert ve net bir dille bildirilmektedir.

1 72-75. ciltlerden yararlanırken dikkatli olmak gerekir: 72-73. cilt ile 73-74. ciltler arasında on aylık bir boşluk vardır; 74-75. ciltler arasında ise yedi yıllık bir boşluk bulunmaktadır.

Ondan sonra paşanın adı, bu konuyla ilgili olarak bir daha geçmiyor. Paşa görev yerine varıyor mu? MD bize bu konuda çok ender olarak bilgi veriyor. Söz konusu komutanın ne gibi bir eylemde bulunduğunu ancak başka kaynakların yardımıyla anlayabiliyoruz. Bununla birlikte MD'den, adamın gecikmesinin nedenlerini ve çoğu kez gecikmenin yaşandığı toplumsal ve siyasal ortamın içyüzünü öğrenmiş bulunuyoruz. Osmanlı tezkire ve vekayinamelerini, yabancı büyükelçilerin raporlarını, gezi edebiyatını vb değerlendirirken MD'ler temel kılavuz görevi yapabilir. Bu kitap için yararlanılan MD'ler, zaman içinde 1000/1591 yılından 1026/1617 yılına dek uzanıyor. İki ekten (zeyl) (MDZ), bir de Kâmil Kepeci Tasnifi (KKT) içindeki yanlış sınıflandırılmış bir defterden yararlanıldı. Arşivde bulunan diğer birçok koleksiyon arasında, Ali Emiri Tasnifi'nin (AET) içerdiği Canbulaoğlu Ali Paşa'ya ilişkin birkaç önemli belgeden yararlanıldı. Ayrıca Menzil Defteri (bundan böyle MENZİL olarak kısaca anılacak olan, askeri olayların aşamalarına ilişkin kayıtlar) Anadolu'da doğuya giderken kullanılan askeri yolların saptanmasında yardımcı oldu.

Osmanlı hükümetinin etkinliklerini doğrulamada yararlanılan bilgilerin bir kaynağı da Avrupa'daki arşivler, özellikle Venedik, Toskana ve İngiliz hükümetinin arşivleridir. E. Alberti'nin yayıma hazırladığı *Le relazioni degli ambasciatori Veneti* (RELAZIONI) adlı belgenin I, II, ve III. ciltleri ile G. Berchet'in yayıma hazırladığı *Relazioni dei consoli veneti nella Siria* (RELAZIONI-SURİYE) adlı belge, özgül bilgiler, yerel renkler ve verilerin kaynağı oldu. Özellikle RELAZIONI-SURİYE, bize erken Celaliler üstüne çok yararlı bilgiler sağladı. İtalyan dilinde kaleme alınmış bu kaynakların çoğu ticaretle ilgiliydi. Bilgilerin bir bölümü tam doğru değildi ve çoğu kez de imparatorluğun "yakında beklenen çöküşü" konusunda çok önyargılıydı. H.F.Brown ve diğerlerinin İngilizce yayıma hazırladığı *Calender of state papers and manuscripts relating to English Affairs in the archives and collections of Venice...* (CSP-VENEDİK), vekayinamelerde ortaya atılan kimi konuların doğrulanmasında yararlı oldu. Venedik devlet arşivinde bulunan —Archivio de Stato, Campo dei Frari adlı yayımlanmamış kaynakların 1607-1608 yıllarını içeren 64, 65, ve 66. Filza'ları— dosyaların (AV) çok değerli katkıları oldu. Bunlar, doğrudan Celali ayaklanmalarını konu almaktaydı. Toskana arşivlerine gelince, Floransa'daki Fondo Archivistico Mediceo'da (MEDICI) yer alan yayımlanmamış bilgiler yanında, P. Carali'nin yayımladığı, Maanoğlu Fahreddin dönemini belgeleyen ve Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Suriye isyanını incelerken izlenecek yönü belirleyen, özellikle Büyük Düka Ferdinand ile ilişkileri konusunda bilgiler içeren *Fakhr ad-din II, principe del Libano* (CARALI-2) en değerli katkıları sağladı.

Batılı bilim adamları şimdi Public Records Office'te tutulan İngiltere'nin büyükelçilik raporlarına şimdiye dek yukarıda sayılan çalışmalara gösterdiklerinden daha büyük ilgi göstermişlerdir. O. Brian'ın hazırladığı *The Report of Lello* (LELLO) gibi yayımlanmış çalışmalar Osmanlı devletinde yaşanan olaylar ve koşullar üstüne İngiliz görevlilerinin ilginç görüşlerine yer vermektedir. Şu yazma koleksiyonlardan da ayıklamak suretiyle ek bilgiler edinilebilir: M.S.Giuseppe (ed.), *Calender of the Manuscripts of the most honourable the Marquess of Salisbury* (SALISBURY-1) ile E. Salisbury (ed.), *Calender of the manuscripts of the most Hon., the Marquis of Salisbury* (SALISBURY-2).

DÖNEMİN VEKAYİNAMELERİ

Dönemin Osmanlı vekayinameleri arasında birkaçı, olaylara tanık olmuş kişilerce yazılmıştır. *Tarih-i Peçevi*'nin (PEÇEVİ) yazarı, 1061/1650'de ölen İbrahim Peçevi Haçova savaşını yirmi ki yaşındayken görmüştü. 1020/1611'de ölen, *Telhisat der ahd-i Sultan Ahmed Han* (VASITI) yazarı Vasıti, Celali dönemini öyle bilircesine anlatıyor ki, insan 1015/1606 - 1017/1608 arasında geçen olayların çoğuna, özellikle vekayinameyi adına yazdığı Kuyucu Murad Paşa'nın savaş alanlarında yaptıklarına tanık olduğuna inanıyor.[2] *Tarih-i âl-i Osman* (TKA) yazarı Topçular Kâtibi Abdülkadir, yüksek mevkiinden de anlaşılacağı gibi hareket halindeki, olasıdır ki, Celaliler üzerine yürümekte olan Osmanlı ordusunda yer almaktaydı. 1046/1636'da ölen ve bir dönem Anadolu defterdarı olan Hasanbeyzade Ahmed'in yazdığı *Telhisü't-tevarih*'in (HBZ) ikinci cildi Kanuni Sultan Süleyman'dan IV. Murad zamanına dek geçen dönemi kapsamaktadır.

Şah Abbas'ın çevresinde yer alan İranlı vakanüvislerden İskender Bey Münşî'nin (ö. 1632 ?) yapıtının adı *Tarih-i âlem-ârây-i Abbasi*'dir. Bu genel kabul görmüş çalışmanın R.M.Savory elinden çıkan iki ciltlik İngiliz-

---

2 Meslektaşım Andras Riedlmayer, *Political Unrest and Rebellion in Anatolia, 1605-1609,* (UCLA, 1966) başlıklı araştırmamın 231-32. sayfalarında birkaç yanlışa dikkatimi çekti: Ben Vasıti'nin *Telhisat*'ını destan kabul etme yanılgısına düştüm ki, öyle olmadığı çok açık. Ayrıca *Telhisat*'ın 1606 - 1611 arasındaki dönemi kapsadığını bildirdim ki, bu da yanlış; kapsadığı dönem, 1606 -1608 arasıdır. Bütün bunlardan da önemlisi, metni I. Sultan İbrahim'e adanmamıştır. Yapıtın kendi içindeki kanıtları değerlendiren Riedlmayer, belgelerden birinin tarihinin Sultan III. Murad'ın saltanatı dönemine düştüğünü; bu bakımdan kitaplığın verdiği adın yanıltıcı olduğunu ileri sürüyor. Değişik el yazılarının varlığı belgenin üç ayrı bölümden oluştuğunu gösteriyor: Birincisi, Vasıti'nin Kuyucu Murad Paşa Tarihi; ikincisi, yirmi iki dolayında özet (telhis); ve üçüncüsü, dört, kısa dinsel öykü. Dr. Riedlmayer, bu önemli yazmayı adamakıllı incelemiştir.

ce çevirisi, *Eskander Monshi, History of Şah Abbas* (Münşî) yayımcısının anlatımıyla "akıcı ve sürükleyici" olmak yanında, modern İran tarihinin en büyük dönemi üstüne canlı, heyecan uyandıran bilgiler vermekte ve bize göre, Celali dönemi Osmanlıları karşısında İran'ın üstünlüğüyle böbürlenen görüşler ileri sürmektedir.

Canbuladoğlu Ali Paşa döneminin Suriyesi de vakanüvislerin ilgisini çekiyor. 17. yüzyıl yaşamöyküsü yazarı Hasan bin-Muhammed el-Burînî, *Teracimü'l-ayân min ebna-yi zaman* (BURÎNÎ) adlı yapıtında Osmanlılar yüzünden Halep'in başına gelenler üzerinde durmaktadır. 17. yüzyılda yaşamış Suriyeli Muhammed el-Muhibbi'nin *Hulasâtü'l-âsâr* adlı yapıtı F. Wüstenfeld'ce *Fachr ed din der Drusenfurst* (MUHİBBİ) adıyla çevirilmiştir. Yazar, hazırladığı bu kişiler sözlüğünde, Maanoğlu Fahreddin'in yaşamının önemli bir bölümünü anlatmakta ve Canbuladoğlu ailesine ilişkin kanıt sağlayan, doğrulayıcı bilgiler vermektedir. Kuzey Suriye'de ve Doğu Anadolu'da daha sonra olanların görgü tanıklarından, doğma büyüme Tebrizli keşiş Arakel'in vekayinamesi, M. Brosset çevirisiyle, *Collection d'historiens Armeniens*'de (ARAKEL) Anadolu'daki Ermenilerin ve başkalarının 1604-1610 arasındaki Celali ayaklanmalarına tepkilerini anlatmaktadır.

DÖNEMİN OSMANLILAR VE AVRUPALILARCA YAZILMIŞ RAPORLARI

Celali ayaklanmalarıyla ilgili bilgilerin bir bölümü, Ayn-ı Ali'nin yazdığı *Kavanin-i âl-i Osman* (AYN-I ALİ) gibi bazı resmi raporlardan kaynaklanıyor. Ayn-ı Ali burada, Osmanlıların Celali isyanları sırasındaki askeri ve parasal gücünü anlatıyor. Bu yapıt Fransızca'ya M. Belin tarafından "Du Regime des fiefs militaires..." (BELIN) adıyla çevrilmiştir. Koçibey'in IV. Murad'a verdiği ünlü risale, W.F.A. Bernhauer tarafından, "Koğabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebaudes..." (Koçibey) adıyla çevrilmiş ve açıklaması yapılmıştır. İstanbul'da görev yapan İngiliz büyükelçilerinin gönderdikleri bazı mektuplar ve diğer yazışmalar, özellikle Büyükelçi Edward Barton (1588-1597) ile Büyükelçi Henry Lello'ya (1597-1607) ait olanlar, Samuel Purchas'ın *Hakluytus Posthumus, or Purchas, his Pilgrimes...* (PURCHAS) adlı yapıtının VIII. cildinde yer almaktadır. Sir W. Foster'in yayıma hazırladığı *The Travels of John Sanderson...* (SANDERSON) ile W. Lithgow'un yayıma hazırladığı *The Totall Discourse...* (LITHGOW) adlı yapıtlarda bazı ilginç mektuplar ve gözlemler vardır. İkisi de 1607-1610 arasında, Büyük Celali İsyanları dönemindeki Anadolu'yu anlatıyor. Şam'da valilik yapmış kişilerin isimlerini içeren, H. Laoust'un *Les Gouvenours de Damas sous les Mamlouks et les premiers*

Ottomans... (İBN CUM'A) ile Halep'te valilik yapmış kişileri içeren A. Mingana içinde "List of Turkish Governers..." (MINGANA), döneme ilişkin iki yararlı çalışmadır. Bunların yanına bir de, I. de Testa'nın derlediği, Osmanlı İmparatorluğu üstüne yapılmış bir bilimsel inceleme olan *Recueil des traites de la Porte Ottomane* (TESTA) eklenebilir.

Osmanlı kaynakları dışında, dönemle ilgili bir başka yararlı kaynak da, Osmanlı İmparatorluğu'nda görevli Fransız büyükelçisinin gönderdiği yazıları içeren, T. de Gontaut Biron'un yayıma hazırladığı *Ambassade en Turquie*...'nin (SALIGNAC) 1889 baskısıdır. Burada, haftalık olarak (hatta kimi zaman daha da sık) imparatorluğun her yanında olup bitenler, aralarında daha sonra iki kez sadrazam olan Yeniçeri Ağası Halil Paşa'nın da olduğu yüksek rütbeli devlet yetkilileriyle büyükelçinin kişisel ilişkileri, görüşmeleri anlatılıyor. Baron de Salignac'ın, içlerinde Kuyucu Murad Paşa da olmak üzere, dönemin sadrazamlarıyla ilişkileri oldu. Fransız büyükelçisinin, Canbuladoğlu Ali Paşa'yı yalnız kişi olarak tanımakla kalmadığı, Suriyeli isyancılara önderlik eden bu kişinin geçici olarak bağışlanmasında payının bulunabileceği açıkça görülüyor.

Döneme ilişkin kimi İtalyan gezi yazılarında, isyanların öyküsünü bütünleyen olgular ya da ipuçlarına rastlanıyor. Aşağıda sıralanan kitapların üçü de yazıldıkları dönemde İngilizceye çevirildi: A. Hartvvell'in çevirdiği *The Ottoman of Lazaro Soranzo* (SORANZO), yine A. Hartvvell'in çevirisiyle *The History of the warres betvveene the Tvrks and the Persians* (MINADOI) ve yine o dönemde G. Havers'in çevirdiği *The travels of Sig Pietro della Valle*... (DELLA VALLE). Bu üçlü, çok ilginç bir toplam oluşturuyor: Bunlar, İtalya'dan yola çıkan bazı hacıların yaptığı yolculukları anlatmakla kalmıyor, 16. yüzyıl sonlarına gelinirken I. Elisabeth dönemi İngiltere'sinin Osmanlı İmparatorluğu'na duyduğu canlı ilgiyi gösteriyor. Bir başka İtalyan, G. Mariti'nin kaleme aldığı *Istoria de Faccardino*'da (MARITI) Canbulad isyanı sırasında Halep'in durumuna ilişkin yararlı olgu ve gözlemler aktarılıyor.

DAHA SONRAKİ DÖNEMLERİN OSMANLI VE AVRUPA VEKAYİNAMELERİ

Osmanlı İmparatorluğu, önemli olayların yazıya geçirilmesini devletin desteğine değer buluyordu. Vakanüvis adı verilen resmi tarihçiler (sözcüğün tam anlamıyla tarihteki olayları kaydeden kimse), hükümran sultanı ve soyunu yüceltmek, kullarını ve gelecek kuşakları eğitmek amacıyla bilgileri tarih sırasına göre topluyordu. Bu tür derleme çalışmaları tarihçiler için bulunmaz nimettir. Her ne kadar, Osmanlı vakanüvisleri kendilerinden

öncekileri çoğu kez aynen yinelemişler ve kimi zaman çok önemli bazı ayrıntları atlamışlarsa da, resmi kayıtlara erişebiliyorlar, Osmanlı hükümetinin en üst düzeyinde kararlar alınırken orada bulunuyorlardı. Başka şeylerin yanında, gelecekteki bilim adamlarının, dönemin tarihini ete büründürebilecekleri bir iskeleti ortaya koyuyorlardı. Hacı Kalfa adıyla bilinen, 17. yüzyıl başlarının tarihçisi Kâtip Çelebi, iki ciltlik *Fezleke-i tarih-i Osmani* (FEZLEKE) adlı yapıtını kendinden önce gelen tarihçilerin yazdıklarına, özellikle HBZ ve ola ki TKA'ya dayandırdı. Kâtip Çelebi'nin yapıtı 1000/1591 - 1065/1654 arasını kapsıyor. 1068/1658'de öldüğüne göre, tarih sahnesinin Büyük İsyan sırasında yaşamış önemli oyuncularından kimilerini tanıdı kuşkusuz ve onların bellekleri aracılığıyla o dönemde çekilen acıları öğrendi. Kâtip Çelebi'yi izleyen (sürekli ondan kopya çeken) *Tarih-i Naima* (NAİMA) yazarı Mustafa Naima 1129/1716 yılında öldü.[3] Babası ve büyükbabası o kentte yeniçeri olarak hizmet ettiği için ailesinden dolayı Halep'le ilişkileri vardı. Bu iki kişinin, Canbulad ailesiyle ve Ali Paşa'nın bir devlet kurma girişimiyle bir biçimde ilişkisinin olması kesindir.[4] Naima'nın altı ciltlik tarihi, Osmanlı tarihini 1070/1660 yılına değin getiriyor. Celali dönemi için I. ve II. ciltlerinden yararlanıldı. Bu çalışma içinde değinilen bir başka Osmanlı yapıtı da Evliya Çelebi'nin yazdığı *Seyahatname*'dir (EVLİYA). Konudan konuya düzensizce atlayan, birçok ciltten oluşan bu yapıtın özellikle IX. cildi, 1081/1670 dolayında Halep kenti üstüne karşılaştırmalı bilgiler içermektedir.

İngiliz tarihçi Richard Knolles'in (ö. 1610) *The Turkish History* (KNOLLES 1603) adlı yapıtı, dönem içinde yapılmış birinci elden açıklamalara dayanarak bir Avrupalının görüşlerine iyi bir örnektir. Sir Paul Rycaut'nun yayıma hazırladığı daha sonraki baskılar (KNOLLES 1687), Osmanlı İmparatorluğu'nda Celali dönemi olaylarına tanık olan ve bunları çoğu kez kendilerine özgü açık sözlülükle yazan İngilizlerden derlenmiş birinci elden bilgilerin daha da geniş bir toplamıdır.

MODERN STANDART TARİH KİTAPLARI

Joseph von Hammer-Purgstall'ın *Geschichte des osmanischen Reiches...* (GOR) adlı yapıtı, yayımlandığı 1829 yılından bu yana, başlangıcından 19. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu'nu kavramada batı dünyası için ana hatlarıyla bir özet ve birçok yönüyle eşsiz bir kaynak görevi yapmıştır. GOR'un IV. cildinde Anadolu isyanları anlatılmakta ve dönem kalın çiz-

---

3 Naima, yapıtı ve dönemi üstüne yapılmış çok değerli bir araştırma: L.V. Thomas, *A Study of Naima*, N. Itzkowitz, ed. New York, 1972.

4 *Age.*, s. 5.

gilerle belirlenmekte, daha sonra da Osmanlı kaynakları ve diğer kaynaklarla karşılaştırılıp doğrulandıktan sonra değişiklikler yapılmaktadır. Zaman zaman N. Iorga'nın *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eserinin özellikle III. cildinden alınan kimi değerli görüşlere de yer verilmiştir.

Halil İnalcık'ın İngilizce yayımlanmış olan *The Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600* adlı yapıtı, imparatorluğun kısa fakat büyük dikkatle ayıklanmış, biçim verilmiş bir özetidir ve Celali döneminin kurumlarına ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Stanford Shaw'ın *History of the Ottoman Empire* (SHAW) adlı yapıtının özellikle I. cildi Celali isyanlarından kısaca söz etmektedir. M. Cook'un yayıma hazırladığı *A History of the Ottoman Empire to 1730* (COOK-1) birkaç yazarın çalışmalarını bir araya getiriyor. Bu toplam içinde, V.J. Parry'nin hazırladığı "The successors of Sulaiman, 1566-1617," başlıklı 4. Bölüm özellikle yararlı oldu.

I. H. Danişmend'in hazırladığı dört ciltlik *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (DANIŞMEND) (ki, III. cildinde NAİMA ve FEZLEKE'den bol bol alıntı var) GOR ile karşılaştırma olanağı veren yararlı bir Türkçe temel oluşturmaktadır. Danişmend her cildin sonuna koyduğu yararlı bir bölümde, her sultanın hizmetinde bulunmuş çeşitli yüksek rütbeli askerlerin adlarını sıralamaktadır. İ. H. Uzunçarşılı'nın sekiz ciltlik *Osmanlı Tarihi* (UZUNÇARŞILI), özellikle III/1. cilt (1561-1699) ile III/2. ciltleri (1550-1699), Sultan Ahmed Camii'nin yapımı gibi kimi ilginç olayların öğrenildiği kaynak oldu.

19. yüzyılda yaşamış Suriyeli tarihçi Tannus el-Şidyak'ın Arapça yazdığı *Kitab-ı ahbârü'l-a'yân fi Cebel-i Lübnan* (ŞİDYAK) Canbuladoğlu Ali Paşa döneminin, Halep ve Şam'ına dair ilginç bilgiler veriyor.

CELALİ İSYANLARINA DAİR MODERN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

Celali isyanları konusunda en önemli otorite Ankara Üniversitesi tarih profesörlerinden merhum Mustafa Akdağ'dır. Akdağ çalışmalarına *Celali İsyanlarının Başlaması* (1946) konulu bir doktora teziyle başladı. Bu çalışması daha sonra *Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*'nde yayımlandı. Bu çalışmasını zaman bakımından 1005/1596 yılına değin gelen dönemle sınırladı ve Anadolu'da ayaklanmalara yol açan temel iktisadi ve toplumsal sorunları kısaca anlattı. Ardından gelen *Celali İsyanları* (AKDAĞ-1) neredeyse bir on yıllık tarihsel araştırma döneminin ürünüdür ve toplumsal ve iktisadi izleklere olan ilgisini burada da sürdürmüştür. Akdağ'ın çalışmalarının en değerli yanı, özgün kaynak malzemesinden, özellikle Başbakanlık arşivindeki MD'lerden yararlanmış olmasıdır. Anadolu isyanlarının araştırılmasını 1021/1612 yılına dek götürmek isti-

yordu. Ne yazık ki, Akdağ gerçekleştirmek istediklerini tamamlayamadı. İyi ki, *Türk Ansiklopedisi* (AKDAĞ-2) ile *İslam Ansiklopedisi*'nde (AKDAĞ-3) yazdığı bazı yararlı makaleler bırakmıştır.

Türkiye'de Celali isyanları konusunda yazmış bir başka çağcıl bilim adamı da H. Andreasyan'dır; Celali döneminde Anadolu'da yolculuk eden bir Polonyalı gezginin anılarını *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi* (SIMEON) adıyla çevirmiştir. Ayrıca, Andreasyan Celali hareketlerinin Anadolu köy ve kasabaları üzerinde bıraktığı etkilere ve çağdaşı Kemahlı papaz Kirkor'un oynadığı role ilginç bir bakış açısı getirmiştir (ANDREASYAN).

Türkiye dışında bazı tarihçiler Celali isyanlarına kırk yılı aşkın bir süredir ilgi duyuyorlar. Rusya'dan A. Tveritinova, isyanları 1012/1603 yılına dek inceleyen ve olayları toprak ağalarına karşı köylü isyanlarının ilk örneği olarak gören *Vosstanie Iazydzhi-Deli Hasana v Trucii* (Moskova,1946) adlı çalışmasını yayımladı. *İslam Ansiklopedisi*'nin birinci ve ikinci basımlarında, özellikle Celali önderlerini inceleyen RONDOT ve MENAGE gibi çeşitli makaleler yayımlandı. Bu satırların yazarının "Djalali" adlı makalesi, ikinci basıma ek olarak 1981 yılında, 238-239. sayfalarda yayımlandı.

Çeşitli bilim adamları, Celalilerle aynı dönemde Suriye'deki isyancı toplulukların etkinlikleri üzerinde durmuştur. Şam Üniversitesi'nden Profesör Abdülkerim Refik, Halep'teki isyanlar dönemine ilişkin olağanüstü bütünleyici bilgiler içeren makaleler yayımladı. PARRY ve YAPP derlemesinde yer alan "Local Forces in Syria" adlı makalesi ile, NAFF ve OWEN derlemesinde yer alan "Changes in the relationship between the Ottoman central administration and the Syrian provinces..." adlı makalesi önemli bütünleyici bilgiler sağlar. *Biladü'ş-Şam ve Mısır* (REFİK-1) adlı kitabı da ek katkılar getirmektedir. Bu makale, 17. yüzyılda Şam bölgesi üstüne özgül bilgiler vermektedir. Özellikle, Profesör Refik'in 1976 yılında, Ankara'da VIII. Türk Tarih Kongresi'nde okuduğu, yayımlanmamış makalesi basılmalıdır; çünkü Celalileri, aynı dönemde Suriye'den göründükleri gibi anlatmaktadır (REFİK-2). Yazarının büyük nezaketle verdiği izin üzerine, bu çalışmadan geniş ölçüde yararlandım. Diğer iki yazar, K.S. Salibi'nin "The Sayfa's and the Eyalet of Tripoli" (SALIBI) ile M.A.Bakhit'in "Aleppo and the Ottoman Military" (BAKHİT) adlı makaleleri dönemin Suriye'sine ilişkin önemli bütünleyici bilgiler içeriyor.

OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜSTÜNE YAPILMIŞ GENEL ÇALIŞMALARDA CELALİLER

Bereket versin, son otuz kırk yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nde Osmanlı İmparatorluğu'na duyulan ilgi arttı. İlgi artışını birkaç etmen sağla-

dı: Öğrenilmesi zor dillerin öğretimi için çıkarılan Ulusal Savunma Eğitim Yasası; aralarından Türkçe ve Arapça konuşan birinci sınıf bilim adamları çıkan Barış Gönüllüleri; Arapça ve Türkçe öğrenimi için ABD Eğitim Bakanlığı'nın verdiği eğitim bursları. İlginin büyümesinde, Avrupa ve Türkiye'den ABD'ye gelerek burada başarı kazanmış bazı seçkin bilim adamlarının yayınları ve ders vermeleri de etken olmuştur. Osmanlı erken dönemi üstüne araştırmalar yapanların en kıdemlisi Profesör Halil İnalcık'tır. *Encyclopedia of Islam*'ın ikinci basımında yer alan makaleleri (İNALCIK-1); Türkçe, İngilizce, Avrupa dillerinde çıkan bilimsel süreli yayınlarda yer alan çok sayıda makalesi; ve *Ottoman Empire, the Classical Age, 1300-1600* (**İNALCIK-2**) erken dönem Osmanlılarında birçok askeri ve siyasi kurumun ince ayrıntılarını, karışık yanlarını aydınlatmıştır. Aynı biçimde, Profesör Kemal Karpat da, 17. yüzyıl sonrası Osmanlı devletinde toplumsal ve siyasal koşullar konusunun seçkin yetkesi olarak, yurttaşı İnalcık'ı tamamlar. Karpat'ın *An inquiry into the social foundations of nationalism in the Ottoman state...* (KARPAT) adlı incelemesi, imparatorluğun daha sonraki dönemlerinde ortaya çıkan kurumlara ve bu kurumların orta ve geç Osmanlı dönemlerinde bünyesel sorunlarına açık, aydınlık bir bakış sağlıyor.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türk bilim adamları tarafından birçok konunun temelleri atıldı. Erken modern Osmanlı dönemine ilişkin temel iktisadi araştırmaların öncülüğünü yapan merhum Profesör Ömer Lütfi Barkan'ın bu kişiler arasında seçkin bir yeri vardır. Bu araştırmalardan, "The Price Revolution of the sixteenth century" (BARKAN) adlı çalışmanın bizim için değeri büyük olmuştur. Bir başka Türk bilim adamı, genç yaşta ölen Cengiz Orhonlu, Celali isyanlarının geçtiği döneme ilişkin konularda, özellikle *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "Kuyucu Murad Paşa" makalesiyle (ORHONLU), dikkatli ve çok derinlemesine temellendirilmiş görüşler sağlamıştır bize. Bir başka önde gelen bilim adamı, İ. Metin Kunt'un, imparatorluğun kurumları üstüne yayımladığı birkaç önemli makaleden, özellikle "Transformations of Zimmi into Askeri..." (BRAUDE ve LEWIS'de yer alan) araştırmamız açısından değer taşımıştır. Diğer birkaç Türk bilim adamı da, bu araştırmanın belirli alanları için çok gerek duyulan temel bilgileri sağladılar. Profesör Tayyip Gökbilgin'in *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan, "Hasan Paşa, Sokulluzade" (GÖKBİLGİN) adlı makalesi yanında, M. C. Ş. Tekindağ'ın "Canbulat" (TEKİNDAĞ) adlı makalesi, bilmecenin eksiklerini tamamlamada, şu ya da bu şekilde küçük katkılar sağladı. Anadolu üstüne yazılmış çok dikkat çekici birkaç kitaptan biri olan, *XVI-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi...* (GÜÇER) adlı kitabında L. Güçer Anadolu'da top-

rak yönetiminde karşılaşılan çeşitli bunalımları çözümlüyor. M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık...* (SARUHAN) adlı kitabında Celali saldırılarından çok zarar gören bir bölgenin erken tarihini betimliyor. Halil Sahillioğlu'nun COOK-1'de yer alan, "Sıvış year crises..." başlıklı makalesi yararlı veriler sağladı.

Bol bütünleyici bilginin elde edilebileceği birkaç Avrupalı yazar var: Hollandalı bilim adamı A. H. de Groot'un *The Ottoman Empire and the Dutch Republic...* (de GROOT) adlı kitabının, Hollandalıların Halep ve İstanbul üzerinden Yakındoğu ticaretine ilgi duymaya başladıkları sırada, Avrupalılarla Osmanlılar arasında geçen çeşitli olayları açıklamada büyük yardımı oldu. Osmanlıların askeri sorunları, PARRY ve YAPP derlemesi için V. J. Parry'nin yazdığı "Introduction" bölümünde ele alınıyor. Halep'teki Ermeni toplumuna ilişkin bilgiler A. K. Sanjian'ın *The Armenian Communities in Syria...* adlı kitabında yer almaktadır (SANJIAN). İngilizlerin Suriye'ye ve imparatorluğa el atmalarını A. H. Wood, *A History of the Levant Company* (WOOD) adlı kitabında ele almakta. A. Chodzo'nun doğu Anadolu halk şiiri derlemesi, *Specimens of the popular poetry of Persia...* (CHODZO), Celalilerle halk kahramanı Köroğlu arasında, açık seçik sayılmasa da, ilgi çekici bağlantılar kuruyor. A. Bausani'nin *The Persians from the earliest days...* adlı kitabının (BAUSANI) J. B. Donne tarafından İngilizce'ye çevirisi, İranlıların Osmanlılarla ilişkilerine genel bir bakış getiriyor. Suriye ve İran'da bulunmuş olan Sherley kardeşlere ilişkin kimi özgül ayrıntılar, E. D. Ross'un yayıma hazırladığı *Sir Anthony Sherley and his Persian Adventure* (SHERLEY) ile G. le Strange'in yayıma hazırladığı *Don Juan of Persia* (DON JUAN) adlı kitaplarda geçiyor. Urmiye gölündeki Osmanlı-Safevi savaşı J. Malcolm'un *The History of Persia* (MALCOLM) adlı kitabında çözümlenmektedir.

J. Sauvaget'in klasikleşmiş çalışmasında, Halep kenti ve Suriye bölgesi enine boyuna ele alınmakta (SAUVAGET). R. Mantran ile yaptıkları ortak çalışma, *Règlements fiscaux ottomans* ise (MANTRAN-2) aynı bölgede geçerli mali yasaları inceliyor. H. Lammens'in tarihsel çözümlemesi *La Syria...* (LAMMENS) gibi, P. M. Holt'un, Suriye'nin Mısır ve Mezopotamya'dan görünüşünü içeren *Egypt and the Fertile Crescent* (HOLT) adlı kitabı da değerlidir.

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri konusunda değerli, uzmanlık ürünü çalışmalar yayımlandı. Akdeniz bölgesini en kapsamlı biçimde ele alan, Celali isyanlarının geçtiği dönemin de içinde yer aldığı yapıt, F. Braudel'in *The Mediterranean and the Mediterranean World* (BRAUDEL) adlı İngilizce'ye çevrilmiş kitabıdır. Braudel'in çalışmasını bütünleyen bir başka çalışma N. Steensgaard'ın *The Asian Trade Revolu-*

tion... (STEENSGAARD) adlı çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada 17. yüzyıl Avrupası ile Osmanlılar arasındaki karmaşık ticaret ilişkilerini incelemektedir. Suriye bölgesinin iktisadi coğrafyası, P. Masson'un *Histoire du commerce françaíse dans le Levant...* (MASSON) adlı çalışmasında ele alınmaktadır. W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power* (ALLEN) adlı yapıtında siyasi sorunlara değinir. D. W. Davies, *Elizabethans errant* (DAVIES) adlı yapıtında İngiltere'nin siyasi ilişkilerinden, özellikle Halep dolayısıyla ilişkilerinden söz ediyor. İki İtalyan'ın kotarıp önümüze koyduğu iki özgül çalışma var: Biri, A. Tenenti'nin Venedik'in deniz gücünden söz eden *Piracy and the decline of Venice* adlı yapıtı (TENENTI), İngilizce'ye çevirisini yapanlar J. ve B. Pullim; diğeri, P. P. Argenti'nin, *The Religious Minorities of Chios* (ARGENTI) adlı yapıtı. Burada, Sakız adasında yaşanan dinsel kaygılardan söz ediliyor. Kıbrıs adası da, G. F. Hill'in *A history of Cyprus* **adlı** yapıtında, özellikle IV. cildinde, tüm tarihiyle ele alınıyor.

Avrupa yanına baktığımızda, G. Bayerle'nin, *Ottoman diplomacy in Hungry...* (BAYERLE-1) adlı çalışmasında, 16.-17. yüzyılda Osmanlı-Macar ilişkilerine ilişkin belgelerin çevirilerini verdiğini görüyoruz. *Ottoman imperialism during the Reformation* (KORTEPETER) adlı çalışmasında M. Kortepeter, Habsburgların Osmanlılarla ve Kırım Türkleriyle ilişkilerini açıklıyor.

En çok yararlanılan başvuru kitapları arasında: M. Z. Pakalın'ın üç ciltlik *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (PAKALIN); D. E. Pitcher'in *A historical geography of the Ottomans* (PITCHER) adlı coğrafya kitabı; Osmanlı İmparatorluğunu dize getirmek için düşünülmüş çeşitli projelerin incelendiği T. G. Djuvara'nın *Cent projets de partage de la Turquie* (DJUVARA); ve G. Goodwin'in Sultan Ahmed Camii'nin tasarımı ve yapımını da anlattığı *A history of Ottoman architecture* (GOODWIN) var. Bunların yanında, M. Süreyya'nın *Sicill-i Osmani*'si (SÜREYYA) ile H. Hadzibegic'in "Rasprova Ali Causa iz Sofiye..." isimli çalışmasındaki Osmanlıca yazılmış çizelgeler de başvurulan yapıtlar arasındadır.

CELALİ DÖNEMİNDE İKLİM DEĞİŞİKLİKLERİ

Üzerinde durduğumuz dönemde, Avrupa'da yaşanmış bir "Küçük Buz Çağı"nın Anadolu'nun iklimini etkilemiş olabileceği geçen yıllarda araştırmalara konu oldu. Bu araştırma alanına ilişkin bazı temel görüşler E. Le Roy-Ladurie'nin *Times of feast, times of famine* (LADURIE) ve benzeri birkaç çalışmasında yer alıyor. S. Schneider'in *The Genesis Strategy* (SCHNEIDER) adlı genel araştırmasının, havaküreyi inceleyen bilim adamlarının 17. yüzyıl Anadolu'suna benzeyen bölgelerin iklimini incelerken ortaya attıkları kuramları anlamada değerli katkıları oldu. Profesör

Peter Kuniholm ve çevresindeki dendrokronolojistler topluluğu, Celali dönemindeki korkunç toplumsal rahatsızlıkların hiç olmazsa bir bölümünün, o dönemde Anadolu'da meydana gelen şiddetli iklim değişiklikleriyle ilintili olabileceği konusundaki anımsatmamı kabul etmiş bulunuyorlar (KUNIHOLM). Fakat bu anımsatmanın ardında, geçmişin tarihsel gizlerini aydınlatabilmek için yeni çağın bilgisayar teknolojisinden yararlanacak bir yeni çalışma bekliyor.

EK I

Aşağıda, İstanbul, Başbakanlık Arşivi'ndeki (AET 616, Sultan Ahmet) bir belgeyi sunuyoruz. Bugüne dek hiç yayımlanmamış bu belgede Canbuladoğlu Ali Paşa, Sultan I. Ahmed'e, tanımı yapılmamış, fakat açık ve kesin bazı ayrıcalıklar karşılığında belirli özgül hizmetlerde bulunmayı önermektedir. Bu belgenin sol üst köşesinde, Sultan I. Ahmed'in elyazısıyla şu cümle yer alıyor:

Bu kadarı çokdur olur mı eyle viresün.

METİN

Canbuladoğlu Ali Paşa kullarının kazâyâ defteridir.

Halep beylerbeyiliği bu kullarının üzerinde ibka ve mukarrer buyurulursa evvel baharda ferman olunan sefer-i hümayuna beş bin nefer adam ile teveccüh ve azimet etmeğe taahhüd ederim deyu arz eder. Şöyle ki eyalet-i mezbure vezaret ile inayet olunub iltifat-ı padişahiye mukârin buyurulursa on bin asker ile sefere gideyim deyu rica eder.

Bundan gayri m'ez [birkaç kelime eksik] [sa]ncağa [birkaç kelime eksik] ve bazı [adam]larına müteferrikalık ve çavuşluk bölük [başılık] inayet olunursa yirmi [birkaç kelime eksik] [ya]rar adam ile sefer-i hümayuna gidüb her ne hizmet ferman olunursa can ve baş feda [eyley]im deyu [rica?] eder.

Babası ve dedesi olduğu üzere Türkman-ı Haleb nezareti ferman olunursa iki yüz katar deve vereyüm deyu taahhüd eder. İki bin adam ile sefere gitmek üzere sabıka Ayntab beyi Haydar Bey'e Maraş beylerbeyiliği

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere Ebu Zeyd Bey'e Hama[1] sancağı

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere 'ammizadesi Mehmed Bey'e mukataatı ile Ma'arra sancağı

1 AET 459, Ebu Zeyd'e Maarra'nın değil de Bitlis'in verildiğini bildiren bir fermandır.

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere Hüseyn Paşaoğlu Ali Bey'e Uzeyir sancağı

Bin beş yüz adam ile sefere gitmek üzere sabıka Samsad beyi olan Derviş Bey'e Malatya sancağı[2]

Bin adam ile sefere gitmek üzere zuamadan Kasım Bey'e Kars* sancağı

Tedmür sancağından mazul Cuma Bey'e sekiz yüz adam ile sefere gitmek üzere Birecik[3] sancağı mezbure tergiban Rakka ve Kars beylerbeyiliklerinden biri verilürse dahi ziyade adamla sefere gider deyu bildirir

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere Birecik'ten mazul Ali Bey'e Samsad sancağı

Bin adam ile sefere gitmek üzere Elvendoğlu Arslan Bey'e Tarsus sancağı

Bin beş yüz adam ile sefere gitmek üzere Birecik'ten mazul Şeyhi Bey'e Bozok sancağı

Bin adam ile sefere gitmek üzere Kulu Bey'e Sis** sancağı

Beş yüz adam ile sefere gitmek üzere zuamadan İsa'ya Çemişkezek sancağı

Yüz yirmi katar deve ve deruhde olan malı eda eylemek üzere müteferrika Derviş'e Türkman-ı Haleb voyvodalığı zuamadan altı nefere müteferrikalık on dört nefere çavuşluk ve beş yüz ihtidadan bölük rica eder.[4]

---

2 AET 456, Derviş Bey'e Malatya'nın değil de, Suruc'un verildiğini bildiren bir fermandır.

* Kars-ı Zülkadriye, bugünkü Kadirli (ed.n.)

3 AET 457, Cuma Bey'e Birecik'in değil de, Matlah'ın verildiğini bildiren bir fermandır.

** Kozan (ed.n.)

4 Canbuladoğlu Ali Paşa'nın kuzey Suriye ve güneydoğu Anadolu için beslediği emellerin kapsamını kavrayabilmek için, bu belgeyle ilişkili olarak bkz. yukarıda, Harita 8.

EK II

1983'TEN BU YANA CELALİLER ÜZERİNE ÇIKAN YAYINLARIN AÇIKLAMALI KAYNAKÇASI

Abu-el-Haj, Rifaat Ali, "Fitnah, Huruc ala al-Sultan and Nasihat: Political Struggle and Social Conflict in Ottoman Society, 1560's-1700's," *Varia Turcica* V (1987), s. 185-191.

Nasihatnamelere fazla dayanmamak gerektiğini, çünkü hepsinin Osmanlı düzeninin bir parçası olduğunu, hiçbirinin isyan etmediğini, göze batan değişimleri yorumlarken çoğunun kişisel nedenleri olduğunu ve tarafsız gözlemci olmadıklarını ilk savunanlardan birinin kısa ama çok önemli çalışması.

———- *Formation of the Ottoman State: the Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany, NY, State University of New York Press, 1991.

Bu son derece önemli makale (70 sayfa) Celali sorununu daha geniş bir bağlamda, Osmanlı devlet düzeni bağlamında inceliyor. "Çöküş Teorisi"nin derinlemesine incelendiğinde neden doğru olamayacağını anlatan birçok sebep ileri sürüyor, Osmanlı tarihini anlamanın tek yolunun kaynakları ve daha önce yorumlanışlarındaki karmaşık sorunları yeniden gözden geçirmek olduğunu vurguluyor.

Abu-Husayn, Abdul-Rahim, *Provincial Leaderships in Syria, 1575-1650*, Beyrut, American University of Beirut Press, 1985.

17. yüzyıl Suriyesindeki Canbulad/Jumblatt ailesi üzerine bilgiler; ancak Ali Paşa üzerine pek az bilgi var, anlaşılan paşa köklü aile ilişkileri olmadığı için Suriyeli önder sayılmıyor.

Barkey, Karen, "Rebellious Alliances: the State and Peasant Unrest in Early Seventeenth-Century France and the Ottoman Empire," *American Sociological Review*, 56 (1991), s. 699-715.

Celali isyanlarını, özellikle tarım sistemleri açısından o dönemin Fransası ile karşılaştıran yararlı bir sosyoloji çalışması. Barkey, bölgelerindeki bazı soylularla ittifak kuran Fransız köylülerinin gerçek asiler olup merkezi otoriteden ayrı bir devlet kurmak istediklerine, oysa Celalilerin merkezi Osmanlı devletinde güç elde etmek gibi kişisel amaçları olan bireyler olduklarına inanıyor.

———- *Bandits and Bureaucrats, the Ottoman Route to State Centralization*, It-

haca, NY, Cornell University Press, 1994 [*Eşkıyalar ve Devlet. Osmanlı Tarzı* ***Devlet Merkezileşmesi.*** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999].

Saruhan ve Aydın bölgesinde yapılan bir araştırmanın genişletilmesi olan bu kitap, Celali isyanlarının sosyolojik bir çözümlemesini, Osmanlı devlet düzeninin geniş bir betimlemesiyle birlikte sunuyor. Yazar Osmanlıları o dönemde Batıda (özellikle Fransa'da) çıkan isyanlarla karşılaştırıyor, isyanların epeyce farklı sosyal kurumlardan temellendiğini gösteriyor. Fransız hükümetinin katılığının tersine, Osmanlı sisteminin Celalilerle uğraşırken gayet esnek davrandığına inanıyor.

Berce, Yves-Marie, *Revolt and Revolution in early modern Europe,* çev. Joseph Bergin, New York, St. Martin's Press, 1987.

Avrupa'daki ayaklanmaların genelleştirilmiş bir incelemesi. Grupların ve bireylerin şiddete yol açan koşullarla yüzyüze gelmesiyle oluşan örüntülere ışık tuttuğu için isyanlar üzerinde çalışanlara yararlı olacaktır.

Berktay, Halil ve Suraiya Faroqhi, ed., *Journal of Peasant Studies,* 18, No. 3 ve 4, Nisan/Temmuz 1991, s. 1-266.

16. yy. sonu, 17. yy başı osmanlı imparatorluğu'nda köylü isyanları ve devletin buna tepkisi üzerine hayati önemde yeni çalışmalar.

Çizakça, Murat, "Price History and the Bursa Silk Industry: a Study in Ottoman Industrial Decline, 1550-1650," *Journal of Economic History* 40 (1980), s. 533-550.

Osmanlı İmparatorluğu'na özellikle yün ve ipekli Avrupa kumaşlarının ithaliyle Bursa ipekçiliğinin gerilemesini inceleyen, daha erken ama son derece önemli bir çalışma.

———-"Incorporation of the Middle East into the European World Economy," *Review* VIII, 3 (Kış 1985), s. 353-377.

Yazar, korkunç Celali isyanları döneminden sonra bile Osmanlı dokuma sanayiinin sürdüğünü, Avrupa'dan gelen talebe karşılık verdiğini ve hammadde ihracatının daha fazla önem kazanmasına rağmen 18. yüzyıla doğru sanayide nasıl dikkate değer bir düzelme olduğunu açıklıyor.

Darling, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660,* Leiden, Brill, 1996.

"Osmanlı gerilemesi efsanesi"ne iyi bir giriş. Yazar mali kayıtları çözümleyerek kriz döneminde ihtiyaç duyulan gelirleri artırmak için tımar sisteminden yeni iltizam sistemine geçişi inceliyor.

Divitçioğlu, Sencer, "'Oyun teorisi' Bağlamında Celali İsyanları (1596-1611)," *Kebıkeç,* 7-8, 1994. s. 5-11.

Yazar Celali döneminde yer alan iki grubu, eşkıyayı ve eşkıyaya karşı olan güçleri yani ordu-yı hümayun ve yerel güçleri anlamanın iki yolunu karşılaştırmak için oyun teorisini kullanıyor. Yazara göre her iki grup da zarardadır, ama asıl kaybedenler Anadolu köylüsüdür.

Faroqhi, Suraiya, "Recent Work in the Social and Economic History of the Otto-

man Empire (1451-1800)," *Trends in History*, New York, Haworth Press, 1982, s. 15-34.

Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal bir devlet mi yoksa Asya tipi üretim tarzının bir örneği mi olduğu gibi, bilim insanlarının bazı konulardaki görüş farklılıklarını anlatan önemli bir makale. Huri İslamoğlu ile Çağlar Keyder'in Osmanlı gerilemesinin kaynakları üzerine savlarınının ana hatlarını veriyor. Yazar, tekkelerin bir edebi tartışma merkezi olarak rolü, imparatorluğun inanç yapısında heterodoksluktan katı Sünniliğe geçiş gibi, araştırılması gereken alanlar öneriyor.

———-"Peasants of Saideli in the latter sixteenth century," *Archivum Ottomanicum* 8 (1983), s. 215-50.

Yazar, Konya'nın kuzeyindeki küçük Saideli bölgesinde 1530 civarından 1584'e kadarki Mühimme Defterleri ve Tahrirlerdeki malzemeyi baştan aşağı gözden geçiriyor. Bu olağanüstü makale temel araştırma sürecinin nasıl başladığına örnektir. Faroqhi 16. yy ortasındaki nüfus artışının "...büyük bir ihtimalle ekilen arazideki artışı yansıttığını" gösteriyor (s. 247).

———-"Political Initiative 'from the Bottom Up' in the Sixteenth and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for Their Existence," H.G. Majer, *Osmanistische Studien zur Wirtschafts-und Sozialgeschichte, In Memoriam Vanco Boskov* içinde, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1986, s. 24-33.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yozlaşarak kaçınılmaz bir gerileme dönemine giren, yukarıdan aşağıya bir otorite sistemi olan monolitik bir imparatorluk olmadığını, kriz döneminden sonra iletişim ağlarını hem üreticilere hem de elitlere açarak nasıl çok değişik bir imparatorluğa dönüştüğünü açıklıyor.

———-"Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600. An attempt at Interpretation," Jean-Louis Bacque-Grammont et al., *Turkische Miszellen. Robert Anhegger Fest-schrift-Armağanı-Melanges* içinde, İstanbul, Editions Divit Press, 1987, s. 117-130.

Uzmanlar arasında "gerileme teorisi" üzerindeki tartışmaları gözden geçiriyor: imparatorluğu "haraç alanlar" ile "haraç verenler" arasındaki bir çatışma, ya da yeni vergi toplama kurumuna yol açan çeşitli etmenlerin konjonktürü olarak görenler. Çok yararlı bir arkaplan makalesi.

———-"Political Activity Among Ottoman Taxpayers and Problems of Sultanic Legitimentation (1570-1650)," *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* 35, (1992), s. 1-39.

Celali dönemini çalışanlar için. Anadoludaki rahatsızlıklar nasıl düzeltilebilirdi (gerçi çok zor bir süreçti), kadı bölgedeki neredeyse tek idareci olarak nasıl önemli bir rol oynuyordu. Celali isyanları hakkında da, Faroqhi, köylüler ve tımar sahipleri arasında gerilimin nasıl arttığını, Celalilerin büyüme nedenlerinin aşırı nüfus artışı değil, köy yaşamını köylülere dar edenin vergilendirme sürecindeki şiddet olduğunu anlatıyor.

———-"II. Crisis and Change, 1590-1699," Halil İnalcık ve Donald Quataert,

ed., *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* içinde, Cambridge University Press, 1994, s. 413-636.

Prof. Faroqhi Celali isyanları dönemini, 1993'e kadar getirdiği geniş bir kaynakça ile anlatıyor. Celali dönemi konusunda yapılabilecek bazı araştırma alanları da öneriyor: örneğin o dönemin Osmanlı siyasi yapısı askeri değişikliklere neden bu kadar hassastı.

———- *Approaching Ottoman History: an Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, 1999.

Bu olağanüstü yararlı kitap, hem öğrencilere hem de meslekten bilim insanlarına Osmanlı İmparatorluğu araştırmalarının boyutlarını gösteriyor: Hem bir "nasıl yazmalı" ders kitabı, hem de geleneksel Osmanlı tarihi yazımına eleştirel bir bakış. Kaynakçada genel Osmanlı tarih yazımı konusunda çıkmış en önemli Türkçe ve yabancı dillerdeki yazıları var.

Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Ali (1541-1600)*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1986 [*Tarihçi Mustafa Âli. Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996].

Yazar, Mustafa Âli'yi örnek olarak kullanıp 16. yy.'da yazılmış nasihatnamelerde imparatorluğun "gerilediği" sonucuna varan yüksek mevkilerdeki yetkililerin, sistem içinde kişisel sorunları ve zorlukları olduğunu kanıtlıyor.

Goldstone, Jack A., *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley, CA, University of California Press, 1990.

Osmanlıcı olmayan bir sosyologun sadece Osmanlıda değil, aynı dönemde Çin'deki Ming İmparatorluğu'nda çıkan isyanlar üzerine geniş, karşılaştırmalı çalışması. İkincil kaynaklara dayanarak ilginç kavramlar ve olasılıklar öne sürüyor.

Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantine World, 1550-1650*, Seattle, University of Washington Press, 1990 [*İzmir ve Levanten Dünya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995].

Batı Anadolu'da bunalım döneminde Celalilerin oynadığı rolü tartışıyor.

Gravel, Pierre Bettez, "Of Bandits and Pirates: an Essay on the Vicarious Insurgency of Peasants," *Journal of Political and Military Sociology* 13 (1985), s. 209-217.

Sosyal haydutların sosyolojik bir tartışması. Yazar bu haydutların sınıf çatışması yüzünden ortaya çıktığını, ancak bir ideolojiyi değiştirme niyetinde olmayıp sadece kötü koşullara isyan ettiklerini savlıyor.

Griswold, William J., "Climatic Change: A Possible Factor in the Social Unrest of Seventeenth Century Anatolia," *Humanist and Scholar, Essays in Honor of Andreas Tietze*, Heath W. Lowry ve Donald Quataert (ed.), İstanbul, Isis, 1993.

Yazar, modern atmosfer biliminden bazı fikirleri kullanarak genelde Avrupa tarihinin bir parçası olan Küçük Buz Çağı'nın belki Anadolu halkını da etkile-

diğini, böylece Celali isyanlarına yol açan etmenlere katkıda bulunmuş olabileceğini söylüyor. Prof. Peter Kuniholm ve Ege Dendrokronolojik Projesi hakkında bilgiyi de içeriyor.

İnalcık, Halil, "Ottoman Social and Economic History: a Review," Osman Okyar ve Halil İnalcık, ed., *Social an Economic History of Turkey (1071-1920)*, Ankara, Meteksan Ltd Sirketi, 1980, s.1-8.
Osmanlı imparatorluğu'na bakıştaki önemli değişikliklerin açık seçik yazılmış bir özeti; özellikle 1584 tağşişinden sonraki kriz döneminde tımardan çiftliğe, vergilendirmede merkezilikten, yerelleşmeye geçiş.

———-*Studies in Ottoman Social and Economic History*, Londra, Variorum Reprints, 1985.
İkinci ve sonraki bölümlerde Celali hareketinin genel betimi, Anadolu halkının yer değiştirmesinin bazı olası etkileri.

İslamoğlu-İnan, Huri, *The Ottoman Empire and the World-Economy,* Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1987.
"Doğu despotizmi" teorileriyle Osmanlı bağlamını bağdaştırma sorunları konusunda bütünsel bir çalışma; Osmanlı imparatorluğu'nun gerileme nedeni modern teknolojiye ayak uyduramaması mı, yoksa Osmanlıları ucuz hammadde kaynağı olarak kullanan Avrupa ile yakın ilişkisi mi.

———-*State and Peasant in the Ottoman Empire*, Leiden, Brill, 1994.
"Osmanlı köylü ekonomisi ve toplumunun Osmanlı devletinin doğası bağlamında incelenmesi." Yazarın Osmanlı gerilemesi üzerine daha önceki çalışmalarının devamı; devletin köylüleri korkunç bir canavar gibi yutmadığı, daha ziyade, kayıtlarda da görüldüğü gibi, köylülerin durumunu düzeltebilmesi için çeşitli mekanizmalar kullandığı gösteriliyor.

Kunt, Metin I., *The Sultan's Servants, the Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, Columbia University Press, 1983.
Kriz döneminde ücretli merkezi ordu genişler ve eski tımar sistemi değişip ortadan kalkarken imparatorlukta valiler ve astları üzerine bir çalışma. Toprak, askeri hizmet ve rütbe arasındaki ilişkileri açık seçik anlatıyor.

Masters, Bruce, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East, Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*, New York, New York University Press, 1988.
Yazar, Celali isyanlarının 17. yy.'da Halep'i, özellikle Canbuladoğlu Ali Paşa'nın bir Kürt devleti kurma için yaptığı başarısız girişim yoluyla nasıl etkilediğini de anlatıyor.

Okyar, Osman, "Ottoman Economic Growth during the 16th Century," O. Okyar ve H. İnalcık, ed., *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, Metkesan Ltd. Şirketi, 1990, s. 111-116.
Yazar, nüfus baskısı (ya da nüfusta azalma) ve ekonomideki gelişme konularına eğiliyor; konunun eski ölçütü verimliliğin, azalması ya da artmasına dayanıyor, oysa Simon Kuznets "verimliliğin uzun dönemlerde nüfus hareketleri-

ni ortalama yaşam standardındaki değişikliklerin bir değerlendirmesine bağladığını" düşünüyor (s. 112).

Özel, Oktay, "Changes in Population, Settlement Patterns and Society in Rural Anatolia, a Case Study of Amasya, 1576-1642," yayımlanmamış doktora tezi, University of Manchester, 1993.

Bu yararlı çalışma Amasya'yı bir refah döneminden sonra yıkım getiren Celali isyanları döneminde ve tekrar canlandığı dönemde, 1576 tarihli bir mufassal tahrir defteri ve 1642 tarihli bir avarız defterine dayanarak inceliyor. Yazar, 17. yy. başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda "çöküş" ya da "dönüşüm" sorunları üzerindeki bilimsel tartışmaların anahatlarını sunuyor.

Refik, Abdülkerim, "The Revolt of 'Ali Pasha Janbulad (1605-1607) in the Contemporary Arabic Sources and its Significance," *VIII Türk Tarih Kongresi,* Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 1515-1534.

Bu çalışma bu kitabın özgün İngilizce edisyonunda henüz basılmamış olarak gösterilmişti. Halep'te Osmanlıların izin verdiğinden daha fazla bağımsızlık isteyen bu Kürt lideri üzerine bazı o dönemden kalma kaynakları derinlemesine inceliyor.

Singer, Amy, *Palestinian Peasants and Ottoman Officials; Rural Administration around Sixteenth-Century Jerusalem*, Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1994 [*Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.]

Kriz döneminde Kudüs sancağındaki sorunlar üzerine genel bir bakış. Merkezi hükümetin uzak bir sancakta karşılaştığı sorunların iyi bir örneği. Bazı iddiaların tersine, sancak sakinleri çoğu kez yozlaşmış yerel yöneticilerin kötü davranışlarıyla karşılaşıyorlardı.

Venzke, Margaret L., "Sixteenth Century Ottoman Sanjaq of Aleppo: a Study of Provincial Taxation," yayımlanmamış doktora tezi, Columbia University, 1981.

Yazar, Kuzey Suriye'de 1520-1570 arasındaki nüfus artışını inceliyor. Merkezi hükümetin harcamaları gelirleri aşmaya başlayınca köylü üreticilerden öşr-i cedid (1551-52) gibi çeşitli ek vergi, alınmaya başlandı; sonra kaldırıldı, ama halk çok acı çekti.

EK III

1983'TEN SONRA TÜRKÇE YAYIMLANMIŞ SEÇİLMİŞ ÇALIŞMALAR*

Kaynaklar Üzerine

Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli (ed.), *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri*, I, Ankara, 1988.

Demir, Aydoğan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Terk-i Salât Edenlerle İlgili Fermanı," *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, İzmir, 1985, s. 46-53.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1983.

Esterabadi, Aziz B. Erdeşir-i, *Bezm ü Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1990.

Şahin, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale," *İÜEFTD*, XXXII, s. 219-254.

Yediyıldız, Bahaeddin and Ünal Üstün (ed.), *Ordu Tarihinin Kaynakları*, I, *1455 Tarihli Tahrir Defteri*, Ankara, 1983.

Yücel, Yaşar, ed., *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler*, I, *Kitab-ı Müstetâb*, Ankara, 1983.

Seçilmiş Makale ve Kitaplar

Adanır, Fikret, "Osmanlı Hakimiyeti Boyunca Güneydoğu Avrupa'da Gelenek ve Kırsal Değişim," *Toplum ve Bilim*, 46/47, (1989), s. 5-39.

Arıkan, Zeki, *XV-XVI Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988.

Emecen, Feridun M., *XVI Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Merkez Askerinin Nitelik ve Fonksiyonları Üzerine," *Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler*, II, Ankara, 1983, s. 73-83.

——— "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler," *Belleten*, LII/203 (1988), s. 667- 683.

Faroqhi, Suraiya, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan-Toprak

* Yukarıdaki yabancı dildeki eserler kaynakçasında yer alan doktora tezindeki geniş kaynakçadan bir seçme yapmama izin verdiği için Bilkent Üniversitesi'nden Oktay Özel'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

I. Yazmalar

el-Burînî, el-Hasan bin Muhammed, *Terâcimü'l-ayân min ebna-yi zaman,* rekam Codex Arab 1190, Mixt 106, Viyana Milli Kütüphanesi.

Hasanbeyzade Ahmed, *Telhis-i tacü't-Tevarih,* Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3105, İstanbul.

Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Tarih-i âl-i Osman,* Vienna Staatsbibliothek. No. 1053.

Vasıti, *Telhisat der ahd-i Sultan Ahmed Han,* Esat Efendi Ktb., No. 2236, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul.

II. Arşiv belgeleri

Ali Êmiri Tasnifi, No. 616, Başbakanlık Arşivi, İstanbul.

Archivio di Stato, Campo dei Frari, Filza 64 (1607), Filza 65 (1607), Filza 66 (1608), Venedik.

Fondo Archivistico Mediceo, No. 4275, Archivio di stato di Firenze, f. 113-117.

Kamil Kepeci Tasnifi, No. 70, Özel sayı 10, No. 71, Özel sayı 11, Başbakanlık Arşivi, İstanbul.

Menzil Defteri No. 4108, 1100/1688-1689 yıllarına ait, Başbakanlık Arşivi, İstanbul.

Mühimme Defterleri, 70-80. Ciltler, Başbakanlık Arşivi, İstanbul.

Mühimme Defterleri Ek VIII, Başbakanlık Arşivi, İstanbul.

State Paper Office, No. 97, 25 Ocak 1606 tarihli, Public Records Office, Londra.

III. Yayımlanmış Belgeler

Alberi, Eugenio, *Relazioni degli ambasciatori Veneti al senato, recolte, annotate, edite de E. A.,* Ser. III, c. I (Floransa, 1840), c. II (Floransa, 1844), c. III (Floransa, 1855).

Bayerle, Gustave, *Ottoman Diplomacy in Hungary, letters from the pashas of Buda, 1590-1593,* Bloomington, Indiana, 1972.

Berchet, Guglielmo, ed., *Relazioni dei consoli Veneti nella Siria,* Torino, 1866.

Brown, H. F., ed., *Calender of state papers and manuscripts relating to English affairs in the archives and collections of Venice, and in the other libraries of northern Italy,* IX, 1592-1603 (Londra, 1897), X, 1603-1607 (Londra, 1900), XI, 1607-1610 (Londra, 1904), XII, 1610-1613 (Londra, 1905).

Burian, Orhan, *The report of Lello, third English ambassador to the Sublime Porte,* Ankara, 1952.

Carali, P. Paolo, *Fakr ad-din II, principe del Libano, e la corte di Toscana, 1605-1635,* I Roma, 1936, II Roma, 1938.

Giuseppe, M. S., *Calender of the manuscripts of the most honorable the Marquess of Salisbury, preserved at Hatfield House, Hertfordshire,* Part XVIII (A. D. 1606), Londra, 1940.

Gontaut Biron, Comte Theodore de., ed., *Ambassade en Turquie de Jean de Gontaut Biron, Baron de Salignac, 1605 à 1610, correspondance diplomatique et documents inédicts*, Paris, 1889.

Hadzibegic, Hamid, "Rasprova Ali Causa iz Sofiye o timarskoj organizaciji u XVII stoljecu," *Bulletin de Musée de la Republique Populaire de Bosnie et Hercegovine à Sarajevo*, Saraybosna, 1947, s. 139-206.

Hinds, Allen B., ed., *Calender of state papers and manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of northern Italy,* XIII, 1613-1615, Londra, 1907.

Hume, Martin A. S., *Calender of letters and state papers relating to English affairs preserved principally in the archives of Simancas, III, Elizabeth, 1580-1586,* Londra, 1896.

Klarwill, Victor von, ed., *The Fugger News-letters, being a selection of unpublished letters from the correspondents of the House of Fugger during the years 1586-1605,* çev. Pauline de Charry, Londra, 1924.

Laoust, Henri, *Les gouveneurs de Damas sous les Mamlouks et les premiers Ottomans (658-1156/1260-1744), traduction des annales d'Ibn Tulun et Ibn Gum'a* , Şam, 1952.

Mingana, A., "List of Turkish governers and high judges of Aleppo from the Ottoman conquest to A.D. 1747," *Bulletin of the John Rylands Library,* X, 2, Manchester, 1926, s. 515-523.

Salisbury, ed., *Calender of the manuscripts of the most honorable the Marquis of Salisbury, etc., preserved at Hatfield House, Hertfordshire,* Part XIV (addenda), Londra, 1923.

Savory, R. M., çev., *History of Shah Abbas the Great by Eskander beg Monshi*, Boulder, Colorado, 1978, 2 cilt.

Testa, Baron I. de., ed., *Recuil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangèrs depuis le premier traité conclu en 1536, entre Suleyman Ier et François Ier, jusqu'a nos jours*, Paris, 1864-1898, I Paris, 1864.

Wernham, R. B., ed., *Calender of state papers foreign series of the reign of Elizabeth I preserved in the Public Record Office,* XXIII, Londra, 1950.

İlişkilerinin Değişimi," *Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri,* Erdal Yavuz, Ümit N. Uğurel (ed.), Ankara, 1984, s. 64-71.

Genç, Mehmet, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat," *Türklük Araştırmaları Dergisi* 3, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1988, s. 35-56.

Gürbüz, Adnan, "1576 Tarihli Defter-i Evkaf-ı Rum'a göre Amasya Sancağı'ndan Haremeyn'e Yapılan Vakıflar," *Tarih İncelemeleri Dergisi* V, İzmir, 1990, s. 253-262.

Gürsoy, Cevat G., "Samsun Gerisinde Karadeniz İntikal İklimi," *AÜTDCFD,* VI-II/1-2), s. 113-129.

İnalcık, Halil, "Köy, Köylü, ve İmparatorluk," *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi, Tebliğler,* İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 1990.

İpşirli, Mehmet, "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri," *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,* 2-6 Temmuz 1986, Tokat (Ankara, 1987), s. 57-70.

İslamoğlu-Inan, Huricihan, "Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme," *Toplum ve Bilim,* 23 (1983), s. 9-39.

İslamoğlu-İnan, Huricihan ve Çağlar Keyder, "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri," *Toplum ve Bilim,* 1 (1977), s. 49-80.

Kasaba, Reşat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çözülmesi ve Dünya Ekonomisi," *Yapıt,* 10 (1985), s. 37-50.

Koç, Yunus, *XVI Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı,* Ankara, 1989.

Ortaylı, İlber, "Anadolu"da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler." *OA/JOS* I (1980), s. 33-40.

Özel, Oktay, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda 'Haric Raiyyet'", *TDA,* 43 (1986), s. 159-171.

———— "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Kırsal (Zirai) Organizasyon: Köylüler ve Köyler, Dıoktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1986.

Sahillioğlu, Halil, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri," *ODTÜ Gelişme Dergisi, İktisat Tarihi Özel Sayısı*, Ankara, 1979-80, s. 67-138.

Şimşirgil, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1576)," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1990.

———— *Osmanlı Taşra Teşkılatında Rum Beylerbeyliği,"* Marmara Üniversitesi, Türklük Araştırmaları Dergisi, 5 (1990), s. 289-99.

Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi, 1455-1613*, Ankara, 1985.

IV. Derlemeler ve Armağanlar

Barkan, Ö. L. "Research on the Ottoman fiscal surveys," Cook, M. A. *Studies in the economic history of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 163-171.

İnalcık, H. "The Ottoman economic mind, and aspects of the Ottoman economy," Cook, M. A. *Studies in the economic history of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 207-218.

——— "The socio-political effects of the diffusion of firearms in the Middle East," Parry, V. J. ve M. E. Yapp, ed., *War, technology, and society in the Middle East* içinde, Londra, 1975, s. 195-217.

Kunt, M. İ. "Transformation of Zimmi into Askeri," Braude, Benjamin, ve Bernard Lewis, ed., *Christians and Jews in the Ottoman Empire, the functioning of a plural society, I, The central lands* içinde, New York ve Londra, 1982, s. 55-67.

Parry, V. J. "The successors of Sulaiman, 1566-1617," Cook, M. A. ed., *A history of the Ottoman Empire to 1730* içinde, New York, 1976, s. 102-132.

——— "Introduction," Parry, V. J. ve M. E. Yapp, ed., *War, technology, and society in the Middle East* içinde, Londra, 1975, s. 1-31.

[Refik] Rafeq, A. -K., "Changes in the relationship between the Ottoman central administration and the Syrian provinces from the sixteenth to eighteenth century," Naff, Thomas, ve Roger Owen, ed., *Studies in eighteenth century Islamic history* içinde, Carbondale ve Edwardsville, Illinois, 1977, s. 53-73.

——— "The local forces in Syria in the seventeenth and eighteenth centuries," Parry, V. J. ve M. E. Yapp, ed., *War, technology, and society in the Middle East* içinde, Londra, 1975, s. 277-307.

Sahillioğlu, H. "Sıvış year crises in the Ottoman Empire," Cook, M. A. *Studies in the economic history of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 230-252.

Savory, R. M. "A curious episode in Safevid history," Bosworth, C. E. ed., *Iran and Islam in memory of the late Vladimir Minorsky* içinde, Edinburgh, 1971, s. 461-473.

V. Yararlanılan kitap ve makaleler

Akdağ, Mustafa, *Celali İsyanları, 1550-1603*, Ankara, 1963.

——— "Celali İsyanları," *Türk Ansiklopedisi,* X, Ankara, 1960, s. 117-120.

——— "Karayazidji," *Encyclopedia of Islam,* ikinci basım, IV, s. 594-595.

Alderson, A. D., *The structure of the Ottoman dynasty*, Oxford, 1956.

Allen, W. E. D., *Problems of Turkish power in the sevententh century*, Londra, 1963.

Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1927, 4 cilt.

Andreasyan, Hrand D., "Bir Ermeni kaynağına göre Celali İsyanları," *Tarih Dergisi,* XIII, sayı 17-18 (1963). s. 27-42.

——— ed. ve çev., *Polonyalı Simeon'nun seyahatnamesi*, İstanbul, 1964.

Anonim, "Abaza Paşa." *İnönü Ansiklopedisi,* I, Ankara, 1946, s. 5.

Anonim, "Canbulad," *Türk Ansiklopedisi,* IX, s. 316-317.
Argenti, Philip P., *The religious minorities of Chios, Jews and Roman Catholics,* Cambridge, 1970.
Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânin âl-i Osman der hülasa-i mezâmin-i defter-i divân,* İstanbul, 1280/1863.
Bakhit, Muhammad Adnan, "Aleppo and the Ottoman military in the sixteenth century (two case studies)," *el-Ebhâs,* XXVII (1978-79), s. 27-38.
Barkan, Ömer Lütfi, "The price revolution of the sixteenth century: a turning point in the economic history of the Near East," çev. J. Mccarthy, *International Journal of Middle East Studies,* VI (1975), s. 3-28.
Bausani, A., *The Persians, from the earliest days to the twentieth century,* çev. J. B. Donne, Londra, 1971.
Bayerle, Gustav, "The compromise at Zsitvatorok," *Archivum Ottomanicum,* VI (1980), Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, Reprint Series 42, Bloomington, Indiana, s. 1-53.
Behrnauer. W. F. A., ed., "Koğabeg's Abhandlung über Verfall des osmanischen Staatsgebaudes seit Sultan Suleiman dem Grossen. Nach Wiener und St. Petersburger Handschriften," *Zeitschrift der Morgenlandischen Geselschaft,* XV (1861), s. 272-332.
Belin, M., "Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme et principalement en Turquie," *Journal Asiatique,* Ser. VI, XV Paris, 1870, s. 187-301.

Birge, J. K., *The Bektashi order of dervishes*, Londra,1937.
Braudel, Fernand, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the age of Philip II,* çev. Sian Reynolds, I New York, 1972, II New York, 1973.
Brosset, M., *Collection d'historiens Arméniens; Th. Ardzrouni, Xe S., Historie de Ardzrouni; Arakel, Iohannes de Dzar, XVIIe S., Historie de l'Ashovanie*, St. Petersburg, 1874, 2 cilt.
Brosset, M., "Des historiens Armeniens des XVIIe et XVIIIe siecles, Arakel de Tauriz, Registre chronologique," Memoires de L'Academie Imperiale des Sciences de Saint Petersbourg, VIIe serie, Tome XIX (St. Petersbourg, 1873).
Carali, Paulus, *Ali Basha Janbulat, Vali Haleb, 1605-1611*, Beirut, 1939.
Cartwright, John, *The preachers travels*, Londra, 1611.
Chodzko, Alexander, *Specimens of popular poetry of Persia as found in the adventures and improvisations of Kurroglou the bandit minstrel of northern Persia and in the songs of the people inhabiting the shores of the Caspian Sea, orally collected and translated, with philological notes*, Londra, 1842.
Danişmend, İsmail H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* III, *1574-1703/982-1115*, İstanbul, 1950.
Darkot, Besim, "Kilis," *İslam Ansiklopedisi*, VI (1955), s. 806-808.
Davies, D. W., *Elizabethans errant, the strange fortunes of Sir Thomas Sherley and his three sons, as well in the Dutch wars in Muscovy, Morocco, Persia, Spain and the Indies*, Ithaca, New York, 1967.
Djuvara, T. G., *Cent projets de partage de la Turquie, 1281- 1913*, Paris, 1914.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Ahmet Cevdet basımı, 15 cilt, İstanbul, 1314/1896.

Foster, Sir Williams, ed., *The travels of John Sanderson in the Levant, 1584-1602, with his autobiography and selection from his correspondence*, Londra, 1931.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Hasan Paşa Sokulluzade," *İslam Ansiklopedisi,* V (1950), s. 325-329.

Goodwin, Godfrey, *A history of Ottoman architecture*, Baltimore, Maryland, 1971.

de Groot, A. H., *The Ottoman Empire and the Dutch Republic, a history of the earliest diplomatic relations, 1610- 1630*, Leiden/İstanbul, 1978.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*, İstanbul, 1964.

Hammer-Purgstall, Joseph von, *Geschichte des osmanischen Reiches, grossenteils aus bisher unbenützen Handschriften und Archiven, IV, vom Regierungsantritte Murad des Dritten bis zur zweiten Entthronung Mustafa's I, 1574-1623*, Peşte, 1829.

Hartvvell, Abraham, çev., *The history of the warres betvveene the Tvrkes and the Persians, written in Italian by Iohn-Thomas Minadoi*, Londra, 1595.

——— *The Ottoman of Lazaro Soranzo, wherein is deliuered aswell a full and perfect report of the might and power of Mahamet the third, Great Emperor of the Turkes now raigning: etc. etc.*, Londra, 1603.

Havers, G., çev., *The travels of Sig. Pietro della Valle, a noble Roman, into East India and Arabia Deserts,* Londra, 1665.

Hill, G. F., *A history of Cyprus, IV, the Ottoman province, the British colony, 1571-1948*, Londra, 1972.

Holt, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922, a political history*, Londra, 1966.

İnalcık, Halil, "Harrir," *Encylopedia of Islam,* ikinci basım, III, s. 211-218.

——— *The Ottoman Empire, the classical age, 1300- 1600,* çev. N. Itzkowitz ve Colin Imber, New York, 1973.

Iorga, Nicholae, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach dem quellen dargestellt von N. Jorga,* III Gotha, 1908- 1913.

Jennings, R. C., "Urban population in Anatolia in the sixteenth century, a study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum," *International Journal of Middle East Studies,* VII (196), s. 21-57.

Karpat, Kemal, *An inquiry into the social foundations of nationalism in the Ottoman state: from social estates to classes, from millets to nations,* Research monograph no. 39, Princeton, N.J., 1973.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Tarih-i Osmani*, İstanbul, 1286-1287/1869-1871, 2 cilt.

Knolles, Richard, *The general historie of the Turkes from the first beginning of that Nation to the rising of the Ottoman Familie: With all the notable expeditions of the Christian Princes against them. Etc. etc.*, Londra, 1603.

——— *The Turkish history, beginning from Mahomet III and continued to this present year 1687,* 6. basım, Londra, 1687.

Kortepeter, C. M., *Ottoman imperialism duuring the Reformation: Europe and the Caucasus*, New York, 1972.
Kuniholm, Peter Ian, "The Aegean dendrochronology project," *The Turkish Studies Association Bulletin,* VII, 1 (Mart, 1983), s. 33-34.
Kunt, İ. Metin, "Ethnic regional (*cins*) solidarity in the seventeenth century Ottoman establihment," *International Journal of Middle East Studies,* V (1974), s. 233-239.
Lammens, Henri, *La syrie, précis historique*, Beyrut, 1921.
LeRoy-Ladurie, E., *Times of feast, times of famine, a history of climate since the year 1000,* çev. Barbara Bray, New York, 1971.
LeStrange, Guy, ed. ve çev., *Don Juan of Persia, a Shi'ah Catholic, 1560-1604*, Londra, 1926.
Lewis, Bernard, *İstanbul*, Norman, Oklahoma, 1954.
Lithgow, William, *The totall discourse of the rare adventures and Painefull Peregrinations of long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the most famous Kingdomes in Europe, Asia and Africa*, Glasgow, 1906.
Malcolm, John, *The history of Persia, from the most early Persia to the present time, containing an account of the religion, government, usages and character of the inhabitants of that kingdom*, Londra, 1815, 2 cilt.
Mantran, Robert, "Ahmad I," *Encylopedia of Islam,* ikinci basım (1960), s. 267-268.
Mantran, Robert, ve Jean Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans; les provinces Syrienes*, Beyrut, 1951.
Mariti, Giovanni, *Istoria di Faccardino, grand emir dei Drusi*, Livorno, 1787.
Mason, Paul, *Histoire du commerce francaise dans le Levant au XVIIe siecle*, Paris, 1896.
Menage, V. L., "Devshirme," *Encylopedia of Islam,* ikinci basım, III, s. 210-213.
Naima, *Tarih-i Naima*, İstanbul, 1280/1863-1864, 6 cilt.
Orhonlu, Cengiz, "Murad Paşa, Kuyucu," *İslam Ansiklopedisi,* VIII, İstanbul, 1960, s. 651-654.
Pakalın, M. Z., *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* I, İstanbul, 1946, II İstanbul, 1951, III İstanbul, 1954.
Pastor, Ludwig von, *The history of the Popes from the close of the Middle Ages,* çev. ve ed. Ralph F. Kerr, St. Louis, Missouri, 1933, 25 cilt.
Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, İstanbul, 1283/1866-1867, 6 cilt.
Pitcher, Donald E., *An historical geography of the Ottoman Empire, from the earliest times to the end of the sixteenth century, with detailed maps to illustrate the expansion of the sultanate*, Leiden, 1972.
Purchas, Samuel, *Hakluytus Posthumus, or Purchas, his pilgrimes. containing a history of the world in sea voyages and lande travells by Englishmen and others, VII, a relation of a journey by George Sandys*, Glasgow, 1905.
Refik, Abdülkerim, *Biladü'ş-Şam ve Mısr mine'l-Fethü'l-Osmani ila Hamle-i Nabiliyon Bonabart, 1516-1798*, Şam, 1968.
———— "The revolt of Ali Pasha Janbulad (1605- 1607) in contemporary Ara-

bic sources and its significance," 1976 yılında Ankara'da yapılan VIII. Türk Tarih Kongresinde okunan, yayımlanmamış makale.

Robson, Charles, *Newes from Aleppo, a letter written to T. V. B. of D, vicar of Cockfield in Southsex*, Londra, 1628.

Rondot, P., "Djanbulat," *Encylopedia of Islam*, ikinci basım, II, s. 443.

Ross, E. D., ed., *Sir Anthony Sherley and his Persian adventure, including some contemporary narratives relating thereto*, Londra, 1933.

Salibi, Kamal S., "The Sayfa's and the eyalet of Tripoli, 1579- 1640," *Arabica*, XX (1973), s. 25-52.

Sanjian, Avedis K., *The Armenian communities in Syria under Ottoman dominion*, Cambridge, Mass., 1965.

Sauvaget, J., *Alep; essai sur le développment d'un grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle*, Paris, 1941.

Schneider, Stephen H., *The genesis strategy*, New York, 1976.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and modern Turkey, I, Empire of the Gazis: the rise and decline of the Ottoman Empire. 1280-1808*, New york ve Londra, 1976.

el-Şidyak, Şeyh Tannus bin Yusuf, *Kitab-ı ahbârü'l-a'yân fi Cebel-i Lübnan*, Beyrut, 1859.

Steensgard, Niels, *The Asian trade revolution of the seventeenth century, the East India Companies and the decline of the caravan trade*, Chicago ve Londra,1973.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmani yahut tezkere-i meşahir-i Osmaniye*, 4 cilt, İstanbul, 1308-1311/1890-1893- 1894.

Tansel, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara, 1969.

Tekindağ, M. C. Ş., "Canpulat," *İslam Ansiklopedisi*, III (1945), s. 22-23.

Tenenti, Alberto, *Piracy and the decline of Venice, 1580- 1615*, çev. J. ve B. Pullam, Londra, 1967.

Trevor-Roper, H. R., "Ferdinand Braudel, the Annales, and the Mediterranean," *Journal of Modern History*, XLIV (1972), s. 468-479.

Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı tarihi, III/1, II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça andlaşmasına kadar*, Ankara, 1951.

———— *Osmanlı tarihi III/2, XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar*, Ankara, 1954.

Uluçay, M. Çağatay, *XVII asırda Saruhan'da eşkiyalık ve halk hareketleri*, İstanbul, 1944.

Withers, Robert, *A description of the Grand Signor's seraglio or Turkish emperours court*, Londra, 1650.

Wood, Alfred C., *A history of the Levant Company*, Oxford, 1955.

Wüstenfeld, F., *Fachr ed-din der Drusenfürst und seine Zeitgenossen, Die Aufstande in Syrien und Anatolien gegen die Türken in der ersten Halfte des XI (XVII) Jahrhunderts*, Göttingen, 1886.

DİZİN

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDA 16.-17. YÜZYILLAR

EŞKIYALAR VE DEVLET
OSMANLI TARZI DEVLET MERKEZİLEŞMESİ
KAREN BARKEY
Çev. Zeynep Altok
x+290 s.

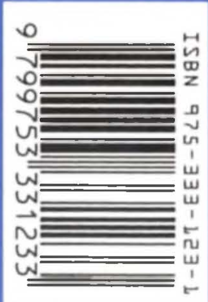
OSMANLI'DA KENTLER VE KENTLİLER
SURAIYA FAROQHI
Çev. Neyyir Kalaycıoğlu
3. basım, xvi+457 s.

HACILAR VE SULTANLAR
(1517-1638)
SURAIYA FAROQHI
Çev. Gül Çağalı Güven
xii+238 s.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
PARANIN TARİHİ
ŞEVKET PAMUK
xvi+327 s., sikke fotoğrafları

İZMİR VE LEVANTEN DÜNYA
(1550-1650)
DANIEL GOFFMAN
Çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu
x+180 s.

Kuyucu Murad Paşa'nın Celali isyanlarını kanla bastırması ünlüdür. Ancak, Anadolu'yu yıllarca derinden sarsan, halkı yerinden edip "büyük kaçgun"a yol açan bu ayaklanmaların tarihi üzerine ne yazık ki çok az çalışma vardır. Tarihçi William J. Griswold'un bu eseri Celalilerin güçlenmesine yol açan Haçova meydan savaşıyla başlıyor ve o dönem için büyük Celali hareketinin bastırılmasını simgeleyen Sultan Ahmed Camii'nin yapımına başlanmasıyla son buluyor. Griswold Karayazıcı, Deli Hasan, Kalenderoğlu Mehmed gibi Celalilerin Osmanlı siyasi sistemini yıkma ya da bu sistemden ayrılma amacında olmadıklarını, tersine bu sistemin içinde yer almak istediklerini, oysa Canbuladoğlu Ali Paşa'nın farklı olarak Kuzey Suriye'de ayrı bir devlet kurmak istediğini öne sürüyor.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI